

زوزان ناسر مستهفا

ئۆپه راسيۆنن ئەنفالى ل كوردستانى دەرئەنجام و كار دانه قە

(۲۳ى شوبات - ۶ى ئەيلوول ۱۹۸۸)
قەكۆلینه كا ميژووييه

ههولير - ۲۰۱۳

ئۆپەراسیۆنن ئەنفالی
ل کوردستانی
دەرئە نجام و کاردانەفە

(۲۳ی شوبات - ۶ی ئەیلوول ۱۹۸۸)

فەکۆلینەکا میژوووییه

زوزان ناسر مستەفا

- * ناوی کتیب: ئۆپه راسیۆننن ئه نفال ل کوردستانی دهرئه نجام و کاردانه شه.
- * نووسەر: زوزان ناسر مسته فا
- * بهرگ و سه ره رشتی هونه ری: عوسمان پیرداود .
- * نه خشه سازی: عیسام مو حسین.
- * بلاو کراوه ی ئه کادیمیای کوردی، ژماره (۲۰۲).
- * چاپخانه ی حاجی هاشم – هه ولیر.
- * تیراژ: ۵۰۰ دانه .
- * له بهر ئۆه به رایه تی گشتیی کتیبخانه گشتیه کان ژماره ی سپاردنی (۲۱۴) ی سالی ۲۰۱۳ ی
- پیدراوه .

لیستا کورتکریان

* ب زمانی کوردی:

ئاژانسا پاراستنا ئاسایشا هه‌ریما کوردستانی	ئا. پا. ئا. ه. ک
ئه‌رشیف	ئه
بی جهی چاپکرنی	ب. ج
بی میژوویا چاپکرنی	ب. م
چاپ	چ
حزبا دیموکراتا کوردستانا ئیرانی	حدکا
حزبا سوسیالیستا کوردستانی	حسک
لاپه‌ر	ل
وه‌زاره‌تا شه‌هید و ئه‌نفالکریا	و. ش. ئه
وه‌رگیان	و
یه‌کیته‌ی نیشتمانی کوردستان	ی. ن. ک

* ب زمانی عه‌ره‌بی:

ترجمة	ت
جزء	ج
الحزب الشيوعي العراقي	حشع
دون مكان الطبع	د. م
دون تاريخ الطبع	د. ت
صفحة	ص
طبعة	ط

* ب زمانی ئینگلیزی:

Ibidem	Ibid
Middle East Watch	MEW
no date of puplication given	n.d
no place of puplication given	n.p
Oper Citato	Op.Cit
Page	P

پيشه‌کي و راقه‌کرنا ژيډهران

ب دووماهي هاتنا جهنگي جيهانيي نئکي و دابه‌شکرنا کوردستاني ژ لايي وه‌لاتين زلهيزفه ب سهر وه‌لاتين ده‌وروبهر، فان ولاتان ب چاڅي نه‌ته‌وه‌يه‌کي مه‌ترسیدار به‌ري خودايه کوردان، له‌ورا بو لاوازکرن و کونترولکرن و دووماهي جار ژي فرکرنا وان، خو ژ ب کارئینانا چ شيوازه‌کي نه ياسايي و نه ئاسايي و نه مروڤانه نه‌دایه پاش، سهرده‌مه‌کي ب ره‌تکرنا مافين وان و جاره‌کي ب گهورپينا نافي باژير و گوندین وان، سهرده‌مه‌کي ديژي ب ناپالم و کيميا بارانکرن. لي د به‌رانبه‌ردا کوردان ده‌ست نه داهيلاينه و به‌رده‌وام د بزاڤ و خه‌باتيدا بووينه و نه‌ته‌وه‌يه‌ک بووينه ژ وان نه‌ته‌وي کورپه و پيشالين ميژوويي د روژه‌لاتا نافه‌راستدا هين و ب دريژاها ميژوويي د هه‌ولا ب ده‌ستفه‌ئینانا مافين په‌وايین خودا بووينه ب تايبه‌ت د کوردستانا عيراقيدا.

حکومه‌تا عيراقی پشتي ۲۰ سالان ژ سته‌م و چه‌وساندني، ژ فه‌گواستن، عه‌ره‌بکرن و جينو‌سايدي نه‌شياوو بزاڤا کوردي توشی شکه‌ستنا ئيکجاري بکه‌ت، له‌ورا قوناغا نئکي ژ ئوپه‌راسيونين نه‌نفالي ل دولا جافايه‌تي ل پروژا ۲۳ي شوباتا ۱۹۸۸ ده‌ستپيکر و قوناغا هه‌شتي ل ۶ي نه‌يلوولا ۱۹۸۸ ل ده‌قرا به‌هدينان دووماهي پي ئينا.

نه‌نفال ژ مه‌زنترين مه‌رگه‌ساتين مروڤايه‌تي، پشتي پرودانين جه‌نگي جيهانيي دووي دهيتته هژمارتن و ژ لايي حکومه‌تا ده‌سه‌لاتدارقه ل عيراقی دژي گه‌لي کورد هاتيه نه‌نجامدان، هه‌رچه‌نده ميژوويا گه‌لي کورد زور شوپش و راپه‌رينين خوينايي و کاره‌ساتين جه‌رگېر ب خوڤه ديتينه، لي نه‌نفال به‌روفاژي هه‌موو فان کاره‌ساتا بوويه و ب مه‌ترسیدارترين کردار و نه جوانترين په‌فتار دهيتته دانان کو هه‌موو به‌هايین ئاييني و مروڤايه‌تي که‌فتينه ژير سياسه‌تا شوفينا به‌عسياقه.

گرنگيا قی بابته‌تي د وي چه‌نديدايه، کو نه‌فه کتبه ميژوويي - نه‌کاديمييه کول سهر بنه‌مايه‌کي زانستيانه بابته‌تي نه‌نفالي شروقه دکه‌ت و دئخيته به‌ر باس و فه‌کوليني، بابته‌تي نه‌نفالان هندی ل سهر بهيتته نقيسين هه‌ر کيمه بو هندی د ناينده‌يدا نه‌هيتته ژ بيرکرن؛ چونکي نه‌وي نوکه

نه وهیه که پرانی به ره می پشتی سه رهلانییه و د ده مه کیدا پیگه هشتینه کو بزاقا کوردی گه هشتبوو قوناغه کا زۆرباش و قی نه وهی نه خوشی و دهرده سه ریین نه ویی که فن نه دیتینه، ئە قجا ئە گەر بابته ته کی و ده کو ئە نفالی گرنگی پی نه هیته دان هیدی هیدی دی هیته ژ بیر کرن، لی ب مخابنیقه گرنگیان ب قی بابته نه ل ئاستی مه زانیا ئە نفالانه و تا نوکه ئە قه ۲۳ سال ل سه ر قی کاره ساتیرا بورین ئە قه دی بیته کتیبیکی میژوویی کو ب شیوهیه کی ئە کادیمیانه ل سه ر ئە نفالی ب زمانی کوردی بهیته نفیسین، هه رچه نده پیشتر ناما ماسته ری یا (یوسف دزه یی) د بواری کو مه لناسی و ل سه ر پاشماوین ئە نفالا ل پارێزگه ها هه ولیری و (قالا فه رید) د بواری یاسایدا هاتبوونه نفیسین.

ئە قه بابته قه کولینی ل سه ر ئۆپه راسیونین ئە نفالی د که ت ل ۲۳ شوبات - ۶ی ئە یلوول ۱۹۸۸، کو د قی ماوهیدا سیاسه تا درندانه یا حکومه تا عیراقی گه هشتبوو گوپیتکی، هه رچه نده هه ر ژ دامه زاندا ده وله تا عیراقی ل سالا ۱۹۲۱ ده سه لاتدارین ئیک ل دویف ئیکین عیراقی، ب چاقه کی زۆر دوژمنکارانه به ری خۆدایه کوردان و هه موو جوړه سیاسه ته کا دوژمنکارانه به رانه ر وان ب کارئیناینه .

ئە قه کولینه ژ ده رازینک و چوار پشکان پیکدهیت. ده رازینک ژ چوار باسان پیکهاتیه، باسی بارودوخی سیاسی کوردستانا عیراقی پاش ده ستپیبوونا جه نگی عیراق - ئیرانی ۲۲ی ئە یلوول ۱۹۸۰ - ۲۳ی شوبات ۱۹۸۸ دکه ت، قه کولینی ل سه ر روئی کوردان د هه قسه نگیا هیزین شه رکه ری عیراق - ئیرانیدا و کاریگه ریا قی جه نگی ل سه ر کوردستانا دکه ت، کو د قی جه نگیدا کوردستان ببوو به شه ک ژ گوره پانا قی جه نگی، له ورا زه ره ر و زیانه کا زۆر ب گه لی کورد که فت و ب ده هان هزار که س ژئی هاتنه کوشتن و بیسه روشوین بوون و ب هزاران گوندین کوردستانا هاتنه خرابکرن. دیسان سیاسه تا حکومه تا عیراقی به رانه ر کوردان پاش ده ستپیبوونا جه نگی ههروه سا ده سه لاتداریا (عه لی حه سه ن ئە لمه جیدی) ل کوردستانا و

توندبوونا سیاسه تا حکومه تا عیراقی و ئەو پلانین ژ لایی و یقه هاتینه دارشتن ژ بو نه هیلانا کوردان ب خوڤه د گریت.

پشکا ئیکى باسى ئەنفال وه کو چه مک و زاراڤ دکهت، فه کولینى ل سهر زاراڤى ئەنفالى، زاراڤى جینوسایدی دکهت و په یوه ندیا قى زاراڤى ب ئوپه راسیونین ئەنفالیقه هاتیه شروقه کرن. هه ر د قى پشکیدا فه کولین ل سهر ئەگه ر و ئارمانجین حکومه تا عیراقى هاتیه کرن د جیبه جیکرنا ئوپه راسیونین ئەنفالیدا.

پشکا دووی باسى ئەنفالى ب هه هشت قوناغین خوڤه دکهت تا راگه هاندنا لیبورینا گشتی ژ لایی حکومه تا عیراقیقه.

پشکا سیی باسى ده رئه نجامین ئوپه راسیونین ئەنفالى دکهت، یا ئاشکرایه پشتی ئەنفالى و بیسه روشوینکرنا هژماره کا زورا ئاکنجین کوردستانی، که س و کارین قوربانین ئەنفالان ل ئوردوگایین زوره ملی کۆم و نیشته جی و بی مال و حال کرن، د ئەنجامدا تووشی کۆمه کا کیشه یین کۆمه لایه تی، ئابووری، ده روونی بوون. ئەڤا د قى پشکیدا فه کولین ل سهر کاریگریین ئەنفالى ژ پووئی کۆمه لایه تی، ئابووری، ده روونی و دیموگرافیقه هاتیه کرن.

پشکا چواری باسى هه لویست و کاردانه فه به رانه ر ئوپه راسیونین ئەنفالى هاتیه کرن، تیدا فه کولین ل سهر هه لویست و کاردانه فه یا کوردی و ئەو بزاق و هه ولین ژ لایی سه ر کردایه تی و جه ماوه ری کوردقه هاتینه کرن، دیسان هه لویست و کاردانه فه یا هه ریمایه تی، هه روه سا فه کولین ل سهر هه لویست و کاردانه فه یا نیفده وله تی هاتیه کرن.

بیگومان فه کولین ل سهر بابه ته کی مه زن و گرنگی مینا ئەنفالى، دی فه کوله ری تووشی زور ئاسته نگا کهت، ژ وانا ژى ب ده ستقه ئینانا به لگه نامین زور و پیدقی، لی خوشبه ختانه به لگه نامین به رده ستی دکتور عه لی ته ته ر کو ژ ئاژانس پاراستنا ئاسایشا هه ریما کوردستانی هاتینه وه رگرتن و به لگه نامه یین وه زاره تا شه هید و ئەنفالکریان ئەڤ کاره بو فه کوله ری ب سانا هی لیگریه و هژماره کا زور ژ به لگه نامه یین گریدای قى بابه تی که فتینه

به‌ر ده‌ست و ئە‌ف ئاسته‌نگه‌ تا راده‌یه‌کی‌ باش هاتیه‌ چاره‌سه‌رکرن، هه‌روه‌سا بابته‌تی ئە‌نفالی‌ بابته‌ته‌کی‌ زۆر هه‌قچه‌رخه‌، زۆر ژ وان که‌سه‌ین ئە‌ف روودانه‌ ب چا‌ف دیتی‌ دسا‌خن و هه‌یشتا دل و ده‌روونین وان دپه‌ری خه‌م و کوفانن و په‌یزانین زۆر ب سه‌ختی ده‌ردکرن. ديسان کیمیا ژیده‌ره‌ین په‌دقی، ب تابه‌ت نه‌بوونا فه‌کولینین ئە‌کادیمی ل دوور قی بابته‌تی ژ ئاسته‌نگین دی بووینه‌.

ژیده‌ره‌ین هاتینه‌ ب کارئینان د قی‌ فه‌کولینیدا دپه‌که‌هاتیبوون ژ: دیکۆمینه‌تین فه‌رمیه‌ین عه‌یراقی‌ ئە‌وه‌ین ل په‌شتی سه‌ره‌لدانا ئادارا ۱۹۹۱ ی و رو‌خیا‌نا حکومه‌تا به‌عس ل ۲۰۰۳ که‌فتینه‌ به‌رده‌ستی خه‌ک و هه‌یزین سیاسی. به‌شه‌کی‌ زۆری‌ قان دیکۆمینه‌تین ل ئە‌رشه‌یفی‌ ئاژانسا پاراستنا ئاسایشا هه‌ریمه‌ کوردستانی و وه‌زاره‌تا شه‌هید و ئە‌نفاله‌کریا هاتینه‌ پاراستن، ژ وانا ژی نه‌قیسین و بروسکین فه‌رمیه‌ین په‌یقه‌به‌ریا ئە‌منا عه‌یراقی‌، په‌یقه‌به‌ریا هه‌والگه‌یریا سه‌ربازی، په‌یقه‌به‌ریا موخابه‌راتی، نه‌قیسه‌ینگه‌ها حزبا به‌عس، به‌په‌ریه‌ین ئە‌نجومه‌نا سه‌رکردایه‌تیا شو‌پشی، فه‌رمانه‌ین کۆماری و نه‌قیسه‌ینه‌ین وه‌زاره‌ت و په‌ریه‌ین دپه‌ر.

هه‌روه‌سا به‌یاننامه‌ و گوته‌ار و فه‌کولینین د وی سه‌رده‌مه‌یدا ده‌اتنه‌ به‌لا‌فکرن چ د ئه‌یزگی‌ ده‌نگی‌ کوردستان، یان د په‌ژنامه‌ و گوته‌اره‌ین د هه‌قچه‌رخه‌ قی‌ روودانه‌یدا ده‌اتنه‌ ده‌رکرن کو زۆر د په‌ر مه‌فابوون وه‌کو (ده‌نگوباسی کوردستان) و ب عه‌ره‌بی (اخبار کوردستان)، (مه‌تین)، (خه‌بات) و (برایه‌تی)، (په‌یمان)، (کوردستانی نو‌ی)، (په‌یازی نو‌ی) و (الشه‌راه)، هه‌روه‌سا رادیویا (ده‌نگی‌ کوردستانا عه‌یراقی‌) و ئە‌وه‌ گوته‌اره‌ین د وی سه‌رده‌مه‌یدا ته‌یدا ده‌اتنه‌ خواندن و زۆر به‌یا قان هه‌موویان ژی ل ئە‌رشه‌یفی‌ ده‌زگه‌هی‌ (خانی) ل ده‌وه‌کی‌ هاتینه‌ پاراستن.

ديسان ئە‌وه‌ فه‌کولینین ب هه‌رسی‌ زمانه‌ین کوردی و عه‌ره‌بی و ئه‌نگه‌یزی هاتینه‌ په‌یشه‌که‌شکرن بو هه‌ردوو کونفرانسه‌ین زانسته‌ین ئە‌کادیمی له‌باره‌ی ئە‌نفالی‌ ل ۲۰۰۲/۴/۱۴ ژ لایه‌ی (مه‌کته‌با نا‌قه‌ندیا په‌یکه‌راوه‌ین جه‌ماوه‌ری و په‌یشه‌یی) فه‌ و ب هه‌فکاریا گوته‌ارا (سه‌نته‌ری‌ برابه‌تی) و سه‌نته‌ری‌ ئە‌نفال ل هه‌ولپه‌ری‌ هاتبوو گه‌ردان، ديسان (کونفرانسه‌ی نه‌فده‌وله‌تی‌ ب جیه‌ان ناساندنا

کومکوژیا گه لی کورد) ل ۲۶ - ۲۸/۱/۲۰۰۸ ب چاقدیریا نیچیرقان بارزانی سه روکی وی ده مییی حکومه تا هه ریما کوردستانی ل هه ولیری هاتبوو گریدان.

ژ ژیده رین دین د قی قه کولینیدا هاتینه ب کارئینان، په رتوکین ب هه رسی زمانین کوردی، عه ره بی و ئینگلیزی. په رتوکا یوسف دزه یی (ئه نفال کاره سات، ئه نجام و په هه نده کانی) کو ب سه رچاوه یه کی باش و گرنگ سه باره ت ئه نفالی دهیته هژمارتن. هه روه سا هه ردوو په رتوکین عه لی ته ته ر نیروه یی: (بزاقی پرگاریخوازی نه ته وه یی کورد له کوردستانی عیراق له ساله کانی جهنگی عیراق - ئیران دا ۱۹۸۰ - ۱۹۸۸) و (سیاسه تی حکومه تی عیراق له کوردستان له سایه ی به لگه نامه فه رمیه کاندایا ۱۹۷۵ - ۱۹۹۱) کو زانیاریین زور باش تیدانه له باره ی جهنگی عیراق و ئیرانی و کاریگه ریا قی جهنگی ل سه ر کوردستانی و سیاسه تا حکومه تا عیراقی به رانبه ر کوردان. دیسان هه ردوو په رتوکین نه وشیروان مسته فا ئه مین (په نه جه کان یه کتری ئه شکینن)، (خولانه وه له ناو بازنده دا) کو په رتوکین زور ب مفانه، نفیسهر ب خو که سایه تیه کی هه قچه رخی روودانا بوویه.

په رتوکین عه ره بی وه کو په رتوکا علی نبی صالح الدوسکی (عملیات الانفال فی کردستان العراق) زانیاریین باش تیدانه و د بنه رته دا وه کو تیزا دکتورایی هاتبوو ئاماده کرن لی به ری ب دووماهی بینیت قه کوله ر کوچباردبیت، لی به هرا پترا قی په رتوکی ئه نفال ژ لایه نی ئایینی ب خو قه گرتیه، په رتوکا عدنان مکیه (القسوة و الصمت) زورا باش بوو؛ چونکی نفیسهر زوری ئاگه هداری قان روودانا بوو و تشته کی باش کومفه کریه.

دیسان راپورت و په رتوکین ئینگلیزی مینا راپورتا (Human Rights Watch: Genocide in Iraq the Anfal campaign against the Kurds)، زور یا ب مفایه له باره ی ئه نفالی؛ چونکی ژ لایئ ریکخراوا چاقدیریا مافی مروقی به شی روزه هلاتا ناقه راستفه وه کو په رتوکا به لگه نامه یی له باره ی قوناغین ئه نفالی به لاقبوویه و دبیته بنه مایه ک بو هه ر قه کولینه کا له باره ی ئه نفالی بهیته نفیسین. دیسان په رتوکا (Chak: "Anfal" The Iraqi States Genocide)

(against the Kurds) کو زانیاریین باش له باره ی ئه نفال و قوناغین وی تیدانه .
ل گه ل مفا وهرگرتن ب هوشیاریه کا زور ژ چه ند سایته کین ئینته رنیتی
کو چه ندین فه کولینین گریدای ب بابه تی فه کولینیه ژئی هاتینه وهرگرتن و
بووینه ئاسانکاریه ک بو فه کوله ری بشیت ل گه ل پیشکه فتنا ته کنولوجی وه ک
ژیده ره ک مفا ی ژئی وهریگریت .

بیگومان چ فه کولین د بی شاشی و کیم و کورتی نینن، ب تاییه ت
بابه ته کی وه کو ئه نفال ل ژ بهر به رفه هی و گرنگیا فی بابه تی، ئه فه کولینه
ژی ژ کیم و کورتیا یا دوور نینه، هه رچه نده زور هه ولدان هاتیه کرن بو
گه هشتن ب راستیا و ب گیانه کی ئه کادیمیانه ئه فه بابه ته بهیته نفیسین .
له ورا ئومیده وارم شیا ب قی فه کولینی بوشاییه کا بچوک پر بکه م ژ
خزمه تکرنا فه کولینین ئه کادیمی و ئه فه پهرتوکه ژئی ببیته ژیده ره ک بو
فه کولینین ژ نوکه و پیقه دهینه نفیسین و خوینده قان مفا ی ژئی وهریگریت .

سو پاس بو د . عه لی ته ته ر نیروه یی بو وان به لگه نامه یین پر بها و
ژیده ریین پر مفا یین داناینه به رده ستی من و وان تییبینی و زانیاریین داینه من
و گه له ک خو ل گه ل من ماندیکری .

سو پاس بو ئاژانسا پاراستنا ئاسایشا هه ریما کوردستان ی و وه زاره تا
شه هید و ئه نفال کریان بو وان به لگه نامه یین پر بها یین داینه من .

سو پاس بو سه نته ری ئه نفالان ل دهوکی ژ بو دانا په رتوکان و هاریکاریا
وان د گه ل مندا . سو پاس بو سه نته ری ئه نفالان ل هه ولیری و ریقه به ریا
شه هید و ئه نفال کریان ل که لار بو هاریکاریا وان . سو پاس بو ده زگه هی خانی
بی په وشه نیبری و راگه هاندنی، سه نته ری زانکویا دهوک بو فه کولینین کوردی
و پاراستنا به لگه نامه یان و مه لبه ندی چوار یی ری کخستنا بادینان یی
(ی.ن.ک) ژ بو دانا په رتوکان .

سو پاس بو ماموستا ره مه زان چه جی ژ بو پیداچوونا زمانه قانی و دانا
په رتوکان . سو پاس بو ماموستا په جه ب جه میل ژ بو هاریکاریا وی و دانا
چه ندین په رتوکان ب تاییه ت د سالا به ره فه قییدا . سو پاس بو به ریزان
پشتیوان نه سره دین و هیرو که ریم ژ بو دانا په رتوکان و هاتن و چوون و
ماندیوونا وان د گه ل مندا .

ده رازينك:
بارودۆخى سياسىيى كوردستانا عىراقى پاش
دهستىببونا جهنگى عىراق - ئىرانى
(۲۲ى ئەيلوول ۱۹۸۰ - ۲۳ى شوبات ۱۹۸۸)

رۆلى كوردان د هه قسه نگیيا هیژین شه رکه رین عىراق - ئىرانیدا

كىشا كوردى دهیته هژمارتن ئىك ژ گرنكترين هوكارين كارىگەر ل سەر وینه کرنا نه خشى په یوه نديين نیفده وله تی د ده قه را پۆژه لاتا ناقه راستدا و دبیته ئەگه رى لىك نىزىكبون و خالا هه قيشكبونى و پىكکه فتنا ده وله تين داگیركە رین كوردستانى د په یماناندا. د هه مان ده مدا دبیته ئەگه رى په یدابوونا جهنگ و ئاریشان د ناقه را وندا، مینا جهنگى عىراق - ئىرانى^(۱). ئىك ژ فاكته رین هه ره سه ره كیين دهستىببونا جهنگى ژ لایى عىراقیقه كيشا كوردى بوو، هه لوه شاندا پىكکه فتناما جه زائى رى ل ۱۷ى ئەیلوولا ۱۹۸۰ ژ لایى حكومه تا عىراقیقه دیسان سه باره ت وى خالى بوو كو به حسى كۆنترۆلكرنا سنووران و چه كدارين كورد، یان هه ر جوړه چالاكییه كا شوپشگىرانه یا كوردى بوو^(۲).

ناكوکيین عىراق و ئىرانى دمیژووی و دكه قنن و زۆر بوارین سياسى، ئایدولوجى، نه ته وه بی، ئابوورى، جوگرافى و مه زه به بی ب خوۆه دگرن. ئەق

^(۱) مثنى أمين قادر: قضايا القوميات وأثرها على العلاقات الدولية (القضية الكردية نموذجا)، سليمانیه، ۲۰۰۲، ص ۱۸۱.

^(۲) عه لى ته ته ر نىروه یی: سياسه تی حكومه تی عىراق له كوردستان له سایه ی به لگه نامه فه رمییه كاندا ۱۹۷۵ - ۱۹۹۱، به رگی په كه م، سه نته رى شه كولينین كوردى و پاراستنا به لگه نامان زانكویا دهوك، دهوك، ۲۰۱۰، ل ۸۸ - ۸۹.

ناکوکیه دبه‌رده‌وامبوون تا د ئه‌نجامدا شه‌ره‌کی مه‌زن د ناقبه‌را عیراق و ئیرانییدا ل سه‌رقان فاکنه‌ران په‌یدابووی. ره و پيشالین قان په‌یوه‌ندیان د زقرن بۆ به‌ری ریککه‌فتنما جه‌زائیر، لی بریارا ده‌ستپیکرنا جه‌نگه‌کی ل گه‌ل ئیرانی ژ لایئ سه‌دام حوسین (۱۹۳۷ – ۲۰۰۶) قه‌ ل پوژا ئیمزاکرنا ریککه‌فتنما جه‌زائیر هاتبوو دان^(۱)؛ چونکی سه‌دام حوسینی د ریککه‌فتنما جه‌زائیر دا داگیرانه‌کا زورا مه‌زن بۆ محمه‌د رزا شاهی په‌هله‌وی (۱۹۱۹ – ۱۹۷۹) کربوو و حکومه‌تا عیراقی پازی ببوو کو هیلا تالوگ^(۲) ل (شه‌تولعه‌ره‌ب) سنووری ناقبه‌را هه‌ردوو ولاتان بیت و داگیران ژ چه‌ند جهه‌کین دیین سنووری هسکاتی ژی بۆ ئیرانی کربوو، به‌رانبه‌ر خودانه‌پاشا حکومه‌تا ئیرانی ژ هاریکاریکرنا شوپشا ئه‌یلوولی ژیر سه‌رکردایه‌تیا مه‌لا مسته‌فا بارزانی (۱۹۰۳ – ۱۹۷۹)، ب قی چه‌ندی حکومه‌تا ئیرانی کۆنترۆلا لایه‌کی شه‌تولعه‌ره‌ب کر و زیانه‌کا زور ب سه‌روه‌ریا عیراقی گه‌هاند^(۳). ئه‌ق داگیرانا حکومه‌تا عیراقی بۆ ئیرانی د نا‌فته‌وه‌په‌رستین عه‌ره‌بدا ب خرابی ده‌نگه‌دا، ئه‌گه‌ر چ سه‌دام حوسینی ل ده‌ستپیکی ب سه‌رکه‌فتنه‌کا میژووی یا مه‌زن ل قه‌له‌م ددا و بیانوو بۆ دگرتن و دگوتارین خودا دگوت: "ریککه‌فتنما ئادارا ۱۹۷۵ د ده‌می خودا بریاره‌کا زیره‌کانه، چه‌کیمانه، نیش‌تیمانی و نه‌ته‌وه‌یی بوو"^(۴). ب راستی ژی هه‌ردوو وه‌لات

^(۱) عه‌لی ته‌ته‌ر نیروه‌یی: بزافی بزگاریخواری نه‌ته‌وه‌ی کورد له کوردستانی عیراق له سه‌اله‌کانی جه‌نگی عیراق و ئیران دا ۱۹۸۰ – ۱۹۸۸، ده‌زگای سپریز، دهوک، ۲۰۰۸، ل ۱۵۱.

^(۲) هیلا تالوگ کورترین خاله د شه‌تولعه‌ره‌ب و د هه‌ر پووباره‌کید، خالا سنووریه د ناقبه‌را عیراق و ئیرانییدا، به‌رده‌وام جهی ناکوویی بوویه د ناقبه‌را قان هه‌ردوو ده‌وله‌تادا. بۆ پتر پیژانینان به‌ری خو بده: جاسم داخل: شط العرب مصدر قلق لخر السواحل و الصیادین العراقین. <http://www.asharqalawsat.com>

^(۳) دلیر حه‌قی شاویس: شه‌پی عیراق و ئیران به‌ شیوه‌یه‌کی دیکه به‌رده‌وامه، گوشارا (گولان)، ژماره (۲۹۱)، ۱۰ ئاب ۲۰۰۰، ل ۱۷.

^(۴) هاتیه‌ قه‌گوه‌استن ژ: نه‌وشیروان مسته‌فا ئه‌مین: په‌نجه‌کان به‌کتری ئه‌شکینن دیوی ناوه‌وه‌ی پووداوه‌کانی کوردستانی عیراق ۱۹۷۹ – ۱۹۸۳، چ ۳، سلیمانی، ۱۹۹۸، ل ۱۷۰.

دسودمه ندبوون و هه رئيكي ژوانا هنده ك دهستكه فتى هه بوون ب تنى
زه رهمه ندين مه زن كوردبوون^(۱).

روخيانا دهسه لاتا شاهه نشاهى ل ئيرانى و سه ركه فتنا شوپشا گه لىن
ئيرانى ل ۱۱ شوباتا ۱۹۷۹^(۲) بو حكومه تا عيراقى، پوودانه كا ترسناك و
نه خوش بوو؛ چونكى دترسيا هه مان نه زموونا راپه رينا ئيرانى ل ولاتى
عيراقى ژى دووباره ببیت، يان حكومه تا نويا ئيرانى هاريكاريا گه لىن عيراقى
ب گشتى و شيعين عه ره ب ب تاييه تى بكه ت تاكو دژى حكومه تا عيراقى
راپه رن^(۳). هه روه كو حكومه تا عيراقى د سميناريين خويين تاييه تدا دگوت:
"به رى شه ر بكه فيته ناف مالاته، شه رى بيخه د ناف مالا دوژمنى خودا"^(۴).

له ورا حكومه تا عيراقى خو بو په لاماردانا ئيرانى ناماده كر، ب تاييه تى د وى
ده ميذا كو حكومه تا كومارا ئيسلامى ل ئيرانى هيشتا جيگر نه ببوو^(۵)، پوول
سويا و داموده زگه هيئ ده وله تى لاواز ببوو و بارى ئابوورى و ولاتى يى باش
نه بوو، ئيران د قوناغه كا نازك و لاوازا ده رباز دبوو. سه دام حوسينى نه ق
كاودانه ب ده رفه ت زانى دا كو تولا خو ژ ئيرانى فه كه ت و حكومه تا وى
نه هيلىت و ولاتى وان پارچه پارچه بكه ت^(۶).

(۱) عه لى ته ته ر نيروه يى: بزاقى پزگاريخوازي...، ل ۱۵۲.

(۲) شوپشا گه لىن ئيرانى: نه ق شوپشه ل ۱۱ شوباتا ۱۹۷۹ سه ركه فت، ژ نه نجامى قى شوپشى
پژيما شاهينشاهى نه وا ۱۹۲۵-۱۹۷۹ دهسته لاتداريا وان بدووماهى هات و كومارا ئيسلامى
ب چه ندين گهورينين سياسى، كو مه لايه تى و ئابوورى يين ره و پيشالى ل هه موو جهين
ئيرانى، جهى وى دگريت. بو پتر پيزانينان به رى خو بده: حسن كريم الجاف: الوجيز في
تاريخ ايران دراسة في التاريخ السياسى من سقوط الدولة القاجارية و ظهور رضا شاه الى
سقوط النظام البهلوي في عهد رضا شاه و قيام الجمهورية الاسلامية، ج ۴، اربيل، ۲۰۰۸، ص
۲۹۶.

(۳) هاتيه فه گوهاستن ژ: نه وشيروان مسته فا نه مين: په نجه كا...، ل ۱۷۰.

(۴) هاتيه فه گوهاستن ژ: هه مان سه رچاوه، ل ۱۷۰.

(۵) دلير حه قى شاويس: سه رچاوه ي پيشوو، ل ۱۷.

(۶) نه وشيروان مسته فا نه مين: په نجه كان...، ل ۱۷۰.

حکومه تا عیراقی که فته بهر هه وڵدان و بزاف کرنی، دا کو په یوه ندیا ل گه ل هیژ و پارت و گروپین ئیرانی په یدا بکه ت بو پالدانا وان دژی حکومه تا نوییا ئیرانی و پکه بهران بو په یدا بکه ت داکو ب هه لوه شیت^(۱). سه دام حوسینی راگه هاند: "ئه م ژ هه لوه شیانا ئیرانی و ژ نافچوونا وی دلگران نابین و هه ر که سه کی عیراقی پیخوشه ئیران بهه لوه شیت و ژ نافچیت"^(۲).

پیکه فتناما جه زائر گرنکترین فاکته ری ده ستیپوونا جهنگی بو، ئانکو فاکته ری کورد ب فاکته ری سه ره کیی جهنگی دهیته هژمارتن؛ چونکی د بنه ر ه تدا ئه ژ پیکه فتنه ل سه ر کوردان هاتبوو پیکه خستن، ل دویف قی پیکه فتنی، عیراقی هنده ک ئیمتیا زین ئافی و هشکاتی دابوونه ئیرانی به رانبه ر نه مانا بزافا بزگاریخوازا نه ته وه ییا کوردی، لی سه ره رای بزافا هه ردوو لا جاره کادی بزافا کوردی ل سالا ۱۹۷۶ ده ستیپبوو قه . عیراقی وه سا هزر دکر کو ل دویف پیکه فتناما جه زائر، ل سه ر ئیرانی پیدقی بوو هنده ک ئه ردی عیراقی کو داگیر کر بوو بزفرینیه قه، لی ئه ژ کاره ب پشت گو ه هاقیتبوو. پاش سه ره که فتننا شو پشا گه لین ئیرانی، سادقی ته باته بابی ئاخفتنکه ری فه رمی ب نافی کومارا ئیسلامی یا ئیرانی، ل ۱۹ی حوزه یرانا ۱۹۷۹ راگه هاند کو ئیران ملکه چی قی پیکه فتننامی نابیت^(۳).

کورد د هه ردوو ولاتاندا ل گه ل حکومه تا نافه ندی د شه پیدیا بوون و هه ر ئیکی ژ وانژی لایه نی دیتر ب پشتگیریا بزافا کوردی تاوانبار دکر. حکومه تا ئیرانی ل ۲۳ی تیرمه ها ۱۹۸۰ (کورت فالدهایم) سکرتری گشتییی نه ته وین ئیکگرتی (UN) ئاگه هدار کر بوو کو حکومه تا عیراقی بزافا نائارامیی د ناف ئیرانی دا ده ت و پالپشتیی ل بزافا کوردی ل کوردستانا ئیرانی دکه ت. د به رانبه ردا حکومه تا عیراقی د نامه یه کی دا بو سکرتری گشتییی (UN) ی،

(۱) فاتح رسول: چه ند لاپه ره یه ک له میژووی خه باتی کوردستان بووداو به لگه نامه ۱۹۸۰ و ۱۹۸۱، به رگی دووه م، سوید، ۱۹۹۲، ل ۱۹۰.

(۲) هاتیه قه گوهاستن ژ: عه لی ته ته ر نیره یی: بزافی بزگاریخوازی...، ل ۱۵۲ - ۱۵۳.

(۳) هه مان سه رچاوه، ل ۱۵۶، ۱۵۸.

هه مان گونە ه ئاراستە ی ئیرانی کر و نقیسیبوو، ئیرانی پیککه فتننا ما جه زائیر به زانديه و پالپشتیی ل کورد و شیعە یان دکەت^(۱).

تارق عەزیز جیگری سەرۆکی جقاتا وەزیرین عیراقی ل ۳ ی چریا ئیککی ۱۹۸۰ دگوتارا خۆدا ل به رانبەر خولا کۆمە لا گشتی یا (UN) ی ل ۱۵ ی هه مان هه یف به رانبەر ئەنجومه نا ئاسایشی، هه مان بیانوو ئینا و حکومه تا ئیرانی ب پالپشتیکرنا کورد و بنه مالا بارزانی تاوانبار کر کو عیراق نه چار ببوو پیککه فتننا ما جه زائیر د گەلدا ئیمزا بکەت و نوکه کوردان دەست ب شوپشی کریه و ئیران پالپشتیی ل دکەت^(۲). دیسان سه عدون هه مادی وەزیریی دەرڤه یی عیراقی ل وی دەمی ل به رانبەر ئەنجومه نا ئاسایشا (UN) ی فی چەندی دوویات دکەته فه، کو ئیک ژ ئەگەرین جهنگی حکومه تا عیراقی دژی ئیرانی ئەفه یه کو شوپشا گەلین ئیرانی ب پیه راتیا ئایه توللا خومه ینی (۱۹۰۲ - ۱۹۸۹) پشته فانیازا بزاڤا ئازادیخوازا کوردی کریه^(۳).

حکومه تا عیراقی ل ۷ ی ئەیلوولا ۱۹۸۰ هوشداری دا ئیرانی کو ده فه را (زین ئەلقوس) و (سه یف سه عد)^(۴) بزفرینیت. پشتی فی هوشداریی، د هه مان پوژدا سوپایی عیراقی ده فه را (زین ئەلقوس) دگریت. سه عدوون هه مادی ل پوژا ۸ ی ئەیلوولی داخواری ژ ئیرانی دکەت کو ده فه رین دییین جهی ناکوکیی چول بکەت و ل سپیده هیا پوژا ۱۰ ی ئەیلوولی هیرش کره سه ر هیزین ئیرانی و ۳۳۷ کیلومه ترین چوارگوشه ژ ئەردی جهی ناکوکیی گرت، ل

(۱) عەلی تەتەر نێروه یی: سیاسه تی حکومه تی عیراق...، ل ۸۶.

(۲) عەلی تەتەر نێروه یی: بزافی بزگاریخوازی...، ل ۱۵۹.

(۳) ئیزگی دهنگی کوردستانی عیراق: مه سه له ی کورد له ولاته [نه ته وه] یه کگرتوو هکاندا، ۱۷/ ۱۰/ ۱۹۸۰.

(۴) دوو ده فه رین زۆر گرنگ بوون، ل ده می پیککه فتننا ما جه زائیر هاتیه مورکرن د ناقبه را ئیران و عیراقیدا، ئیرانی دان پیدان ب وی چەندی کر کو ئەه ده فه ره یین عیراقی نه، سوز دابوویی بو بزفرینیت، ل حکومه تا ئیرانی پیگری ب فی چەندی نه کر. بو پتر پیزانینان به ری خۆ به: سعد داود قریاقوس: مسؤولية القيادة الإيرانية في شن الحرب و اطالتها...

عیراقی ٲراگه هاند كو ئە ٲه ژه رده پیدفی بوو ل دویف ٲیککه فتننا ما جه زائیر بو وان زفراندبا^(١).

سه دام حوسینی ل ١٧ی ئە یلولا ١٩٨٠ و د کومبونا ئە نجومه نا نیشتمانا عیراقیدا گوتاره ک ٲیشکیشکر و تیدا ئامازه ب کیشا عیراق و ئیرانی کر و گوت: "هه ر ژ ٲوژا ئیکی کو ده سه لاتدارین ئیرانی ده سه لات وه رگرتی، هه لویستین دوزمنکارانه به رانه به مه هه لگرتن و په یوه ندیین باشین جیرانی ٲیکدان و مه گو ه ل وان بوویه کو ٲیگریی ب ٲیککه فتننا ما ئاداری ناکن..."^(٢)، ٲراگه هاندنا ژ نا ٲبرنا ٲیککه فتنی ژی ٲامانا ٲراگه هاندنا شه ٲی بوو. بو دووماهیئینان ب فی ٲیککه فتنی سه دام حوسینی ل سه ر شاشا ته له فزیونی کوییه کا وی ٲیککه فتننامی ٲراند و ٲاشی ٲراگه هاند کو عیراقی ٲرپاردایه ده ٲه رین خو ب ٲییا هیژی بزفرینیت^(٣). سه دام حوسین، نه ژ ئیمزاکرنا ٲیککه فتننا جه زائیر و نه ژ داگیران ژ ٲشکه کا شه تولعه ره ب ٲرسیارا گه لی عیراقی کر بوو، نه ل هه لوه شاندا وی ژی ٲرسیارا وان کر^(٤).

به یاننامه یه کا توند ل ٢٢ی ئە یلولا ١٩٨٠ ب ئیمزایا سه دام حوسین ل ئە نجومه نا سه رکردایه تیا شو ٲشی به لاقبوو، تیدا فه رمان ل هیژین ئە سمانی، هشکاتی و ئافی کر بوو کو هیرشی ببه نه سه ر ئیرانی و هیژین وان ٲیکبشکیئن. جه نگی ٲاست و دروست ل ده مژمیتر ١٢ی نیفرویا ٢٢ی ئە یلولا ١٩٨٠ ده سٲیکر، کو ١٩٢ فروکیئن عیراقی هیرش بره سه ر فروکه خانه یین ئیرانی. حکومه تا عیراقی ئە ٲه جه نکه ب (قادسیا سه دام) ی نا ٲکر^(٥)، ل

(١) عه لی ته ته ر نیروه ی: بزافی ٲرگار یخوازی...، ل ١٦٢.

(٢) هاتیه ٲه گوهاستن ژ: دلیر اسماعیل حقی: العامل الكردي في الحرب العراقية - الايرانية، مجلة (زانکو)، المجلة العلمية لجامعة صلاح الدين، المجلد ١ العدد (٢)، اربیل، ١٩٩٨، ص ١٢.

(٣) نادر ئینتیسار: ئیننو نه ته وایه تی کوردی، و: عه تا قه ره داغی، ب.ج، ب.م، ل ٢٧٢.

(٤) نه وشیروان مسته فا ئە مین: په نه جه کان...، ل ١٧١.

(٥) کو د قادسیا ئیکیدا له شکه ری عه ره بیین موسلمان، له شکه ری ئیرانی ل سالا ١٦ی کوچی شکاندبوو، ٲایته ختی ساسانیان داگیر کر بوو و حکومه تا وان ٲوو خاندبوو و گه لین ئیرانی موسولمان ببوون. بو ٲتر ٲیزانیان به ری خو ٲده: ابي جعفر محمد بن جریر الطبری، تاریخ الامم و الملوك، تحقیق: محمد ابو الفضل ابراهیم، ج ٤، بیروت، د.ت، ص ٥ ومابعدها.

دهستپيكي له شكري عيراقى هندهك سهركهفتن ب دهستقهئينان و هندهك ژ ئاڅا ئيرانى گرت، لى نه شيا نارمانجين خو وهكو پلان بو دارشتى ب جه بينن. سه دام حوسين ل وى هيقيى بوو كو ليدانهكا دهملدهست مينا جهنگى ٦ پوژيى عه رب - ئيسرائيل ل سالا ١٩٦٧ ل ئيرانى بدهت، كو فروكين ئيرانى د ناڅا فروكخانه ياندا ژ ناڅا بيهت ههروهكو ئيسرائيلى ب سهرى مسرى ئيناي^(١).

ئه نجومه نا ئاسايشا (UN) پشتي ٦ پوژان و ل پوژا ٢٨ ئه يلوولى داخوازا راگرتنا جهنگى كر، هه ر زوى سه دام حوسينى ئه ق برياره په سه ندر و گوت: "ئه م دناماده ينه بو جيبه جيكرنا بريارا راوه ستاندنا جهنگى"^(٢)؛ چونكى سه دام حوسينى خو ب سهركهفتى دزانى، لى ئيران ب قى بريارى رازى نه بوو و دريژه ب جهنگى دا، د ئه نجامدا زيانهكا مه زن يا ئابوورى، كومه لايه تى، سياسى، سايكولوجى و ژينگه هى گه هشته هه ردوو لا ب تاييهت عيراقى و وه لاتين زلهيزين وى سه رده مى ژى پو ل د به رده وامى و دريژه پيدانا قى جهنگيدا هه بوو. پلانين حكومه تا عيراقى هه موو خاڅا ده رچوون، نه حكومه تا ئيرانى هه لوه شيا و نه ئاڅا ئيرانى پارچه پارچه بوو و جهنگ ژى، ب چه ند هيرشين ئه سماني و زه ميني و ب ٦ پوژان ب دووماهى نه هات^(٣). دهستپييوونا جهنگى عيراق - ئيرانى بارودوخه كى وه سا دروستكر كو هه رتيك ژ فان لايه نا بزاقى بكه ن سوډى ژ هيزا كوردان د مملانا خودا وه ربگرن، هه رتيكى ل دويڤ تيگه هشتن و بوچوونين خو هه ولدا دهستى خو بكه ته د ناڅا هيزين سياسى و دينيين كورداندا و مفاى ژى وه ربگريت ژ بو گرانكرنا تايى ته رازوويا خو د جهنگيدا^(٤).

(١) فاتح رسول: سه رچاوه ي پيشوو، ل ١٩١.

(٢) هاتيه فه گوهاستن ژ: هه مان سه رچاوه، ل ١٩٤.

(٣) نه وشپروان مسته فا ئه مين: په نجه كان...، ل ١٧١.

(٤) هه مان سه رچاوه، ل ٢٤٨.

ئیکەم بزاڤا کاریگەرە عێراقی ل کانونا ئیکی ۱۹۸۱ بۆ کارئینانا کارتا کوردی هاته کرن، دەمی حکومەتا عێراقی پێیه کا هەڤکاریکرنا پێشمەرگین حزباً دیموکراتا کوردستانا ئیرانی (حدکا) ب سەرۆکاتیا عەبدولرەحمان قاسملوی (۱۹۳۰ - ۱۹۸۹) ل نیزیك باژیری (قەسری شرین) و (ناودەشت) دروستکری، دەست ب سەرداگرتن ل سەر قی دەقەرئ ئیکەم ئارمانجا عێراقی بوو؛ چونکی جەهکی ستراتیزی بوو پێیا سەرەکیا تەهران - بەغدا ل ئیرانی دەتە گرتن. پێشمەرگین (حدکا) ب هەڤکاریا عێراقی هێرشەکا سی هەیقی دژی هێزین ئیرانی ئەنجامدا و هەندەک سەرکەفتن ژێ بەستفەئینان. د بەرانبەرەدا هێزین ئیرانی شیان خو پیکبێخن و زنجیرەکا هێرشین سەرکەفتیانە ل گولانا ۱۹۸۲ دژی (حدکا) ئەنجامدەن و بنگەه و بارەگەهین وان گرتن و هێزین وان پەرت و بەلاقکرن، دویفدا هێزین بەلاقبوی دورپێچدان و ب توندی هێرش کرنە سەر (حدکا) و قەواری (حدکا) د جەنگیدا بچووککر^(۱).

پشتی زالبوونا ئیرانی ل سەر راپەرینا کوردان ل پۆژەه لاتا کوردستان و دەرنیخستنا هێزین عێراقی د ناڤ ئاڤا خۆدا، ئیرانی بزاڤکر بچیتە د ناڤ ئاڤا عێراقیدا، لەورا دقا کارتا کوردی ب شیوەیهکی ب هێزتر ب کار بینیت دا مفای ژ هیزا کوردان وەرگیریت ب تاییبەت د کوردستانا عێراقیدا بۆ سود وەرگرتن ژ شارەزایی و ئەزموونا وان یا جەنگی ل دەقەرین کوردستان. ئەقە ژێ دەرفەتەکا میژوویی بوو بۆ گەلی کورد کول گەل دوژمنی دوژمنی خو پیکبکەڤن و ل حکومەتا عێراقی بدەن، لەورا ل هەندەک قوئاغ و ل هەندەک جها هێزین کوردان شەرپین دژوار ب هاریکاریا ئیرانی دژی لەشکرێ عێراقی کرن^(۲).

(۱) نادر ئینتیسار: سەرچاوهی پیشوو، ل ۲۷۶.

(۲) نەوشیروان مستەفا ئەمین: پەنجەکان...، ل ۲۴۹.

حکومه تا عێراقی ژێ هه‌فکاریا د ناڤه‌را ئیران و کورداندا پێشبینی کربوو له‌و‌را حکومه‌تا عێراقی هه‌ول‌ددا ل‌گه‌ل پشکه‌ک ژ بزافا کوردی بکه‌ڤیته‌ گه‌فتو‌گویان و ب نه‌ینی ل‌گه‌ل ئیکه‌تی نیشتیما‌نی کوردستان و ب ناڤب‌زێڤانیا عه‌بدولره‌حمان قاسملوی که‌فته‌ گه‌فتو‌گویان؛ چونکی په‌یوه‌ندیه‌کا خۆش د ناڤه‌را (حدکا) و حکومه‌تا عێراقیدا^(١) و هه‌ڤه‌یما‌نیه‌کا باش د ناڤه‌را (حدکا) و ئیکه‌تییدا ژێ هه‌بوو. د وان کۆمب‌وونین د ناڤه‌را قاسملوی و سه‌رکردایه‌تیا ئیکه‌تییدا ده‌اتنه‌ کرن، به‌حسی گه‌فتو‌گویان ل‌گه‌ل حکومه‌تا عێراقی ده‌اتنه‌ پێش، ئیکه‌تییدا دیت بارودۆخی لاوازی کۆ ئیکه‌تییدا ده‌ریاز دبوو، یا باشتر ئه‌وه‌ ل‌گه‌ل حکومه‌تی پیکه‌هیت^(٢). ئیکه‌تییدا ب پێیا قاسملوی داخو‌ازین خۆ پێشکێشی حکومه‌تا عێراقی کرن، کۆ پیکه‌هاتن ژ: حکومه‌ت نه‌ ب تنی دان پێدانی ب ئۆتۆنۆمی بکه‌ت، به‌لکو ب مافی چاره‌نڤیسی ژێ رازی ببیت، نه‌هێلانا شینوارین سیاسه‌تا دژی کوردان ل‌ کوردستانی و ئازادی و دیموکراتی بو‌ه‌موو لایه‌نین جیاواز، و بو‌ماوه‌یه‌کی دیارکری ئاگره‌سه‌ت د ناڤه‌را واندا به‌هیته‌ راکه‌هاندن تاکو مه‌ترسیا ئیرانی ل‌ سه‌ر عێراقی و ل‌ سه‌ر کوردستانی ژێ به‌هیته‌ دوورئێخستن^(٣).

بارودۆخی سه‌ربازی عێراقی رۆژ ب رۆژی خرابتر دبوو، هێزین ئیرانی ل‌ تیرمه‌ها ١٩٨٣ هێرشین نوی دژی له‌شکری عێراقی ل‌ ژێر ناڤی^(٤) (فه‌جرا دووی) ل‌ حاجی ئومه‌ران ئه‌نجامدان، قی جاری حکومه‌تا عێراقی کورد ب هه‌فکاری ل‌گه‌ل سوپایی ئیرانی تاوانبار کرن. ب درێژیا قی سالی ئیران شیا چه‌ندین سه‌رکه‌فتنا ل‌ سه‌ر عێراقی تومار بکه‌ت، له‌و‌را عێراقی بزافین خۆ زیده‌تر لی کرن ژ بو‌ رازیکرنا کوردان^(٤)؛ چونکی ئه‌گه‌ر هێرش ب قی په‌نگی د به‌رده‌وام

(١) اخبار کوردستان، عدد (٣١) فی ٨/١٠/١٩٨١، ص ٣.

(٢) اخبار کوردستان، عدد (٧٥) فی ١٨/٤/١٩٨٢، ص ٨.

(٣) نه‌وشپروان مسته‌فا ئه‌مین: په‌نجه‌کان...، ل ٢٦٠.

(٤) نادر ئینتیسار: سه‌رچاوه‌ی پێشوو، ل ٢٧٧.

بانه، دا باژیرین پرواندز و شه قلاوه ژى كه قنه د مه ترسییدا، پاشى دا گه را هه ولیر و كه ركوكى هیئت^(۱).

ئیكه تی دنقیسینین خوین ده ستپیکا گفئوگویییدا وه سا نیشاددا كو نه ژ بهر هه لویستی لاواز و نه ژ ئه نجامی شكه ستنی كه فتیه گفئوگویان، بهلكو بو پاراستنا عیراقی بوو؛ چونكى شوپشا كوردی د مه ترسییدا نه بوو و پیدقی ب پاره ستاندنا جهنگی نه بوو بهلكو عیراقی پیدقی ب پاره ستاندنا جهنگی هه بوو^(۲). ل ده ستپیکا كانونا ئیكى ۱۹۸۳ فهرهیدون عه بدولقادر، میلانم عومهر، خدر مه عسوم، مه لا به ختیار و عومهر عه زیز ب هه قالینیا قاسملوی چوونه به غدا و ل گه ل عیزهت دووری، تارق عه زیز، هیشام سه باح، سه عدی مه هدی صالح (ئه مین سرى نقیسینگه ها ریكخستنا باكوور)، فازل ئه لبه پاك كومبوون و دانوستاندن د ناقبه را واندا هاتنه كرن^(۳). ل ئه ژ دانوستاندنه د سه ركه فتی نه بوون؛ چونكى ناكوكی د ناقبه را واندا ل دور سنوورین ئوتونومی و ده قهرین خانه قین، كه ركوك و شنگاری، په یدابوون، دیسان سه دام حوسینی پاش قهره قیانا مه ترسیا ئیرانی هه ستپیکر كو ئه و پیدقی ب پیکه اتنی ل گه ل لایه نه كی كوردی نینه، ب تایبه تی پشتی ئه مریكا و ده وله تین دی، هه ر ژ دووماهیا سالا ۱۹۸۳ ژ سه ركه فتنا ئیرانی نیگه رانیا خو دربرپی و بریار دای هاریکاریان پیشكیشی عیراقی بكن و نه هیلن د قی شه پیدا تووشی شكه ستنی ببیت^(۴)، هه روه سا حكومه تا تورکیا ژى ب فه رمی نه رازیبوونا خو ل سه ر دانوستاندنی و دانا ئیمتيازاتین زیده بو كوردان راگه هاند^(۵). دانوستاندن ب فه رمی ل كانونا دووی ۱۹۸۵ د ناقبه را واندا

(۱) ئه حمه د بالایی: كوردو پیقازویا ئاشتی، كولن، ۲۰۰۲، ل ۱۳۱.

(۲) عه لی ته ته ر نیره بی: سیاسه تی حكومه تی عیراق...، ل ۱۵۸.

(۳) نه وشپروان مسته فا ئه مین: خولانه وه له ناو بازنه دا دیوی ناوه وه ی پووداوه كانی كوردستانی عیراق ۱۹۸۴ - ۱۹۸۸، چ ۲، سلیمانی، ۱۹۹۹، ل ۱۰.

(۴) محمد احسان: كردستان و دوامة الحرب، دار الحکمة، لندن، ۲۰۰۰، ص ۷۵ - ۷۶.

(۵) دریه عونی: عرب و اكراذ خصام او وئام، دار الهلال، القاهرة، ۱۹۹۳، ص ۱۰۳.

تیکچوون، له ورا جاره کا دیتر ئیکه تیئ بزافکر په یوه نندیئ خو ل گه ل ئیرانی خوشبکه ته فه^(۱).

سوپایئ ئیرانی و هه فیه یمانیئ کورد ل ئه یلوولا ۱۹۸۵ هیئرش کره سه ر هیئزین عیراقی ژ بهر کو کارتا کوردی دژی سه دام حوسیئنی کارا تر ببوو. تورکیا هیئرشین به زاندا سنووری بو نا فا ئا خا عیراقی زیده کرن و گه فکرن ئه گه ر ته هرا ن یا به رده وام بیت ل سه ر پشتگی ریکرنا گروپین کوردی، دی په یوه نندیئ خو یین بازرگانی ل گه ل ئیرانی بریت، نیزیکبوونا ئیکه تیئ ل گه ل ئیرانی ترسا تورکیا ژ هه لوه شیانا عیراقی گه هانده قوناغه کا نوی^(۲).

هیئزین ئه سمانیئ تورکی ل دووماهیا ۱۹۸۶ هژماره کا گوندین کوردستانا عیراقی بوردومانکرن. ئیرانی نه رازیبوونا خو ب توندی به رانه ر تورکیا ل سه ر قی بومبه بارانکرنی دهربری کو ئه فه ل دویف تیگه هشتنا ئیرانی د ده مه کی ناله باردا بوو؛ چونکی ئیران خه ریکی خو ئاماده کرنی بوو، بو هیئرشه کا دی ب پشته قانیا کوردان. لاوازا سوپایئ عیراقی بو پاراستنا ده سه لاتا خو ل سه ر گوندین کوردستان، ئه فه هزره ل جه م سه دام په یدا کر کو فه رمانا ویرانکرنا گوندان بده ت. ژ ئه نجمی به رده وامیا شه پی ل به رین باکووردا هیئزین عیراقی که فتنه له زکرنی د چولکرن و بوردومانکرنا گونداندا، ب قی سیاسه تی زیانین ئاشکه را ب سیاسه ت و ئارمانجین حکومه تا عیراقی بو ئارامکرنا کوردستان که فتن^(۳).

ویلایه تیئ ئیکگرتیئ ئه مریکا ل سالیئ دووماهیا جه نگی پشتگی ریا خو بو عیراقی نیشادا، ئه فه کاودانه ب قی په نگی بوو تا ئیرانی ب برپارا ۵۹۸ ی یا ئه نجومه نا ئاسایشی ل ۱۸ تیرمه ها ۱۹۸۸ پارزیووی، هوسا جه نگی د ناقبه را هه ردوو لادا راوه ستا. لی ب راوه ستانا جه نگی ژی که رب و کینا حکومه تا عیراقی ب دووماهی نه هات، به لکو ماوه یه کی کورت پشتی

(۱) محمد احسان: المصدر السابق، ل ۱۷۶.

(۲) نادر ئینتیسار: سه رچاوه ی پیشوو، ل ۲۸۱ - ۲۸۲.

(۳) هه مان سه رچاوه، ل ۲۸۳، ۲۸۵.

پاوه‌ستانا جه‌نگی برپارا هی‌رشه‌کا مه‌زن بو سهر کوردستانی دا و پشتی چ‌ند پوژه‌کین کیم ژ ئاگر به‌سی، سه‌دام حوسینی ل ۲۵ ی ته‌باخی، فه‌رمان دا کو ئوپه‌راسیونه‌کا ق‌رکرنی دژی وان گوندین کوردان به‌یته کرن ئه‌وین د ماوی جه‌نگیدا دژی حکومه‌تی پاوه‌ستیان^(۱).

کاربگه‌ریا جه‌نگی عیراق - ئیرانی ل سهر کوردستانی

کورد به‌شه‌کی گ‌رنگ ژ هاوکیشا فی جه‌نگی بوون، و ل به‌ری ده‌ستپیبوونا جه‌نگی ب ده‌هان جاران گوندین کوردستانی و باره‌گه‌هین پارتین سیاسی که فتبونه به‌ر هی‌رشین عیراقی و ب ده‌ستپیبوونا جه‌نگی ژی، ده‌رفه‌ته‌کا زیده‌تر بو ره‌خسا کو به‌روکی ئاگری جه‌نگی دژی کوردان خوشبکه‌ته‌فه^(۲).

بو دژایه‌تیکرنا ئیرانی و دانانا سنوره‌کی بو به‌لافبوونا هزارا ئیسلاما سیاسی وه‌لاتین زله‌یزین جیهانی هه‌موو جوړه چه‌که‌کی کلاسیکی دابوو عیراقی و هه‌ر د فی ده‌میژیدا عیراقی بره‌کا زوړا چه‌ک و ته‌قه‌مه‌نیی ک‌ری کو نیزیکی ۱۰٪ ی هه‌موو چه‌کی فروشتی جیهانی بوو. ۶۱٪ ژ ئیکه‌تیا سوقیه‌ت ب بهایی ۱۹/۲ ملیار دولاران و ژ فره‌نسا ۱۸٪ ب بهایی ۵/۵ ملیار دولاران و ئه‌فی دی ژی ژ وه‌لاتین چین، به‌رازیل، مسر و چه‌ند وه‌لاتین دی ک‌ریبوو. د فی ده‌میدا چ به‌ربه‌سته‌کی نیفده‌وله‌تی به‌رانبه‌ر عیراقی بو ک‌رینا چه‌کی نه‌بوو و ۳۶ ملیار دولاری پاری یه‌ده‌ک و ۲۰ ملیارین قه‌رز و ۸۵ ملیارین داهاتی نه‌فتی بو ک‌رینا چه‌کی مه‌زاختبوون^(۳).

ل هه‌ردوو به‌ره‌یین جه‌نگی، کورد دهاتنه کوشتن، هی‌زین عیراقی چه‌ند لی‌دان ل هی‌زین ئیرانی ددا د هه‌مان ده‌مدا ئیک ژی ل کوردان ددا، حکومه‌تا

(۱) بو پتر پی‌زانینان به‌ری خو‌ بده: عه‌لی ته‌ته‌ر نیروه‌یی: سیاسه‌تی حکومه‌تی عیراق...، به‌رگی یه‌که‌م، ل ۱۵۸ و یین دیفدا.

(۲) هه‌مان سه‌رچاوه، ل ۸۹.

(۳) عه‌لی ته‌ته‌ر نیروه‌یی: سیاسه‌تی حکومه‌تی عیراق...، ل ۹۰ - ۹۱.

عیراقی ئەقە بوۆ خۆ ب شانازی دزانی کو د هەردوو بەره‌یێن جەنگیدا ژ پووی نافعویی و دەرڤەییڤە یا سەرکەفتییە^(١).

ئاخا کوردستانی بەشەکی گرنگی مەیدانا جەنگی بوو، ژ ئەنجامی قی چەندی کارتیکنەکا زۆرا خراب ب سەر بارودۆخی ئابووری، کۆمەلایەتی و سیاسیی دەڤەرێن کوردستانی چیبوو و باژیر و باژیرکین وان کەفتنە بەر هیرشا توپ و بومبارانکرنا لەشکری و هیزا ئاسمانیا هەردوو لا، زیانەکا زۆرا سەرئامالی، ژ ئەگەری زۆریا هیز و چەکی عیراق و ئیرانی ب کوردان کەفت^(٢). هەر د ئیکەم پۆژین جەنگیدا ئاخا کوردستانی کەفتبوو بەر پەلاماردانا هەردوو لا، چیاپین کوردستانی ژێ وەکو ئاستەنگەکا سروشتیا مەزن بوۆ ئوپەراسیونین جەنگی بوون، د هەمان دەمدا هەندەک دەڤەرێن کوردستانی کەفتبوونە ناڤ ئاگری جەنگیدا، ئیک ژ بەروکین گرنگین جەنگی، بەری (قەسرا شیرین) – خانەقین تا دەڤەرا سی سنووری تورکیا، عیراق و ئیرانی بوو، فەیلەقا ئیکا پیاوا سوپایی عیراقی کو بارەگەهی وی ل کەرکوک بوۆ ئەرکی جەنگی قی دەڤەری ژێرا هاتبوو دان، کو ئەو ژێ ب چەند هیلین جەنگی دابەشکریوون، کو زیانەکا ماددی و گیانییا زۆر ب خەلکی کوردستانی دگەهاند. ئەڤ هیلە ژێ پیکدهاتن ژ: هیلەشنو – سیدەکان. هیلەخانە – رواندز – هەولێر. هیلەسەردەشت – قەلادزی – چوارقورنە – کەرکوک و ژ لایەکی دیکە بوۆ سلیمانی ل پۆژئافایی دەریاچا دوکان. هیلەمەریوان – پینچوین – سەید سادق – سلیمانی. هیلەپاوه – بیارە – خورمال – سەید سادق – سلیمانی. هیلەقەسرا شیرین – خانەقین^(٣).

هەردوو لایین شەرکەر کەفتبوونە د ناڤ جەنگەکی دژواردا کو دووماهیئینانا وی زۆرا سەخت بوو و بەردەوامیدان یا ب ساناھیتەر بوو، دەرڤەتەکا میژووی بوو، بوۆ هەموو ئوپوزسیونین عیراقی و تایبەت بوۆ گەلی

(١) محمد صالح عقراوی: الكرد و الدولة المستقلة وفق المعاهدات الدولية، اربیل، ٢٠٠٥، ص ٢٢٠.

(٢) فوئاد تاهر سادق: هوشیاری میژووی، سلیمانی، ٢٠٠١، ل ٢٠٤.

(٣) علی تەتەر نێرۆه‌یی: بزافی پزگاریخوای، ١٧١، ل ١٧١.

كورد، بۆ بهر فره هكرنا چالاكیين خو د بوشاییا دهسه لاتییدا كو ده قه ره كا زیده تر بكه فیته د دهستی واندا و پوژ ب پوژ هیزا پیشمه رگه ی زیده د بوو^(۱)، عیراق ژی نه چار ببوو پشكه كا زورا له شكری خو ل كوردستانی بهیلت^(۲). له ورا نه دشیا هه موو له شكری خو دژی ئیرانی ب كاربینیت، سه دام حوسین ل گفتوگویین ۱۹۹۱ گوته شاندى كوردی: "ئه گه ره هوین د گه ل مه بانه ل جهی ۸ سالان، دا ب ۸ پوژان جهنگی ب دووماهی ئینم"^(۳).

هه فكاریا هیز و پارتین كوردی، بۆ مفا وهرگرتن ژ فی دهرفته تا میژووی د ئاستی پیدقیی فی قوناغیدا نه بوو، دوو دوژمنین كه فن و بهیژین گه لی كورد لاواز ببوون، هه ردوو پارتین سه ره کیین كوردستانی ئانكو پارتی و ئیكه تی د مهیدانا جهنگه کی گران و دریزدا به رببوونه گیانی هه ق دوو، ب فی چه ندی كورد ببوونه دوو بهش و بهشی سیی ژی كو ببوونه جاش^(۴) و دژایه تیا هه ردوو بهشین دی دكر لی زیده ببوو، ب فی پهنگی نه ب تنی شیانین گه لی كورد نه بوونه ئیک ئاراسته، بهلكو دابهش ببوونه سه ره چه ند ته وهرین هه ق دژ و لاواز^(۵).

هه ردوو لایین جهنگی هه ولددا مفا ی ژ كوردان وهر بگرن دژی لایه نی دی، هه رئیکی هنده ك بنه مایین تاییه ت بكارئینان بو هندی كوردین ئاكنجیین

(۱) رجائی فاید: اكراد العراق الطموح... بین الممكن والمستحيل، القاهرة، ۲۰۰۵، ص ۲۳۸.

(۲) نهوشیروان مستهفا ئه مین: په نهجه كان...، ل ۱۷۱.

(۳) هاتیه فهگوهاستن ژ: عه لی ته ته ر نیروه یی: سیاسه تی حومه تی عیراق...، ل ۹۳ - ۹۴.

(۴) بۆ ئیكه م جار مه لا مستهفا بارزانی ناخی وان كوردا كریوو (جاش پولیس) ئه وین كو ب تنی بو پاره ی خزمه تا رژی می دكر، و هنده ك جارا د گوتی (چه ته)، لی پشتی كوده تیا ۸ شوباتی ۱۹۶۳ حومه تی ناخی وان كره (فرسان صلاح الدین) - وهك ئاماژه ب سه لاهه دینی ئه یوبی - و هه ر د فی سالیدا هنده ك عه ره ب ژی ب كاری جاشایه تیی رابوون كو ناخی وان كریوو (فرسان الولید) - وهك ئاماژه ب خالد كوری وه لیدی. بۆ پتر پیژانیان به ری خو بده: عبدالفتاح علی البوتانی (دكتور): الحركة القومية الكوردية التحررية دراسات و وثائق، تقديم خليل علی مراد (دكتور)، دهوك، ۲۰۰۴، ص ۴۶۰ - ۴۶۱.

(۵) عه لی ته ته ر نیروه یی: بزافی پرگار یخوازی...، ل ۱۷۷.

وهلاتی خو بیخه د مهیدانا جهنگیدا، عیراق یا دهستپیشخه ر بوو ب کارئینانا کارتا کوردی وهکو ئامرازهکی ستراتیژیانه بو لاوازرنا ئیرانی، شهری د نافهرا گروپین جوراوجورین کوردی وهکر کو کارهکی ب ساناهی بیت بو بهغدا کارتا کوردی بکاربینیت^(۱). سهدامی د گوتارا خودا ل ۶ کانونا دووی ۱۹۸۱ سلافا بو کورد، بهلوچ، نازهریبجانی و عه ره بان هنارتن و داکوکی ل سهر هه فکاریا وان دژی زولم و زورداریی کر و گوت کو دی ل گه ل ناره زوو و ئارمانجین وان راوهستیت^(۲). د بهرانبهردا هه ر پارتیهکی ژیه وهولدا زیدهترین هژمارا په یوه ندیکه ران بو نافه رینا پیشمه رگین خو ب پراکشیت، ژ لایه کیفه پیدفی بوو ده قهرین ژیر دهسه لاتا خو ب پاریزیت و ژ لایه کی دیترفه پیدفی بوو بهرده وام هیرشا بکه ته سهر ده قهرین ژیر دهسه لاتا حکومه تی ب مه ره ما بزگارکرنا وان ده قهران^(۳).

هه لبوونا ئاگری جهنگی عیراق — ئیرانی بو پیشمه رگی دهر فته کا میژوویی بوو؛ چونکی سوپا و هیژین چه کدارین عیراقی ئیدی نه دشیان ب وی رهنگی بهری هیرشان ببه نه سهر وان و ب هیژا بهری له شکرئی خو د کوردستانیدا به لاق و جیگیر بکه ن و ب توندبوونا شه ری و پیکدادانا پیدفی بوو ئیدی هنده ک ژوی هیژا داگیرکه ر ژ کوردستانی فه کیشن و ببه نه د مهیدانا شه ری د گه ل ئیرانیدا^(۴). بو مفا وه رگرتن ژقی دهر فته تی و بکارئینانا هه موو هیژ و شیانین خو دژی حکومه تی و هیژین وان ل کوردستانی، چالاکیین پیشمه رگی به ره ف زیده بوونی بوون. لی د هه مان ده مدا خه ریکبوونا هیژین پیشمه رگی ب شه ری نافخوئی، هیژین وان لاوازر بوون^(۵).

(۱) نادر ئینتیسار: سه رچاوه ی پیشوو، ل ۲۷۳.

(۲) عه لی ته ته ر نیروه یی: سیاسه تی حکومه تی عیراق...، ل ۹۵.

(۳) عه لی ته ته ر نیروه یی: بزافی بزگار یخوازی...، ل ۱۷۲.

(۴) نه وشیروان مسته فا ئه مین: په نه کانه...، ل ۱۷۱.

(۵) عه لی ته ته ر نیروه یی: بزافی بزگار یخوازی...، ل ۱۷۵.

ئەڤ شەپە بوو ئەگەری کوشتنا هژمارەکا زۆر ژ خەلکی سیفیل. سوپایی عێراقی نەشیا وەکو پیدقی کۆنترۆلا دەڤەرین کوردستانی بکەت، پێرانی سەربازگەهین خۆ چولکرن و ئەوین مایی ژى ب (جەیشی شەعبی) پێرکرن^(۱). سیستەمی جاشایەتی و خوڤروشیی ئیک ژ نەرینیترین دیاردین میژوویا کورد بوو تاییەت د وی دەمیدا، وەزیری دەولەتی ئەرشەد ئەحمەد زیباری ل ۲۹ چریا دووی ۱۹۸۰ ژ بەغدا سەرەدانا قەزا ئاکری و ناحیا دینارته کر و ل گەل پشکەکی ژ هوزا زیباری کومبوو و گوت پێشمەرگە د قی شەپیدا هەڤکاریا ئیرانی دکن دژی عێراقی، لەورا پیدقییە ب هەر پێیه کا هەبیت ئەم دژی وانا ب پارهستین و هەڤکاریا عێراقی بکەین. و ل پۆژین ۱ و ۲ کانوونا ئیکی ۱۹۸۰ سەرەدانا هەندەک گوندان ژى کر و گوت کو دی ب چەکارکرنا خەلکی وی دەڤەری رابیت، بو هندی نەهیلن پێشمەرگە بهیتە د دەڤەریدا. هەرەسا محیەدین هەرکی ل ۱ کانوونا ئیکی ۱۹۸۰ ل گوندی (گردهسین) ل گەل پشکەکا هوزا هەرکی کومبوو و گوت دی رابیت ب دامەزراندنا فەوجین پاراستنا سنووران^(۲). ب قی رەنگی جاشایەتی ب رەنگەکی بەرفرەه سەرهدا و ئان جاشان بەشداریه کا کارا د وێرانکرنا کوردستانیدا کر و تارادەیهکی زۆر قورساییا ل سەر ملین حکومەتی سڤککر^(۳). دیسان ئەڤ جەنگە بوو ئەگەری زیندیکرنا پەیوەندیین هوزایەتی د ناڤ کۆمەلگەها کوردیدا، ئەڤە د دەمەکیدا کو پەیوەندیین هوزایەتی تا رادەیهکی زۆر لاواز ببوون^(۴).

(۱) شۆپش حاجی رسول: ئەنڤالی کورد و دەولەتی عێراق، چ ۲، سلێمانی، ۲۰۰۱، ل ۴۰.
(۲) ئەرشیفی وەزارەتا شەهید و ئەنڤالکریا (ئە.و.ش.ئە): برقیە مدیریە الاستخبارات العسکریة العامة منظومة استخبارات المنطقة الشمالية، الرقم /ش ۳/ف ۱۲ / ۵۲۹۹ فی ۱۰ / ک ۱۹۸۰، سري، إلی / مدیریة الاستخبارات العسکریة العامة - ش ۳.
(۳) ئیزگی دەنگی کوردستانی عێراق، لیکۆلینه وهی سیاسی " دیسان مهسهلهی کورد... دوا بههانهی سه دام " له ۱۹۸۰/۱۲/۲۶.
(۴) شۆپش حاجی رسول: ئەنڤالی کورد...، ل ۴۰.

ل گه ل هندی کو عیراق ب قی شہری مہزنفہ یا خہریکبوو، لی یا بہرہ وامبوو ژی ل سہر سیاسہ تا دوژمنکاری بہرانبہر گہ لی کورد. گرتن، دہرکن، سیدارہدان و کوشتن دژی کوردان ہہر یا بہرہ وامبوو، عہرہ بکرنا باژیرین ستراتیژی و دہقہرین نہفتی یا بہرہ وامبوو، پہلاماردانا گوندا و سوتنا وان ژ لایئ سوپایی عیراقیہ ژ پوودانین پوژانہ بوون^(۱). ہہتا شہری کارکہ سہر پہیوہندیین د ناقبہرا بزاقا پزگاربخوازی نہتہوہییا کوردی د گہل پیکخراو و دہولہتین دیترا و ب پہنگہ کی نہرینی کاریگہریا خو دیارکر، ہہروہسا کاریگہریا نہرینی ل سہر پہیوہندیین د ناقبہرا کورد و بزاقا نازادبخوازی عہرہبی ژی دا ہہبوو^(۲).

د ہہمان دہمدہ ہندہک کاریگہریین ئہرینی ژی ہہبوون، ئہق شہرہ بوو ئہگہری گہشہسہندن و زیندیکرنا بیرا نہتہوایہتی و پزگاربخوازی ب پہنگہ کی بہرفرہتر ل کوردستانی، ہہروہسا بوو ئہگہر کو عیراق ژ ئہجامی قی شہری خو ل گرفتہکا بہرفرہتر بدہت و بچیتہ د ناقا ناخا کویتیدا و پاشی راپہرینا جہماوہری یا سالا ۱۹۹۱ ئی ژئ پیدایہ بیت^(۳).

سیاسہ تا حکومہ تا عیراقی بہرانبہر کوردان د دہمی جہنگی عیراق - ئیرانییدا

حکومہ تا عیراقی پاش دہسپیکرنا جہنگی ل گہل ئیرانی، سہرہپای ہندی کو ہندہک ژ سیاسہ تا خو بہرانبہر کوردان گہوریبوو، لی خالا سہرہکیا سیاسہ تا بہری و ہکو پروسا قہگوہاستن، دوورئبخستن و عہرہ بکرنا و ہکو خو مابوون و توندتر ژی لی ہاتبوون. حکومہ تی د کاودانی جہنگیدا، دہستی وی یی قہکریتہر بوو بو ہہر کریارہ کی کو دژی کوردان ئہجامبدہت و بیانووین جہنگی و (مہجہودی حہری) بو دئینان. پشتی دہستپیکرنا

(۱) شوپش حاجی رسول: ئہنفالی کورد...، ل ۴۰.

(۲) عہ لی تہتہر نیروہیی: بزاقی پزگاربخوازی...، ل ۱۷۹.

(۳) ہہمان سہرچاوہ، ل ۱۷۹.

جهنگى ھژمارا گونديڻ ھاتينھ خرابكرن ژ لايى حكومه تا عيراقيفھ زيده بيبون^(۱). عيراق و ئيرانى كو ھه رئيكي به شه كي كوردستاني داگيركربوو و خه ريكي سهركو تكرنا گه لي كوردببون و ھه رئيكي د وه لاتي خودا دژى مافين گه لي كوردببون و نه گه ر پشتگيريا بزاڤا كوردى د وه لاتي ديدا كربا، ب تنى بو به رژه وه نديا خو و فشار ئيخستنى بو بو سهر دوژمنى خو^(۲).

عيراقى د پرورژى خويى سالانه دا سه باره ت ب عه ره بكرنى پريار دابوو كو نه و جهين ل كه ركوكى مابين و هيشتا كورد تيدا دژيان عه ره ب بكه ت، بو قى مه به ستي ژى ۲۰ هزار خيزان ژ هوزين عه ره بي ل گه ره كين باشوور و پرژه لاتي كه ركوك ئاكنجيكرن تاكو ب ته مامى سروشتى كوردى يى قى باژيري بهيته گهورين^(۳).

هه روه سا برياردا ب گهورينا ناڤين تاخ و جهين كوردان ب ناڤين عه ره بي كو نه و ناڤ نه گونجن ل گه ل سه خله ت و كولتورى كوردى، چيكرنا جادين به رفره ه ل تاخين كوردا دا بشين ب ره نگه كي ياسايى خانى و دوكانين وان ب هه رفينن و ب پاره يه كي كيم خودانين وان قه ره بو بكه ن و كورد نه دشيان جاره كادى پارچه زه قى، يان خانيه كي ل كه ركوكى بكرن، يان ل سهر ناڤى خو تاپو بكه ن، هه موو داموده زگه هين باژيرقانيى و تاپويى ناگه هدار كرببون نه دبوو نه رده ك يان ئاڤاھيه ك ل سهر ناڤى كوردان هاتبا توماركرن و دستووريا ئاڤاكرنا خانيا يان نوژه نكرنا ئاڤاھيا ژى نه ددانه كوردان. ديسان ئاڤاكرنا چه ندين كارگه ه و ده زگه هين حكومى ل وان جهان بو وان كريكارين ژ باشوور و ناڤه راستا عيراقى ب بيانويا كارى ئينا بونوه كه ركوك^(۴).

(۱) عه ل ته ته ر نپروه يى: سياسه تى حكومه تى عيراق ...، ل ۸۳، ۱۰۱.

(۲) هه مان سه رچاوه، ل ۸۳.

(۳) بو پتر پيزانينان به رى خو بده: شوپش حاجى رسول: ته عربى كه ركوك له دو توپى هه شتا به لگه نامه دا، سليمانى، ۲۰۰۴، ل ۵۱ يين ديقدا.

(۴) نه حمه د بالايى: ژيده رى به رى، ل ۱۰۱.

ناحیا قهراج هەر ژ ئهیلوولا ۱۹۸۰ کهفتبوو بهر پروسیسا عه ره بکرنی و خه لکی قی ده قهری بو باژیی هه ولیی قه گوهاستبوون و پشتی کو ده موو تومارین ده قهریدا نا قین کوردی هاتینه ژیرن و نا قین عه ره بی ل جهی وان تومارکین خیزانین عه ره ب ل جهی وان ئاکنجیکرن^(۱).

ل پاریزگه ها دهوکی ژی و ب تایبه تی ل ده قهرین باشوور و پوژئاقا پروژه کی مه زن ژ لای حکومه تی قه هاتبوو پیکخستن بو قه گوهاستنا کوردان ژ وان جها و ئاکنجیکرنا عه ره بان ل جهی وان و بو قی مه بهستی ژی ۲۰۰۰ خانی دروستکربوون^(۲).

(ئه نجومه نا سه رکردایه تیا شوپشی) ل هاقینا ۱۹۸۰ بپیاره ک ده رک، کو هەر ئه ندامه کی حزبا به عس ژ پلان سه سیر بو سه ری، ئه گه ری ئاماده بیت خو بو پاریزگه هین کوردستانی ب ئیکجاری قه گوهیزیت ۱۰ هزار دینار و خانیه کی ژ کیستی ده وله تی دی ده نی، ب مه رجه کی کو عه ره ب بیت و ی ئاماده بیت ل هەر ده قهره کا حکومه ت ده ستنیشان بکه ت ئاکنجی ببیت و تا کو ۱۰ سال ب سه ر هاتنا و ی قه دچن بو کوردستانی، بو ده قه را خو یا ره سه ن نه قه گه ریت و تومارا خو یا بارئ شارستانی ژی بو قی پاریزگه هی بقه گوهیزیت^(۳).

ههروه سا حکومه تا عیراقی ده ست ب سیداره دانا هه ر که سه کی کر کو ده ست ل گه ل پارتین سیاسی کوردستانی هه بوو. د ماوی ده ست پیکرنا جه نگی تا شه فا ۱۲/۱۱ ی کانونا ئیکی ۱۹۸۰ ب تنی ل زیندانا موسل ۲۵ کورد ب قی تاوانی سیداره دان^(۴).

حکومه ت یا به رده وامبوو ل سه ر قی سیاسه تی، ئه و بوو ل ۱۱ نیسانا ۱۹۸۱ (ئه نجومه نا سه رکردایه تیا شوپشی) ده ست ب سه ر زه قی و زاری جوتیارین خانه قین داگرت ب بیانوو یا کرینا زه قیین وان، زه قی ژی هه موو

(۱) عه لی ته ته ر نیروه یی: بزاقی رزگاریخوازی...، ل ۲۰۱.

(۲) هه مان سه رچاوه، ل ۲۰۱.

(۳) عه لی ته ته ر نیروه یی: سیاسه تی حکومه تی عیراق...، ل ۱۰۲.

(۴) عه لی ته ته ر نیروه یی: سیاسه تی حکومه تی عیراق...، ل ۱۰۶.

بین جوتیارین کورد بوون ئەوین د بەریدا قەگواستین، پاشی زەقیین وان دانە هوزین عەرەب^(١). دیسان ل سەر پێیا لەیلان زیدەتر ژ ۱۰۰۰ خانیان ب ناڤی (گەرەکا حەجاج) دروستکرن^(٢). ل هاقینا ۱۹۸۱ ل دەقەرەکا نیزیکی لەیلان وەکو گەرەکا ئیکی ۸۰۰۰ زەقی ل سەر عەرەبێن هاوردە دابەشکرن^(٣)، ل گەل پێشکێشکرنا ۱۹ هەزار دینارا^(٤)، د گەرەکا دوویدا ب هەزاران پارچە زەقیین دی ل سەر مالین عەرەبان دابەشکرن، ب مەبەستا گهوپینا بارئ ئیتنوگرافیا پارێزگەها کەرکوکی، ب هەمان شیوه د ناڤهرا گەرەکا کین کەرەمە موسەنادا زیدەتر ژ ۲۰۰ پارچین زەقییا ب ناڤی شەهیدین قادسیا سەدامی ب سەر عەرەبا دابەشکرن^(٥). مەبەستا حکومەتی ژ قەگواستنا عەرەبان بو کوردستانی ب تنی عەرەبکرن نەبوو، بەلکو بو پاراستنا ئەمنیەتا خۆژی بوو^(٦).

حکومەتی هەموو شیواز ب کارئینان بو ترساندن و نەهیلانا کوردان، هەتا سیاسەتا تیروکرنی ژ، بو وینە: ماوێهەک بوو بەغدا هەولدا سالیح یوسفی ژ ناڤبەت، پێقەبەریا ئەمنا بەغدا ئاگەهداریا وی کر بچیتە ویری بە لئ ئەو پازی نەبوو، جارەکادی هەولدا ب قەخوارنەکا ژ هراوی بکوژن لئ وی هەست پیکر و چ تشتەک ل ویری نە قەخوار، لئ د هەولا سیییدا و ب پێیا

(١) غەفوور مەخموری: بەعەرەبکردنی کوردستان بەعەرەبکردنی مەترسییەکانی - بەرەنگاریبوونەوهی، لە بلاوکراوەکانی پوژنامە (میدیا)، هەولێر، ۲۰۰۲، ل ۴۰.

(٢) عبدالله غەفوور: ئەتنو - دیموگرافیای باشوری کوردستان، هەولێر، ۲۰۰۶، ل ۴۷.

(٣) غەفوور مەخموری: بەعەرەبکردنی کوردستان...، ل ۴۰.

(٤) عبدالله غەفوور: سەرچاوەی پێشو، ل ۴۷.

(٥) فرمان عبدالرحمن: پاکتاوکردنی رەگەزی کورد لە کوردستانی عێراقدا لیکۆلینەوهیەکی (جوگرافی - سیاسی - میژوویی) یە لە سەر پروسێسەکانی بەعەرەبکردن و پاگواستنی دانێشتوان لە نیوان سالانی ۱۹۲۵ - ۲۰۰۰، سلیمانی، ۲۰۰۶، ل ۱۲۸.

(٦) عەلی تەتەر نێروەیی: سیاسەتی حکومەتی عێراق...، ل ۱۰۳.

هنارتنا نامه‌یه‌کا لوغم کری ل ۲۵ی حوزه‌یرانا ۱۹۸۱ و ل مالوی بریندار کر و ده‌سته‌کی وی ژیفه‌بوو و ل ۲۶ی حوزه‌یرانی گیانی خو ژ ده‌ستدا^(۱).

هه‌روه‌سا حکومه‌تی هه‌ولدا کو ئە‌ده‌ب و فلکلوری کوردی ژێ نه‌هیلیت و ژ ناڤ ببه‌ت، هه‌رتشته‌کی په‌یوه‌ندی ب میژوویا بزاقا نازادبخوایا کوردی ب گشتی و بزاقا ئە‌ده‌ب و په‌وشه‌نبیریا کوردستانیه‌ هه‌بوو قه‌ده‌غه‌کر. هه‌ولدا خواندنا زمان و ئە‌ده‌ب و فلکلوری کوردی ل قوتابخانیین کو ب ناڤ کوردی بوون لاواز بکه‌ت. بو وینه: به‌شی کوردی ل زانکویا به‌غدا ب تنی ب ناڤ مابوو و قوتابیین نوی وهرنه‌دگرتن و زۆربه‌یا ماموستاییین وی قه‌گه‌هاستن بو جهین دیتریان خانه‌نشینکرن. ژمارا قوتابیین فی به‌شی ل سالا خواندنی ۱۹۸۰ — ۱۹۸۱ ب تنی ۲۴ که‌س بوون^(۲).

حکومه‌تی ل پارێزگه‌ها ده‌وکی ژێ خواندنا سه‌ره‌تایی و ناڤنجی ب ته‌مامی بو زمانی عه‌ره‌بی گه‌وریبوو. ل باژیری که‌رکوکی خواندنا کوردی ب تاوانه‌کا مه‌زن ده‌اته زانین. دیسان (کۆری زانیاری کورد) کربوو به‌شه‌ک ژ کوری زانیاری عێراقی و دارده‌سته‌ک بو جیبه‌جیکرنا فه‌رمان و مه‌به‌ستیت خو. ده‌زگه‌هی په‌وشه‌نبیری و به‌لاڤکرین کوردی ژێ ئیخستبوو د خزمه‌تا خۆدا و هه‌موو ئە‌و پۆژنامه و گوڤارین ژ لای فی ده‌زگه‌هیه‌ ده‌اتنه‌ چاپ و به‌لاڤکرن ژ چوارچوخی بیروباوه‌رین به‌عسیان ده‌رنه‌دچوون. شعر و هوزانین شاعیرین ب ناڤ و ده‌نگین کورد مینا ئە‌حمه‌دی خانی، مه‌لای جزیری و فه‌قیی ته‌یران قه‌ده‌غه‌کربوون^(۳). دیسان هه‌ولدا پۆژین نه‌ته‌وايه‌تیین کوردی نه‌هیلن، بو وینه: جه‌ژنا نه‌ووزی کربوو (عید الربیع) و ژبیرنا سال و سه‌ره‌اتیین کوردی^(۴).

(۱) ئیزگه‌ی ده‌نگی کوردستانی عێراق وتار: "به‌بونه‌ی شه‌هید بوونی نیشتمان په‌روه‌ری مه‌زنی کورد صالح یوسفی شه‌هیدی پارتمان و شوڤشی ئیلوول و شوڤشی گولان"، ۱/۷/۱۹۸۱.

(۲) ئیزگه‌ی ده‌نگی کوردستانی عێراق: شیعر و ئە‌ده‌ب و فلکلوری کوردی له ژیر سببه‌ری پژی می به‌عسی تکریتی په‌گه‌ز په‌رستی، ۱۶/۱۲/۱۹۸۱.

(۳) هه‌مان سه‌رچاوه‌.

(۴) ته‌حسین شیروانی: به‌عس چوون شه‌ری کوردستانی کردوه، پۆژنامه‌ی (کوردستانی نوی)، ژماره (۲۳۳)، ۱۹۹۲، ل ۳.

سەدام حوسەینی ل ۹ شوباتا ۱۹۸۲ بپیاردا، ژوی دەمی ویڤه ریڤه‌بەریین ئەمنی ل هەمی پارێزگەهان، دی سەر ب ریڤه‌بەریا گشتی یا ئەمنیڤه بن و پارێزگاری چ دەسەلاتەك ل سەر وان نابیت. ئەمنا پارێزگەهان زۆر دێندانە بەرببوانە گیانی خەلکی و زۆر ب توندی هەر بەره‌لستکاریەك ژ نافدەر بیی کو کەسی دەستەه‌لاتا لپرسینی ل سەر هەبیت^(۱). دەه‌یڤین دویڤدا، سیاسەتەکا دور ژ پره‌نسیپین مرقایه‌تی و ئازادیا سیاسی و کومەلایه‌تی د ناف دامودەزگەهین خۆدا ل کوردستانی پەیره‌وکر^(۲).

(ئەنجومەنا سەرکردایه‌تیا شوێشی) ل دویڤ بپیاره‌کی ل ۱۱ تیرمه‌ها ۱۹۸۲ ژ خزمەتا سەربازیا هەموو وان کوردان بوری کو ژیی وان د سەر ۳۰ سالییدا بوو، ئەوین ژیی ۲۵ – ۲۹ سالی (۵۰۰) دینار پارە ل جهی خزمەتا لەشکری، دا ژیی وەرگرن. ئەوین ژیر ۲۵ سالی خزمەتا لەشکری ل کوردستانی یان ل فەرمانگەهەکا شارستانی ل عێراقی دکر و ب مووچی سەربازی (موکەله‌ف) ددامەزراندن. سەدام حوسەینی ب دەرکرنا فرمانه‌کا کوماری ل ۱۵ حوزەیرانا ۱۹۸۲ بپیارا سیداره‌دانا کومەکا لاوین باژیری کەرکوکی دەرکر و بو هندی تهرمین وان ل کەرکوکی نه‌فه‌شیرن، ئەڤ کاره‌ ب ریڤه‌بەریا ئەمنا دەڤه‌را ئوتۆنۆمی پاسپارد^(۳).

سوپایی عێراقی ل هافینا ۱۹۸۲ ب فروکە و هەلیکوپتەران بەرده‌وام هیرش دبره‌ سەر دەڤه‌رین ئازادکری و تەرۆشک و باغ و بیستان و بەره‌می گشتوکالی دسوت و گوند و هەر جهه‌کی ژ دەرڤه‌ی دەستەه‌لاتا وان، بوردوماندر. هیرش بو سەر دەڤه‌رین ئازادکری و گوند و باره‌گەهین پێشمەرگە ی ببوو دیارده‌یه‌کا پۆژانه^(۴).

(۱) عەلی تەتەر نێروه‌یی: بزافی پزگاریخوازی، ...، ل ۲۰۸.

(۲) هەمان سەرچاوه‌، ل ۲۰۸.

(۳) عەلی تەتەر نێروه‌یی: سیاسەتی حکومه‌تی عێراق، ...، ل ۱۲۰.

(۴) عەلی تەتەر نێروه‌یی: بزافی پزگاریخوازی، ...، ل ۱۱۲ – ۱۱۳.

كاودانى جهنگى عىراق و ئىرانى ژ لايه كىفه و زوردارىيا حكومه تا عىراقى د كوردستانيدا ژ لايه كى دىفه، خه لك بىزار كرىوو و خوپيشاندان ژ لايى وانقه دهاتنه كرن، پارتى و ئىكه تىي هه ولددان قوتابيان هانبدن و ب خوپيشاندانا رابىن، به پرسىن حكومه تى ژى هه ولدا خه لكى رازى بكه ن به شدارىي د قان خوپيشاندانادا نه كه ن و كه س و كارين وان ژى به شدارنه بن نه گه ر دى سزايين توند به رانبه ر وان هينه وه رگرتن، بو وينه: حكومه تى بپياردا كو نه و قوتابيين ده رچوووين ناماده يى، نه وين به شدارى د خوپيشاندانين ۱۹۸۲دا كرين نه هينه وه رگرتن ل كوليژان^(۱).

حزبا به عس و حكومه تا عىراقى ل سهر سياسه تا خو يا به رده وامبوو، قى جارى ژى ده قه را بارزان تووشى پق و كينه يا وان بوو، پشكه ك ژ بارزانين پشتى نه كسا ئادارى ل دويث ليبورينا گشتى زفرينه ژير ده سه لاتا حكومه تى. خه لكى نزيكى ۱۵۰ گوندين ده قه را بارزان به ره ژيريا عىراقى هاتنه دوورئىخستن، پاشى حكومه تى رى دايى فه گه رنه كوردستانى ب وى مهرجى كو نه و جهى حكومه تى دقئت لى ئاكنجى بين و ئوردوگايين زوره مليين (قودس و قادسيه) ل باشوورى هه ولير ل (قوشته په) دانان^(۲)، ب قى رهنگى پرانيا بارزانين ژ بلى نه وين ئاواره و ده ربه ده ر بووين، ل ئوردوگايين زوره مليين (ديانا، هه رير، قوشته په، قودس، قادسيه، قوره توو) كومكرن و ل ژير كوئترولا دژارا سه ربازاندا دانان. د قان ئوردوگاياندا حكومه تى ترانه ب مروث، دين وژدان، كه لتور و هه موو بهايين به رز و پيروين وان دكرن^(۳).

(۱) بو وينه (ريزان هه سه ن فه قى سالج، دل سوز سه عيد مه حموود عارف، نه زيرا بابكه ر محمه د، نه بو به كر مه جىد مه عرووف، به يان محمه د ره شيد غه فور، بيگه رد ئيسماعيل نه حمه د ره حيم، ئارى ئوسمان سه عيد، ئالان شه وكه ت عه زيز، په مه زان عومه ر هه مزه) كو نه هينه وه رگرتن ل چ كوليژان. نه. و. ش. نه: كتاب قياده شعبه السليمانية، المرقم ۱۹۲۵/۶۳ في ۱۹۸۳/۳/۳۰، الى/ مديرية الأمن. (به رى خو بده: پاشبه ندى ژماره ۱).

(۲) ئاسو هه سه ن: له دوورينى مهرگ و ژياندا، هه ولير، ۲۰۰۷، ل ۴۹.

(۳) پيوار په مه زان عه بدوللا: په هه نده كومه لايه تيبه كانى سياسه تى راگواستنى بارزانينيه كان بو باشوورى عىراق له سه رده مى به عسا، تويزينه وه يه كى ميژوويى و سوسيو لوژى - تيورى پراكتيكييه، هه ولير، ۲۰۰۹، ل ۶۱.

بارزانیان ماوی ۳ سالان ل ژیر چاقدیریا دهزگه هین سیخوریدا ژیاننا مشهختی و پیر دهردهسهری بره سهر، حکومهت ب قی ژی رازی نهبوو و بهشداریا پارتی د شهری (حاجی ئومه ران) دا کره بیانوویه کاره وال سپیده هیا ۳۱ تیرمه ها ۱۹۸۳ هه ر په گه زه کئی نیر د سهر ژیی ۱۲ سالییدا گرتن و پاشی ب ترومبیلین له شکهری ژ جوری (زیل) به ره ف باشووری برن و ل جادین به غدا، که ره لا، نه جه ف و ئه نبار مینا سهر بازین ئیخسیرین ئیرانی نیشا خه لکی دان و بیسه روشوینکرن^(۱). ب تنی ژن و زارو هیلان، کو ئه و ژی تووشی ژیانه کاره سه ختیبون. ده ورو به رین وان ب ئه من و موخابه راتی هاتیبونه دوورپیچکرن و ئاف و کاره ب و هه موو جو ره خزمه تگوزاریه ک ژی هاتیبوو برین، هه تا ژ به شی ئازوقه یی هه یفانه یی هه ر هه ولاتیه کئی عیراقی وه ردگرت ژی هاتیبونه بیسه شکرن. ل نیقا شه قی داچنه سهر مالین وان و ب دهرگه ه شکاندن پره فتارین درندانه د گه لدا دکرن. نقیسه ری عیراقی عه دنان مه کیه پشتی کو کاره ساتا جینوسایدکرنا فان خیزانان دیتی دنقیسیت: "من هه ست ب شهرمه کاره کوور کر کو ته عبیر ژی ناهیتته کرن، بو من شهرم بوو کو ئه ز د عیراقیدا ژ دایکبوویمه"^(۲). "به رژه وه ندیا زله یز و شه ر خوازین جیهانی چاقی کامیره و پینوسی په یامنی رین وان کوره و که پ کربوون و قی جاری ژی که سی ده نگ نه کر!"^(۳).

(۱) هه لکه وت: ئه نفال و جینوسایدی کورد، پوژنامه ی (برایه تی)، ژماره (۲۱۶۴)، ۱۴/۴/۱۹۹۶، ل ۳؛ الناجی من بین (۳۵) من اقاربه من البارزانیین المؤمنین عام ۱۹۸۳. <http://www.pdksp.net>

(۲) هاتیه فه گوهاستن ژ: القسوه والصمت، اربیل، ۱۹۹۶، ص ۱۶۷.

ئه ق کاری دهره قی بارزانیان هاتیه ئه نجامدان وه کو دژایه تیه کئی بوو ل گه ل پره نسپین مافی مروقی. ل دویف بریارا دادگه ها بلندا تاوانا ل عیراقا فیدرال ل پوژا ۲/۵/۲۰۱۱ ئه و تاوانا حکومه تا عیراقی دژی بارزانیان ئه نجامدای ب جینوساید ناساند.

(۳) هاتیه فه گوهاستن ژ: مه لا شاخی: ئه نفال خالخالان به لگه نامه و ئامار و بیره وه ری ئه نفال چوار، سلیمانی، ۲۰۰۱، ل ۵.

پشتی چەند رۆژان، ئانکول ۱۰ی تەباخا ۱۹۸۳ ئوردوگایین (بەحرکی،
 حەریر و دیانا) ژێ قەگرت و هیزەکا مەزن یا سەریازی و ئەمنی ئابلوقە یا
 هەرسی ئوردوگایان دا و هەرزەلامەکی مایی کرەنە د ناڤ پاسادا و پاستەوخۆ
 بۆ رێیا کەرکوک — بەغدا برن و پەوانە ی پارێزگەها سەماوە کرن و ل
 ئوردوگایین (ابوالجد) و (اللیه) دەستەسەرکرن، ئەڤ جەه ۴۵ کم ژ سنووری
 سعودیه یی دووره و دەقەرەکا بیابانی یا قالایه ژ خەلکی^(۱).

حکومەت پشتراست بوو، کو هەر پەفتارەکا ل گەل کوردان بکەت کەس
 دەنگی ناکەت، لەورا ل ۱۰ی چریا ئیکی ۱۹۸۳ هەردوو کۆمەلگەهین (قودس،
 قادیسیه) دووبارە کۆنترۆلکرن و هیزا ئەمن و ئیستیخباراتی مال مال گەریان و
 ئەو نیرینه یین ژیی وان د ناڤهرا (۱۲ — ۷۰) دا کو جارا بەری خو
 قەشارت بوون، گرتن و بیسەرۆشوینکرن^(۲). سەدام حوسینی د
 چاڤیکەفتنەکیدا ل ئەیلولا ۱۹۸۳ گوت: "هەندەک رۆژنامەنقیس دەین
 چاڤیکەفتنی ل گەل من ساز دکەن لەبارە ی چارەنقیسی بارزانیان پرسیا ری
 ژ من دکەن، ئەز ل قیری رادگەهینم کو ئەو کۆمەله خەلکەکی خائین بوون و
 مە هەنارتینه دوزەخی^(۳).

حکومەتا عێراقی دەست ب قی کارێ ترسناک کر کو دەستپیکا
 کریارین زۆرمەزنترین جینوسایدی ل سەرتاسەری کوردستانی ب درێژا هیا
 سالین هەشتیان بوون؛ چونکی پڕانیا کوردان، جەنگی نەرەوایی عێراق —

^(۱) ب هەمان شیوه ل ۲ی ئەیلولا ۱۹۸۳ ل هافینگهها پیرمام جاره کادی پابوون ب گرتنا
 کەسین نیرینه یین بارزانیان. بۆ پتر پیزانیان بەری خو بده: ریبوار پەمەزان عەبدوللا:
 باروقی له ناو بردنی بارزانیهکان، توێژینه وهیهکی تیوری و پراکتیکی و میژوویی و
 سوسیولوژییه، هەولێر، ۲۰۱۰، ل ۵۸؛ کرمانجی چالی و یین دی: دەرگەهەک بو ناساندنا
 جینوسایدا بارزانیان د ناڤهرا سالین ۱۹۷۵ — ۱۹۹۱ دا، دەزگای ئاراس، هەولێر، ۲۰۰۹،
 ل ۲۶.

^(۲) ریکاری مزویری: جینوسایدکردنی بارزانییهکان، هەولێر، ۲۰۱۰، ل ۳۴.

^(۳) هاتیه قەگوهاستن ژ: جەمال شیخ نووری: وێرانکاری و تاوانه کانی بە عس له
 بیره وه ریبیه کاندما، سلیمانی، ۲۰۰۵، ل ۶۴.

ئیرانی رەتکر و نە چوونە ژێر بارێ هندی کو ببە سوتەمەنیا جەنگەکی کو چ بەرژەوهندیا وان تیدا نەبوو، لەورا بو چاڤ ترساندنێ ب گرتنا بارزانیان دەست ب ترساندنا گە لێ کورد کر کو ب ئاشکەرایێ ژێ دگوتە موسستەشارین خۆ ئەوین فەرمانین عێراقی رەت دکن چارەنقیسی وان دی ژ یێ بارزانیان خرابتر بیت. بیسەروشوینکرنا بارزانیان پشکەک بوو ژ نەخشەکی دوور مەودایی دییی حکومەتا عێراقی بو نەهیلانا گە لێ کورد^(۱). "دەقەر بارزان مەلبەندی شوێش و تیکوشان و خەبات و بەرخودانی بوو"^(۲). حکومەتی ئەڤ چەندە ب ئاشکەرایێ دیارکر ئەگەر بارزانی نەبن شوێشا کوردی دی سست و لاواز بیت^(۳). بەرھەڤ نەبوونا بارزانیان بو خزمەتا جەیش شەعبی و جاشایەتی^(۴). ھەرھەسا ھەلوستی ھەفسوزی کۆمەلگەھا نیڤدەولەتی ل گەل عێراقی د قی دەمیدا چونکی عێراق لەمپەرەک بوو بەرانبەر شوێشا گەلین ئیرانی، ئەڤی چەندی وەکر کو پۆژھەلات و پۆژئاڤا خۆ ژ تاوانین عێراقی بەرانبەر گە لێ کورد بیدەنگ بکن، لەورا عێراقی د قی بیدەنگییدا لەز د جیبەجیکرنا نەخشین رەگەزپەرستیا خۆدا کرن^(۵).

سەرھرای ئەو ھەموو بزاڤ و فشارا کو کوردان سەر (UN) ی و وەلاتین پۆژئاڤا کری، مەسعود بارزانی یادداشتەک بو سەرۆکین وەلاتین دەڤەرێ، سکرێری گشتیی (UN) ی، پیکراوین نیڤدەولەتی، پیکراوا مافی مروڤ و ھیزین نیشتمانی و پێشکەفتنخوونین جیھانی ھنارت و داخواز ژێ کر ھەولبەدەن بو دیارکرنا چارەنقیسی ڤان بارزانیان و بەردانا وان. ھەرھەسا د

^(۱) بیوار عەبدولرەحمان: ئەنفالی بارزانییەکان... بی بەھانەترین جینوساید، گوڤاری (گولان)، ژمارە (۲۲۱)، ۱۷/۴/۱۹۹۹، ل ۱۶.

^(۲) ھاتیە ڤەگواستن ژ: پیکاری مزویری: ژیدەری بەری، ل ۲۴.

^(۳) عومەر سەید زادە: ئەنفالکردنی بارزانییەکان راگەیانندی جینوسایدکردنی کورد بوو، گوڤاری (گولان)، ژمارە (۲۹۰)، ۳/۸/۲۰۰۰.

^(۴) پێبەر ئەحمەد: کارەساتی ئەنفالکردنی بارزانییەکان بو شیواندنی کەسایەتی کورد و تەزاندنی گیانی شوێشگێری بوو، گوڤارا (گولان)، ژمارە (۷۱)، ۲۱/۴/۱۹۹۶، ل ۱۹.

^(۵) بیوار عەبدولرەحمان: سەرچاوەی پێشوو، ل ۱۶.

ههلمه ته كا ديدا ل ۱ى ئادارا ۱۹۸۴ نامە يەك كو به گره وه ندی قی پرودانى تیدا بوول گەل ناڤى قوربانىان ب هه قپچ بو سكرتيرى گشتىي (UN) و چه ندین لایه نین جیهانی یین په یوه نیدار په وانە كر، لى زوربه یا زور بى كاردانه فه یا مرؤفايه تى و جیهانی مانه فه^(۱).

حکومه تى ل ۳ى چريا ئىكى ۱۹۸۳ ب توندی ل گوندی (ئه حمەد ئاوا) ل ناحیا خورمال دا؛ چونكى ل قى گوندی كو نيزىكى ۲۰۰ خیزانا لى ئاكنجیبوون، جهی فه حه واندا پيشمه رگه ی و رپیا گه هاندا وان بوويه و ئاسانكارى بو پيشمه رگه ی بو ب ده سته ئینانا به هرا پتريا كه ل و په لپن خوارنى دكر. هه روه سا حکومه تى دفیا ئاكنجیبین فان گوندا جهین خو بجه بهیلن و ب توندكرنا هیرشان بو سهر فان گوندا دا فشاره ك ل سهر خه لكى وان دروست بیت و ب قى چه ندی دا كارتیكرنه كا مه زن ل سهر پيشمه رگه ی ژى هه بیت^(۲). سیاسه تا فه گوهاستنا گه لى كورد یا به رده وامبوو، حکومه تى ل سالا ۱۹۸۵ ل قه زامه خمور ده ست ب تیکدانا كو مه كا گوندا كر ژ وانا: گوندين (مشار، دولا غه راب، كيله شین، هه وارغول، قه نه جه له، معیجیله، گرون... هتد)^(۳).

حکومه تى سیاسه ته كا زورا توند به رانبه ر كه س و كارین پيشمه رگه ی ب كارئینا، مینا گرتن و بى به هر كرن و سیداره دانا وان، ل ده سته پىكا سالا خواندنى ۱۹۸۵ - ۱۹۸۶ حکومه تى ۳۰۰ زارویین كوردان د ناڤه را ژى (۱۰ - ۱۴) سالییدا ژ قوتابخانا ده رئیخستن و گرتن وه ك تولفه كرن ژ كه س و كارین وان^(۴)، پاشى د گه را ئىكىدا ۳۲ ته رمین وان دانه ده ست خیزانین وان و د

(۱) هاتیه فه گوهاستن ژ: عه لى ته ته ر نیره یی: بزافى ریزگاربخوازی...، ل ۳۱۷.
(۲) ئه .و.ش.ئه: معاونه امن حلبجه، العدد ۱۰۳۸۰ فى ۱۰/۳/۱۹۸۳، إلی/ مدیریة أمن السليمانية/ م ۶۴. (به رى خو بده: پاشبه ندی ژماره ۲).
(۳) هه ژار عه ریز سورمى: كورد و جینوساید و ئیباده كرن هه لوپستی یاسای نیوده وله تى چه ند ئامازه یه كى نمونه ی له كورته توپژینه وه یه كدا، چ ۲، هه ولیر، ۲۰۰۶، ل ۵۶.
(۴) خه بات عه بدوللا: له ته عربیه وه بو ئه نفال، سالناما (ئه نفالستان)، ژماره (۷)، ۲۰۱۰/ ۵/۳، ل ۴۵.

گهرا دوویدا ۷۰ تهرم^(۱). پشتی راگه هاندنا پاگرتنا هاتن و چوونی ل باژیی سلیمانیی، ل ۱۷ی چریا ئیکئی ۱۹۸۵ حکومه تی ۹ کهس گرتن و پشتی پۆزه کی ژ گرتنا وان ل (مهیدانا نالی) ل سلیمانیی گولله بارانکرن^(۲). سیاسه تا توندا حکومه تا عیراقی به رانبر کهس و کارین وان که سین دگه هشتنه پیشمه رگه ی یا به رده وامبوو و پۆژ ب پۆژی توندتر ژی دبوو بۆ وینه: ل ۱۴ی کانوونا ئیکئی بابی هاولاتی مه حمود محمه د فهرج و ل گه ل خیزانا وی دهینه گرتن، ژ بهر کو کهسی ناقبری گه هشتبوو پیشمه رگه ی، دیسان سزایی سیداره دانی دا سهر هه رئیک ژ نه جم خورمش موراد و شه معون میخا یونس؛ چونکی هارب ببوون. ههروه سا بریار هاته دان ماموستا نه سرین و کوفه نک ل قوتابخانا خوشناو و ل گه ل زاوین وان بهینه گرتن و فه گوهاستن بو ده فه رین پیشمه رگه ی؛ چونکی خیزانین هه ردوو پیشمه رگان جوامیر و قادر دوشکه سه نه. دیسان بریار هاته دان مووچی خانه نشینی یی هاولاتی نه بهز ئوسمان مه حمود بهیته برین، ژ بهر کو برایی وی مه حمود ئوسمان مه حمود نه ل ناڤ پیزین شوپشا کوردینه. دیسان هه تا نه دهیلا ب ئازادانه باخفن بۆ وینه: ریقه به ریا ئه منا سلیمانیی ئاگه هداریا ریقه به رین خو کر

(۱) جلال الطالبنی: حول القضية الكردية في العراق، د.م، ۱۹۸۸، ص ۲۱.

کاری تولفه کرنی گه هشته پاده یه کئی کو ریقه به ریا ئه منا سلیمانیی ل ۳ی ئابا ۱۹۸۵ بریاردا موله تا هاروتنا ماتورسیکلیتی نه دهنه هاولاتی ئه حمه د حه مه عه لی، ژ بهر کو برایی وی ژ خزمه تا سهر بازیی ره فی بوو. ئه.و.ش.ئ: کتاب مدیریة أمن محافظة السليمانية ش.م.ع، العدد/ ۵۰۸ فی ۱۹۸۵/۸/۳، إلی/ مدیریة مرور محافظة السليمانية/ الإجازات. (بهر ی خو بد ه: پاشبه ندی ژماره ۳).

ل ۳۰ی هه مان هه یف هاولاتی عه تیا حسین خدر ل ژیی ۶۰ سالیی ژ بهر کو کوره کی وی ل خزمه تا له شکری ره فی بوو، دهیته دهسته سه رکرن و ب ترومبیله کا له ندوگروزا پولیسا دهیته فه گوهاستن بو پشت گوندی ئاکوویان و دهیته ده رئیخستن. ئه.و.ش.ئ: برقیة أمن اربیل، المرقم ۷۲۰۹/۶۴ فی ۱۹۸۵/۱۰/۳۰، سریة فوریه، إلی/ أمن الحكم الذاتی و محافظة اربیل/ اللجنة الامنية/ امریة قاطع اربیل قيادة الجيش الشعبی لمنطقة اربیل/ مرکز استخبارات اربیل.

(۲) بۆ زانینا نافین فان که سا بهر ی خو بد ه: مجلة (الشرارة)، عدد (۳)، ۱۹۹۱، ص ۳.

برایی نه جمه دین نه حمه د فه تاح ب ناڤی هه ژار نه حمه د فه تاح بو ماوه یه کی دریزل گه ل هه قالی خو به کر مه حموود راوه ستیا یه، پیدقییه دیچوونا وان بکن کا باسی چ بابته کریه ^(۱).

حکومه تا عیراقی ل قه زایا دوز چه ند ئوردوگایه ک دروستکرن بو قه گوهاستنا ئاکنجین گوندین کوردان یین سه رب قی قه زاییه قه. سوپایی عیراقی تا دووماهیا سالا ۱۹۸۶ نیزیکی ۲۱۹ گوندین کوردان تیکدان کو سه رجه می خیزانین وان ۹۱۸۲ خیزان بوون ژماره و ناڤی ئوردوگایا زی ب قی رهنگی بوون: ل ناحیا نه وجول ئوردوگایی ئاخچه مه شه د ۴۰۰ خانى، ئوردوگایی قه لخانلو ۴۰۰ خانى، ئوردوگایی له ک ۴۰۰ خانى، ئوردوگایی نه وجول ۳۰۰ خانى، ل ناحیا ئوردوگایی قادرکه ره م، ئوردوگایی کورومور ۴۰۰ خانى، ئوردوگایی زهره د ۴۰۰ خانى، ئوردوگایی چه م سورخار ۴۰۰ خانى و ئوردوگایی قه لامکایل ۴۰۰ خانى ^(۲). هه ره سا وه کو د یادداشته کا ئیکه تییدا کو پیشکیشی سکرتری (UN) ی کربوو دیاردبیت ب تنی د ماوی د ناڤه را هه یفا تیرمه ها— چریا دووی ۱۹۸۶ دا حکومتی زیده تر ژ ۱۹۹ گوندین کوردان خرابکریوون ^(۳).

^(۱) نه. و. ش. نه: کتاب أمن السلیمانیه / ش. م. ع، المرقم ۵۹۶ فی ۱۴/۱۲/۱۹۸۵، إلی / مدیریه أمن البلده (بهری خو بد: پاشبه ندی ژماره ۴) ؛ نه. و. ش. نه: کتاب دیوان الرئاسه، العدد / ق/ ۲/ ۱۵۵۶ فی ۲۴/۱۲/۱۹۸۵، إلی / مدیریه الأمن العامة ؛ نه. و. ش. نه: کتاب مدیریه أمن شقلاوه، العدد ۲۵۲۱ فی ۱۹/۴/۱۹۸۶، إلی / معاونیه أمن شقلاوه س ۳ (بهری خو بد: پاشبه ندی ژماره ۵) ؛ نه رشیفی ئازانسنا پاراستنا ئاسایشا هه ریما کوردستان (نه. ئا. پا. ه. ک): برقیه أمن شقلاوه، العدد/ ۱۵۳۱ فی ۱۰/۵/۱۹۸۷، إلی / أمن شقلاوه (بهری خو بد: پاشبه ندی ژماره ۶) ؛ نه. و. ش. نه: کتاب مدیریه أمن السلیمانیه، العدد ۹۴۶۶، فی ۲۱/۶/۱۹۸۶، إلی / مدیریه أمن البلده.

^(۲) بو پتر پیزانینان بهری خو بد: نه مین قادر مینه: نه منی ستراتیجی عیراق و سیگوچکه ی بعسیان: ته رحیل، ته عرب، ته بعیس، سه نته ری لیکولینه وه ی ستراتیجی، چ ۲، سلیمانى، ۱۹۹۹، ل ۲۱۰ - ۲۱۱.

^(۳) بو وینه گوندین مه تکان یا سه ری و یا ژیری، گرده شه ریف، قاجرو، شتک و دولاش. نه. و. ش. نه: کتاب قیاده فرقه حلبچه، العدد ۳۰۳۰۱/۳۳، فی ۲۰/۸/۱۹۸۶، سری و شخصی، إلی / قیاده شعبه دربندیخان (بهری خو بد: پاشبه ندی ژماره ۷) ؛ مراد حکیم محمه د:

دهزگه هين ئه منيين حومه تا عيراقى، كه س و كارين پيشمه رگان ب خورتى بو ده قهرين ئازادكرى دبرن و دورپيچه كا توند دانابوو سه ر قان ده قهرا و پرى نه ددا خوارن و سوتهمه نى و خزمه تين پوزانه ده ربازى قان ده قهرا ببن ل دويف فه رمانه كا نهينى بپياردا كو به رده وامى ب ئابلوو قه يا قان ده قهرا بهيته دان و توندتر ژى لى بهيت و ب هه موو ره نكه كى نه دبوو كه ل و په لين خوارنى و چ خزمه تگوزاريه كه هه شتبانه وان ده قهران^(۱).

عه ربه كرنا كوردستانى و بنبركرنا كوردان ل سالا ۱۹۸۷ گه هه شته گوپيتكى، سه ره راي قه گوهاستن و ويرانكرنا گوندن كوردان، چه كى قه ده غه كرى ژوى ژى چه كى كيميائى هاته بكارئينان^(۲).

سياسه تى راگواستنى كورد له كوردستانى عيراقدا، (سه نته رى ليكولينه وهى ستراتيجى)، ژماره (۱)، سالى سپانزه هه م، ۲۰۰۵، ل ۴۵.

^(۱) بو ويته: ريفه به ربا ئه منا سه رشه قام ل ۲ى حوزه يرانا ۱۹۸۶ دياركر وان چ گازنده نينن ل سه ر زفراندنا هيزا كارهبى بو گوندى شبخ وهيس ئاوا سه ر ب ناحيا عه ربته ئه وى پيكهاتى ژ ۱۹ مالان؛ چونكى گوندى نافبرى چ پيشمه رگه يه ك تيدا نينه. ئه. و. ش. ئه: برقية امن سرشقام، العدد ۴۱۰۴ في ۱۹۸۶/۶/۲، الى/ مديريه امن البلده ق ۰۳. (به رى خو بده: پاشبه ندى ژماره ۸) ؛ ئه. و. ش. ئه: برقية لجنة التنسيق الامنى المركزيه، العدد ۱۵۰۷۶ في ۱۹۸۶/۸/۲، سرية فورية، الى/ قيادة رؤساء اللجان الامنية في المحافظات. (به رى خو بده پاشبه ندى ژماره ۹).

^(۲) چه كى كيميائى هزاران سالان به رى نوكه د جه نكى هنديين كه قندا هاتيه ب كارئينان، ديسان گريكين كه فن ل ده مى دقيا باژيره كى دورپيچ بكن، تيكه لى گوگردى ب كاردئينا د ئه نجامدا هه لمه كا زور ژى بلند دبوو و دبوو ئه گه رى خه ندقيني، هه روه سا بريتانيا ل جه نكى (بوير) ل دووماهيا سه دى ۱۹ى د قومبه لا ته پيدا ترشى كبريتيك ب كارئينا، د وه ختى په قينا ويدا گازا (ليدايت) اژه راوى به لاف دكر، ل گه ل هندى كو ل هه ردوو كونگرين لاهى سالا ۱۸۹۹ — ۱۹۰۷ ب كارئينانا گازا ژه راوى قه ده غه كربوو، لى د جه نكى ئيكي يى جيهانيدا ۱۹۱۴ — ۱۹۱۸ هاته ب كارئينان ب ره نكه كى به ربه لاف، فره نسا ل سالا ۱۹۱۴ گازا پوندك ريژ ب كارئينا، كو ب ريبا تفه نكى دهاته ته قاندىن، بو هندى رى ل هاتنا پيش يا سوپايى ئه لمانيا بگرن، ل ۲۲ نيسانا ۱۹۱۵ ئه لمانيا گازا كلور ب كارئينا ل ده مى هيرش كرىه سه ر هيزين فره نسى و كه نه دى. ل سالا ۱۹۱۶ توپ هاتنه ب كارئينان بو هافيتنا قومبه لا، كو ماددى ژه راوى شل يى تيدا بوو وه ك دايفوسجين و كلور، هه روه سا گازا فوسجين و دووم فينيلى كلوراسين ژ لايى ئه لمانيا قه هاته ب كارئينان، ل ۱۹۱۷ گازا خه رده ل ژى هاته ب كارئينان، كو مادده يه كا شله و بيهنا سيرى ژى دهيت د كه ش و

دهسه لاتداریا عه لی حه سه ن ئه له جید ل کوردستانی

پاش دهست ب کاربوونا عه لی حه سه ن ئه له جید⁽¹⁾ وه ک بهرپرسی

هه وایی ساردا دبیته هه لم، بو چه ند پوژده کا ژێ وه کو مه ترسی ده فهره کا زوژ فه دگریت، کارتیکرنی ل سهر دیتن و سه و له شی دکهت و دسوژینیت. ژ ئه نجامی ب کارئینانا شان گازان د فی جه نگی جیهانیدا ۸۵ هزار هاتنه کوشتن ملیونه ک و سه دو حه فتی و شه ش هزار برینداربوون. پشتی جه نگی ئیکی بی جیهانی و بیزاریا جیهانی ژ فی جه نگی ۱۶ ولاتان پروتوکولا جنیف ل ۱۷ی حوزهیرانا ۱۹۲۵ ئیمزاکر. ل دویف فی پروتوکولی ب کارئینانا فی چه کی هاته قه ده غه کرن، ولاتین ئه ندام د کو مولا گه لاند ژ وانا: ئیران ل ۵ی تشرینا ئیکی ۱۹۲۹، و عیراق ل ۸ی ئیلوولا ۱۹۳۱ ئیمز ل سهر کریوو. د ناقبه را شهرئ جیهانی ئیکی و دویدا چه ند جوړه کین دین چه کی هاتنه به ره مه ئینان مینا: گازا سارین ل سالا ۱۹۳۸ کو ئه ف گازه کوژه کتره ژ گازا تابون و بره کا کیم فی گازئ بو کوشتنا بله ز یا که سه کی به سه، ژ بهر کاریگه ریا بله ز فی گازئ هوسا بو دچیت کو بره کا زوژا فی گازئ د هه له بچه دا ب کارئینا بیت. گازا تابون ل ۱۹۳۶ هاته ب کارئینان کو گازه کا شله، کارتیکرنا که بله ز دکه ته سهر چا ف و سینگ و پیستی، ژ ئه گه ری ئیشانا زوژ و ئیفلیج بوونی هه ناسه کرن ب زه حمه ت دکه فیت، ل ده ستپیکئی و پاشی دبیته ئه گه ری مرنی، و ل ۱۹۵۲ بریتانیا گازا VX ناشکراکر و ل ۱۹۶۱ گازین VG،VI،VM ژ لایئ ئه مریکافه ژێ هاتنه دروستکرن، سه ره رای هه بونا فان جوړه چه کان تا ده ستپیکین سالین هه شتیناندا ب کارئینانا وان ب په نکه کی ناشکرا د چ جه نکه کیدا به حس نه هاتیه کرن، ل ل گه ل ده ستپیکرنا جه نگی عیراق — ئیرانی، ئه ف چه که ل هه یفا تشرینا ئیکی ۱۹۸۰ ژ لایئ عیراقیقه دژی هیزین ئیرانی هاته ب کارئینان، د هه مان ده مد ل ۲۵ی تشرینا ئیکی ۱۹۸۰ گازا CS دژی له شکرئ عیراقی هاته ب کارئینان، ب کارئینانا فی چه کی یا به رده وامبوویه ب درژا هیا فی جه نگی، و ل زوژ جه ن کوردستانی هاته ب کارئینان دژی سوپایی ئیرانی، ل ل بهارا سالا ۱۹۸۷ و ل سهر پیشینارا هه والگتیریا گشتی یا سوپایی عیراقی، و ب فه رمانا راسته و خویا سه دام حسینی بریارا کیمیا بارانکرنا کوردستانی هاته دان. ل ب په نکه کی به رفره هتر و کاریگه رتر ل بهارا ۱۹۸۸ جه نگی جینوسایدی ب چه کی کیمیایی دژی گه ل کوردستانی هاته کرن. بو پتر پیژانینان به ری خو بد:

Julian Perry Robinson and Jozef Goldblat: Chemical Warfare in the Iran-Iraq war 1980-1988, Stockholm International Peace Research Institute

السلاح الكیمیایی، مجلة (متین)، عدد ۳۵، تاب ۱۹۹۴، الدورة الثانية، دهوك، ص ۱۰۴؛ حه یدهر سالح بابان: چه کی کیمیایی و میژووی به کاره ئینانی له کوردستان و ولاتاندا، پوژنامه ی (کوردستانی نوی)، ژماره (۳۶۲۶)، ئاداری ۲۰۰۵، ل ۹.

⁽¹⁾ عه لی حه سه ن ئه له جید ل سالا ۱۹۴۱ ژ دایکبوویه، به ری ببیته ئه مینداری گشتی پیکه ستن حزبا به عس ئه ف کاره کرینه: ئه ندامی مه کته با عه سه کهری یا حزبا به عس، پئفه به ری گشتی ئه مینداریا نه ئینی یا عیراقی یا حزبا به عس، بهرپرسیاری پیکه ستراوین ده رفه، بهرپرسیاری ده ورین سه ربازی،

نقیسینگه ها ریځخستنا باکور، کیمیا بارانکر ب په ننگه کئی کاریگر هاته
 نه جامدان. (نه نجومه نا سه رکردایه تیا شوپشی) و سه رکردایه تیا هه ریمی یا
 حزبا به عس و ب به رهه فبوونا سه روک ئه رکانی له شکری نزار خه زره جی و
 ریځه به ری هه والگریا عه سکه ری سا بر ئه لدوری و هاریکاری سه روک ئه رکانی
 له شکری حسین رشید ئه لکریتی کومبوونه ک گریدا و تیدا دانوستاندن هاتنه
 کرن بو ب دووماهیئینانا چالاکیین پیشمه رگه ی^(۱)، پاشی (نه نجومه نا
 سه رکردایه تیا شوپشی) ب بیانویا ماندیوونئ د سه رکوتکریندا سه عدی
 مه هدی صالح و محمه د هه مزه ئه لزوبهیدی لادان و عه لی حه سه ن مه جیدکه
 ده سه لاتتکا ته مام هه بیت^(۲)، پاشی (نه نجومه نا سه رکردایه تیا شورشی) ل
 سپاردن، کو وی ژی په یمان دا د ماوی دوو سالاندا کوردان بنبر بکه ت ئه گه ر
 ده سه لاتتکا ته مام هه بیت^(۲)، پاشی (نه نجومه نا سه رکردایه تیا شورشی) ل
 ۲۹ ئادارا ۱۹۸۷ برپارا ژماره ۱۶۰ ده ریځست کول دویف قئی برپاری^(۳):

۱- عه لی حه سه ن ئه لمه جید، ئه ندامی سه رکردایه تیا هه ریما حزبا به عس،
 نوینه راتیا سه رکردایه تیا هه ریما حزب و نه نجومه نا سه رکردایه تیا شوپشی د
 جیبه جیکرنا سیاسه تا واندا ل هه موو ده قهرین باکور و ژ وانژی ل ده قه را
 کوردستانا ئوتوتومی بو ئه جامدانا پاراستنا ئاسایش و نيزام و دابینکرنا
 سه قامگیری و جیبه جیکرنا یاسایا ئوتوتومی د ده قه ریځا دی که ت.

۲- عه لی حه سه ن ئه لمه جید سه رپه رشتیا جیبه جیکرنا قئی برپاری و
 هه موو داموده زگه هین ده وله تی یین سیقیل و له شکری و ئه منی و هه موو ئه و
 ده سه لاتتین داینه نه نجومه نا ئاسایشا نه ته وهیی و لیژنا کاروبارین باکور دی
 که ت.

ریځه به ری گشتی ئه منی، ئه قه و ل سالا ۱۹۷۹ ئه ندامی سه رکردایه تیا عیراقی یا حزبا به عس بوو،
 هه روه سا ئه ندامی نه نجومه نا سه رکردایه تیا شوپشی بوو، ل ۲۰۱۰ ده یته سیداره دان. بو پتر
 پیژانینان به ری خو بده: شوپش حاجی رسول: ئه نغالی کورد...، ل ۶۹.

^(۱) القسوة لدى صدام حسين... ((عمليات الانفال البطولية))... الجزء الثاني
<http://www.wikipedia.com>

^(۲) محمه د ره ئوف: ئه نغال و په هه نده سوسیولوجیه کان، سلیمانی، ۲۰۰۵، ل ۶۰.

^(۳) ئه .ئا.پا.ئا.ه.ک: قرار مجلس قيادة الثورة، المرقم(۱۶۰) في ۱۹۸۷/۳/۲۹.

۳- ئەقلايەنن خوارى پەيوەندى ب عەلى حەسەن ئەلمەجىدقە ھەيە و پىدقايە بپارىن وى جىبەجى بکەن.

أ- ئەنجومەنا جىبەجىكرنى ل دەقەرا كوردستانا ئوتونومى.

ب- پارىزگارن پارىزگەھان و سەرۆكى يەكەين ئىدارين گرىداى ب دەسەلاتا دەقەرىقە.

ج- دامودەزگەھين موخابرات و ھيزا ئەمنا نافخو و ئىستخباراتا لەشكرى.

۴- سەرکردين لەشكرى د دەقەرىدا دى پىگىرى ب بپارىن عەلى حەسەن ئەلمەجىدى كەن بو ئەوين پەيوەندى ب خالا ئىكقە ھەي.

۵ - ئەق بپارىە ژ پوزا دەرچوونا وى ئانكو ل ۲۹ى ئادارا ۱۹۸۷ كار دى پىھيتە كرن تا ئەو دەمى ب فەرمى دراوہستيت. ھەموو ئەو بپارى و ياساين ل گەل قى بپارى نەگونج كار پىناھيتە كرن.

پشتى دەست ب كاربوونا ئەلمەجىدى، بو ھندى پتر بشيت بارودوخى كونترول بکەت، داخووزا چەندىن قەكولينا ژ پىكخستين حزبا بەعس كر. ئەق قەكولينە ژى بوونە دەستور بو ب رىقەبرنا كارى ل نقيسينگەھا رىكخستنا باكوور^(۱)، كو ب قى پەنگى خوارى دارشتبوون:

۱- كونترولكرنا كرىارين پيشمەرگەي:

وەرگرتنا پىرابوونين پىدقى دژى خيزانين پيشمەرگەي و دەستەسەركرنا

وان

د زىندانين تايبەتدا تا زقرينا كەس و كارين وان بو ناڤ ريزين حكومەتى. دەقەرين ئوتونومى و ئەو جەين ئاكنجيين وان دەينە قەگوھاستن دەينە ھژمارتن ژ دەقەرين قەدەغەكرى. نابيت كەسەك لى بەيتە ديتن. ديسان نابيت

(۱) ئە.ئا.پا.ئا.ھ.ك. ح.ب.ع.ا، كتاب قىادە فرە دوھك، العدد ۱۳۳۵/۸ في ۱۹۸۷/۴/۸، إلى قىادە مکتب تنظيم الشمال.

چ لیبورینهك بهیته دهركرن بۆ وان چهكدارین په یوه ندیان ل گه ل
پیشمه رگه ی دروست دکه ن^(۱).

هوبا زانکویا مووسل یا حزبا به عس ژی بۆ چاره سه رکرنا کیشه یا کوردی
شان پیشنیارین ل خواری دیاردکه ت: هیرش برن بۆ سه ر باره گه هیئ
سه رکر دایه تیئ وان ب توندترین شیوه و بۆ سه ر هه ر کاره کی تیگده رانه یی
ل ده قه ریئ عه ره بی دهیته کرن ژ بۆ هندئ ببنه په ند بۆ یئ دیتر^(۲). ب
کارئینانا توندترین سزا (سزایی سیداره دانئ) بۆ هه ر چه کداره کی کریاره کا
تیگده رانه دکه ت^(۳).

۲- کوئترۆلکرنا جاشان:

ژ بۆ هندئ دیاردین نه ریئ د ناڤه وجین جاشاندا بهیته
ده ستنیشانکرن، پیدقی بوو هه موو ئه و که سین کو ژ لایئ حکومه تا عیراقیقه
ب عه ره ب هاتبوونه نفیسین ل سه ر ژمیريا سالا ۱۹۷۷ هاتبانه ده رکرنا، مینا:
شه بهك، کاکه یی، ئیزدی، تورکمان و مه سیحی و ب تنئ ئه و که س وه رگرتبان
کو جهئ ژ دایکبوونا وان ده قه را ئۆتۆنۆمی بوو. به شداریکرنا جاشان د
هه موو شه پاندا. ده ستنیشانکرن میلاکی فه وجان و هژمارا شه رکه ران تییدا.
زیدده کرنا هژمارا شه رکه ران د فه وجاندا. سه ر په رشتیکرنا مووچی جاشان ژ
لایئ ده سته یا ژمیرياریا له شکریره بۆ دانانا سنوره کی بۆ وی گه نده لیا د
دابه شکرنییدا ده اته کرن ژ لایئ سه روک جاشانقه^(۴).

(۱) ئه. ئا. پا. ئا. ه. ک: ح. ب. ع. ا، قیاده فرع نینوی، دراسته قیاده شعبه ابی تمام، العدد ۲۵۳۰، ۴۰ فی
۱۹۸۷/۴/۲، إلی/ قیاده فرع نینوی.

(۲) ئه. ئا. پا. ئا. ه. ک: ح. ب. ع. ا، قیاده فرع نینوی، مقترحات قیاده شعبه الجامعه للقضاء علی
التخريب فی محافظة نینوی و منطقه الشمالیه، العدد ۱۳۹۶، ۳۷ فی ۱۹۸۷/۴/۲۰، إلی/ قیاده
فرع نینوی.

(۳) ئه. ئا. پا. ئا. ه. ک: دراسته قیاده شعبه ابی تمام، المصدر السابق.

(۴) المصدر نفسه.

ل سەر جاشان پیدقی بوو لیسته کا پیکهاتی ژ نافیئ هه موو چه کداریئ ئه و د ناڤ ریژین پیشمه رگه یدا دنیا سن پیشکیشبکه ن، ب مه رما زیره قانی کرنا وان و وه رگرتنا پیرابوونین پیدقی دژی وان ل ده می ب کاره کی رادبن و نه گونجیت ل گه ل هیلا شوو رشی و حزبی. پیدقییه چاڤیکه فتنین هه یقانه هه بن د ناڤه را سه رکردایه تی و سه روک جاشاندا، ب مه رما هشیار کرنا وان به ره ق خزمه تا نیشتمانی. هه موو ئه و سه روک جاشین به ری هینگی ل گه ل پیشمه رگه ی د هه موو چالاکیین دژی پیشمه رگه ی به شداریین د هه ر به ره یه کیدا. ریگرتن ژ هاتنا ئاکنجیین ده قه را ئوتونومی بو ناڤ باژیریین ده رقه ی ده قه را ئوتونومی، مینا: دیاردا شو فی ریین هه ولی ریین ئوتومو بیلین کری ل ناڤ باژیری مووسل. نه هیلانا دیاردا جاشان ب چه کفه ل ناڤ باژیری و ل سەر جادیئ گشتی ^(۱).

۳- ئابلووقه یا ئابووری:

ب مه رما نه هیلانا گه نده لی د به ایین بازاریدا و به رته نکرنا ری ل به رانه ر پیشمه رگه ی، ئانکو توندکرنا ئابلووقه یا ئابووری پیدقییه چاڤدی ری بدانه سه ر کارئینانا پلیتان د دابه شکرنا که ل و په لین خوارنی و به زینیدا ل ده قه ریئ ئوتونومی. به یز ئیخستنا رولی زالگه هان ل سه ر پیین ده رقه یی بو نه هیلانا قه گوهاستنا قان که ل و په لان بو ده قه ریئ پیشمه رگه ی و وه رگرتنا پیرابوونین پیدقی دژی وان که سین سه ریچی دکه ن ^(۲).

هه روه سا پیدقییه ریخراوین حزبی د ناڤ فه و جاندا بهینه دانان بو هندی زیره قانی ل سه ر دابه شکرنا و چه وانیا مه زاختنا قان که ل و په لا بکه ن، چونکی به هرا پترا ئازوقه یی هسک بو پیشمه رگه ی دچیت. ژ ئه گه ری هه بوونا که ل و په لین خوارنی ب ره نگه کی به رفره ه ل ده قه ریئ ئوتونومی زیده ژ

^(۱) ئه. ئا. پا. ئا. ه. ک: دراسة قيادة شعبة ابي تمام، المصدر السابق.

^(۲) ئه. ئا. پا. ئا. ه. ک: مقترحات شعبة الجامعة، المصدر السابق.

پیدفیا ھاولاتیان، و ئەقە بوویە ھاندەرەك بۆ ھندەك كەسان ئەقئ زئدە بگەھیننە پئشمەرگەئ، ئەقجا پیدفییە پئداچوونەك بەئتە كرن ل سەر چەندایەتئ و گونجانا وئ ل گەل قەبارئ ئاكنجیئ دەقەرئ^(١). وەرگرتنا پئرابوونئ توند دژئ ھەر بازرگانەكئ راستەوخو یان ناراستەوخو بازرگانئ ل گەل پئشمەرگەئ دكەت^(٢).

٤ - ژ پووئ پراگەھاندن و ھشیاركرنیقە:

ژ بو چالاككرنا پئخراوئ حزبی و جەماوهرئ و دامودەزگەھئ پراگەھاندنئ د لقاندنا ھەستئ خەلكئ دەقەرئدا، حكومەتئ چەندین پئنگاڤ ھاقتئ ژ وانا ژئ: داكوكرن ل سەر ھاولاتیبوونا عئراقئ و رازكرنا خئزانئ پئشمەرگەئ بو ھندئ جارەكادئ كورئ وان ب زقرنە ناڤ پئزئ شوپشئ. گرنگیدان ب كەسانئ ئایئئ؛ چونكئ قان كەسان كارگەرئەكا بەرفرەھ ل سەر ھاولاتیان ھەئە بو خزمەتكرا حكومەتئ ب پئیا گوتار و ئاموژگارئئ خو^(٣).

ھوسا (عەلئ ھەسەن ئەلمەجئد) بوو بەرپرئسارئ ئئكئ یئ كوردستانئ و ھەموو دەستھەلاتەك پئ ھاتە دان، بو ھندئ قوناغا دووئ یا سئاسەتا قەگوھاستئئ جئبەجئبەكەت و بەرنامە و پلانان بو بئركرا مللەتئ كورد دانئت^(٤). د ماوئ دەسەلاتدارئا وئدا (٢٩ئ ئادارا ١٩٨٧ - ٢٣ئ نئسانئ ١٩٨٩) گەلەك روودان و كارەسات پەئدبوون كو ئئكەمئ جاربوو د مئژووئا مروقائەتئئدا روودان مئنا: ب كارئئنانا چەكئ كئمئیائ ب پەنگەكئ

(١) ئە. ئا. پا. ئا. ھ. ك: دراسة قيادة شعبية ابي تمام، المصدر السابق.

(٢) ئە. ئا. پا. ئا. ھ. ك: مقترحات شعبية الجامعة، المصدر السابق.

(٣) المصدر نفسه.

(٤) مارف عمر گول: الأفعال مرحلة من ممارسة الإبادة الجماعية، مجلة (بيقين العربي)، العدد

(٧)، ٢٠١، ص ٨٨.

به رفرهه، له ورا ب عه لی کیمیایی هاته نیاسین^(۱). پلانا وی یا ئیکئی نه هیلانا گوندین کوردی بوو و کومقه کرنا هه موو ئاکنجیین وان ل کومه لگه هیین زوره ملی، د ئاخفتنا خودا دگوت: "چ خانیه ک نامینیت ل گوندین کوردی ل دهشتا هه ولییری ب تنی گوندین عه ره بی نه بن"^(۲). بو خو ئاماده کرن بو قئی پلانا نوی هه موو قوتابخانه و نه خوشخانین گوندان دائیخستن و ژ خزمهت و پییدقییان بی به هرکرن^(۳).

هه ر ل نافه راستا نیسانی هییزین سوپای دهست ب (به رنامی سی قوناغیی گوند کومکرنی) کرن ب مه به ستا دروستکرنا ده قه ره کا دابری، قوناغا ئیکئی ل ۲۱ نیسانی تا ۲۰ گولانا ۱۹۸۷، قوناغا دووی ل ۲۱ گولانی تا ۲۰ حوزه یرانی، لی قوناغا سییی ژ بهر شه ری ئیرانی پاش ئیخست و ل هیرشین نه نفالی مه ره مین قئی قوناغی ژی جیبه جیکرن^(۴).

هه والگیریا گشتی ل ۱۰ ئادارا ۱۹۸۷ راپورته کا ۵ لاپه ری دابوو سه روکاتیا نه رکانی یا سوپای و تیدا چه ندین پیزانین ل سه ر باره گه هیین پارتی ل (حه یات) باکووری پوزه ه لاتی میرگه سوری و گوندی بارزان دابوونه سه دام حوسیینی. هه روه سا چه ندین پیزانین ل سه ر باره گه هی مه سهوود بارزانی ل گوندی (کانیسارکی) ل ده قه را نیروه ل باکووری پوزه ه لاتی ئامیدی دابوون و دیارکربوون کو مه سهوود بارزانی ل گه ل هییزین پاسه وانین خو ل چریا دووی ۱۹۸۶ به ره قئی ده قه ری هاتینه. سه روک کوماری ل سه ر قئی نفیسیینی ل ۱۲ ئادارا ۱۹۸۷ بریار دا کو پییدقییه: "ریقه به ریا وه ل گه ل بسپوران قه کولینا لیدانا زه ربه یه کا ژ نیشکیقه ل بنکین پاسدارین خومه یینی

(۱) Human Rights Watch: Genocide in Iraq the Anfal campaign against the Kurds, New York, 1993, p17.

(۲) هاتیه قه گوهاستن ژ: خالد سلیمان: الأنفال حکایات من زمن مستقطع، سلیمانی، ۲۰۱۰، ص ۵۰.

(۳) مارف عمر گول: الأنفال مرحله...، ص ۸۸.

(۴) یوسف دزه بی: نه نفال کاره سات، نه نجام و ره هه نده کانی، هه ولییر، ۲۰۰۱، ل ۷۲.

ل ناڤ باره گه هين تيكده رين لقي ئيكي بارزاني ب چه كي تاييه ت و شيانا ليدانا ئيك ژ وان ريين خوارى ب كه ت: هيزا ئه سمانى (القوة الجوية) فروكه فانيا سوپاى (طيران جيش)، توپخانه" (۱).

هه والگيريا گشتى پشتى فه كولين ل سهر قى بابته تى كرى، ل ۱۸ ئادارا ۱۹۸۷ دنقيسيت كو كاودانى كەش و هه واى ژ ئه گه رى هه بوونا به فرى يى گونجاي نينه ژ بو ب كارئينانا گازين سارين و تابون؛ چونكى بو ماددى نه زه هراوى دى گهوريت و خه رده ل ژى ژ ئه گه رى به فرى زوى نابيته هه لم كو كاريگه رى ل سهر مروقى هه بيت، له ورا داخواز كربوو كو ليدانا ئه قى ده قه رى تا هه يقا حوزه يرانى پاشبيخيت؛ چونكى ئه قه ده ره ب تاييه تى باره گه هى بارزاني ل سهر سنوورى توركيا بو، له ورا پيشنيار كربوو كو ل باره گه هى ئيكه تى بده ن" (۲).

جاره كادى سه روک كومارى ل ۱۹ ئادارى ل سهر پيشنيارا ديراسه كريا هه والگيريا گشتى رازه مهندي ده ربرى بو ليدانا باره گه هين پارتى و ئيكه تى و بو قى كاري فروكه فانيا سوپاى ئاگه هدار دكه ت. ريقه به ريا فروكه فاني ژى نقيسيبوو كو دشين مفاى ژ هه ليكوپته را سه متى وه ريگرن و ب شه قى ل وان ده قه را بده ن و بو بجه ئينانا قى مه ره مى ژى ليژنه يه كا تاييه ت بو پاسپاردنا ب كارئينانا چه كي تاييه ت ئاماده كربوو" (۳).

سه روک كومارى رازه مهندي ل سهر داخوازا هه والگيريا گشتى كر پشتى كو قى هه والگيرى دنقيسينه كيدا ل ۲۵ ئادارى داخوازا ب كارئينانا چه كي

(۱) ئه.ئا.پا.ئا.ه.ك: كتاب مديريه الاستخبارات العسكرية العامة، العدد ۱/ ش ۳ / ق ۲/ ۵۸۰۹ في ۱۰ اذار ۱۹۸۷، سري للغاية و شخصي، إلى/ رئاسة اركان الجيش " ئه.ئا.پا.ئا.ه.ك: كتاب رئاسة الجمهورية، السكرتير، العدد ۷ ج ۸۰۸/ ۲ في ۱۲/ ۳/ ۱۹۸۷، سري للغاية و شخصي، إلى/ مديرية الاستخبارات العسكرية العامة.

(۲) ئه.ئا.پا.ئا.ه.ك: كتاب مديريه الاستخبارات العسكرية العامة، العدد ۱/ ش ۳/ ق ۲/ ۶۴۱۴ في ۱۸/ اذار ۱۹۸۷، سري للغاية و شخصي و على الفور، إلى/ رئاسة الجمهورية، السكرتير.

(۳) ئه.ئا.پا.ئا.ه.ك: كتاب الرئاسة الجمهورية، السكرتير، العدد ۷- ج ۲/ ۸۷۷ ك في ۱۹/ ۳/ ۱۹۸۷، سري للغاية و شخصي و على الفور، إلى/ مديرية الاستخبارات العسكرية العامة.

تایبەت کری دژی کوردان، لێ ب مەرجهکی کو ئەق کیمیا بارانە ب تنی بو
 ئیژاندن و ترساندن کوردان نەبیت بەلکو ئەنجامین بەرچاڤ هەبن^(١).
 بارەگە هیڤ ئیکەتی ل دولا (باليسان)، ل گوندین (باليسان)^(٢)،
 توتە، خەتی، شیخ وەسانان)^(٣)، نزیك رییا (چوارقورنە خەلیفان و گوندین
 تەکیا، بەلە کجار، سیوسنان) یا سەرب ناحیا قەرە داغ بو لیدان
 دەستنیشانکرن؛ چونکی ئەق دەقەرە ژ یەکیڤ لەشکر عیراقی د دوور بوون
 و دشیان ب هیژا ئەسمانی و کاتیوشا و سەمتیا لیبدەن. بو قی لیدان
 ١/٣ هەردوو ماددین سارین و خەردەل دا ب کارهین و هەروەسا جاره کادی
 داوکی ل سەر ئەوی چەندی کربوو کو ئەنجامین زورباش ل دویف خو بهیلن
 و مفای ژێ وەربگرن^(٤).

هیرشا کیمیایی یا مەزن و کارتیگەر پشتی هیرشا مەزنا ئیکەتی ل رۆژا
 ١٤ی نیسانا ١٩٨٧ بو سەر قەیوان - ماوەت هات، کو حکومەتا عیراقی بو
 رۆژا پاشتر ل ١٥ی نیسانی ب فروکیڤ شەری و ب چەکی کیمیایی ل گوندین

(١) ئە. ئا. پا. ئا. ه. ک: کتاب رئاسة الجمهورية السكرتير، العدد ٩٦٥/٩٥٣ ک فی ١٩٨١/٣/٢٩، سري
 للغاية و شخصي و على الفور، إلى / مديرية الاستخبارات العسكرية العامة.

(٢) گوندی باليسان: گوندەکی تا پادەیهکی یی مەزن بوو، بارەگەهی ٣ ی ئیکەتی ل بوو، هەتا
 نیسانا ١٩٨٧ نزیکی ٢٥٠ مال ل بوون نزیکی ١٧٥٠ کەسا تیدا دژیان، بەهرا پترای خەلکی
 ژ عەشیرەتا خوشناوەتی بوون، چوار مزگەفت و قوتابخانەکا سەرەتایی و ئیکا نافنجی تیدا
 بوون، ل دەورو بەرین سالا ١٩٨٣ دەقەرەکا قەدەغە کری بوو، خالا پشکنینی تیدا بوو ژ بو
 ری گرتنی ل برنا خوار دەمەنی و زەخیرا بو ناقدان. بو پتر پیزانینان بەری خو بدە: میدل
 ئیست ووج: عیراق و تاوانی جینۆساید شالوی ئەنقال دژی کورد، و: جەمال مەرزە عەزیز،
 بەرلین، ٢٠٠٠، ل ٦٦.

(٣) شیخ وەسانان: گوندەکی بچووکتربوو ژ گوندی باليسان و ژ ١٥٠ مالان پیکدەت، بو
 ماوەیهکی زۆر ئەقە جەیی پشیمەرگە ی بوو، ئیکەتی ب رییا مەلبەندی ٣ ی، و ل دەمی
 دەستپیکرنا شەری ل گەل ئیرانی ل ١٩٨٠ ئیخستبوو ژیر کوئترولا خو. بو پتر پیزانینان
 بەری خو بدە: هەمان سەرچاوه، ل ٦٦.

(٤) ئە. ئا. پا. ئا. ه. ک: کتاب مديرية الاستخبارات العسكرية العامة، العدد ٧٣٧١ فی ١٩٨٧/٣/٣١، سري
 للغاية و شخصي و على الفور، إلى / رئاسة اركان الجيش.

(ههله دن، بهرگه لو، سیروان، ناوه زک، نولچکه، چناران، کانی تون، لوتەر، سیدار، ئاوژە، چالاو، سەرگه لو و ئاوژە) دان^(۱). ل پوژا پاشتر گوندین (توتە، کانی بەرد، ئالان، قزلان و ماوانکە) تووشی لیدانا کیمیایی بوون. گوندین: (قەیران، قرفانا، پیره مه گروون، قەرە داغ) و دەوروبەرین وی ل ۱۹ — ۲۱ ل هه مان هه یف تووشی لیدانا کیمیایی بوون^(۲). تا دووماهیا وی هه یفی نزیککی ۳۰ باژیر و گوند و چه ندین بنگه هین پیشمه رگه ی که فتنه بهرچه کی کیمیایی^(۳).

له باره ی هیرشا کیمیایی یا فی ده قهری ئەندامه کی بهری یی موخابه راتا عیراقی گوت بریندارین فی ده قهری ب ترومبیلین تایهت بو نه خوشخانا کوماری برن کو هژمارا وان ژ ۳۸۰ که سان زیده تر بوون و بههرا پتر پیر و زارو بوون، ب فهرمانا حکومه تا عیراقی چاره سه رکنا وان پشت گوه هافیتن و هاتن و چوون و په یوه ندیکرن ب وانا قه ده غه کر و پشتی پوژه کی ل ویری ماین د شه فا دوویدا د ئیک ژ ئاقاهیین باژیری هه ولیریدا زیندانکرن، ل ویری ژی چه ند پوژه کان مان و پاشی بو جهه کی نه دیار برن. به لی که سین پوودان ب چاف دیتی دبیرن: ل نزیك به ندیخانی ب خو هه موو ساخ بنناخکرن^(۴).

حکومه تی ل ۲۷ ی گولانا ۱۹۸۷ گوندی (مه له کان) ل سه ر پیا پواندز — هه ولیر و (تالیفان، کندور، بلی یا ژیر و ژوور) سه ر ب ناحیا خه لیفان کیمیا بارانکرن، عومه ر عه بدوللا برایی مسته فا عه بدوللا موسسه شاری فه و جا ۸۸ یا جاشان کو د ناڤ پیزین پیشمه رگه یدا بوو کوره بوو، هژماره کا دی هاتنه

(۱) عه لی ته ته ر نیره یی: بزافی پزگاریخوازی...، ل ۴۷۸.

(۲) خلیل اسماعیل محمد و آخرون: مؤشرات سياسة التعريب و التهجير في اقليم كردستان العراق، دار نارس، اربیل، ۲۰۰۳، ص ۲۹.

(۳) عه لی ته ته ر نیره یی: بزافی پزگاریخوازی...، ل ۴۷۸.

(۴) هه ژار عه زیز سورمی: ژیده ری به ری، ل ۶۰.

کوشتن و نیزیکی ۳۰ که سان بیناییا چاقان ژ دەستدان، ژ وانا ژی خیزانا که مال حاجی خدر ئاغا فه رماندی تپا ۱۲ یا سوران یا ئیکه تیئ^(۱).

پشتی ۵ پۆژان ژ کیمیا بارانکرنا ده قه را باليسان، ويرانکرنا گوندان ده ستپيکر، ب کیمی ۷۰۳ گوند فه گرتن، ژ وانا ۲۱۹ گوند ل ده قه را هه ولپیری، ۱۲۲ گوند ل گه رمیان و باشووری پۆژه ه لاتا که رکوکی، ۳۲۰ گوند ژ رووبه ره کی به رفه هی ده وروبه رین سلیمانی، ويرانکرن و فه گوهاستنا ب خورتي یا گوند نشینین کوردستانی ده قه رین دی ژی بیی جیاوازی فه گرتن^(۲).
چاره کادی (ئه نجومه نا سه رکردایه تیا شوپشی) بو هندی ده سه لاتا عه لی حه سه ن ئه لمه جید ته مام بکه ت ل ۲۰ ی نیسانا ۱۹۸۷ بریاردا کو ناقبری ده سه لاتا سه رفکرني هه بیت بو هه ر تشته کی کو په یوه ندی ب لیژنا کاروبارین باکووریه هه ی ب مه به ستا جیبه جیکرنا وی بریارا کو سه رکردایه تیا شوپشی ل ۲۹ ی ئاداری دای^(۳).

هه روه سا هه موو ریقه به ریین گشتوکالی یین پاریزگه هیین کوردستانی هه لوه شانندن، هه ر د هه مان هه یقدا بریار هاته دان کو هه موو ئه ق ژیده ریین دبنه ئه گه ری ژیارا کوردان وه کو بیستان و زه قیین گشتوکالی هه موویان ویران بکه ن و بسوژن^(۴). ئه قه ژی گروقه کی ئاشکه را و به رچاقه کو ژيانا کوردان ئیخسته د مه ترسییدا؛ چونکی گشتوکال گرنگترین ژیده ری ژيانا سه رانسه ریا خه لکی کوردستانی بوو^(۵).

^(۱) القسوة لدى صدام حسين... ((عمليات الانفال البطولية)).. الجزء السابع [http:// www.wikipedia.com](http://www.wikipedia.com) ؛ ئه .ئا.پا.ئا.ه.ك: كتاب مديرية أمن محافظة اربيل، [اواخر ايار ۱۹۸۷]، إلى / مديرية امن شقلاوة.

^(۲) يوسف دزهبي: سه رچاوه ی پیشوو، ل ۷۷.

^(۳) ئه .ئا.پا.ئا.ه.ك: قيادة فرع نينوى، مقترحات قيادة شعبة الجامعة للقضاء على التخريب في محافظة نينوى و منطقة الشمالية، العدد ۱۳۹۶، ۲۳ في ۲۰ / ۴ / ۱۹۸۷، إلى / قيادة فرع نينوى.

^(۴) عه لی ته ته ر نپروهی: بزافی رزگارخوازی...، ل ۴۳۸.

^(۵) محهمه ره ئوف: سه رچاوه ی پیشوو، ل ۶۴.

هەر بەردەوامیدان ب سیاسەتا ژ نافرنا کوردان نافى چەندین باژێرکان
ل سەر نه خشی کوردستانی نه هیلان، ل دویف فهرمانا سه رۆک کوماری ل
۱۱ گولانا ۱۹۸۷، ۳۱ باژێرک هاتنه هه لوه شاندى ب قى په نگى خواری دیار:
پاریزگه ها سلیمانی: خورمال، بیاره، کنارووی، پانیه، مه رگه، نال پارێز
و تیله کو.

پاریزگه ها که رکوک: قه ره حه سه ن، شوان، باواجی، ئه لرهبیع
(قه ره هه نجیر) و ئه لقه س.

پاریزگه ها هه ولیر: قوشته په، برادوست، میرگه سوور، حاجی ئومه ران،
ته ق ته ق و شوپش.

پاریزگه ها نهینه وا: گرده سین، کلک وانه، نه هله، مزوری و مریبا.
پاریزگه ها دیالا: به هروز، ئه لعباره، مه ندان، قوره توو، جه باره، کوکس،
سه ر قه لا و ۳۰ ته مموز^(۱).

حکومه تی هه موو ری گرتنه بهر بو هندی نه هیلان ب چ په نگه کی
هاریکاری و کهل و په لاین خواری، سوتهمه نی و چه ک نه گه هیته پیشمه رگه ی،
سه ره رای فه گوهاستنا گوندان و دانانا زالگه ها ب مه ره ما نه هیلانا ده ربازبوونا
هه ر هاریکاریه کی و ده سه ته سه رکرنا ته ره کتوران بو هندی ری ب زه حمه ت
بکه قیته به رانبه ر پیشمه رگه ی بو فه گوهاستنی، هه تا بریار هاته دان کو
پیدقییه گیانه وه ری ب بو فه گوهاستنی ژى دهینه ب کارئینان ده سه ته سه ر
بکه ن؛ چونکی پیشمه رگه ی ئه ف گیانه وه ره بو فه گوهاستنا چه کی ب
کاردئینان^(۲).

^(۱) عه لی ته ته ر نیره یی: بزاقی بزگاریخوازی...، ل ۴۳۸.

^(۲) ئه .ئا.پا.ئا.ه.ک: برقیة الأمن العامة مديرية امن محافظة اربيل، العدد/ش.س. ۱/ ۴۰۱۴ في
۱۹۸۷/۵/۲۴، سري، إلی/ كافة المديریات أمن الأقسام و المعاونیات ؛ كتاب مديرية أمن
محافظة اربيل، العدد س ۶۳/۳ في ۱۹۸۷/۹/۲۹، سري و شخصي، إلی/ كافة مديریات الأمن و
الأقسام و الشعب السياسية.

هیزین سهربازی ل گولان و حوزهیرانا ۱۹۸۷ هندهك گوندین سهر ب ناحیا قه لعه ل قه زایا كفری و شه هره زور خرابكرن و ئاكنجیین قان گوندا نه چاربوون به ر ه ف ده قه ریڤ پزگاركری بچن^(۱) دا ب قی پهنگی هژماره كا زورا كوردان ل قان ده قه ریڤ قه دهغه كری كۆمفه ببن و ب ساناهیتئر ئوپه راسیونین جینوسایدكرنی ل سهر بهینه ئه نجامدان.

عه لی حه سه ن ئه لمه جیدی ل گوره ی وی ده سه لاتا هه ی، ده سه لاتا كه فراوان دابوو داموده زگه هیڤ ژیر ده سه لاتا خو بو سهر كوتكرنا خه لكی بی گونه ه، د به رسقا نقیسینا فه یله قا ئیكدال ۱۲ ی تیرمه ها ۱۹۸۷ دنقیسیت: "مه چ گازنده ژ برینا سهری خیانه تكاران نینه، به لی یا باشتئر ئه وه ل به ری سیداره دانئ بو قه كولینئ په وانه ی ئه منئ بكه ن؛ چونكی دبیت هندهك پیزانینان ژ وان ب ده سته بینین كو دمفاداربن"^(۲).

حومه تا عیراقئ هه موو كه ره سته و ئاهین خوارنی بو گوندان قه دهغه كرن، بو هندی گوندی نه چارببن بهینه ژیر ده سه لاتا حومه تی، ل دویف بریارا ژماره ۱۷۲۵ ل ۲۱ ی حوزهیرانا ۱۹۸۷ هندهك بریارین توندتر ده ریئخستن^(۳)، ژ وانژی:

۱- هه موو ئه و گوند، ژ پروویئ ئه منیقه قه دهغه كری دهینه هه ژمارتن هندی كو پیشمه رگین پارتی و ئیكه تی و حزبین دیتئر تیدا بن.

(۱) بو وینه گوندین ده رزنه بی بچووك و بی مه زن و كانی مازن سهر ب قه زا كفریقه. دیسان ل ۱۷ كانوونا دووی ۱۹۸۷ گوندین قالجو یا سه ری و ژیری سهر ب ناحیا شه هره زورقه خرابكرن. ئه.و.ش.ئ: كتاب مدیریة أمن حلبجه ش ۳، العدد ۳۳۸۷ في ۱۷/۵/۱۹۸۷، إلى / معاونة أمن كلار (بهري) خو بده: پاشبهندی ژماره ۱۰) ؛ ئه.و.ش.ئ: برقیه قیاده فرقه حلبجه، العدد ۲۳/۲۷۴، في ۱۷/۱/۱۹۸۷، إلى / قیاده شعبه دربندیخان (بهري) خو بده: پاشبهندی ژماره ۱۱) ؛ ئه.و.ش.ئ: كتاب مدیریة شرطة حلبجه، المرقم ۶۴۲ في ۱۹۸۷/۶/۲، إلى / مدیریة شرطة السليمانية/ ق س/ قائممقامیة حلبجه/ امریة قوات الخامس الدفاع الوطنی/ قیاده فرقه حلبجه مركز شرطة شهرزور.

(۲) ئه.ئا.پا.ئا.ه.ك: كتاب ح.ب.ع.ا، قیاده مكتب تنظيم الشمال العدد ۵۰۸۳ في ۱۲/۷/۱۹۸۷، إلى / قیاده فیلق الاول.

(۳) ئه.ئا.پا.ئا.ه.ك: كتاب الفيلق الاول س.ف، العدد ۱۷۲۵ في ۲۱/۶/۱۹۸۷، إلى / قیادات الفرق.

۲- هه بوونا مروؤف و گیانه وهران ب هه رهنه گه کی تیدا قه ده غه یه، ئەف ده قه ره ب ده قه رین ئو په راسیونا قه ده غه کری دهینه هه ژمارتن و ته قه کرن ل ویری نازاد و بی هیچ به ربه سته کییه .

۳- هاتوچوون بو ویری و ژ ویری ژی، یان گشتوکال و به ره می گشتوکالی و پیشه سازی و گیانه وهری، قه ده غه یه و هه موو داموده زگه هیئ په یوه نندیدار پیدقییه جیبه جیبکه ن.

۴- پیدقییه لیدانا تاییه ت ب توپ و هه لیکوپتهر و فروکان ل ده قه رین کو زووترین ژمارا مروؤقان تیدا، ل هه موو ده مه کی ب شهف و پوژ لی بدەن .

۵- هه رکه سه کی ل قان جهان بهیته گرتن ده زگه هیئ ئە منی قه کولینئی دئ د گه لدا کەن و بریارا سیداره دانی بو وان یین ژیی وان ژ ۱۵ سالیی زیده تر تا دگه هیته ۷۰ سالیی پشتی وهرگرتنا زانیاریان دئ ده رجیت .

۶- هه ر تشته کی ب ده ست سه روک جاشی و جاشان بکه قیت بو وانە . ل دووماهیا قی بریاری هاتبوو کو پیدقییه هه موو فه وجین جاشان و چه کدارین سریا و مه فره زین تاییه ت ل سه ر قی بریاری بهینه ناگه هدارکرن . ئەف به لگه نامه یه گروهه بوو ل سه ر خو ئاماده کرنه کا ته مام یا حکومه تی بو جیبه جیکرنا پروسه یه کا مه زنتر یا ژ نافبرنی کو چ جیاوازیه کی ناکەن د ناقه را هه ر گیانه وهر و مروؤقه کیدا کول وان ده قه را بژیت ^(۱) .

ل پاریزگه ها هه ولیری ل تیرمه ها ۱۹۸۷ لیژنه ک ب بهرپرسیاره تیا ئیبراهیم محمه د حه سه ن پاریزگه ری هه ولیری و ب ئەندامه تیا سه باح عه بدولسه تار قاسم جیگری پاریزگه ری، عه بدولمنعم بادی محمه د ئەمینه داری هوبا ناقه ندییا هه ولیری یا حزبا به عس، عه بدوللا حه سه ن خه فاف هاریکاری پاریزگه ری، مامه ند عه باس ناغا قایمقامی ناقه ندی، ته لعه ت هادی ئەحمه د قایمقامی زیباری، راگری پوليسان لوقمان حامد سه لیم ریقه به ری پولیسین پاریزگه ها هه ولیری، رائیدی ئەمنی کامل عه باس ریقه به ری ئەمنا به لده یا

(۱) محمه د ره ئوف: سه رچاوه ی پیشوو، ل ۶۲ .

ههولێری، یونس عەبدوللّا حەداد سەرۆکی ئەنجومەنا نەفەندی یا گەل ل پارێزگەها ههولێری پیکهات، بۆ جێبهجێکرا ئه و سیاسهتا کو عهلی حهسهن ئەلمهجیدی دارشتی. ل هەر ناحیهکا قسێ پارێزگههی ژێ، لیژنهکا هوسا یا بچووکتەر بۆ قسێ مه بهستی پیکئینابوو، کو کاری وان بریتی بوو ژ جێبهجێکرا ژناڤهنا گوندان و دروستکرنا کۆمه لگههین نوی بۆ ڤه گوهاستیان و دابهشکرنا وان ل سهر ڤان کۆمه لگه هان. ل هەر جههکی ژێ ئەگەر دژی قسێ برپاریی بەرگریه کربا، دا ریپین توندین پیدقی به رانهبر وه رگرن^(۱). حکومهتا عیراقی ب هوفانه هه موو جوړه سیاسه تهک گرته بهر بۆ نه هیلانا کوردان و ده مان دەمدا زۆر ب توندی ل به رانهبر هەر به رسفدانه کا کوردی دراوه ستیا.

سه دام حوسینی ل ۲۸ی تیرمه ها ۱۹۸۷ لیژنا کاروبارین باکووری سه بارهت ب ڤه گوهاستنا کاروبارین عه ره بان بۆ کوردستانی هه لوه شانده و راسته وخۆ وه زارهت و ریڤه بهری دشیان کارمه ندین عه ره ب بۆ کوردستانی ڤه گوهیزن، بۆ هندی پروسیسا عه ره بکرنی سانا هیت و بله زتر ب ریڤه بجیت^(۲). حکومهتا عیراقی یا به رده وامبوو ل سهر سیاسهتا ویرانکرن و نه هیلانا گوندان، ب په نگه کی کول ۱۰ی ته باخا ۱۹۸۷ ئەمنا شه قلاوه دیارکر کو چ گوندهک نه مایه ژ پوویتی ئەمنیڤه یی قه ده غه کری و ده ر دوو قوناغین ئیکی و دوویدا نه هاتبیته خرابکرن. دیسان ل ۱۹ی ئەیلوولا هه مان سال لیسته کا دیبا نافین وان گوندان یین هاتینه خرابکرن ل ناحیا خورمال و میژوو یا خرابکرنا وان دیارکرن^(۳).

(۱) ئە. ئا. ڤا. ئا. ه. ک: أمر اداری محافظة اربیل الادارة العامة المراسلات السرية، العدد خ/۲/۲۳۱۰ في ۱۹۸۷/۷/۲.

(۲) عه لی ته ته ر نێروه یی: سیاسه تی حکومه تی عیراق... به رگی دووه م، ل ۲۱. (۳) ئە. ئا. ڤا. ئا. ه. ک: برقیة أمن شقلاوة، العدد ۲۲۴۱ في ۱۹۸۷/۸/۱۰، إلى مديرية امن شقلاوة/ اللجنة الامنية (بهريّ خوّ بده: پاشبه ندی ژماره ۱۲)؛ ئە. و. ش. ئە: کتاب مديرية ناحية سيروان في ۱۹۸۷/۹/۱۹. (بهريّ خوّ بده: پاشبه ندی ژماره ۱۲).

کاری گوند ویرانکرنی گه هشته پادهیه کی هه تا ئەلمه جیدی ب خو پریاردا کو چ گونده کی قه دهغه کری بی پازه مهنديا وی ویران نه کهن، ژ بلی وان گوندین ته قه تیدا دهیته کرن یان پيشمه رگه وان گوندان بو هیرشکرنا سه ر جهین حکومی ب کاربینن^(۱). هه تا گوندین جاشان ژی ویران دکرن کول هنده ک جهان بوو ئەگه ری نه رازیبوونا فان جاشان، بو وینه: ل گولانا ۱۹۸۷ جاشین ده قه را حه ریر و خه لیفان پریاردان ئەگه ر گوندین وان ویران بکه ن دی به رگزی ژ گوندین خو که ن و پاش دی په یوه ندیی ب شوپشا کوردی که ن^(۲). سه رزمیریا ۱۷ ی چریا ئیکی ۱۹۸۷ ئاماره کا ترسناک و پری کاره سات سه باره ت کوردان پیقه دیاربوو^(۳)، ب ده هان هزار کوردین ده وروبه ری که رکوکی نافین وان نه نفیسین؛ چونکی ل ده قه ری قه دهغه کری دژیان، هه روه سا ب ده هان هزار کوردین دیترین هوزین کاکه یی و ساله یی و سه یدین که رکوکی ب خورتی ب عه ره ب نفیسین^(۴).

ماوی ده سه لاتا ئەلمه جیدی عه ره بکرن یا به رده وامبوو، هند نه خشه و پلان دانان ته مه تی چه ندین سالین به ری یین ته عریب و قه گوهاستن و کوچپیکرنی بوون. ل پوژا ۱۵ ی نیسانا ۱۹۸۹ ل ده می بخیره اتنا عه لی حه سه ن ئەلعامری بو جهی وی، ل به رانبه ر به رپرسیارین حزبی و ئەمنی گوتاره کی دخوینیت و دبیتیت: "من دقیت به حسی دوو خالا بکه م: یا ئیکی ته عریب، یا دووی ئەو جهین که تینه د ناقبه را زه قی و زارین عه ره بی و ده قه ری ئوتوئومیدا. ئەوا ل قیری من دقیت به حسی ل بکه م و مه ره ما من که رکوکه. ده می ئەز هاتیم، عه ره ب و تورکمان پیکفه ریژا وان ژ ۵۱٪ تیكرایی ئاکنجیین که رکوکی زیده تر نه بوو. سه ره رای وان هه موو تشتا، ۶۰

(۱) ئە.ئا.پا.ئا.ه.ک: کتاب مکتب تنظیم الشمال، العدد ۵۸۶۶ في ۱۷/۹/۱۹۸۷، إلی /محافظة اربيل اللجنة الأمنية.

(۲) ئە.ئا.پا.ئا.ه.ک: برقية مديرية أمن اربيل، ايار ۱۹۸۷، سري، إلی /مديرية أمن شقلاوة.

(۳) محمه د ره ئوف: سه رچاوه ی پيشوو، ل ۶۲.

(۴) شوپش حاجی رسول: ته عریبی که رکووک...، ل ۵۱.

مليون دینار من سەرفکرێن تا کو گەهشتینە قی باری نوکە . نوکە بوو وە پوون بوو: بوو ئاگە هداریا وە، ئەو هەموو عەرەبێن مە ئیناین بوو کە رکوکێ، پێژا عەرەبان نەگە هاندە ٦٠٪ ژ بەر هندی ب نە چاریقە هاندە ک فەرمان من دەرکرن، من پێ نە دا کوردان ل کە رکوکێ و دەورپشتین وی و گوندین دەر قەهەرا ئۆتۆنۆمی کار بکەن و بژین" (١).

سەرەرای ویترانکرنا هژمارە کا زۆرا گوندین سلیمانیی بەری سالا ١٩٧٧، ل سەرژمیری سالا ١٩٧٧ ل سلیمانیی ١٨٧٧ گوند مابوون، بەلی پشتی ١٠ سالان ب تنی ١٣٠ گوند مابوون، ئانکو د ماوی ئەوان دەه سالاندا ١٧٤٧ گوند ل پارێزگەها سلیمانیی ویترانکر. ب پەنگەکی گشتی هژمارا گوندین ویترانکری ل دووماهیا سالا ١٩٨٧ ی ٣٨٣٩ گوند، ل گەل ١٥٧٥ قوتابخانا، ٢٤٥٧ مزگەفت و ٢٧١ نە خوشخانه و خیزانین قەگواستی ٢١٩٨٢٨ خیزان، ئانکو زێدەتر ژ ئیک ملیون کەسان بوو (٢).

بەرانبەر زۆرداری و درندایەتیا حکومەتی و بە لاقبوونا پروپاکندا قەگواستنا خەلکی دەر قەرین سلیمانیی بوو سەر سنووری سعودی و ئوردنی، راپەرینه کا جەماوەری دروست بوو. پۆژا ١٢ - ١٣ ی گولانا ١٩٨٧ ئانجیبین دەر قەرین سەید سادق، خورمال، سیروان و هەلەبجە راپەرین (٣). حکومەتا عێراقی ل پۆژین ٢١ - ٢٢ ی گولانا ١٩٨٧ باژیری پواندزی ب پەنگەکی درندانە بوردومانکر لە ورا خەلکەکی زۆر نە چاربوون باژیری بجە بهیلن (٤). دیسان ل ١٩ ی حوزەیرانا ١٩٨٧ ل ناحیا پواندز دەنگوباس بە لاقبوون کو دی دەسەلاتدارین عێراقی رابن ب گرتنا هاوالتیان و لیدانا باژیری ب بومبێن کیمیاوی، لە ورا خەلکەکی زۆر باژیر بجە هیلا و بەرەق

(١) هەمان سەرچاوە، ل ٥٠ - ٥١.

(٢) عەلی تەتەر نێووەیی: بزاقی پرگاریخوازی...، ل ٤٤٧.

(٣) ئە. ئا. پا. ئا. ه. ک: برقیة أمن شقلاوة، العدد ٦٥٦٧ في ١٩٨٧/٦/٣، سرية فوریه، إلی / مدیریة أمن اربیل ٧٨؛ نەوشیروان مستەفا ئەمین: خولانەو...، ل ١٤٠ - ١٤١.

(٤) اخبار کوردستان، العدد (١٥٨)، حزیان ١٩٨٧، ص ١٧.

گوندین دهوروبه ر چوون^(۱). بۆ هه فکاری یا خه لکی قی باژیری راپه رین گه هشته ره ریر و شه قلاوه ژێ^(۲)، ده زگه هین ئه منین عیراقی ژ بو به ره نگاریا قان راپه رینا پلانا تیرور کرنا که سین به شدار د قان راپه رینادا دانا^(۳).

هه روه سا د کومبونه کیدا ل باره گه هی سه رکردایه تیا لقا سلیمانیه عه لی حه سه ن ئه لمه جیدی ل ۳ ی چریا دووی ۱۹۸۷ گوت: "ئه ف کوردین کو په یوه ندی ب حکومه تیقه هه ی پیدقییه ملکه چی و وه فاداریا خو بو نیشتیما، سه دام حوسین و شوپشی ب ئینانا چه کی ل گه ل خو و ل ژیر چاقدیریا لایه نین تایبه تی د شه رکریندا ب سه لمین و ل سه رژمیریا ۱۹۸۷ دا ناهینه نفیسین ئه گه ر خو بو به رگریکرنی ژ ولاتی و شوپشی نه سه لمین"^(۴). ل ۱۱ ی چریا دووی ۱۹۸۷ ل گوندی (چیمه ن) سه ر ب که رکوکفه نزیکي ۲۰۰ که س گولله بارانکر^(۵). ل ۱۶ ی چریا دووی ۱۹۸۷، ۲۳ که س ژ خه لکی سلیمانیه ساخ بنناخکر^(۶). دیسان هه ر د هه مان هه یقدا ۳ که س ژ خه لکی شه قلاوه بی دادگه ه گولله بارانکر^(۷).

د به رده وامیا سیاسه تا توندوتیژییدا ل به رانبه ر خه لکی سیقیل، حکومه تی بو تولفه کرنا چالاکیین پيشمه رگه ی به ربوو گیانی خه لکی، ئه و بوو ل دووماهیا رۆژین سالا ۱۹۸۷ وه کو هه ر سال حکومه تی ۷۰ کورد ل زیندانا مووسل ل ۲۹ ی کانوونا ئیکی ۱۹۸۷ سیداره دان و ل رۆژا سه ری سالی

(۱) ئه .و.ش.ئ: برقیه امن شقلاوه، العدد ۶۸۴۹ فی ۱۹/۶/۱۹۸۷، سریه و فوریه، إلی/ أمن اربیل/ س س ۱.

(۲) ئه .ئا.پا.ئا.ه.ک: برقیه امن شقلاوه، الرقم ۶۵۶۷ فی ۳/۶/۱۹۸۷، سریه فوریه، إلی/ مدیریه امن اربیل.

(۳) ئه .ئا.پا.ئا.ه.ک: برقیه امن صدیق، الرقم ۱۱۳۱۸، فی ۲۵/۷/۱۹۸۷، إلی/ أمن شقلاوه ش س ۲.

(۴) هاتیه فه گوهاستن ژ: عه لی ته ته ر نیره یی: بزافی پزگاریخوازی...، ل ۴۴۹.

(۵) هه ژار عه زیز سورمی: ژنده ری به ری، ل ۵۴.

(۶) مجلة (طریق الحریه): الجماهير شیع شهدائنا، عدد (۷)، تشرين الاول ۱۹۹۰، ص ۴.

(۷) هه ژار عه زیز سورمی: ژنده ری به ری، ل ۵۴.

ئانكو ۱۱ كانوونا دووی ۱۹۸۸، ۲۳ تەرم تەسلیمی كەس و كارین وانا ل سلیمانیی كرن^(۱). ل ناڤ باژیری سلیمانیی ژى پوژا سەرى سالى ۶۶ كەس گولە بارانكرن و بەرانبەر تەسلیمكرنا تەرمین وان ۳۰۰ دینار ژ مالىن وان وەرگرتن^(۲).

ل دويف برپارا عەلى حەسەن ئەلمەجیدی ۹ كەس ل ۱۵ ى كانوونا دووی ۱۹۸۸ ھاتنە گولە بارانكرن، پشتى كۆل چريا ئىكى ۱۹۸۷ ھاتینە گرتن^(۳). ل ۱۷ ى كانوونا دووی ۱۹۸۸ سەربازەكى حكومەتى ل ناڤ باژیری پانیه ھاتە كوشتن، حكومەتى پشتى چەند پوژەكان ھەموو دوكانین دەوربەرىن ڤى جەى راستكرن و نەھیلان^(۴).

ھەموو ئەو برپارىن ژ لایى عەلى حەسەن ئەلمەجیدیقە ھاتنە دان، پرى خوشكەربوون بو ئوپەراسیونین ئەنفالى و نزیكبوون بوو د جیبە جیكرنا وانا، ھەروەكو ئەو ب خو د ئىك ژ وان كۆمبوونین ھاتینەكرندا دبیریت: "ھاڤینا داھاتی نابیت چ گوندەك ل ڤیری و ل ویری ماين ...، ئەز دى دەڤەرىن مەزن و بەرفرەھ قەدەغەكەم و ناھیلەم كەس تیدا بڤیت"^(۵).

ل ڤیری بو مە دیاردبیت كو د گەل دەستپیبوونا جەنگى د ناڤبەرا عیراق و ئیرانیدا بارودوخى سیاسىی كوردستانی ژى ھاتە گھورین و نە ئارامیەكا زور ب خوڤە دیت، ئاڤا كوردستانی بو مەیدانا سەرهكیا ڤى جەنگى و توشى زەرەر و زیانەكا زور بوو.

(۱) ل ۳۱ ى كانوونا ئىكى ۱۹۸۷ ھاولاتى عەبدوللا رەشىد ئەمین بيسەروشوينكر. ئە.و.ش.ئە: كتاب مدیریتة أمن حلبجە، العدد ۵۵۸۱، في ۱۹۸۷/۱۲/۳۱، إلى/ مديريةة أمن السلیمانية/ المنشآت ؛ عەلى تەتەر نیروھیی: سیاسەتى حكومەتى عیراق... بەرگی دووھم، ل ۴۸ - ۴۹.

(۲) دیسان ل ۲۸ ى شوباتى ۱۹۸۷ كەس و كارین وارە شوپش ناگەھداركرن بچن تەرمى كەسى ناڤبرى وەرېگرن. ئە.و.ش.ئە: برقیة أمن شقلاوة ش ۲، العدد ۱۱۴۲، في ۱۹۸۷/۲/۲۸، إلى/ أمن حریر (بەرى خو بدە: پاشبەندى ژمارە ۱۴) ؛ عەلى تەتەر نیروھیی: سیاسەتى حكومەتى عیراق... بەرگی دووھم، ل ۴۸ - ۴۹.

(۳) كاظم حبيب: حملات مذابح الانفال و حلبجة في كردستان العراق، برلين، ۲۰۰۸، ص ۷۲ .

(۴) خەبات، ژمارە (۵۷۶)، شوبات ۱۹۸۸، ل ۳.

(۵) ھاتیە ڤەگھاستن ژ: محەمەد رەئوف: سەرچاوهى پيشوو، ل ۶۴.

پشکا ئیکى ئەنفال چەمک و زاراڧ

زاراڧى ئەنفالى

ئەنفال ئىك ز قوناغىن ھەرە تراژىدىيائىن مېژوويا كوردستانىيە . ئەو پروسىسە و ئوپەراسىيۆنن كو حكومەتا عىراقى ب پلان و ئامادەكارىيەكا تەمام ل سالا ۱۹۸۸ بەرانبەر مللەتى كورد پىادەكرى ب ئارمانجا ژ ناڧىرن و نەھىلانا بزاقا پزگاربخوازا نەتەوھىيا كورد و ھەموو شىنوارەكى كولتورى و ناسنامەيا مللەتى كورد^(۱) . ئەنفال ئەگەر چ وھكو پەيف د قورئانيدا ھاتىيە و سورەتەك پى ھاتىيە ناڧىرن، لى تاكو قى سالى ھىشتا نەھاتبوو د ناڧ ھەرھەنگ و كولتورى كورديدا^(۲)، ژ بەر وى د پندايەتيا د قى پروسىسييدا دژى كوردان ھاتىيە ب كارئىنان، ئەف پەيفە ژ لايى كوردانقە بو سىياسەتا بىسەروشونىكرنى و ويرانكرنا كوردستانى د سەردەمى حكومەتا بەعسياندا دەيتە ب كارئىنان^(۳) .

ژ پويى زمانىقە: ئەنفال د بنەرەتدا، پەيفەكا عەرەبىيە، مەبەست پى (زىادە) يە؛ چونكى وھكو (الراغب الاصفهاني) دىبىژىت: " (النفل) واتا زىدەھى ل سەر ئەركى، ل قىرى ئەوى قان ئەركان ئەنجامدەت دىبىژنى (واجب) و ئەوى ب ئارەزويا خو خوبەخشانە ئەنجامدەت دىبىژنى (نافلە)، لەورا نڧىژ و سونەتىن بەرى و پىشتى نڧىژىن ھەرز دىبىژنى (نافلە)؛ چونكى ئەرك نىنن^(۴)، د قورئانيدا ھاتىيە :

(۱) محەمەد رەئوف: سەرچاوەی پیشوو، ل ۲۳.

(۲) ديار محمد سعيد دوسكى: ئەنفال و پىكفە ژيان!، گوڧارا (مەتین)، ژمارە (۱۲۳) نىسان ۲۰۰۲، ل ۳.

(۳) عەلى تەتەر نىروھىي: بزاقى پزگاربخوازا، ...، ل ۴۸۵.

(۴) ھاتىيە ڧەگۇھاستن ژ: فاتح محمد سىنگاوى: عمليات الانفال في ضوء مقاصد الشريعة والاتفاقيات والمواثيق الدولية منهجية البحث، ص ۴۷. ڧەكولینەكە پىشكىشى كونفراسى نىڧدەولەتیی لەبارەى ب جىھان ناساندنا كومكوژيا گەلى كورد كرىيە ل ۲۶ — ۲۸ كانوننا دووى ۲۰۰۸ و ب چاڧدېريا نىچىرڧان بارزانى ل ھەولېرى ھاتبوو گرىدان.

"وَمِنَ اللَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِ نَافِلَةً لَكَ"^(۱).

ژ پرویی زاراقه بیقه: ئە نفال واتایا زیدە دەستکەفت دگه هینیت، دەستکەفت ژێ ئەو مال و سامانه کو ب شه پ ژ (کافرین جهنگی) دهیتە وەرگرتن. واتا ئە نفال ژ پرویی ئایینی ئیسلامیقه، ئەو مال و سامان و دارایی و ئاژەل و چەك و زەخیره نه، کو جهنگاوه رین موسلمان د مهیدانا شه پیدایا ژ بی باوهر و کافران ب دەستقه دئینن^(۲).

ئە نفال سوره تا ههشتیه ژ قورئانا پیروز و ژ ۷۵ ئایه تان پیکدهیت و د هه یقا رهمه زانا سالا دووی کوچیدا و ل ده می جهنگی به دریی هاتیه خواری^(۳). سه باره ت ئە گه ری هاتنا خواری یا قی سوره تی، ل زار ده قی (عوباده کوری سامت) هاتیه فه گوهاستن و دبیزیت: د شه ری به دریدا پشتی سه رکه فتنا موسلمانان و شکه ستنا قوره یشیان، دەستکەفتەکی زوری مه زن ب دەست موسلمانان کهفت، ل سه ر چه وانیا دابه شکرنا قی دەستکەفتی هندەک ئاریشه د ناقبه را موسلمانین به شدار د شه پیدایا په یدابوون و موسلمان بوونه سی پشک: پشکه ک ژ وانا ل ده می شه پ ب دووماهی هاتی ب دویف دوژمنی کهفتن ژ بو زیدە تر شکاندنا وان، پشکه کا دی چاقدیریا پیغه مبه ری دکر، پشکا سییی دەستکەفتین قوره یشیان بجه هیلان کوم دکرن، پشتی شه پ ب دووماهی هاتی هه رسی پشک گه هشتنه ئیک و دانوستاندن ل دوور ئان دەستکەفتان د ناقبه را واندا هاتنه کرن، ل قیری کیشه و ناکوکی ل سه ر چه وانیا دابه شکرنا ئان دەستکەفتان په یدابوون، هندی ئەو بوون ئەوین دەستکەفتی کومکرین گوتن ئەفه بۆمه نه و مافی که سی نینن؛ چونکی مه یین کومکرین، کۆمه لا دی گوتن ئە گه ر ئەم نه باین و ئەم ب دویف دوژمنی نه کهفتباين، ئەف دەستکەفتە بجه نه دهیلان، کۆمه لا سییی ژی داخووزا به هرا خو کرن، ل قیری ژ بو نه هیلانا ئان ناکوکیا و چاره سه رکرنا دابه شکرنا

^(۴) سوره تا (الإسراء)، ئایه تا (۷۹).

^(۵) یوسف دزه یی: سه رچاوه ی پیشوو، ل ۲۵.

^(۳) Chak: "Anfal" The Iraqi States Genocide against the Kurds, n.p, 2007, p 6.

دهسته فتان^(۱)، د ئايه ته كا قورئانيدا هوسا هاتيه: "وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَنْفَالِ قُلِ الْأَنْفَالُ لِلَّهِ وَالرَّسُولِ"^(۲).

حکومه تا عيراقی ده می په یفا نه نفال بو نه هیلانا هزاران مروشان ب کارئینای وهسا دفا نیشا بدهت کو نه فرموفه دزیده بوون (وهکو بهری نوکه مه دیارکری کو نه نفال ب واتایا زیده هی دهیت)، د ناخه ونین به عسیاندا، نه فه زیده هیه ک بوون د کومه لگه ها نموننه یا به عس و عیراقا ئومه تا عه ره بیدا^(۳).

د شه ریه تیدا په یفا نه نفال بریتیه ژوی مال و سامانی د مهیدانا جه نگیدا ژبی باوه ریڼ جه نگاوه ر دهیته وهرگرتن وهکو د په رتوکا (صفوة البیان لمعانی القرآن) دا هاتیه (الأنفال هي الغنائم المأخوذة من الكفار قهراً بالقتال)، له ورا نه فرموفه سورته د ئیکه م جهنگی د ناخه را موسلمان و بی باوه ریڼ عه ره بدا هاته خواری، بو وی ده می تشته کی نوی بوو، موسلمانا نه دزانی نه فان تشتان هه لبرگن یان چه وا دابه ش بکه ن، تا سورته تا نه نفال هاتی و فرمان دا موسلمانان فان ده سکه فتان دابه ش بکه ن^(۴). ل قییری دیارد بیت کو مه رجی سه ره کی د نه نفالیدا نه فه یه د ده می جهنگی دابیت و دژی بی باوه ران بیت و اتا نه و مال و سامانی ژ موسولمانا دهیته وهرگرتن، ب چ په نگه کی نابیت ناخی نه نفال ل سهر دانین^(۵).

(۱) یوسف دزه بی: سه رچاوه ی پیشوو، ل ۲۶.

(۲) سورته تا (الأنفال)، ئایه تا (۱).

(۳) عه دنان سهد حسه ین: پامانیک له گه ی زمانه وایت و خویندنه وهیک بو پالنه ره کالانی کاره ساته که، گوفاری (هه شتا و هه شت)، ژماره (۴)، ۲۰۰۴، ل ۶۰.

(۴) هاتیه فه گوهاستن ژ: عه بدولره حمان سدیق: نه نفال له ورانگه ی ئیسلامه وه، ل ۳۸۹. فه کولینه که پیشکیش کونفرانسی نه نفال کریوو.

(۵) ماموستایانی به شی خویندنی ئیسلامی: حقیقه الانفال فی الإسلام، ص ۴۲۴. فه کولینه که پیشکیشی کونفرانسی نه نفال کریوو.

ل دور پیناسه یا ئەنفالی هەرئیکى ل دویف شارەزاییا خو و ل بەر روناھیا چەندین پیزانینان ئەفەیفە پیناسە کریه، یوست هیلترمان^(۱)، ئەنفالی ب قى رەنگى پیناسە دکەت: "ئەنفال چەندین ئۆپەراسیۆنن لەشکرى بوون کو ژ لایى چەند فەیلەق یان چەند فرقین رژیما بەعسقه هاتینە ئەنجامدان، فرقین لەشکرى، هەوالگریا لەشکرى، ئەمن و حزبا بەعس و چەندین یەکەیین دیین تایبەت، هەموو پیکغه د قى جینوسایدیدا بەشدار بوون"^(۲).

MEW^(۳) دبیژیت: "ئەنفال نافەکە بو زنجیره یەکا هیرش و ئۆپەراسیۆنن ژیک بژالەیین سەربازی، کو سەرجه م هەشت ئۆپەراسیۆن بوون ل شەش دەقەرین جوگرافی یین جودا ب پێقه چووین، فەرماندا گشتى یا ئان ئۆپەراسیۆن د دەستى نقیسینگەها باکور یا حزبا بەعسدا بوو و بنگەهى وئى ل ئادارا ۱۹۸۷ ل باژیرى کەرکووکى بوو و پشتى هینگى عەلى حەسەن ئەلمەجیدی سەرۆکایەتیا وئى دکر"^(۴). عەدنان مەکیه دبیژیت: "ئەنفال روودانەک نینە ژ ئەسمانى کەفتبیتە خواری، بەلکو میژوو یەکا دریزا رەفتارکرن د لره قانەیا بەعسیانە دژى کوردان"^(۵).

نقیسەرین کورد هوسا پیناسا ئەنفالی دکەن: "ئەنفال نە کارەساتەکا سروشتى بوو، نە بیقه لەرزەک و بورکان و نە خوشیا تاعون و لافاو و ئاگر بوو، بەلکو بەرى سیاسەتا قەرکرن دەهان هزار مرقۆن کورد بوو ل سەر ئاخوا وان ژ لایى کۆمەلەکا درندين ب نافی مرقۆفایەتیی ئەنجامداین"^(۶).

(۱) سەرپەرشتیاری پڕۆژى کوردایە ل ریکخراوا (MEW) کو راستەوخو سەرپەرشتیا کارى مەیدانى دکر ل سالی ۱۹۹۱ - ۱۹۹۲، ئەف پروژە یە جینوسایدکرن گەل کورد ل عیراقى قەدکولیت، ب تایبەت ئەنفالا ۱۹۸۸.

(۲) هاتیه فەگوهاستن ژ: عەلى تەتەر نێروه یی: بزافى رزگاربخوازی...، ل ۴۸۵ - ۴۸۶.

(۳) Middle East Watch ریکخراوا چاقدیریا مافی مروفی بەشى پۆژهلانا نافەرست .

(۴) هاتیه فەگوهاستن ژ: پەشاد میران و یوسف مەرروف دزە یی: تاوانى ئەنفال بەرانبەر بە کورد،

گوفارى (سەنتەرى برابەتى)، ژماره (۱۹) بەهارى ۲۰۰۱، ل ۱۰.

(۵) هاتیه فەگوهاستن ژ: القسوة و الصمت، ص ۱۱۰.

(۶) سالار حەمە سور باسیرە: تراژیدیای ئەنفال، ل ۴۵۴. قەکولینە کە پیشکیشى کونفراسى ئەنفالا کربوو.

ل قیڙی ئه گهر به راورده کی د ناقبه را ئه نفالا موسلمانان و کریارین ئه نفالیدا بکهین، دی دیار بیت ئه نفال ئه نجامی شه ری به دری بوو، د قی جه نگیدا نه هه قسه نگییه ک د ناقبه را موسلمانان و قوره یشیاندا هه بوو، ژمارا موسلمانان ۳۱۳ جه نگاوه ریښ مان دیبوی بوو کو ماوی سی روژ و شه قان ب کهل و په له کی سه ریازی یی کی مغه بیابان بری بوو. به رانبه ر وان هژمارا قوره یشیان ۹۵۰ شه پرکه ربوون و چه که کی باش د گه لدا بوو، ل قیڙی ئه گهر به ری خو بد هینی دی بینین چ پرویه کی وه ک هه قییی د ناقبه را شه ری به دری و ئوپه راسیونین ئه نفالیدا نینه، نه ژ پرویی هه قسه نگیا شه پرکه ران کو هیژین حکومتی پیکه اتیبوون ژ نیزیکی ۲۰۰ هزار چه کداران هیژین تایبته ب زریپوش و فروکه یان و هه موو جوړه چه که کی هه قچهرخ و هه تا چه کی کومکوژی قه ده غه کری ژی قه، به رانبه ر هژماره کا کیما پیشمه رگه ی ب چه کی سق و ناقنجیقه و نه ژ شیوازی پرویه روو بوونه قیدا، کو ئه ق ئوپه راسیونین حکومتا عیراقی بو سهر ئاکنجیښ مه دهنی ب تایبته بو سهر پیرو و په که فتی و ژن و زارویان بوو. هه روه سا کریارین ئه نفالی ل عیراقی، هنده ک کریارین نه خسه بو دارشتی بوون ل پیش وخت و به رانبه ر گه لی کورد ئه نجامدا^(۱).

ئو و کوردین هاتینه ئه نفالکرن، د قورئانا پیروزدا ب ئیخسیر دهینه ناقبرن و ئیخسیر ژی د ئایینی ئیسلامی و د پرانیا بیروباوه راندا جهه کی تایبته هه بوویه و نه دهاتنه کوشتن، بو گروقه د قورئانیدا هاتیه: (وَيُطْعَمُونَ الطَّعَامَ عَلَى حُبِّهِ مِسْكِينًا وَيَتِيمًا وَأَسِيرًا)^(۲)، ژ لایه کی دیقه گه لی کورد به هرا پتر ئایینی ئیسلامی پهیره و دکه ن. دیسان کورد ل سهر ملک و سامان و نیشتمانی وان هاتنه تالانکرن، حکومتا عیراقی ب هزاران کورد گولله بارانکرن و یین دی ژی ساخ بنئاخکرن، ژ قی چه ندی دیاردبیت

^(۱) فاتح محمد سنگاوی: عملیات الأنفال...، ص ۵۳.

^(۲) سوره تا (الإنسان)، ئایه تا (۸).

ئۆپەراسیۆنن ب نافی ئەنفالین حکومەتا عێراقی بو سەر گوندین کوردستانی، جودا و پیچەوانەیا ئەنفالا ئیسلامی بووینە^(۱).

ئۆپەراسیۆنا قەرزنا کوردان ژ لایئ حکومەتا عێراقی هەر زوو پلان و نەخشە بو هاتبوونە دارشتن، د سالیئ هەشتیانیاندا چەند جارەکان ل گەرەکا (الثورة) ل بەغدا و ل باژیری هەولیری ژ پروقە ل سەر قەگواستنا خەلکی دکرن، ب بیانویا هندی ژ بوردومانا فرۆکیئ ئیرانی دووربیخن و بپاریزن^(۲). هەرەکا سەمیر محەمەد عەبدولوەهاب وەزیری نافخوویی عێراقی ل دووماهیا سالا ۱۹۸۷ پلانین وەزارەتی و ئارمانجین خو بو سالا نوی ب قی رەنگی بەحس دکەت "نافراندنا زەمینەکا بی گەرد و پاک ژ پرووی کۆمەلایەتی، سیاسی، ئابووری و هزری و قالا ژ هەموو نەپاکی و پاشماوہیەکی د ناف کۆمەلگەهیدا کول گەل پرنسیپین حزباً بەعس یان پاسپاردین سەدام حوسینی نەگونجن"^(۳).

ئەگەر بەری خو بدەینی کا بۆچی پەیفای ئەنفال هاتیە هەلبژارتن بو قان ئۆپەراسیۆن سەربازی، دی بینین عێراقی د بەهرا پتیریا کارین خودا هندەکا زاراقین ئیسلامی ب کارئیناینە^(۴) ب مەرەما داپرینا ئیسلامی ژ هەموو نەتەوہیەکی دی ژ بلی عەرەبان. کو ئەقە ژ ب پیچەوانەیا ئیسلامی بوویە. یان دبیت بو هندی بیت کو ئەنجامی ترسناکی قی پروسیسی یان قەرزنی بدەتە پال ئایینەکی کو کوردان ئەو پەری ریز و حورمەتی بو هەیه^(۵). هەرەسا عێراقی هەولیدا ب نافکرنا ئۆپەراسیۆن جەنگی ب نافین ئیسلامی، مینا ئیرانیان روخسارەکی ئایینی بدەنە ئۆپەراسیۆن خو دژی دوژمنین خو.

(۱) پەشاد میران و یوسف مەعروف دزەبی: سەرچاوەی پیشوو، ل ۱۰.

(۲) یوسف دزەبی: سەرچاوەی پیشوو، ل ۲۹.

(۳) ئە.ئا.پا.ئا.ه.ک: کتاب مدیریة العلاقات والتوجیه السياسي، العدد ۱۸۸۴۱ فی ۱۰/۳۱/۱۹۸۷، سری، إلی/ مدیریات العامة لقوى الأمن الداخلي مدیریة الحدود العامة.

(۴) Chak: Op.Cit, P 7.

(۵) عەبدولرەحمان سدیق: سەرچاوی پیشوو، ل ۳۹۲.

حکومه تا عیراقی گه لی کورد ب کافر ددانان و ل دویف باوه ریا هزرقانین حزبا به عس ئیسلاما راسته قینه ئه و بوو ئه و وان ب راست دزانی، هر که سی و هه کو وان بیرنه کریا ئه و ب موسلمان نه دزانی، کورد ژی ژ بهر کو بزاق د گه لدا هاتبوونه کرن و هاتبوونه تیگه هاندن، ئیدی کوردان چ بیانوییه که نه مابوو، له ورا ئه وی بیوو به عسی پیا هیدایه تی هه لبرژارتبوو و یی نه بیوو به عسی پیدفی بوو بکوژن و ژ ناڤ بیه ن^(۱). ل دویف گوتنا که فنه سه روک جاشه کی، کو ئه فسه ریئ ئیستخباراتی د کومبونه کییدا ب سه روک جاشان گوتبوون پیشمه رگه نه کوردن و نه عیراقی و ل دویف یاسایا ئیسلامی ئه و کافرن و هوسا پیدفییه ل دویف فی پیقه ری په فتار د گه لدا بهیته کرن. حکومه تا عیراقی ل دویف ئه و ئاماری کول بهر دهستن ۲۸۵۵ مزگه فت و که نیسه و په رستگه هین ئیزدیان ژ ناڤبرینه، کو ئه ف ژماره یه ژ لایی چ وه لاته کی کافرته دژی ئیسلامی نه هاتیه ئه نجامدان^(۲).

MEW به حس دکه ت ل ده می کومه له کا قوربانین کیمیایی برینه باژیری هه ولیری و ل ویری مرین، ئه فسه ره کی ئه منی رازی نه بوو ل سه ر شه ریعه تی ئایینی ئیسلامی بشوون و بکه نه د گوریدا و گوتی: "ئه فان سه یان په یوه ندی ب ئیسلامیته نینه"^(۳). گروه ژی ل سه ر فی بوچوونی چه ند دروشمه کیان وان ب خوئه، ئیک ژ وان دروشمان دبیریت: "البعث نور لمن اهتدی و نار علی من اعتدی" ئانکو به عس پوونا هیه بو وان که سین هاتینه سه ر پیا راست و ئاگره بو وان که سین دژ پاره ستای^(۴).

یان دبیت هه لبرژاردا فان زاراقین ئیسلامی ژ لایی حکومه تا عیراقیته بو هندی بیت هه ست و سوزا ده وله ت و گه لین ئیسلامی بو خو رابکیشیت؛

(۱) محمه د گه زنه هی: کورد قرانی سالی ۱۹۸۸ و هوکاره کانی ناوانی به ئه نفال، ل ۲۲۲. فه کولینه که پیشکیس کونفراسی ئه نفال کربوو.

(۲) علی ته ته ر نیروه یی: بزاقی بزگاریخوازی، ... ل ۴۸۶.

(۳) هاتیه فه گوه استن ژ: یوسف دزه یی: سه رچاوه ی پیشوو، ل ۱۶۶.

(۴) محمه گه زنه یی: سه رچاوه ی پیشوو، ل ۲۲۲.

چونکی پیدقی ب بره کا زورا پارهی هه بوو تا کو ئه و زهره را زورا ژ ئه نجامی جه نگی هه شت سالی ل گه ل ئیرانی قی که فتی و ئه و قه رزین وه رگرتین پی تژی بکه ت^(۱). یان ژی دبیت بو هندی بیت کو ل ژیر نا قه کی نافخوی تاوانه کا مه زنا به رنیاس ب (جینوساید) ب قه شیریت، دا کو نه که قنه بهر هیرشا وان بریار و پاسپاردین یاسایی و نیقده وله تیین کو ئه نجامده رین قی تاوانا مه زن مه حکوم دکن.

زارا قی جینوسایدی

جینوساید: زارا قه کی نوییه بو تاوانه کا که فن^(۲)، ئه ژ زارا قه بو جارا ئیکی ژ لایی رافائیل لیمن^(۳) قه هاتییه ب کارئینان، لی ئه قه وی چهندی نا گه هینیت کو ل بهری لیمن قی په یقی ب کاربینیت کردارین جینوسایدی نه بوون، به لکو ب دریزاهیا میژووی مروقی مروقی یی کوشتی و ئه شکه نجه دایی و کریه کوئله^(۴).

(۱) یوسف دزه بی: سه رچاوه ی پیشوو، ل ۱۶۶.

(۲) یوسف دزه بی: سه رچاوه ی پیشوو، ل ۳۹.

(۳) رافائیل لیمن: ل سال ۱۹۰۰ ژ دایکوبویه، ره چه له ک پوله ندی به و ب تنی ئه و پرگاربویه ژ سوتنا پتر ژ پینجی ئه ندامین خیزانا خو و ژ پوله ندا ره قی به و قه سستا ئه مریکا کریه، ل سال ۱۹۴۱ ل زانکوئین (دیول ویل) وانه یین یاسایی گوتینه و بوویه ئیک ژ ئه ندامین کولیزین مافی ل شان هه ردوو زانکوئیان، پشتی جه نگی جیهانیی دووی دبیته راولیزکاری وه زارها تا به رگری یا ئه مریکی، بو ئیکه م جار زارا قی جینوساید د کونگره کی نیقده وله تیدا ل مه درید ل سال ۱۹۲۳ ب کارئینایه و تیدا داخواز کریه تاوانین ژ نافرنا ره گه زی یان نه ته وه یی ژ تاوانین کومکوژیی نه و پیدقییه بهینه هژمارتن ژ تاوانین نیقده وله تی و په رتوکه کا ب ناڤ و دهنگ دانایه ل ژیر ناڤ و نیشانین (رولی) نا قه ندی د ئه وروپا داگیر کری دا). بو پتر پیژانینان به ری خو بده: محمد محمد سعید أحمد: المسؤولية الجنائية عن جريمة الإبادة الجماعية في حلبجة، رسالة ماجستير غير المنشورة مقدمة إلى كلية القانون - جامعة السلیمانية، ۲۰۰۷، ص ۷؛ قالا فرید ابراهیم: المسؤولية المدنية الدولية عن جريمة الإبادة الجماعية (دراسة تطبيقية على حالة كردستان العراق)، رسالة ماجستير غير المنشورة مقدمة إلى كلية القانون و السياسة - جامعة صلاح الدين - اربیل، ۲۰۰۳، ص ۲۰.

(۴) جه بار قادر: ئه نفال و ده رها ویشته ی ره گه زیه رستی و تولیتاریزم و کومه لگه ی داخراوه، ل ۶۷. قه کوئله که پیشکیشی کونفرانسی ئه نفال کربوو.

زاراڤي (Genocide) ژ پروويي زمانيفه، دزفريت بو زمانى گريكي - لاتيني؛ چونكى ژ دوو برگان پيكدهيټ يا نيكى (Genus) (Group) يا يوناني وانا كوم يان گروپ، يا دووي (Caeder) يا لاتيني ئانكو كوشتن. ههردوو په يځ پيځفه وانايا كومكوژي دگه هينن^(۱).

زاراڤي جينووسايدى، هه رنئىكى ل گورهى تيگه هشتنا خو پيناسه كويه: جرجيس جرجيس بنبركرنى (Extermination) ب قى پهنگى پيناسه دكهت: "نه هيلانا تشتهكى ب نيكجاري و ب پهنگهكى نه زفريتهفه هه بوونى، هه روه كو ل بهرى هينگى نهى وهكو بنبركرنا كه سكاتي و باژيران". سه بارهت بنبركرنا ب كوم: (واتا كوشتنا ب كوم و...، ب پيه كا توند و بى دلوقانى)^(۲). نه حمه د زهكى به دهوى دبىژيت: "بنبركرنا ب زورى يا كومه كا نه ته وه بى، ئاييني يان سياسى و بهراپتر د ده مى جهنگاندا دهپته كرن"^(۳). نه ژ زارافه د ريككه فتناما ۱۹۴۶^(۴) يا ريكخراوا (UN) ب قى پهنگى هاتيه پيناسه كرن "نه و تاوانه يان كرداره كو دبپته نه گه رى كوشتنا كومه كا مروقان ب پييين جياواز، له ورا كومه لگه ه توشى مه ترسيا ژ ناقبرنى يان زورليكرنا بونه وه رين مروقى هه موويان يان به شهكى دبپت، ژ نه گه رى سروشتى وان يى په گه زى يان ئاييني يان نه ته وه بى"^(۵).

(۱) MOHAMMAD HUSSEIN AHMED BAPIR: GENOCID: THE GREATEST CRIME, P 43.

فه كولينه كه پيشكيشى كونفرانسى ب جيهان ناساندنا كومكوژيا گه لى كورد كريبوو.

(۲) معجم المصطلحات الفقهية والقانونية، مراجعة: القاضي الطوان الناشق، ط ۲، بيروت، ۱۹۹۶، ص ۹.

(۳) معجم مصطلحات العلوم الاجتماعية (انكليزي - فرنسي - عربي) ط ۲، بيروت، ۱۹۸۲، ص ۱۷۵ - ۱۷۶.

(۴) نه ژ ريككه فتناميه ب بريارا ۹۶ يا نه ته ووين ئيگرتى ل ۱۱ كانونا ئيكي ۱۹۴۶ ع هاتيه ده ركرن. بو پتر پيژانينان به رى خو بده: محمد محمد سعيد: المصدر السابق، ص ۹.

(۵) هاتيه فه گوهاستن ژ: محمد الوادى: جرائم الاباده الجماعيه في كردستان العراق الواقع و النتائج و الحلول، ص ۱۶۱. فه كولينه كه پيشكيش كونفرانسى ب جيهان ناساندنا كومكوژيا گه لى كورد كريبوو.

ديسان پيڪهه فتنناما روما ل ۱۷ى تيرمه ها ۱۹۹۸^(۱) جينوسايدى ب قى
 رهنكى پيناسه دكهت "جينوسايد تاوانا دژى مروفايه تىي دهيتته هژمارتن
 دهى د چوارچوڤه كى به رفره هدا دهيتته ب كارئينان، يى ئاراسته كريبه دژى
 هه ر كومه له يه كى ژ ئاكنجيبين مه دهنى ب هيرش برنى، كوشتنا ب زورى،
 دوورئىخستن، فه گوهاستن ب زورى، زيندانكرن، بى به هركرن ژ ئازايدى
 سزادان، به رزه كرن و تاوانا ژي كجوداكرنا ره گه زى"^(۲). جينوسايد نه نجامدانا
 كاره كى درندانه يه، بو ژ ناقبرنا كومه كا مروڤان، ب به رنامه يه كى دارشتىي
 پيش وهخت^(۳)، ب سياسهت و ئارمانجين جوراوجور بو ب دهستقه ئينانا
 ئارمانجه كا دوور^(۴).

ل قيرى تاوانا جينوسايد دهيتته جوداكرن ژ تاوانين دى، كو نه اندازه يه كا
 دياركرى نينه بو نه هيلانا مروڤان، به لكو نه گهر مه به ستا نه هيلانى هه بيت،
 كيمى و زورى يا هژمارا قوربانى ل به رچاڤ ناگريت^(۵). ديسان مه به ستا
 سه ره كيبيا جينوسايدى نه هيلانا به شهك يان هه موو كومه لا مروڤانه، نه قى
 چه ندى ساخله ته كا تاييهت دايه جينوسايدى و ژ تاوانين دى جودا كريبه^(۶).
 نه ق تاوانه ل دهستپيكي وه كو مه سه له يه كا تاييهت ب كيشين ناخويين
 دهوله تان دهاته سه يركرن و نه دچوو ژير ده سه لاتا ده ستتيوه ردانا دهوله تين

(۱) نه ق پيڪهه فتننامه يه ل ۱۷ى ته مووزا ۱۹۹۸ ل روما ل بنگه هي پيڪهه راوا يا (UN) يى خوارن و
 گشتوكالى هاته ئيمزكرن و تا ۲۱ كانونا ئيكي ۲۰۰۰ ع، ۱۴۶ دهوله تان نه ق پيڪهه فتننامه يه
 په سه ندر و ئيمزا ل سه ر كر. بو پتر پيزانينان به رى خو بده: شريف عتم و محمد ماهر عبدالواحد:
 موسوعة اتفاقيات القانون الدولى الانسانى، ط ۸، القاهرة، ۲۰۰۸، ص ۷۳۶.

(۲) هاتيه فه گوهاستن ژ: محمد الوادى: المصدر السابق، ص ۱۶۱.

(۳) ييوسف دزه يى: سه رچاوه ي پيشوو، ل ۴۱.

(۴) مارف عمر گول: پولينكردى تاوانه كانى نه نفال به كويره ي جوره كانى جينوسايد، ل ۸۳. فه كولينه
 كه پيشكيش كونفرانسى نه نفاللا كريبوو.

(۵) هه مان سه رچاوه، ل ۸۳.

(۶) مارف عمر گول: جينوسايدى گه لى كورد له به ر پوئشنايى ياساى نيوده وه تاندا، ده زگاي ئاراس، چ ۴،
 هه وليتر، ۲۰۰۷، ل ۲۲.

دی. لئى سياسته تا جينوسايدى ئەوا ژ لايى ئەلمانيا قه ل جهنگى جيهانىي دووى هاتيه پهيره وكرن وه كر ئەق ديتنه و پرنسيپا دهستتيوه رنه دانى بهيتته گهورپين و كومه نكيه كا جيهانى دروست بوو كو جينوسايد تاوانه كا دژى ياسايا نيقد هوله تيبه. قى هه لويست گهورپينى وه كر ل ۹ى كانونا ئيكي ۱۹۴۸ نه ته وين ئيگرتى كار ب ريگكه فتننامه يه كي بكن و ل دويش قى ريگكه فتننامه كرياتا جينوسايدى قه دهغه بكن و ئەنجام دهريين ويژى بهينه سزادان^(۱).

ئەق ريگكه فتننامه هاته به لافكرن بهرى پوژه كي ژ راگه هاندنا جيهانى يا مافين مروقى و ل كانونا دووى ۱۹۵۱ كهفته د بواري كاريدا. پاشى هاته نياسين ب په يمانا جينوسايد (Genocide Convention)، كو ۱۱۵ دهوله تا ئيمزاكربوو ژ وانژى عيراقى ل ۳ى ئادارا ۱۹۴۸ ئيمزا ل سهر كربوو. ئەق ريگكه فتننامه پيگهاتيه ژ پيشه كيه كا كورت كو هاتبوو بلندكرن ب برياتا نه ته وين ئيگرتى ل كانونا ئيكي ۱۹۴۶، كو جينوسايد تاوانه كه ل دويش ياسايين نيقد هوله تي هژمارتبوو كو كوشتاره كا مه زن بوو د كومه لگه ها مروقيدا ب دريژاها ميژوويي پرودا بوو و پيدقى ب هه قكاريا نيقد هوله تي ههيه ژ بو رزگاركرنا مروقى ژ قى تاوانا نه نياس. ئەق ريگكه فتننامه ژ ۱۹ بهندان پيگهات، د بهندى دوويدا پيناسه يا جينوسايدى تيدا هاتيه^(۲)، مه رهم پى ژ ناقبرنا هه موو يان به شه كي ژ كومه كا نه ته وه يى، ئيتنى، ره گه زى يان ئايينييه ب پيا:

– كوشتنا ئەندامين كومه لى.

– زيان گه هاندنا ئەندامين كومه لى، ژ پرووي له شى و هوشيفه.

^(۱) فريق فاروق عبد الله: الأنفال والقانون الدولي الدراسة في أحكام اتفاقية الإبادة الجماعية، ص ۲۴۳. قه كولينه كه پيشكيشسى كونفرانسى ئەنفالا كربوو.

^(۲) محمد حمه صالح توفيق: أوجه الشبه بين جينوسايد الكورد والهنود الحمر والهولوكوست النازي وفق نموذج رأول هيلبرغ، ص ۲۳۵. قه كولينه كه پيشكيشسى كونفرانسى ب جيهان ماساندنا كومكوژيا گه لى كورد كربوو.

- دانانا کوّمه لی به رانبه ر مه رجین نه ژ هه ژی ژیانی، کوببیته نه گه ری
نه هیلانا هیژا له شی یا کوّمه لی ب ره نگه کی ته مام یان به شه کی.
- دانانا به ربه ستان به رانبه ر وان، ب مه ره ما نه هیلانا زاروبوون و ژن
ئینانی.
- فه گوه استنا ب زوری یا زارویان، ژ کوّمه کی بو ئیکا دیتر.
د ماددی سییدا هاتبوو کو تاوانبار دی ل سهر فان کریارین خواری
هینه سزادان:

- بنپرکنا ب کوم.
- پلاندانان ژ بو بنپرکنا ب کوم.
- هاندانا پاسته وخو و ناشکه را ل سهر کوشتنی.
- هه ولدان ژ بو نه نجامدانا بنپرکنا ب کوم.
- به شداریکرن د کریارین بنپرکنا ب کومدا^(۱).

هه روه سا د فی ریکه فتنامیدا هاتبوو، لایه نین ریکه فتی دوویات دکه ن
کو جینوساید ل دویف یاسایا نیقده وله تی چ ل ده می ناشتی یان ل ده می
جه نگیدا پرودابیت ب تاوان دهیته دانان و هه موویان ژی په یمانا قه ده غه کرن
و سزادانا نه نجامده ری و دا. مه ره م پی نه و نینه کو لایه نین ریکه فتن
ئیمزاکری، پیگری ب قه ده غه کرن یان سزادان ب تنی دکه فیه سهرملین فان
ده وله تان، به لکو ل سهر هه موو ده وله تان دی هیته سه پاندن بی به رچاڤ
گرتنا په یوه نندیین یاسایین نه وی ده وله تی ب فی ریکه فتنامی^(۲).
ل گه ل فی چه ندی کو هه موویان په یمانا قه ده غه کرن و سزادانا
نه نجامده ری و دا.

^(۱) المصدر نفسه، ص ۲۳۶.

^(۲) فریق فاروق عبد الله: المصدر السابق، ص ۲۴۵.

ماددا چواری دبیریت: "نهجامدهرین کریارین بنپرکنا ب کوم یان هر کریاره کا دی یا د ماددا سییدا هاتی دی هینه سزادان نه قجا چ حکومته کا دستوری یان فرمانبه رین گشتی یان ژی که سین ئاسایی بن"^(۱).

د ماددا پینجیدا هاتیه: "لایه نین په یمان نیمزا کری سوزی ددهن کو هرئیک ل دویف دستوری خو، ب هه موو به ره فین یاسادانانی یین پیدقی ژ بو دابینکرن و جیبه جیکرنا پریارین فی ریککه فتنی پابن و ب تاییه ت نه دهقی ل سهر سزایی ته میزی هاتیه دانان کو تاوانبارین کریارین بنپرکرنی یان ژی هر کریاره کا دیا د ماددا سییدا هاتی بهینه سزادان"^(۲).

د ماددا شه شیدا هاتیه "که سانین تاوانبار د کریارین بنپرکنا ب کومدا یان هر کریاره کا دی یا د ماددا سییدا هاتی ل به رانبه ر دادگه هه کا تاییه تمه ند ژ دادگه هین وی دهوله تی نه وا تاوان ل سهر ئردی وی هاتیه کرن بهیته دادگه ه کرن، یان ژی به رانبه ر دادگه هه کا نیقده وله تی یا پسپور، دهره قی لایه نه کی به شدار د گریبه ستیدا کو نه تاوانه د بن په ردا ویدا هاتیته نه جامدان"^(۳).

جوړین جینوسایدی:

۱- جینوسایدا فیزیکی (له شی):

کوشتن ب هر جوړه کی بیت، سیداره دان، گولله بارانکرن، هیرشین سهر بازی، کومکوژی و ب کارئینانا چه کی قرکرنی وه کو کیمیاوی و فوسفوری و ژه هرو... هتد^(۴). حکومتا عراقی د سیاستا خودا به رانبه ر کوردان نه ق

^(۱) هاتیه فه گوهاستن ژ: دیندار شیخانی، جینوساید تاوانین دژی مروفایه تی و: محمد ئامیدی، گوشارا

(مهتین)، ژماره (۱۴۳)، گولانا ۱۹۴۳، ل ۹۰.

^(۲) هاتیه فه گوهاستن ژ: هه مان ژیده ر، ل ۹۰.

^(۳) هاتیه فه گوهاستن ژ: هه مان ژیده ر، ل ۹۰.

^(۴) مارف عمر گول: جینوساید الشعب الکردی علی ضوء القانون الدولي المعاصر، مجلة (پیفین العربی)،

عدد (۳)، شوبات ۲۰۰۰، ص ۸.

هه موو جوړين كوشتنې ب كارئيناينه، بگره ژ كيميا بارانكرنا (باليسان، شېخ
وه سانان) و هه له بچه و بادينان، سه ره راى هندى كو گولله بارانكرن و
سيدا ره دان كارين پوژانه بوون.

۲- جينو سايدا بايو لوژى:

واتا ريگرتن ل به ران بهر پيشكه فتن و زيده بوونا نه ته وه يه كى يان كو مه كا
مروقتان ب پيا ب كارئينانا نامرازى دهرمانى زارو نه بوونى، يان دابرينا
زه لمان ژ ژنان و دابرينا زارويان ژ دايك و بابيت وان^(۱). د هيرشيين نه نفالاندا
سوپايى عيراقى هه موو شپانين خويين سه ربازى ب كارئينان، مه ترسيترين
چه كى كوژه ك كو گازين كيميايى بوون، ب نه اندازه يه كا زور هاته ب كارئينان
و ژ نه نجامى قى چه ندى ژ بلى راسته وخو كوشتنا مروقتان و هه موو
زينده وه ره كى و ئاڅ و هه وا ژه هراوى كرين، كاريگه ريه كا زور كره سه روان
كه سين ماينه ساخ. پشتى ب كارئينانا چه كى كيميايى ل هه له بجه و ده قه ريئ
ديين كوردستانى كو مه لگه ها كوردى توشى گه له ك نه خوشيان بوو ژ وانا ژى
نه خوشيئ نه زوكيا ئا فره تان و زارو نه بوون بو ماوه يه كى دريژ. ديسان بوو
نه گه رى نه هيلانا هزاران زارو و زه لمان، يان نه هيلانا زه لمان و مانا ژنان و ب
پيچه وانه ژى، نه قه هه موو دبنه نه گه رى كي مبوونا ريژا ئاسايا زيده بوونا
مروقتى^(۲).

۳- جينو سايدا كولتوورى - نه ته وه يى :

وه كو قه ده غه كرنا زمان و په وشه نبيرى و شيلاندنا ميژوويى، نه هيلانا
تابيه تمه نديين نه ته وه يى و ئيگرتنى د ناقبه را خه لكيدا. هه روه سا ويرانكرنا
شينوارين كه فن وه كو نه هيلانا په يكه ر، شكه فت، گه ره ك، سه رشوو،
مزگه فت، كه نيسه... هتد^(۳).

(۱) محمه د په ئوف: سه رچاوه ي پيشوو، ل ۳۵.

(۲) مارف عمر گول: پولينكرنى توهانه كانى...، ل ۸۷.

(۳) هه مان سه رچاوه، ل ۸۸.

ژ بو نيشاندانا قى جوره قركرنى گه له ك پينگاقين به رفره ژ لايى
 حكومه تا عيراقيقه هاتنه هاقيتن، مينا: سه پاندنا زمانى عه ره بى ل سه ر
 ده قهرين كوردنشين، نه هيلانا ناسنامه و زمانى كوردى هه روه كول دووماهيا
 سالين حه فتياندا په يدا بووى، پروگرام و به رنامى خواندن ل قوتا بخانين
 كوردستانى كرنه زمانى عه ره بى و ل گه ل گهورينا ناقتين فان قوتا بخانه يان بو
 ناقتين عه ره بى، بو وينه ل باژيرى كه ركوكى قوتا بخانا (پيره ميرو) يا
 سه ره تايى كره (البكر)، (كوردستان) يا تاماده يى كره (عبدالملك بن مروان)
 هنده ك ژى ژ ناقتين و نه هيلان، وه كو (بابه گورگور و شورش)، سه باره ت
 په رتوكخانين وان ژى (ناسو) كره (الطلبه) و (هه ندرين) كره (التاميم) ⁽¹⁾.

هه روه سا ئه و په رتوك و ژيده رين ل دور ميژوو و شارستانيه تا نه ته وى
 كورد قه ده غه كرن، پروگرامى تاييه ت ب به عس و عه ره بانقه ل جهى وانا دانا،
 ب ئارمانجا هندى كو نه وه يى داهاتى كورد ميژوو و كولتورى گه لى وان لى
 به رزه ببيت و ب هزر و بيرين وان په روه رده بين ⁽²⁾.

٤ - جينو سايدا ئابوورى:

وه كو يا ئاشكه رايه ئابوور ژيده رى ژيانا مروقييه، د هيرشين ئه نفالاندا ژ
 بلى تالانكرنا گوندان، ويرانكرنا ژيده رين ئابوورى مه رمه كا دياركرى بوو ژ
 لايى سوپايى عيراقيقه و هه ر ل به رى هيرشين ئه نفالى ده ستپيكر بوو و ب
 برپارا فه رميا حكومه تا عيراقى هه موو خوارن و پيدفيين ژيانا روژانه ژ
 ئاكنجيين گوندين كوردستانى قه ده غه كربوون، ب قى په نكى كي مبوننا فان
 كه ل و په لان ئاژاوه و نه خوشيى به لاق دكه ت و ژيانا ئاسايى تيك دده ت ⁽³⁾.

عه لى حه سه ن ئه لمه جيد سه رپه رشتيا هه موو هيرشين ئه نفالان دكر، د
 كومبونه كي دال گه ل به رپرسيارين ده وله تى دبيژيت: "... ئار، شه كر، نه فت،

⁽¹⁾ يوسف دزه يى: سه رچاوه ي پيشوو، ل ٤٦.

⁽²⁾ هه مان سه رچاوه، ل ٤٦.

⁽³⁾ مارف عمر گول: پولينكردى توانه كانى...، ل ٨٨.

ئاف و کاره بی ژ گوندان دی بپرم^(۱). حکومتا عیراقی، هه رب مه ره ما ئه نجامدانا قی جوره جینوسایدی و ل نیسانا ۱۹۸۷ چهنه پیشنیاره ک بو ئابلووقه یا ئابووری ل سهر ده قهرین ئازادکری دانان، ژ وانژی: دوستکرنا پلیتین به زیننی بو کونترولکرنا سوتهمه نیی، کونترولکرنا فه گوهاستنا ئازوقه ی بو ده قهرین ئوتونومی و پیدقی بوو ترومبیلین جاشان باش هاتبانه پیشکین دا ئازوقه ی ده ریا ز نه که ن^(۲).

هه ره سا حکومتی ل دویف بریارا ژماره ۳۷،۱۳۹۶ ل ۲۰ نیسانا ۱۹۸۷ هه رب بو به رده وامیدان ب ئابلووقه یا ئابووری فه رمان دا کو به ره می جوتیارین کورد نه گه هیته بازاری و هه موو خزمه تگوزاریین گشتی و سه ره کی ل سهر کوردان بپرن و هه موو ئه ق ژیده رین دبنه ئه گه ری ب خودانکرنا وان وه کو بیستان و زه قیین گشتوکالی ویران بکه ن و بسوزن^(۳).

دیاردین جینوسایدی د میژوویا کوردستانا عیراقیدا

پشتی دامه زانندا ده وله تا عیراقی ل سالا ۱۹۲۱ و گریدانا ویلیه تا مووسل ب عیراقیقه ل سالا ۱۹۲۵، حکومتین عیراقی ب هه موو په نگا هه ولداینه ژ بو کیمکرنا هژمارا نه ته ویین نه عه ره ب د عیراقیدا، ب تاییه ت نه ته ویی کورد؛ چونکی ژ ریژا ئاکنجیین عیراقی پشتی عه ره بان ب نه ته ویی دووی دهین. بو پاراستنا به رژه وه ندیا نه ته ویی عه ره ب ل عیراقی، ده سه لاتدارین عیراقی هه موو شیواز و جورین قرکرنا ب کوم دژی گه لی کورد ب کارئینان^(۴). حکومتی ل سالیین ۱۹۳۱ - ۱۹۳۲ بو نه هیلانا بزاقا بارزان، هیزا له شکر عیراقی و به ریتانیا بو هیرش و ویرانکرنی ب کارئینا. ب تنی ل

(۱) هاتیه فه گوهاستن ژ: هه مان سه رچاوه، ل ۸۸.

(۲) ئه. ئا. پا. ئا. ه. ک: دراسة شعبية الحمدانية، المصدر السابق.

(۳) ئه. ئا. پا. ئا. ه. ک: مقترحات قيادة شعبية الجامعة...، المصدر السابق.

(۴) خليل إسماعيل محمد و آخرون: المصدر السابق، ص ۲۰.

ده‌قه‌رین به‌روژ، مزووری و شیروان ۷۹ گوند ویرانکرن، ژ سه‌رجه‌می ۲۳۸۲ خانوبه‌را ۱۳۶۵ خانی سوتن و خرابکرن، ئانکو ۶۰٪ قی ده‌قه‌ری ویرانکرن. له‌شکری عیراقی ل سه‌رده‌می عه‌بدولکه‌ریم قاسم (۱۹۱۴ – ۱۹۶۳) ل سالا ۱۹۶۱، زنجیره‌یه‌کا هی‌رشان کره سه‌رکوردستانی و نیفا زیده‌ترا سوپایی عیراقی به‌شداری د قان هی‌رشاندا کر و بو ماوی سال و نیفا به‌رده‌وامبوو، د نه‌نجامدا سی هزار که‌س هاتنه کوشتن، کو زوربه‌یا وان خه‌لکی مه‌ده‌نی بوون و زیده‌تر ژ سه‌د هزار که‌سان ژی ئاواره‌ی چیا و دول و نهالان بوون، نیزیکی ۱۵۰ گوند و بازئیک هاتنه ویرانکرن^(۱).

حکومه‌تا عیراقی جاره‌کادی ل ۱۱ی حوزه‌یرانا ۱۹۶۳ ده‌ست ب هی‌رشان کره‌فه، د ه‌یفا ئیکی یا قان هی‌رشاندا نیزیکی ۲۰۰ گوند سوتن و زیده‌تر ژ ۲۰۰۰ که‌س ژی کوشتن. د ه‌یفا حوزه‌یرانا ه‌مان سالدا شاندى ئیکه‌تیا سو‌قیه‌ت ل پیکخواوا نه‌ته‌وین ئیکگرتی پاگه‌هاند کو شه‌پری هی‌زین عیراقی دژی کوردان، شه‌پری جینوسایدی یه. ژ ۱۸ نه‌ندامین لیژنا ئابووری و کومه‌لایه‌تی یا پیکخواوا نه‌ته‌وین ئیکگرتی ب تنی چیکوسلوقاکیا پشتگی‌ریا قی ه‌لویستی کر کو حکومه‌تا عیراقی مه‌حکوم بکن، ه‌روه‌سا حکومه‌تا مه‌نگولیا ژی د ه‌مان ده‌مدا داخواز ژ قی پیکخواوی کر کو مه‌سه‌لا سیاسه‌تا جینوسایدا عیراق نه‌نجامده‌ت دژی کوردان، ژ لایی نه‌نجومه‌نا گشتی یا نه‌ته‌وین ئیکگرتی‌فه‌ه‌کولین ل سه‌ر به‌یته‌ کرن. لی پشتی هینگی سو‌قیه‌ت ژی ه‌لویستی خو دگهوریت و داخوازا خو فه‌دکیشیت^(۲).

هی‌زین عیراقی ل ۱۳ی تیرمه‌ها ۱۹۶۳، ۳۲ گوندین ده‌قه‌را که‌ندیناوا ه‌ه‌ولیری ب مزگه‌فت و قوتا‌بخانه‌فه‌ سوتن و ویرانکرن و ه‌ژماره‌کا خه‌لکی کوشتن، ۳۰۰ که‌س ژ جوتیارین ده‌قه‌ری زیندانکرن^(۳). ه‌ر د ه‌مان ده‌مدا حکومه‌تا عیراقی برپار ب ته‌عریبکرن قی ده‌قه‌ری دا، قوناغا ئیکی ژ

(۱) مارف عمر گول: جینوسایدی گه‌لی کورد...، ل ۳۰.

(۲) ه‌مان سه‌رچاوه، ل ۳۰.

(۳) کاوه‌ نادر: که‌ندیناوه له نیوان پاگواستن و به‌عه‌ره‌بکردندا، ه‌ه‌ولیر، ۲۰۰۱، ل ۲۷.

حوزه‌یرانا ۱۹۶۳ دەستپیکر و ۴۰ ھزار کوردین دەوروبەری کەرکووکی دەربەدەرکرن و عەرەب ل جھێ وان ئاکنجیکرن. مالین کوردان ب بلدوزەران راستکرن و مال و سامانی وان سوتن^(۱).

پاش کودەتایا دووی یا حزبا بەعسا عەرەبیا ئیشترکی ل تیرمەھا ۱۹۶۸، پرۆسا جینۆسایدیدا گەلی کورد زیدەتر و توندتر لی ھات، ل ھەیفایا تەباخا ۱۹۶۹ سوپایی عێراقی ھیرش برە سەر دەقەرە شیخان، د قی ھیرشیدایا گوندین (دەکا و خورتی) تالانکرن و سوتن، خەلکی فان گوندان خو د شکەفتەکیدایا قەشارت بوون، لی حکومەتی ئەقچەندە زانی و ئاگر بەردا شکەفتی و د ئەنجامدا ۶۷ ژن و زارو سوتن^(۲). ل سپیدەھیا ۱۶ی ئەیلوولا ۱۹۶۹ لەشکرێ عێراقی ھیرش کرە سەر گوندی (سوریا)، پشتی کول جھەکی نێزیک قی گوندی مینەک ب کاروانی ترۆمبیلین سیریا دوو یا لەشکرێ عێراقی قەھیت و قی گونەھی دکەنە ستویی خەلکی گوندی (سوریا) و د ئەنجامدا سوپایی عێراقی گوندی گوللەبارانکرن و ۳۵ کەس کوشتن و ۲۱ کەس بریندارکرن^(۳).

حکومەتا عێراقی ل گەل دەستپیکا سالا ۱۹۷۰ دەست ب قەگواستنا پتر ژ ۱۳۰ ھزار کوردین فەیلی ل بەغدا و باژیرین دین عێراقی ب بیانوو یا ھاوالتیبوونا ئیرانی کر و دەست ب سەر کەل و پەلین واندا گرتن. تا دووماھیا وی سالی ھژمارا فەیلیین ھاتینە دەرئێخستن گەھشتە ۲۱۵ ھزار کەسان^(۴).

(۱) مارف عمر گول: جینۆسایدی گەلی کورد...، ل ۳۱.

(۲) ھەمان سەرچاوە، ل ۳۳.

(۳) گوندی سوریا گوندەکی ھەقپشکە د ناڤەرا مەسیحی و موسلمانادا، دکەفیتە پۆژتافایا ناحیا باتیلی ل سەر ئافا دیجەلی، ھژمارا مالین د قی گوندیدا دژیان ل سالا ۱۹۶۹ دگەھشتە ۳۸ مالا، ل سالا ۱۹۸۵ و ل دەمی سکرێ مووسل ھاتیە دروستکرن ئەق گوندە ل گەل چەندین گوندین دین وی دەقەری کەفتنە بن ئافا سکرێ مووسل و چ شینوارەک نە مایە. بۆ پتر پێزانینان بەری خو بدە: وەسفی حەسەن پدینی: کوشتارا گوندی سوریا ل ۱۶/۱۹۶۹، گوڤارا (دھوک)، ژمارە (۲۵)، کانونا ئیککی ۲۰۰۴، ل ۲۵ - ۲۸.

(۴) مارف عمر گول: جینۆسایدی گەلی کورد...، ل ۳۴.

هەر بەردەوامیدان ب سیاسەتا دژی کوردین فەیلی، ل نیسانا ۱۹۸۰ جاره کادی نیزیکی ۱۲۰ هزار کەس پەوانەیی سنوورین ئیرانی کرن^(۱) و هوسا مانە بی پەگەزنامە و نە ئیرانی دان پیدان ب ئیرانیبوونا وان کر و نە عیراقی دان پیدان ب عیراقیبوونا وان دکر^(۲). د ئامارەکا باوەرپیکییدا هژمارا ئەو گوندین د ناڤهرا سالا ۱۹۶۳ – ۱۹۸۹ دا هاتینه فەگواستین و خرابکرن دگەهشتە ۳۸۴۰ گوند و باژیرکان و سەرجهمی خیزانین هاتینه فەگواستن ژێ دگەهشتە ۲۲۱۸۲۹ خیزانا^(۳).

سیاسەتا جینۆسایدکرنی ل تیرمەها ۱۹۸۳ ب پەنگەکی بەرفرەهتر تووشی بارزانیان هات، هیزین حکومەتی رابوون ب دوورپیچا فی دەقەری و ۸ هزار نیرینه گرتن و بیسەرۆشوینکرن. حکومەتا عیراقی ب کریارین دپندانەیین عەرەبکرن و فەگواستنی سەبارەت ب کوردان نە پراوەستیا، بەلکو ل سالین ۱۹۸۷ و ۱۹۸۸ ل چەندین گوند و باژیرکاندا چەکی کیمیایی دژی ئاکنجیین کوردستانی ب کارئینا. باژیری هەلەبجە باشترین بەلگەیه ل سەر فی چەندی، ژ ئەنجامی کیمیا بارانکرن فی باژیری ل ۱۶ی ئادارا ۱۹۸۸ زیدەتر ژ ۵ هزار کەس ژ زارو و پیرو بوونە قوربانی و ب هزاران ژێ تووشی نە خوشیین جوراوجور بوون، حکومەتا عیراقی د ناڤهرا شوبات و ئەیلوولا ۱۹۸۸ دا نیزیکی ۱۵۰۰ گوند و باژیرک خرابکرن و ژیدەری ئافی وەکو پیر و کانی و کاریز هاتنە تیکدان. پەز و باغ و بیستان هاتنە سوتن، ۷۵۰ هزار کەس ژ ئاکنجیین فان گوندان بو کۆمەلگەهین ب زۆری هاتنە فەگواستن^(۴).

(۱) خلیل إسماعیل محمد و آخرون: المصدر السابق، ص ۲۰.

(۲) سمیر عبید: الکرد الفیلیون... عراقیون تعرضوا لایشع صنوف العذاب!، مجلة (الانفال)، عدد (۴)، ۲۰۰۳، ص ۸۲.

ئەنجومەنی نوینەری عیراقا فیدرال ل پونشتنا ژمارە (۱۶) یا خوولا دووی ل پوژا ۱ی ئابا ۲۰۱۱ ب تیکراییا دەنگان تاوانا دژی کوردین فەیلی ب جینۆساید ناساند.

(۳) سلیمان عبد الله: راگواستنی گوند نشینەکان لە هەریمی کوردستانی عیراقدا، گوڤاری (سەنتەری برابەتی)، ژمارە (۱۲)، ۱۹۹۹، ل ۱۴۹.

(۴) ناھیدە جەمال تالەبانی و جاسم محەمەد علی: ئەنفال گەرمیان پەوشی دیموگرافی ئابووری و کومەلایەتی پاشماوەی ئەنفال، ل ۱۷۱. فەکۆلینەکە پیشکیشی کونفرانسی ئەنفالا کریوو.

ٲانكو ل ڦيرئ ٲه ڳر ٲه م جياوازيه كي د ناقبه را تاوانا ٲه نفا لي ل ڳه ل
 تاوانا هولوكوستدا^(١) بكه ين دييينن د ڳه له ك لايه نادا وه كو ئيكن. ڀيٲهر
 ڳالبريس راويژكاري بلندي كومپٲه يا ڀه يوه نديين دهرڦه يين ٲه نجومه ني ڀيريئ

(١) هولوكوست: ڀه يڦه كا يوناني به، وانا " ... ٲه و قوربانيي ڀيشكيشي دانهرئ دونيايي دكهن"، ل سالا
 ١٩٤٢ هاته ب كارئينان بو وه سفكرنا ڀيا ڀه فٲارېكرنا هٲله ري (١٨٨٩ - ١٩٤٥) و نازيان ل ڳه ل
 جوهر يان، لي ٲه ڦه يڦه ب ڀه نڳه كي به رڦره ه به رېلاڦ نه بو تا ساليئ ڀينجييان. د ڳه ل ساليئ
 هه فٲٲيادا ڀه يڦا هولوكوست ب تني بو كومكوڙيا جوهر يان ب كارهاٲ وهك زارافه كي تايبهٲ ب ڦي
 تاوانيڦه. ههر ڀشٲي وهر ڳرتنا دهسه لاتي ژ لايي حزبا ناسيونال سوسياლისٲا ٲه لمانئ (نازي)ڦه ب
 سه روڦاٲيا ٲادولوف هٲٲله ر ل سالا ١٩٣٣ سياسه ته كا دوژمنكارانه ب كارئينا به رانبه ر ههر
 ڀه ڳه زه كي نه بي ٲه لمانئ و نه بي ب هيئز، ب تايبهٲ جوهر يان ل سالا ١٩٣٣ خوئندكارين جوهر يان
 قوتابخانين ٲه لمانئ هاتنه دهرئخسٲن. ماموسٲايين ٲه لمانئ ل سه ر ته خٲه ره شي دنڦيسي: (جوهر
 مه زٲٲين دوژمنين مه نه، ژ جوهر يان هشيرين!) ژ بو هندي زارويين خو ژي ڦيري دوژمنٲيا جوهر يان
 بكه ن. د ناقبه را شه ڦا ٩ و ١٠ تشرينا دووي ١٩٣٨ ځدا ب سه دان ديئرين جوهر يان ل سه رانسه ري
 ٲه لمانيا هاتنه ويئرانكرن و ب سه دان دوكانين وانزي هاتنه تالانكرن، ڳورسٲانين وان كه فٲنه به ر
 هيئشان و ههر د هه مان سالدا ب سه دان جوهر يان ڦي كوشتن و دهه ان هزار ژي ڦه ڳوهاسته نه
 ئوردياييين زوره ملي. ڀشٲي دهسٲٲيكرنا جهنڳي جيهانيي دووي ل ٲه يلوولا ١٩٣٩، نازيا ب له ز
 هنده ك ياسا دهرئخسٲن كو جوهر يان ناچاركرن مال و حالين خو بجه بهيئن، ل دويف ڦي ياسايي
 ڀيڏي بو جوهر يان ب زوٲٲين دم هاتبانه ڦه ڳوهاسته بو باژئران. جوهر يان ٲه ردي ٲه لمانيا هاتبانه
 دهرئخسٲن و ڀه وانئ پولونيا كرابان. د ماوي شه ري جيهانيي دووي (١٩٣٩ - ١٩٤٥) نيزيكي ١٨
 مليون مه دهه نيان ژ جوهر يان و نه ته ويئ دي ب دهسٲي نازيان توشي كومكوڙيي بوون و ب ڦي ڀه نڳي:
 ب ڀيا دروسٲكرنا سه رباژڳه هان، كو هژمارا وانا دڳه هشٲه ٥٠٠ سه رباژڳه هان، هژماره كا زورا
 جوهر يان ڳرتن، ڀشكنين ل سه ركرن ب ڀيا نوژدارين تايبهٲه ته ند ٲه ڳه ر ڦان كه سان شيانا كاري
 نه بوايه، دا بو سه رباژڳه هان هنئرين ب مه ره ما ژ ناقبرنا وان. نازي ل حوزه يرانا ١٩٤١ ب كوشتنا ٢
 هزار كه سان رابوون د ماوي ٢-١٠ ده قيقادا ڀشٲي ڳازا ژه هراوي دڙي وان ب كارئيناي. د
 به رده واميا ڦي جوړه سياسه تا توندوتيڙيځدا ٲه وا ژ لايي نازيانڦه دڙي جوهر يان دهاته ب كارئينان د
 ڦي ماوه يدا هژمارا وان ڳه هشٲه نيزيكي ڀينچ مليون و هه فٲ سه د هزار كه سان. ل ڳولانا ١٩٤٤ و د
 ماوي ٤٢ روژادا ڀٲري ٢٢ هزار جوهر يان هاتنه دهرئخسٲن و ههر روژ ڀٲري ١٢ هزار كه س ل به رانبه ر
 چاڦين هه موويان ب ڳازي دهاتنه كوشتن. بو ڀٲر ڀيزانينان به ري خو بده: سٲيقان بروشفيلد و
 ڀاول ٲاليڦيه: دڦيا هوون ڦي كاره سٲاٲي ڦه ڳيڙي ڀه رٲووكه ك ل سه ركومكوڙيا جوهر يان ل ٲه وروڀا
 بي د ناقبه را ساليئ ١٩٣٣ - ١٩٤٥ ځدا، و: سادق صالح (بابي جهنڳو)، ده زڳه هي سپريئز، دهوك،
 ٢٠٠٩، ل ٤٥، ٤٧؛ محمد همه صالح توفيق: المصدر السابق، ص ٢٤٦.

کونگریسی ئەمریکی ل وی دەمی دبیریت: "ئەو تاوانین من ل کوردستانی دیتین زۆر د مەزنتر بوون ژ تاوانین نازیان"^(۱). ئەگەر نازیان خەونا دروستکرنا کۆمەلگەهەکی بێ جیاوازی هەبیت و تیدا ئیک پەگەز سەرور و بالادەست بیت و ئەوین دی خزمەتکار و مرقوئین پلە دوو و سێ بن. ئەگەر نازی وینەکەری کۆمەلگەهەکا سیاسی بیت ل سەر نەهیلانا جیاوازیی و ویرانکرنا هەموو هوکارین دبنە پێگر د پیا دروستکرنا وەکەه قییه کا سەرتاسەریدا. ئەگەر نازی ترسەکا بێ هژماربیت ژ جیاوازیی و هولوکوست ژ بەر هەمی قی ئایدولوجی بیت، هوسا بە عسیان ژ هەمان دیتن هەبوویە و ئەنفال ژ هەمان پەنگی جینۆسایدی یە^(۲). ئەگەر ژ پووینی هژمارا قوربانیا نەه یا جوهی یا زیدەتر بیت، ل د تاوانا جینۆسایدیدا ئەندازە یەکا دیارکری نینە بو نەهیلانا مرقوئان، بە لکو مەبەستا نەهیلانی هەبیت کیمی و زۆریا هژمارا قوربانیان ل بەر چاڤ ناگریت^(۳).

دیسان تاوانا ئەنفالی ل گەل تاوانا ئەرمەنیان^(۴)، دی بینین کو ئیک ئارمانج د پشت سیاسیەتا حکومەتا عێراقی و سیاسیەتا تورکاندا هەبوو، ئەو

(۱) هاتیە فەگهاستن ژ: گوڤاری (ریبازی نوێ): "دیمەنی ویرانی کوردستان مۆچرک بە لەشی مرقوئا دینی"، ژمارە (۲)، تشرینی یەکەم ۱۹۹۱، ل ۵.

(۲) بو پتر پیزانیان ل دوور تاوانا ئەنفالی هەمبەر تاوانا جوهیان بەری خۆ بدە: KRISTEN M. SORNSIN: CONSTRUCTING THE OTHER: THE ANFAL IN COMPARISON. P 131-134.

فە کۆلینەکە پیشکیشی کونفرانسی ب جیهان ناساندنا کومکوژیا گەل کورد کربوو؛ دلیر محمد علی: دراسته مقارنه بین نظامی الحکم أثناء ارتکاب جرمیتی الأنفال و الهولوکوست، ص ۲۱۰. فە کۆلینەکە پیشکیشی کونفرانسی ب جیهان ناساندنا کومکوژیا گەل کورد کربوو. (مارف عمر گول: پولینکردنی تاوانەکانی...، ل ۸۳ - ۸۴.

(۳) ئیکەم کوشتارا ئەرمەنان ل هەیفە تەباخ و ئەیلوولا ۱۸۹۴ ل دەقەرە ساسون دەستپیکر، ژ ئەنجامی قی کوشتاری نیزیکی ۴۰ گوند هاتنە کافلکرن و نیزیکی ۱۰ هزار کەس هاتنە کوشتن. پشتی سەرکەفتنا قی کوشتاری، عوسمانی پابوون ب ئەنجامدانا کوشتارا دووی، ئەو بوو ل ئەیلوولا ۱۸۹۵ ل پایتەختی ئستانبولی دەستپیکر، د ماوی دوو پوژاندا نیزیکی ۵۵۰۰ ئەرمەنی هاتنە کوشتن، پاشی ئەو کوشتاره گەهشتە دیاربەکر و د ماوی سێ پوژا دا نیزیکی سێ هزار کەس هاتنە کوشتن، ل

ژی نه هیلان و ویرانکردن ب هه ر جوور و ئامرازه کی بیت. لئ د سیاسه تا حکومه تا عیراقدیدا ژ بلی کوشتن و ویرانکردن ب هه وام چه کی کیمیاوی ژی ب په نگه کی به رفره ب کارهات، ب هزاران مرؤف بوونه قوربانی و سروشت ژه هراوی بوو، کو شینوارین خراب ل دویف خو هیلان، نه ب تنی بو مرؤفی به لکو بو هه موو گیانداره کی^(۱).

ئه گهر و ئارما نجین جیبه جیکرنا ئوپه راسیونین ئه نفال

ئه نفال وهك دووماهی زنجیرا پروسیسا ژ ناخبرنا و قرکردنا گه لی کورد، مه زنتین و ترسناکترین تاوان بوو ل دووماهییا سه دی بیستی و ل دویف سیاسه ت و به رژه وه ندیا ئه نجامه ریئ وی هاتبوو پیاده کرن، ئه ف پروسیسه بریاره کا سه ریئ نه بوو، به لکو ره و پیشالین کوور هه بوون و چه ندین نه خشه

باژیی سیواس هژمارا کوشتیان د ماوی ۱۲ پوژاندا گه هشته نیزیکی هزار که سان. ل دویف نامه یه کا نهینی یا قونسولی روسی ل ئستانبولی بو وه زیی دهرقه یی ولاتی خو، دیارکریه کو هژمارا زارویین بووینه ئیتیم ژ ئه نجامی فان پروداننا نه کیتمرن ژ ۵۰ هزار زارویان. هه ر به رده وامی دان ب قی سیاسه تی د ناخبه را سالین ۱۸۹۵ - ۱۸۹۶ دا نیزیکی ۲۰۰ هزار ئه رمه نی ب دهستی ئوسمانیان هاتنه کوشتن، ب تنی ل باژیی ئه دهنه ۳۵ هزار ئه رمه نی ب شیوه یه کی درندانه هاتبوونه کوشتن. د ماوی جهنگی جیهانیی ئیکیدا ئه رمه ن جاره کادی که فتنه به ر درین ئوسمانیا، ئه و بو ل ئادارا ۱۹۱۵ دهست ب کوشتارا وان هاته کرن و وه کو ئاژه لا ب دهستی چه ند قه سابه کان سه ریئ وان دهاتنه ژیفه کرن، پوژانه ئه ف چه نده یا به رده وامبوو بو ماوی ساله کی، کو هه ر ئیکی ژ فان قه سابان پوژانه ۱ لیره ددایی به رانه ر قی کاری ژ لایئ وانقه دهاته کرن. بو پتر پیژانینان به ری خو بده: HENRY MORGENTHAU: THE MURDER OF ANATION, NEW YORK, N.D, P 32 , 34.

کمال مظهر أحمد: کوردستان فی سنووات الحرب العالمیه الأولى، بغداد، ۱۹۷۷، ص ۲۵۰ - ۲۵۱؛ میدل ایست ووج: الإبادة العرقية في العراق حملة الانفال ضد الكورد، ت: شاخوان کرکوکي و أحمد گوران، مجلة (گولان العربی)، العدد (۸۰)، كانون الثاني ۲۰۰۳، ص ۲۲.

^(۱) بو پتر پیژانینا ل دوور هه ردوو تاوانین هولوکوست و ئه رمه نان به ری خو بده: Saied Kagan: the future people subjected to genocide, p 145 - 148. فه کولینه که پیشکیشی کونفراسی ب جیهان ناساندنا کومکوژیا گه لی کورد کریوو.

و پلان و کومبوون بو ئهجامدانا وئ هاتبوونه کرن، زیدهباری تهرخانکرنا داراییهکی زور و سوپا و چهکی بی سنوور. ههلبهت تهرخانکرنا فی هه موو پارهی، سوپای، چهک و زهخیره ی ژ بوشایی نه هاتبوو، به لکو نه گهر و ئارمانجین ستراتژی یین دوور و نیژیک دپشترا هه بوون^(۱) ب فی پهنگی خواری دیار:

گرنگی یا جیوپوله تیکیا^(۲) هه ریما کوردستانی، ژ گرنگترین ئه گهرین ئه نفالی بوون، ئه گهر چ سروشتی ئاسی و توپوگرافیا و کیمیا ری و پرین هشکاتی و نه بوونا پئین دهریایی ل کوردستانی ئاستهنگین مه زنین قه گوهاستنی ئافراندینه، لی کوردستان ب پهنگه کی گشتی به شه کی گرنگی روزه لاتا نافه راست و د ناقبه را بانئ ئیران — ئه نادول و دورگه یا عه ره بیدا، گرنگیه کا مه زن دایه جهی وی^(۳)، ب راده یه کی وه لی کریه ببیته گوره پانا شه پ و مملانی ژ لایه کیفه و هوکاری هه ولدانی بو ژ ناقبرنا نه ته وی کورد ژ لایه کی دیفه.

دهسه لاتدارین عیراقی گرنگیه کا زور ب کوردستانی دایه و ژ دهستدانا وی ب زهره رها زور ژ پووئی ئابووری و سیاسیقه بو عیراقی دهه ژمیرن، شاه فهیسه لی ئیکی (۱۹۲۱ – ۱۹۳۳) وهک شاهی عیراقی، هه ریما کوردستانی ب سه ری عیراقی دانا؛ چونکی گرنگیه کا زور بو عیراقی هه یه ژ پووئی

(۱) په شاد میران و یوسف مه عروف دزهیی: سه رچاوه ی پئشو، ل ۱۲.

(۲) جیوپوله تیک: ئه ف زاراقه بو ئیکه م جار ل سه ر زاری میژوو نفیس و سیاسیته تناسی بریتانی پودولف کیلین (۱۸۶۴ – ۱۹۲۲) هاتیه ب کارئینان. باشی ژ لایی ژه نه رالی ئه لمانی کارل هاوسه وفه رقه هاته پئش ئیخستن. پودولف کیلین دبئژیت: "جیوپوله تیک زانسته که که په یوه ندیا د ناقبه را پوودانین سیاسی و ئه ردی قه دکولیت. سپایکانن یی ئه مریکی دبئژیت: "جیوپوله تیک نه خشه دانانه بو سیاسیته ئاسایشا نه ته وه بیا ده وله تی و د چارچوه یی فاکته ریژن جوگرافیدا". ئه کادیمیا زانستی ل واشنتون دبئژیت: "جیوپوله تیک ئه و زانسته یی گرنگی دده ته خواندنا کارتیکرنی د ناقبه را پووه ریژن جوگرافی و کریارین سیاسییدا". خه بات عه بدوللا: بنه ما تیورییه کانی جوگرافیای عه سکه ری

کوردستان باشوور، سلیمان، ۲۰۰۱، ل ۳۳؛ <http://geopolitic.maktoobblog.com/305900>

(۳) هه مان سه رچاوه، ل ۲۱۷.

ئابووری و سیاسیفه، هر ژ بهر هندی ژی چه ندین داگیران بو ئینگلیزان کرن به رانبه رب دهستقه ئینانا کوردستانی^(۱).

هیزو چالاکیین پیشمه رگه ی ئه گه ره کی دی یی ئه نفالی بوو، کو هر پشتی سه رهلانا جه نگی عیراق - ئیرانی خه ریکبونا هیژین عیراقی ب شه ری سوپایه کی نیزامی یی وه کو خو د به ره یه کی دیدا، ده سه لاتا وان ل کوردستانی لاواز کربوو، ئه و شیانی به ری ل به رده ست هه ین نه مابوون، ئه فی ژی زه مینه یه کا گونجای بو به رزکرا رادی چالاکیین پیشمه رگه ی و وه شاندا دربه کی کاریگه ر ل دوژمنی خوش کربوو^(۲). هیژین وان شیان رووبه ره کی به رفه هی کوردستانی ئازاد بکه ن و زوربه یا ده فه ری چیا یین کوردستانی کو جه ین ئاسی بوون ل ژیر کو نترول هیژین وان دا بوون^(۳)، هه روه کو عه لی حه سه ن ئه لمه جیدی د کومبوونه کیدا گووت: "پیشمه رگه ی ۴۰٪ ژ هیزا عیراقی گریدایه"^(۴). روژ ب روژ هیژین پیشمه رگه ی به یتر د بوون و ب هزاران سه ربازان به روکین جه نگی بجه ده یلان و بو نافه ریژین شو رشی دچوون^(۵). ئه گه ر شه ری نافخوی دناقه را پارتین سیاسیین کوردستانی په یدا نه ببا دشیان چه ندین باژیر و باژیرکی کوردستانی ئازاد بکه ن^(۶).

گرتنا فان ده فه ری چیا یین ئاسی ژ لای پیشمه رگه یفه فشاره کا زور ئیخستبوو سه ر سوپای عیراقی، تاراده یه کی کو ده زگه هین حکومه تی ل کوردستانی هیچ ده مه کی ژ ترسا چالاکیین پیشمه رگه ی ئارام و دلنیا نه بوون؛ چونکی ژ لایه کیفه سوپای وان یی خه ریکی شه ری ئیرانی بوو، ژ

(۴) یوسف دزه بی: سه رچاوه ی پیشوو، ل ۱۶۷ - ۱۶۸.

(۲) عه لی ته ته ر نیروه بی: بزافی بزگاریخوازی ...، ل ۱۷۴.

(۳) مه لا حه سه ن: ئه نفال وه کو نه خشه یه کی په گه زپه رستی، ل ۴۴. فه کولینه که پیشکیشی کونفرانسی ئه نفالا کربوو.

(۴) هاتیه فه گوهاستن ژ: مجلة (شرارة): "هكذا يبحث الحكماء عن حل عادل للقضية الكردية"، عدد (۳)، ۱۹۹۱، ص ۳.

(۵) عه لی ته ته ر نیروه بی: بزافی بزگاریخوازی ...، ل ۱۷۳.

(۶) مه لا حه سه ن: سه رچاوه ی پیشوو، ل ۴۴۴.

لایه‌کی دیفه سروشتی ده‌قهری د به‌رژه‌وه‌ندیا کورداندا بوو، ب فان ئەگەران، حکومه‌تی گوندین کوردستانی وێرانکردن؛ ژ به‌ر کو ژێده‌ره‌کی ئابووری بوون بو ئاکنجیین وان و پالپشتین سەر‌ه‌کیین شوپشی بوون. د هزرا حکومه‌تا عیراقیدا ب وێرانکردن گوندان دا بزافا چه‌کداری ل کوردستانی لاوازییت و شکه‌ستنی ئینیت، بیانویا وان ژ یو ئەنجامدانا فی ئارمانجی ئەو بوویه کو خه‌لکی فان گوندان هه‌فکاری و یارمه‌تیا پیشمه‌رگه‌ی ددان^(۱).

ژ ئەگه‌ریی دی، نه‌ته‌وی کورد ب شیوه‌یه‌کی گشتی بوو، حزبا به‌عس ب دروشمی (نه‌ته‌وی عه‌ره‌ب ئیکانه‌یه خۆدان په‌یامه‌کا نه‌مه‌ره) هاتبوو سەر ته‌ختی ده‌سه‌لاتی و هه‌ر ژ ده‌ستپیکتی داکوکی ل سەر ئیکگرتنا نه‌ته‌وی عه‌ره‌بی دکر و ب فی ره‌نگی هه‌ر گرۆپه‌کی کو وه‌ک ریگر ل به‌رسینگا فی ئیکگرتنی دیتبا، ب گه‌ف بو سەر نه‌ته‌وی عه‌ره‌بی ل قه‌له‌م ددان^(۲). ژ لایئ حکومه‌تین عیراقیقه، کورد وه‌کو ئاسته‌نگه‌کی د پیا ئیکه‌تیا نه‌ته‌وه‌پیا عه‌ره‌بیدا ده‌اته هژمارتن. د ئیکه‌مین کونگری دامه‌زراندنا حزبا به‌عسدا هاتبوو: "ئەڤ نیشتمانه بو عه‌ره‌بانه و ب تنی بو عه‌ره‌بان هه‌یه کاروبار و سامانی وی ب کاربینیت و شیانی وی ئاراسته‌ بکه‌ت"^(۳)، هه‌روه‌سا د هه‌مان کونگره‌ دا هاتبوو: "عه‌ره‌ب، ئەرک و مافین کیمه‌نه‌ته‌وان ب په‌نگه‌کی وه‌سا دیاریکه‌ن کو نه‌کارن زیانی ب به‌رژه‌وه‌ندیین وان بگه‌هینن و هه‌ر ب بیانی ژ به‌ینه دانان. مافی نه‌ته‌وی عه‌ره‌بیه کو هه‌ر ده‌مه‌کی بقیت ئەوین زیانی ب به‌رژه‌وه‌ندیین وان دگه‌هینن، ده‌ربنخن و دروستکرنا قوتابخانه و دامه‌زراندنا پیکخرا و پوژنامه ب زمانی وان و بانگه‌وازی یا نه‌ته‌وه‌یی ژ، لی قه‌ده‌غه بکه‌ن"^(۴).

(۱) یوسف دزه‌بی: سه‌رچاوه‌ی پیشوو، ل ۱۷۳.

(۲) حه‌مه‌ کاکه‌ ره‌ش: بیده‌نگی و کۆکوژی، سوید، ۲۰۰۸، ل ۵۰.

(۳) هاتیه‌ فه‌گوه‌استن ژ: یوسف دزه‌بی و محه‌مه‌د شوانی: ئامانجه‌کانی پروسه‌ی ئەنفال و قه‌رکردنی

سامانی مرویی کورد، ل ۳۳۳. فه‌کۆلپه‌که‌ پیشکیشی کونفرانسی ئەنفالا کر بوو.

(۴) هاتیه‌ فه‌گوه‌استن ژ: ئەمین قادر مینه: سه‌رچاوه‌ی پیشوو، ل ۶۹.

حکومه تا عیراقی، کورد ب میقان و مهترسیتترین فاکتەر ل سەر ئاسایشا ستراتژییا عیراقی و ئاسایشا نه ته وهییا عه ره بی ددانان و ماف ددا دهوله تا خو هەر گاڤا بقییت کوردان ده ره ده ر بکن و زمان، دابونه رییت و کولتووری وان لی قه دهغه بکن^(۱). هەر ژ بهر هندی ژی ئیک ژ خالیین سهره کیین کونگری هه شتی یی حزبا به عس بو قه کولینی بو ل سهر ئیک ژ هوکارین بوینه نه گهری ئاریشی ل چریا دووی ۱۹۶۳ کو نه و ژی کیشا کوردی بوویه، ههروه سا د کونگری هه فتیدا هاتیه "نه ق کونگره بو رووبه رووبونا نه گهرین ترسناکترین قوناغا ژيانا نه ته وی عه ره ب و نیشتمانی مه هاتیه به ستن کو نه و ژی کوردن"^(۲).

میشل عه فله ق^(۳) دامه زینه ری حزبا به عس د ئاخفتنه کیدا دبیزیت: " کورد ل عیراقی و سوری و به ره ر ل پوژنایا نیشتمانی عه ره بی کوسپن بو دروستبوونا ئیکه تیا نیشتمانی عه ره بی له ورا پیدقیه ژ ناڤه بهین"^(۴). عه لی حه سه ن نه لمه جید د زور کومبوونادا دگوت: " پیدقیه ناگه هداری کوردا بن،

(۱) هه مان سه رچاوه، ل ۷۰.

(۲) هاتیه قه گوهاستن ژ: یوسف دزه بی و محمه د شوانی: سه رچاوه ی پیشوو، ل ۲۳۳.

(۳) میشل عه فله ق: ل سالا ۱۹۱۲ ژ خیزانه کا ئورتودوکس یا مه سیحی ل دیمه شقی ژ دایکبوویه، هه رد ماوی خواندنا خودا ده ست ب چالاکیین سیاسی کریه، د گه ل سه لاهه دین بیتاری (ئیکه تیا خویندکاری عه ره ب) دامه زینن، باشی دچیه دووانا فنجیه کی ل گه ره کا تو ما یا مه سیحی کو ژ لای کاهینا قه دهاته ب ریقه برن، لی ژ نه نجامی هه بوونا کیشه و نا کوکیین به رده وام د نا قبه را وی و ماموستاییین ویدا خو قه دگو هیزیه ئاماده ییه کی، ل سالا ۱۹۳۳ جاره کادی دزفریه دیمه شقی و ده ست دده ته وانه گوتنی ل ئاماده ییا (التجهین) تا سالا ۱۹۴۱، ل سالا ۱۹۴۷ ئیکه م کونگری دامه زانی ب هاریکاریا سه لاهه دین بیتاری ددانیت، ل سالا ۱۹۴۹ دبیه وه زیری پهره ردی، ل سالا ۱۹۵۲ پارتا به عسا عه ره بی و پارتا ئیشتراکی دکه ته ئیک، ل سالا ۱۹۸۹ دمريت و ل به غدا دهیته قه شارتن. بو پتر پیزانینان ل دوور قی که سی به ری خو بده: LYDIA I. SHAS WAR: FROM IDEOLOGY TO BA'T POLIC, p 291

جهان ناساندنا کومکوژیا گه لی کورد کریوو؛ سوزان که ریم مسته فا: به عسیزم و کورد ۱۹۷۵ — ۱۹۸۷ (تویژینه وه یه کی میژووی، سیاسی یه)، سلیمانی، ۲۰۰۷، ص ۵۷.

(۴) هاتیه قه گوهاستن ژ: عدنان سهید حه سه ن: سه رچاوه ی پیشوو، ل ۶۰.

ب شوفل و دوزهرا گورا ب کولن و ههتا ههتایی ب فه شیپرن^(۱). ل دویف بوچوونا کاربه دهستین عیراقی کورد پرهکن بو دهستتیه وردانا وهلاتین جیران د کاروبارین نافخوویین عیراقیدا و ب نه هیلانا قی پری دی عیراق دلخوش بیت و ئاسایشا نه ته وهیی دی پاریزیت. هه ر ل دوور قی چه ندی هاشم حه سه ن ئاکرهیی وهک وه زیره کی وی ده می یی حکومه تا عیراقی زور ب ئاشکراییی ب پوژنامه نوسه کی بیانی رادگه هینیت^(۲) کورد بووینه ده لیلی پاسدارین خومه یینی و هیپین ئیرانی^(۳).

گرنگترین ئارمانجا جیبه جیکرنا پروسسسا ئه نفالی ژ ناقبرنا بزاقا سیاسی و چه کداریا گه لی کورد بوو، حکومه تا عیراقی بو قی ئارمانجی چه ندین پلان دانان. پالپشتی سه ره کی قی بزاقی ژی گوندنشینین کوردستانی بوون، ئه ق گونده ژی ب هاریکاریا بزاقی و پیشمه رگه ی دشیان ب ئازادی بزین. له ورا حکومه تی بزاق دکر بزاقا کوردی و پیشمه رگه ی ژ گوندان دابریت^(۴)؛ چونکی وان وه سا دزانی پیا ئیکانه یا ژ ناقبرنا مه ترسیی ل سه ر ئاسایشا نه ته وهیی، ژ ناقبرنا بزاقا چه کداریا کوردییه و بنگه هی قی مه ترسیی ژی د نا ق گوند و ده قهرین ئاسی یین کوردستانی دایه، له ورا ب پیدقی دزانی کو شان ده قه را ویران بکته و سه رجه م ئاکنجیین وان بو کومه لگه هین ب زوری ب فه گو هیپیت و ملکه چی داخوازی و فه رمانین ده زگه هین خو بکته^(۵).

ئه گه ر به ری خو بده یینه نه خشی ئوپه راسیونین ئه نفالی، دی بینین سه رجه می قان ده قه ران، ده قه رین گرنگین ستراتیزی بوون، مینا بنگه ه و باره گه هین سه ره کیین ئیکه تی و پارتی بو وینه: ئارمانجا سه ره کیا

(۱) هاتیه فه گوهاستن ژ: جاسم توفیق خوشناو: مه سه له ی کورد و یاسای نیوده وله تان، سه نته ری

لیکولینه وه ی ستراتیزی، سلیمانی، ۲۰۰۲، ل ۲۶.

(۲) هاتیه فه گوهاستن ژ: یوسف دزه یی: سه رچاوه ی پیشوو، ل ۱۷۳ - ۱۷۴.

(۳) ه شاد میران و یوسف مه عروف دزه یی: سه رچاوه ی پیشوو، ل ۱۲.

(۴) ئاری جه لال سالح: ئه نفال هه ولک بو جینوسایدکردنی کورد، گوشاری (که رکوک)، ژماره (۳)،

۲۰۰۴، ل ۹۲.

ئۆپەراسیۆنا ئەنفالا ئیکى داگیرکنا دولا جافایەتى^(۱) بوو، کو گرنکترین دەزگە هیئ ئیکەتیى د قى دولیدا بوون. گرنگیا قى دولی بو پیشمه رگە هیئ ئیکەتیى: "وہ کو گرنگیا بەغدا بوو بو حکومەتى"^(۲). دیسان ئەنفالا دووماهیى بو سەر بارەگە هیئ پارتى ل (زیوا شکان) نیزیک سنوورى تورکيا بوو، کو ئەق جەه ژى بو پارتى جەه کى ستراتىژى بوو^(۳).

کیمکرنا پىژا کوردان ل کوردستانى ئارمانجەکا دیبا ئەنفالی بوو، ئاکنجیئ هەر دەولەتە کى سامانى مروقیى وى دەولەتیى، قى ژى پەیوەندى ب بارى هیزا سوپایقە هەیه دەمى جەنگیدا و پىقە برنا کاروبارىن ئابوورى و دامودەزگە هیئ دەولەتى دەمى ئاشتیییدا و ئەقە دبیتە مەترسى ل سەر دوژمنى، هەر ژ بەر قى چەندى ژى حکومەتا عىراقى بەردەوام هەولدا سامانى مروقیى کورد کیم بکەت و ژ ناڤ ببهت^(۴). بو قى مەرەمى ژى چەندین رى ب کارئینان، جارە کى ب هاندانا کوردان بو گهورینا ناسناما شارستانیا خو ژ باژیرین کوردی بو باژیرین دیین عىراقى ب دانا برەکا پارەى بو وان کەسین ناڤین خو بگهورن، جارە کى ژى ب قەگواستنا خەلکى گوندین سەر سنووریئ دەقەرین نەفتى بو ناڤ ئوردوگایان ب بیانوویا پاراستنا سنووران، زیدەبارى سیدارەدانا پىژەیه کا زورا خەلکى کوردستانى تا کار گەهشتیه ئەنجامدانا ئۆپەراسیۆنن ئەنفالا ل سالا ۱۹۸۸ بو سەر گوندنشینن کوردستانى و گرتنا وان، بى بەرچاڤگرتنا پەگەز و ژى و هژمارەکا ئیکجار

(۱) دولا جافایەتى: دکه قیته سنوورى پارىزگەها سلیمانى سەر ب قەزایین دوکان و ماوەت، ژ پووئى جوگرافىقە دەقەرەکا چیاپییه، چەند جاران ب تەمامى گوندین قى دەقەرى ژ لایى پىژمىن ئیک ل دوپڤ ئیکفە و پىرانکرىنه و ئاکنجیئ وى ئاوارە و دەربەردە رکینه، دووماهى جار ل سالا ۱۹۸۸ بوویه، ب پەنگە کى زور درپدانه و ب تەمامى کەفتە بەر مەزنترىن ئۆپەراسیۆنن ئەنفالی. سەرورە هەلەدن: ئەنفال لە دولی جافایەتى، گوڤارا (برین)، ژمارە (۱)، هافینا ۲۰۰۹، ل ۳۷.

(۲) هاتیه قەگواستن ژ: ئازاد محەمەد ئەمین نەقشە بەندى: ئوبەراسیۆنەکانى ئەنفال چەند تىبىنیەک و سیما سەرەکیەکانى، ل ۱۰۰. قەکولینه کە پىشکىشى کونفرانسى ئەنفالا کربوو.

(۳) هاتیه قەگواستن ژ: هەمان سەرچاوه، ل ۱۰۰.

(۴) یوسف دزەبى و محەمەد شوانى: سەرچاوهى پىشوو، ل ۳۳۱.

زۆر ئى بەرزەكرن و ب هزاران ژى ب چهكى گران و كيميائى ژ ناڤبرن^(۱). تهها بابان د پهرتوكا خودا دبىژىت: "ئارمانجا حكومهتا عىراقى نه بو ب دستفه ئىنانا ماددهى بوو، عىراق دوى سهردهميدا دهوله تهكا دهوله مهنده بوو، ههتا نه گهر يا هه ژار ژى بيت، نه و نه پىدڤى ب مالى فان گوندنشيان بوو، راسته رى دا جاش و سهربازىن خو د تالانكرنا مولكى جوتياراندا، لى نه فه نه ئارمانجا وان بوو، بهلكو ب تنى ئىك په يڤ ئارمانجا وان بوو نه و ژى مروڤ بوون"^(۲).

ژ نه نجامى وى سياسهتا ژ لايى عىراقىفه بهرانبه ر كوردان دهاته ب رىقه برن، د ناڤهرا سهر ژمىريين ۱۹۴۷ - ۱۹۹۷ دا شيا هژمارا كوردان ب رىژا ۱۰,۸٪ ل عىراقى كىم بكهت. كىمبوونا كوردان ل سهر ژمىريين ۱۹۸۷ و ۱۹۹۷ ب پوونى ديار دبىت تاراده يهكى كو بارهكى نه سروشتى و كاره ساتهكا ژ نىشكىفه بوو بو سهر ئاكنجيان، د بهرانبه ردا رىژا عه ره بان د فان باژىراندا زىده دبوو^(۳).

نه هيلانا نه ته وى كورد ب تنى ئامارين ئاكنجيان نه فه دگرتن، بهلكو بوارين په روه رده و فيركرنى ژى ب خوڤه دگرتن، دڤيا زارويين كوردان وهسا په روه رده ببان، زانبيان باژىرين كوردى د بچووكن و گرنگى نينه و ئاكنجيين وان دكىمن، ژ هه موو باژىرين ديين عىراقى ژمارا قوتابى و قوتابخانا كىمتره. ديسان گهورينا چه ندين باژىرين كوردى ژ قه زايا بو ناحيا و چه ندين ناحيه ژى كرنه گوند، زىده بارى نه هيلانا هژمارهكا زور ژ فان گوندان، بو هندی هه موو گاڤا كوردان كىم نيشان بدهن، هه روه كو د سالين چه فتىياندا ل ده مى تىكدانا گوندين سهر سنوورى د كه نالين راگه هاندنيدا دياركر كو نه فه گوند نينن بهلكو زنجيره كا مالا بوون هه رنىك ل جههكى و دى

(۱) په شاد ميران و يووسف مه عروف دزه يى: سه رچاوه ي پيشوو، ل ۱۳.

(۲) عالم الكرد المرعب، ط ۲، السليمانيه، ۲۰۰۰، ص ۳۳۷.

(۳) يووسف دزه يى و محمه د شوانى: سه رچاوه ي پيشوو، ل ۳۳۵.

وان کومکه ن تاکو ئاڦ و کاره ب و قوتابخانا بو دروست بکه ن، لئ ئارمانجا وان ب قئ پروسيسئ گرتن و به رزه کرنا کوردان بو^(۱).

ره گه زئ نير و تويزا به ره مهينه ر د کوردستانيدا ئارمانجه کا دييا سه ره کيا ئوپه راسيونين ئه نفالي بوو، هرچه نده قوربانين ئوپه راسيونين ئه نفالي هموو کورده ک فه گرتبون بي جياوازي د ناقبه را ره گه ز و ژيدا^(۲)، ههروه کو مه به ري نوکه ئاماره پئ کري. کولونيله کئ وي ده مي يئ سوپايئ عيراقئ ب ريکخراوا ميدل ئيست وچ راگه هاند: "فه رمان بو مه هات ئه وي پيشمه رگه بيت بکوژين، ته نانه ت وانژئ ئه وي خو ددانه ده ست، ههروه سا ئه و جوتيارين مه ده ني ژئ کو د ده قهرين قه ده غه کريدا بوون هه ر ب پيشمه رگه دانابوون، هه موو مي رين ده قهرين قه ده غه کري کو ژيئ وان د ناقبه را (۱۵ - ۶۰) سالييدا بوون، د قيا ب تيکده ر دانابان و کوشتابان..."^(۳).
ئه قه رمانه وه کو ئه قه ئه فسه ره به حس دکه ت تا ئاستئ فرقا دابه زيوو و د هه لکه فتين تايبه تيدا و ب ئاخفتن ب ئه فسه رين پله نزم گوتبوو^(۴)، لئ ل قيرئ راستيه ک هه يه و بوويه سيمايه کئ ئوپه راسيونين ئه نفالي ئه و ژئ ريژا زيده يا ره گه زئ نيره ژ که سين به رزه بووي و ريژا گه نجانه ژ قوربانين^(۵).

ديارده يه کا ديموگرافي يا جيهاني هه يه، ئه و ژئ ريژا مرنا ره گه زئ مي ل ده مي ژ دايکبووني دا کيمتره ژ مرنا ره گه زئ نير و ئوميدا ژيان و مانا ژنان د هه موو قوناغين ژيانيدا ژ مانا زه لامان زورتره. دابه شبوونا ئاکنجيان ل سه ر هه ردوو ره گه زين نير و مي، ئيکه ژ وان فاکته رين کارتيرني ل سه ر ئاسايشا نه ته وه ييا هه رگه له کي دکه ت. تشته کئ ئاشکرايه د وه لاتين پيشکه فتيدا زه لام د به ره مه مئنانيدا و کاري و پيکئنانا سوپايدا پوله کئ سه ره کي

(۱) هه مان سه رچاوه، ل ۳۴۱.

(۲) ئازاد محمه د ئه مين نه قشه به ندي: سه رچاوه ي پيشوو، ل ۱۰۱.

(۳) هاتيه فه گوهاستن ژ: مارف عمر گول: پوليکردني تاوانه کاني ...، ل ۸۴.

(۴) هه مان سه رچاوه، ل ۸۴.

(۵) ئازاد محمه د ئه مين نه قشه به ندي: سه رچاوه ي پيشوو، ل ۱۰۱.

دبنييت. ديسان په گه زى نير د زوربوون و گه شه کرنا ئاکنجياندا پوله کى سهره کى دبنييت، ب تاييهت د کومه لگه هين ئيسلاميدا، کو ئاييني رى دايه فره ژنى پهيدا ببیت، ب قى چهندي هژمارا زاروبوونى ژى زيده دبیت. ئانکو ل قيرى ديار دبیت کو هه بوونا پيژا زيده يا په گه زى نير د کومه لگه هيدا گرنگيا خو هه يه ^(۱).

هر ژ بهر قى چهندي، نه گه ر ئه م بهرى خو بده ينه سياسه تا حکومتا عيراقى، دى بينين هر پشتى دمه کى کيم ژ وهر گرتنا ده سه لاتی ل سالا ۱۹۶۳ ژ لايى به عسيانقه ده ست ب جيبه جيکرنا سياسه تا قر کرنا زه لامين کورد کر ^(۲). حکومتى هر نيرينه يه کى د ژيى ۱۰ - ۵۰ سالييدا به رزه دکرن يان گولله باران دکرن ^(۳). د قه کولينه کا مهيدانيدا ديار دبیت کو زيده تر ژ ۶۵٪ ژ نه نفالکريا په گه زى نيرينه بووينه، ههروه سا ژ قانا ژى نه وين د ژيى ۱۵ - ۶۰ سالييدا ۵۰٪ بووينه ^(۴).

MEW ئامازه ب وى چهندي ددهت کو هنده ک گوندين بادينان هه موو ئاکنجيين نيرينه ژ ده ستداينه ^(۵)، بو وينه: گوندي (وه ره خه ل) ل ده قه را نيره و پيکان هاولاتى شرين جانگير خواجه ئيک ژ خه لکى قى گوندى دبىژيت: پشتى حکومتا عيراقى ل ۲۵ شوباتا ۱۹۸۸ په لامارا گوندى وان داي ئه و هه موو قه گوهاستن تا برنه ديروه لوکى و ل ويروى هر نيرينه يه کى د سه ر ژيى ۱۰ سالييدا ژ وان جودا کرن و برن کو هژمارا وان دگه هشته ۸۶ که سان و نه وى ناقى وى زه لام د ناق واندان هه يلا و بيسه روشوينکرن ^(۶).

^(۱) يوسف دزه بى و محمه د شوانى: سه رچاوه ي پيشوو، ل ۳۴۰.

^(۲) هه مان سه رچاوه، ل ۳۴۱.

^(۳) ئازاد محمه د ئه مين نه قشه به ندى: سه رچاوه ي پيشوو، ل ۱۰۲.

^(۴) يوسف دزه بى: سه رچاوه ي پيشوو، ل ۲۰۰.

^(۵) ئازاد محمه د ئه مين نه قشه به ندى: سه رچاوه ي پيشوو، ل ۱۰۲.

^(۶) چاڤيکه فتن د گه ل شرين جانگير خواجه، ۲۰۱۱/۳/۱۶ دهوک. ل سالا ۱۹۷۸ ل گوندى وه ره خه ل ل ده قه را نيره و پيکان ژ دايکيوويه، و ژ نه جامى ئويه راسيونين نه نفالى حه فت که س ژ خيزانا وى بهر فان ئويه راسيونا که فتن و هاتنه نه نفالکرن.

ديسان گوندی (گیزی) ل بهری گاره ی ل ده‌قه‌را نامیدی ژ وان گوندا بوو
 ئه‌وین د ده‌می ئه‌نفالادا هه‌موو زه‌لامین وان گرتین و بیسه‌روشوینکری.
 هاولاتیه‌کا فی گوندی ب ناخی گولیزار تاها گویزی ئامازه ب وی چه‌ندی
 دده‌ت پشتی ئه‌نفالا بادینان ده‌ستپیکری ۹۰ زه‌لام ژ گوندی وان برن و
 بیسه‌روشوینکرن و ئه‌و بوونه ژن و زه‌لامین مالا خو^(۱).

گهورینا ناسنامه‌یا نه‌ته‌وه‌ییا کورد، ژ ئارمانجین دیین حکومه‌تا عیراقی
 بوو، ژ بو فی مه‌ره‌می ژی چه‌ندین ری گرتنه‌ به‌ر، ژ وانژی: حکومه‌تی هه‌ولدا
 ئیزدی و شه‌به‌کان ژ نه‌ته‌وی کورد جودا بکه‌ت، گهورینا ناخین کوردی یین
 باژیر و باژیرکین کوردستانی ب ناخین عه‌ره‌بی ب تایه‌ت ل پاریزگه‌ها
 که‌رکوکی ب مه‌ره‌ما ته‌عریبکرن ده‌قه‌رین کوردستانی^(۲)، ب بیانویا وی
 چه‌ندی ئه‌و نه‌ته‌وین ل گه‌ل عه‌ره‌بان دژین ب کوچه‌ر ددانان و مافی وی
 چه‌ندی نه‌بوو داخووا وی ئاخنی بکه‌ن ئه‌وا ل سه‌ر دژین؛ چونکی وه‌سا
 دزانین ئه‌و ئاخا ئه‌فه‌نه‌ته‌وه‌ ل سه‌ر دژین، به‌شه‌ک بوو ژ وی ولاتی عه‌ره‌بی
 به‌ری هزاران سالان دروستبووی و ناسنامه‌یه‌کا عه‌ره‌بی هه‌ی و ب پریا
 چه‌وساندنی و داگیرکرن و ده‌ست ب سه‌رداگرتنی نه‌هاتیه، به‌لکو ژ ئه‌نجامی
 ئه‌وی دورهیلا میژووی هاتیه ئه‌وا تیدا ژیاين کو بو هزار ساله‌ به‌ری نها
 فه‌دگه‌ریت^(۳).

ژ ئارمانجین دی، شیواندنا میژوو و کولتووری نه‌ته‌وه‌ییا کورد بوو و
 هه‌ولددان کوردان ب کو‌مه‌له‌یه‌کا کیفی و دژی پیشکه‌فتن و ئارامیا ولاتی
 عیراقی بو جیهانی بده‌نه‌ نیاسین، نه‌هیلا نا داب و نه‌ریتین په‌سه‌نین

^(۱) چافیکه‌فتن د گه‌ل گولیزار تاها گویزی، ۲۰۱۱/۴/۴ ده‌وک. ل ساله‌ ۱۹۶۶ ل گوندی گویزی ژ
 دایکبویه، و ل ساله‌ ۱۹۸۸ و ل ده‌می ئه‌نفالا ب سه‌ر گوندی گویزی گرتی، هژماره‌کا ژورا زه‌لامین
 فی گوندی ژ لایی حکومه‌تا عیراقی هاتنه‌ بیسه‌روشوینکرن و ژ وانا ژی هه‌ژینی وی و برایی وی
 بوون.

^(۲) شه‌شاد میران و یوسف مه‌عروف دزه‌بی: سه‌رچاوه‌ی پیشوو، ل ۱۳ - ۱۴.

^(۳) زوه‌یر جه‌زائیری: پیش ئه‌نفال و پاش له‌ بیر چوونه‌وه، ل ۵۶. فه‌کولینه‌که‌ پیشکیشی کونفرانسی
 ئه‌نفالی کریوو.

كوردەوارىي، كو بنچينه و بنه مایين سەرەكینه بو پەيوەندىين كۆمەلايه تى،
هەرەسا ئامرازەكى گرنگن بو كۆنترۆلكرنا رەوشتى تاكىن كۆمەلى،
حكومەتى ژ بو بجهئینانا قى مەرەمى بریارا كۆمەلگە كرنا خەلكى گوندان بو
كۆمەلگە هیئ ب زۆرى دا، ل فان كۆمەلگە هیئ فاللا ژ هەموو پیدقیين ژیانى،
ئەق چەندە ژى بوو ئەگەرى بەلاقبونا بیکاریى و ژ ئەنجامى قى چەندى ژى
چەندین دیاردین وەكو دزی و كوشتن... تاد، د ناڤ قى خەلكیدا پەیدا
بوون^(۱).

لیدانا ئابوورى كوردستانى ئارمانجەكا دی یا ئۆپەراسیونین ئەنفالى بوو،
بو گەهشتن ب قى ئارمانجى حكومەتى هەولدا دەقەرین نەفتى یین
كوردستانى بیخیتە ژیر كۆنترۆلا خو، ب تایبەت كەركوكى و هەموو جۆرە
سیاسەتەك بو قى چەندى گرتنە بەر. دیسان هەر ب مەرەما لاوازرنا
ئابوورى كوردستانى دەزگە هیئ حكومەتى سیاسەتا خرابكرنا زەقیین
گشتوكالى و سوتنا بیستان و رەزین گوندان كرە ئارمانج، بو هندی خەلكى
فان گوندان نەچاربین گوندان بجه بهیلن و قەستا باژیران بكەن؛ چونكى ژیارا
زۆر بەیا خیزانین كورد ل سەر گشتوكالى بوو^(۲).

ل قیىرى د شیین بیژین ئیک ژ ئەگەرین گرنگین جیبەجیكرنا
ئۆپەراسیونین ئەنفالى ئەو بوو بەعسیان و دەسلەتدارین دیین عیراقى ب
چاقەكى رەگەزپەرستانە بەرى خو ددا گەلى كوردستانى و ئاخا وى.

(۱) ئەشاد میران و یوسف مەعروف دزەبى: سەرچاوهى پیشوو، ل ۱۳ - ۱۴ .

(۲) ئارى جەلال سالىح: سەرچاوهى پیشوو، ل ۹۴ ، ۹۶ .

پشکا دووی
قوناعین ئۆپه راسیونین ئەنفالی ل کوردستانی
(۲۳ ی شوبات - ۶ ی ئەیلوول ۱۹۸۸)

قوناعین ئۆپه راسیونین ئەنفالی ل کوردستانی
(۲۳ ی شوبات - ۶ ی ئەیلوول ۱۹۸۸)

حکومه تا عیراقی ل دووماهیا سالا ۱۹۸۷ و دەستپیکا سالا ۱۹۸۸ ژ رووی له شکری و چه کداریقه گهورینین مه زن ب خوڤه دیتن و دشیا هیرشه کا زۆر به رفره ه و توند بکه ته سه ر کوردستانی کو به رگری کرن ژ لایئ شوپشگیرانقه زۆرا گران بیت؛ چونکی شه پ ژ چوارچوڤه یئ شه په کی کلاسیکی ده رچوو بوو و چه کین پیشکه فتی و نه کلاسیکی ژ لایئ حکومتیقه دهاتنه ب کارئینان ب تایبه تی ژئ چه کی کیمیایی کو گه له ک جۆرین وی ب کارئینان.

د فی ماوهیدا، ب تایبه تی ل دووماهیا سالا ۱۹۸۷ و دەستپیکا سالا ۱۹۸۸ چالاکیین پیشمه رگه ی، ترسه کا زیده تر ئیختبوو د ناڤ ریزین له شکر و به رپرسین حکومتا عیراقیدا، ب تایبه ت ل به روکین جه نگی ل هه موو ده قهرین کوردستانی، سه ره رای نه بوونا چ هه قسه نگیه کی د ناڤه را هیزین هه ردوو لادا ژ رووی هژمارا چه کی و جوړ و ئاستی چه کی وان، هیزین عیراقی سه رکه فتنه کا مه زن ل سه ر پیشمه رگه ی ب ده ستقه نه ئینا بوو. له ورا پشتی پیداچوونا به رنامه یه کی هه مه لایه نی و دارشتی ژ رووی به شداربوویان و چه کی بکارهاتی ژ رووبه ره کی زۆر به رفره هی کوردستانی، ئۆپه راسیونین ئەنفالی ل ژیر سه رکردایه تیا عه لی حه سه ن ئەلمه جید و ب به شداریا فه یله قین ۱ و ۵ و پیقه به ریین گشتیین ئەمن و هه والگیریا سوپای و فه وجین جاشان، د

٨ قوناغاندا دەستپیکرن^(١). وه کو یا خویایه جاشان پوله کی مه زن گهرا بو سهر ئیخستنا فان نه نفالا و وه کو وه رگه ره کی زمانی بوون د ناچه را گوندین کوردستانی و سوپایی عیراقیدا^(٢). د راپورتا (معركة خاتمة الانفال) دا گه له ک ب به رزی و بلندی باسی پولی جاشان هاتیه کرن^(٣).

ههر ژ بو فی مه رهمی کوردستان سهر چه ند ده قه ران پشکران و ههر ده قه ره ک ژی بو قوناغه کا نه نفالی ده ستنیشانکران، دیاره نه قه دابه شکرانه ژی بو هندی بوو کو حکومه تا عیراقی بشییت ب ساناهی د په لامارین خودا سهر بکه فیت و گرانی هیزی د ئیک ده قه ردا ب کاربینیت و ب ساناهی ب سهر هیزا پیشمه رگه یدا زال ببیت، نه گه ر ب ئیکجاری په لامارا هه موو ده قه ری کوردستانی دابا نه دشیا ب ته مامی د فان ئوپه راسیوناندا یا سهرکه فتی بایه .

ده زگه هین هه والگیرین عیراقی پشتی ل ده سپیکا سالا ١٩٨٨ پیزانین ل سهر هیزین ئیرانی کومفه کرین، دلنیا بوون کو ئیرانی شیانی هیرشه کا مه زن بو سهر عیراقی نه مانه، له ورا عیراقی پشکه کا زورا سوپایی خو ژ مه یدانا جه نگی ل گه ل ئیرانی قه کیشا بو تیکشکاندنا بزاقا کوردی و جیبه جیکرنا ئوپه راسیونین نه نفالی، ههر ژ بهر هندی حکومه تا عیراقی ل ٢٣ شوباتا ١٩٨٨ ده ست ب جیبه جیکرنا پروسیسی کرو ب سهر ٨ قوناغاندا ل ٦ ده قه ری جوگرافین جودا جودا دابه شکر و سهره نجام ل ٦ ئه یلولا ١٩٨٨ پشتی نه هیلانا هژماره کا زورا گوندین کوردستانی ب دووماهی ئینا^(٤).

نه وشیروان مسته فا دنقیسیت: "روژا ٣ کانونا دووی ١٩٨٨ شانده کی حکومه تا ئیرانی ب هه لیکوپته را هاتنه گوندی (به رگه لو) و پشتی فی چه ندی،

(١) عه لی ته ته ر نیره یی: سیاسه تی حکومه تی عیراق... ل ١٠٠ .

(٢) هه ردی عه لی: تراژیدیای مه رگ جینوساید - به عس - نه نفال، گوشاری (روشنگه ری)، ژماره (٧) - (٨)، زستان و به هاری ٢٠٠٠، ل ٢٤١ .

(٣) کراس صادر من الفیلق الخامس "معركة خاتم الانفال" سری جدا، مجلة (متین)، عدد (٣٥)، دهوک، اب ١٩٩٤، ص ٧٤ - ٧٦ .

(٤) محمه د ره ئوف: سه رچاوه ی پیشوو، ل ٦٥ .

پوڙانه چهندين جارن هه ليكوپتهر ۸ دهاتنه (سه رگه لو)، ئه في هاتن و چووني
ژي وهل حكومه تا عيراقى كر كو بير ل هيرشه كا توند بو سه ر بنگه هين
ئيكه تي ژ وانا ژي ئوپه راسيونين ئه نفالي بكه ت^(۱).

سه دام حوسين بارودوخى به رده وام و دريژخايه ني جه نكي عيراق —
ئيراني ب دهليفه دزاني بو فه گوهاستنا جه نكي توندي شوفيني خو بو سه ر
كوردستاني ب مەرهما ده رئينانا ره و پيشالين گه لي كورد. ئه و جه نكي كول
كوردستاني ئه نجامدا ب دريژه پيدانا جه نكي عيراق — ئيراني ناف دبر. لي ب
راستي حكومه تا عيراقى بو ئه نجامدانا پروسيسا ئه نفالا پيدفي ب چ
بيانويه كي نه بوو و چ په يوه ندييه ك ژي ب جه نكي عيراق — ئيرانيقه نه بوو،
به لكو كوردكوژي و جينوسايد ژ خوره وشت و سروشتي رژيما دكتاتوريا
ره گه زپه رستيا به عس ل عيراقى هاتبوو كو هه رده مه كي دهره فته هه با ب في
كاري پادبوو، هه رچه ك و شيانه كين جه نكي ل به رده ست بايه هه ولدا دژي
گه لي كورد ب كاربينيت؛ چونكي گه لي كورد دژي ئيرادا سه دام حوسيني
پاوه ستيا بوو^(۲)

حكومه تا عيراقى ب مافي خو دزاني كو ب هه ر په ننگه كي بفيته ره فتاري
ل گه ل كوردان بكه ت، عه دنان خه يرولا وه زيروي به رگريا عيراقى د
كونگره يه كي پوڙنامه فانيدا ل ۱۵ ئه يلوولا ۱۹۸۸ گوت: "من هه موو مافه ك
هه يه، بوي رپيا ئه ز هه لدبژيرم، بو ره فتاركرني ل گه ل هه ر گروهه كي ژ گه لي
خو"^(۳).

به ري ده ستپيكرنا هيرشا سوپايي عيراقى، هنده ك ژ ئه ندامين
سه ركرديه تيا گشتيا هيزين چه كدارين عيراقى، ل گه ل هه ر دوو سه ركردين
فه يله قا ۱ و ۵ و فرقين وان سه رده دانه كا (ستيطلاعي) بو ده قه ري كر، بو
دارشتنا دووماهي نه خشي هيرشي. هه ر ده مان ده مدا ل دووماهيا كانونا

(۱) خولانه وه... ل ۱۴۰.

(۲) عه لي ته ته ر نيروه يي: سياسي حكومه تي عيراق... ل ۱۰۲ - ۱۰۳.

(۳) هاتيه فه گوهاستن ژ: عه لي ته ته ر نيروه يي: بزافي رزگاربخوازي... ل ۴۹۰.

دووئ و دەستپێکا شوباتا ١٩٨٨ هیزه‌کا زۆر ل ده‌وربه‌رین ده‌قه‌ری کومفه‌کرن، ب تاییه‌ت ل (بناری گویژه، جادا سورداش و ده‌شتا مه‌رگه و کاریزه)، ژ بلی کومفه‌کرن هیزه‌کا زۆر و دانانا سه‌دان خیفه‌تا بو سه‌ربازان ل (سه‌ربازگه‌هین سه‌لام و سارداو)، زیده‌باری قی هیزی هژماره‌کا که تیبین توپ و ده‌بابه‌یان و چه‌کی گرانئ دیتر بو ده‌ستپێکرن هیرشی ئاماده‌کرن^(١).

ئوپه‌راسیونا نه‌نفالا ئیکی: ٢٣ شوبات - ١٩ ئادار ١٩٨٨

حکومه‌تا عێراقئ ئەه‌ف ئوپه‌راسیونه ل ده‌قه‌رین دولا جافایه‌تی د ناڤ کورراتیا چیاپین پارێزگه‌ها سلیمانییدا ل سنووری قه‌زا و ناحیین دوکان، بنگرد، چوارتا، قه‌لاجوالان، سه‌رچنار و سورداش، کو ئەه‌ف ده‌قه‌ره شاه ده‌ماری ئیکه‌تی نیشتمانی کوردستان بوو، هیرشا خو ده‌ستپێکر، باره‌گه‌هی سه‌رکردایه‌تیا ئیکه‌تی ل گوندئ بچوکی (یاخسه‌مه‌ر) بوو و ئیزگی رادیویئ و نه‌خوشخانه ل گوندئ (به‌رگه‌لو) و باره‌گه‌هی مه‌لبه‌ندی ٢ ل (سه‌رگه‌لو) بوو^(٢).

به‌ری ده‌ستپێکرن هیرشی بو سه‌ر قی ده‌قه‌ری، حکومه‌تا عێراقئ هیزه‌کا زۆر ل قی ده‌قه‌ری کومفه‌کر، مه‌به‌ستا حکومه‌تی په‌لامارانا باره‌گه‌هین سه‌رکردایه‌تیا ئیکه‌تی بوو. ئیکه‌تی ژی پیش وه‌خت ئاگه‌هداری قی مه‌رما حکومه‌تی بوو، له‌و‌را ئاگه‌هداریا هه‌موو مه‌لبه‌ندی خۆ کر و هیزین خۆ کومفه‌کرن و جهین گرنک قایمکرن^(٣).

حکومه‌تا عێراقئ ب باشتر دزانی کو پروسیسا نه‌نفالی ژ باره‌گه‌هین سه‌رکردایه‌تیا ئیکه‌تی ده‌سپیکه‌ت، سه‌دام حوسینی گوت: "پیدقییه ل ده‌سپیکئ سه‌ری ماری ب هه‌رشینین"^(٤). ل دویف راپورتا MEW، ل وی

(١) شه‌شاد میران و یوسف مه‌عروف دزه‌بی: سه‌رچاوه‌ی پیشوو، ل ١٨.

(٢) میدل ئیست ووج: عێراق و تاوانی جینۆساید...، ل ٨٣.

(٣) مه‌حمود سه‌نگاوی: بیره‌وه‌رییه‌کانی سه‌نگاوی، سلیمانی، ٢٠٠٤، ل ٢٩٢.

(٤) هاتیه‌ فه‌گوه‌استن ژ شوپش حاجی رسول: نه‌نفالی کورد...، ل ٨٧.

دهمی هژمارا پيشمه‌رگان ل (سه‌رگه‌لو و به‌رگه‌لو) نيزيكي ۶۰۰ – ۸۰۰ كه‌س بوون^(۱).

ته‌وه‌ريين هاتينه ده‌ستنيشانكرن بوئه‌نجامدانا قى ئوپه‌راسيوني ب قى ره‌نگى خواري بوون:

- ژ سورداش به‌ره‌ف پيره‌مه‌گروون - قوله سور پوشين و قوله سه‌وز.
- ژ جادا سورداش - دوكان به‌ره‌ف زنجيرا چيائي جه‌رمابان .
- ژ سورداش به‌ره‌ف شه‌ده‌له .
- ژ چيائي ئه‌زمه‌ر به‌ره‌ف دووبرا و پشتي قه‌يوان .
- ژ سليمانى به‌ره‌ف دوله پروت .
- ژ سه‌ربازگه‌ها كاريژ به‌ره‌ف چيائي خه‌جه‌له‌رزوك و گاپيلون .
- ژ دوكان به‌ره‌ف قه‌له‌م پاشا و قه‌رانگوي .
- ژ دوكان به‌ره‌ف بنگرد و بلنداهييين سيده‌ر .
- ژ بنگرد به‌ره‌ف مه‌رگه^(۲) .

له‌شكري عيراقى ل ده‌مژمير ۲:۰۰ ي سپيده‌يا ۲۳ى شوباتى هيرشا خو بو سه‌ر قى ده‌قه‌رى ده‌ستپيكر، خه‌لكى گوندين (ياخسه‌مه‌ر، سه‌رگه‌لو و به‌رگه‌لو)، د شه‌قه‌كا تارى و بارانى و گه‌له‌ك ساردا ژ به‌ر ده‌نگى گورمه‌گورما توپ و راجيما هشياريبوون، تا پوژ ده‌ركه‌فتى بوردومانا قى ده‌قه‌رى يا به‌رده‌وامبوو. ژ ه‌موو لايه‌كيغه په‌لامارا دولا جافايه‌تى دا و ب چه‌كى كيميائي ل گوندين (چوخماخ، ياخسه‌مه‌ر، هه‌له‌دن، چالاه، سه‌رگه‌لو و به‌رگه‌لو) دا، هيزين سه‌ره‌كيين ئيكه‌تى و هيزين پارتى و (حشع) و پارتين دى، بو ماوى ۳ هه‌فتيا به‌رگري كر، لى ژ ئه‌گه‌رى نه هه‌سه‌نگي ژ هه‌موو روويه‌كيغه د ناقبه‌را هه‌ردوو هيزين شه‌ركه‌ردا وه‌كو هيومه‌ن پايستس ووچ

(۱) ميدل ايست ووچ: التطهير العرقى فى العراق "كوردستان" حملة الانفال بحق الكورد، ت: د. رزگار، مطبعة خه‌بات، دهوك، ۱۹۹۹، ص ۱۷۴.

(۲) على نبي صالح الدوسكى: عمليات الأنفال في كردستان العراق (دراسة دينية اجتماعية)، دار سپيريز، دهوك، ۲۰۰۶، ص ۱۴۸.

دنفیسیت: "ئەو سوپایی بارەگا دوورپچکری ھندی مەزن بو وەکو شورھەکی لئ ھاتبوو، ئەو دەقەرە ژ دەقەرین دین کوردستانی جودا دکر"^(۱)، بەری ھیزین دیترین ئیکەتی بگەھنە ھاوارا وان، ھیزین بەرگریکەر نەشیان بەردەوامی ب قی بەرگری بدەن^(۲)، لئ شیان بەشی زوری ھیزو و خەلکی دەقەری بو سنووری ئیرانی، یان دەقەرین دین ژیر دەسە لاتا شوپشی ب قەگوھیزن^(۳).

ھیزشین سوپایی عیراقی چەند پوژان د بەردەوامبوون، ئومیدا قەگەریانی ژ لایی خەلکیقە، بو گوندین وان نەمابوو، ئەو خیزانین کەفتینە دەست سوپایی عیراقی ھاتنە قەگوھاستن بو سەربازگەھین سلیمانی و چەمچەمال و ژ ویری ژی بو (توپزاوا، دوبر)^(۴) و نوگرە سەلمان^(۵) و پاشی ژی د گورین ب کومدا ھاتنە قەشارتن^(۶).

(۱) میدل ئیست ووچ: عیراق و تاوانی جینوساید...، ل ۹۰.

(۲) چاقپیکەفتن ل گەل خەلیل محەمەد ئیسماعیل، ۲۰/۴/۲۰۱۱ کەلار. ل سالا ۱۹۵۱ ل گوندی وارانئ ژووو ژ دایکبویە، ل سالا ۱۹۸۴ گەھشتیە ناف پیزین پێشمەرگایەتی و تا سالا ۱۹۸۸ دەمی ئەنفال پووداین ئیک ژ پێشمەرگین کەرتی ۵ داورە بوو، و ژ ئەنجامی فان ئەنقالا دوو برابین وی ھاتنە ئەنفالکرن.

(۳) علی نبی صالح الدوسکی: المصدر السابق، ص ۱۴۹.

(۴) دوبر دکەفیتە پوژنایایی باژیری کەرکوکی، باژیرەکی کەفنی کوردی یە و ژ لایی بنەمالا (شیخ سەعید شیخ سەعد الیدن) یا کوردقە بنیاتی وی ھاتیە دانان ل سالا ۱۸۴۰، پشتی قی بنەمالی چەندین بنەمالین دین کورد ژیان ل قی باژیری بریە سەری، مینا بنە مالا خدر جەرچیس، حەمە شەریف و ئەمینە. بو پتر پیزانینان بەری خو بدە: محەمەد ئەحمەد پەسول: دوبر و تیروانینی بە عس بوی، گوکاری (ھەشتا و ھەشت)، ژمارە (۵ - ۶)، ۲۰۰۶، ل ۲۷۵.

(۵) سەلمان یە کە یە کە پێقە بەریە سەرب پاریزگەھا موسەناقە، ل دەوروپەرین قی باژیری چەندین کەلھە ھەنە ب شیوی دوو قاتی و سی قاتی بو زیندانکرین ئەنفالان دەھاتنە ب کارئینان، نوگرە ژ ئیک ژ وان کەلھا بو ئەقین ل دەوروپەرین قی باژیری لەورا دگوتنی نوگرە سەلمان. بو پتر پیزانینان بەری خو بدە: عارف قوربان: شایەتھالەکانی ئەنفال، بەرگی دووھم، سلیمانی، ۲۰۰۲، ل ۱۷.

(۶) زەمان عەبدە: مەرگەساتی ئەنفال، بەرگی یە کەم، ھەولێر، ۲۰۱۰، ل ۱۱.

عەزىما شوكر ئىك ز وان ژننن تووشى ئەنفالان بووى دىبىژىت سەروبەرى
وان ل (توپزاوا) گەلەكى نەخۆش بوو، ھندەك ھۆل ھەبوون گەلەك دىمەزن
بوون، ھەر ھۆلەكى نىزىكى ۵۰۰ كەسان تىدا بوون، زۆربەيا وان ژن و زارو
بوون، زەلامىن دان عەمر ژى تىدا بوون، جھ ھندى بەرتەنگ بوو ئەو ھەكو
كەلەخىن مريا كەتبووینە سەر ئىك، وان د پەنجەرەياندا دىت چەوا كوم كوم
مىر دىرن، بەس نە دزانى بۆ كىقە دىرن، پۆژى خوارنا وان بەس ۱ - ۲
سامون بوون و ب ئاقەكا زۆر كىم. (دوبن) تا رادەيەكى ژ (توپزاوا) باشتر
بوو، ھەر چ نەبىت پۆژى ۲ - ۳ جارا خوارن ددا، لى ژ پووئى جھىقە ھەر ھەكو
يى دى گەلەكى بەرتەنگ بوو، نىزىكى ۳۰ ھۆلا بوون ھەر ھۆلەكى ۳۰۰ كەس
تىدا بوون، ل سىپىدەھيان دا عەسكەر ب ئاق كەقىت، ھەر جارەكى نىزىكى
۲۵۰ى ژن دىرن، وان نە دزانى بۆ كىقە دىرن و ئىدى نە دزفراندن، ژ ئەگەرى
وى ھژمارا زۆر مرقان و نەبوونا خوارن و قەخوارنى و گەرماتى، نەخوشى
د ئاقدا بەلاقبوون، نىزىكى ۲۷۰ى زارو مرن^(۱). گورجيا رەھىم قادر دىبىژىت
ئەو ۶ ھەيقا ل (نوگرە سەلمان) بوون، جھەك بوو زۆرى نەخوش بوو، پۆژى
خوارن ب تنى سامونەك بوو، ئەق سەمونه ھەكو بەرى بوون ئەو نە دىشايىن
ب دەستى كەر بكن، ھزرەتا وان بەس پىچەكا ئاقى بوو، پۆژى زۆر كەس
دىرن^(۲)، محەمەد حەسەن خەلىل دىبىژىت ۱۵۰ى كەس ژ كەس و كارىن وان ل
وئىرى مرن، وى ب دەستىن خۆ ۵۵ كەس قەشارتن، لى ئاق قەشارتن بوو،
سوپاي نە دەيلا ئەو ئاخى گەلەك كوور بكن، وان ب چاقىن خۆ دىتن پىشتى

(۱) چاقىكەفتن د گەل عەزىما شوكر، ۲۰۱۱/۴/۲۱ پزگارى. ل سالا ۱۹۶۴ ل گوندى زنانه سەرب ناحيا
نەوجول ژ دايكبوويە، ئىك ز وان كەسان بوو ئەوئىن ل دەمى ئەنفالا ھاتىنە قەگھاستن بۆ بەندىخانا
دوبىز و ۶ ھەيقا ل وئىرى ژيان بريە سەرى و د قان ئەنفالادا زەلام و سى پىمامىن وئى ھاتىنە
ئەنفالكرن.

(۲) چاقىكەفتن د گەل گورجيا رەھىم قادر، ۲۰۱۱/۴/۱۷ پزگارى. ل سالا ۱۹۲۷ ل گوندى عەليان سەرب
ناحيا تىلەكوشە ژ دايكبوويە و ل دەمى ئەنفالا ۱۹۸۸ دوو كچ و نەھ نەقىين وئى ھاتىنە
ئەنفالكرن.

قه شارتنا فان مريان، هندهك سه كو دگوتنى سه يين رهش، نهف مريه ژ ناخي دئينا نه دهري و دخوارن^(۱).

هيژين حكومه تي نهويين به شداري د قى ئوپه راسيونيديا كرى ب سه ركردايه تيا ليوا روكن سولتان هاشم نه حمه د و د پي كهاتييون ژ: هيژين جه حفه لي نشتيماني نيك، هيژين به در، هيژين قه عقاع، هيژين موعته سم و فه وجين جاشان^(۲)، فرقا پياده يا ۳۸ كو يا ناقدار بو ب هيژا (عومهرى كورى عه بدولعه ريز)، فرقا ئالى يا ۵ يا ناقدار بو ب هيژا (محمه د قاسم)، فرقا پياده ۸ يا ناقدار ب هيژا (موسه نا)، فرقا پيادا ۲ يا ناقدار ب هيژا (خاليدى كورى وه ليدى)، فرقا ۳۳^(۳).

نيكه تى به رانبه ر وان هيژين حكومه تي نيزيكى ۲۰۰۰ پيشمه رگه ي ژ تپين ملبه ندين ۱، ۲، ۳ ناماده كرن بو پاراستنا ده قهرى. هه رچه نده مه فره زه و هيژين (حشع)، پاسوك، پارتى و (حسك) و هيژا پشتگيريا ده قهرى ژى پوله كى باش د فان شه پاندا ديت^(۴).

به لگه نامه يين حكومه تا عيراقى هوسا دياردكهن كو هيژين وان هه موو شيوازه ك دژى پيشمه رگه ي ب كاردئينان و زيده بارى ب كاريئانا چه كى كيميائى و توپبارانكرنا زور گران، ديسان ئاگر به ردا گوندين ده قهرى^(۵)، ژ بهر كو وه سا دانا بوو نه گهر د قى هيژشيدا سه ركه فتنى بينن، هوسا ب ساناهى دى شين ل قوناغ و ده قهرين ديتردا سه ركه فتنى ئينن^(۶)، له ورا

(۱) چافپي كه فتن د گه ل محمه د حه سه ن خه ليل، ۱۷/۴/۲۰۱۱ پرگارى. ل سالا ۱۹۳۹ ل گوندى عه ليان سه ر ب ناحيا تيله كو فه ژ دايكبوويه، بو ماوى ۷ هه يفا ژيان ل نوگره سه لمان بريه سه رى و كچه ك و كوره كين وى هاتينه نه نفالكرن.

(۲) نه. ئا. پا. ئا. ه. ك: بيان القيادة العامة للقوات المسلحة، في ۱۹/۳/۱۹۸۸.

(۳) زه مان عه بده: سه رچاوه ي پيشوو، ل ۴۹ - ۵۰.

(۴) شوپرش حاجى رسول: نه نغالى كورد...، ل ۸۸.

(۵) نه. ئا. پا. ئا. ه. ك: برقية فل ۱/ق ۱/أ س في ۱۷/۲/۱۹۸۸، سرية فورية، إلى م.أ.ع. ش ۳/ و قيادة مكتب تنظيم الشمال.

(۶) محمه د ره ئوف: سه رچاوه ي پيشوو، ل ۶۶.

هه موو شیانین خوینن جهنگی و ب چهکی کیمیایفه دانه کاری بو ب دهستفه ئینانا فی مه رمی^(۱).

په لامارین له شکری عیراقی بو سهر ده قهری د بهرده وامبوون و بو هندئ بهر هیی شه پی به رفره تر لی بکن، چه ندین ده قهرین دیتر کرنه ئارمانج و ب رییا فروکه یان هیرش برنه سهر، بو وینه ل ای ئادارا ۱۹۸۸ ده قهرا میرگه سور^(۲) و ل ۱۱ ی ئاداری ۱۹۸۸ گوندین (ئه سپینداره، ئاکویانا سهری و ژیری) بوردومانکرن^(۳). دیسان ل ۱۵ ی ئاداری هیرش برنه سهر گوندین (مانگیش، نازهنین، هیران، دولا سماقولی و وهرتی)^(۴). دیسان بو هندئ حکومت سنوره کی بو چالاک و بزاقین پیشمه رگین چالاک بدانیت، کهس و کارین وان پیشمه رگان زیندانکرن تا ناچار بکهت کو دهست ژ چالاکیین خوینن زیده بهرده ن^(۵).

حکومه تا عیراقی هه موو پییه ک گرتنه بهر بو نه هیلانا کوردین ده رقه ی دهسه لاتا خو، ژ لایه کیفه هیرش دبرنه سهر بازیرک و گوندین کوردستانی، ژ لایه کی دیفه د بهرده وامبوون ل سهر نه هیلانا هه ر بزاقه کا ژ لایه کوردافه دهاته کرن، بو وینه ل ۷ ی ئادارا ۱۹۸۸ هه موو بهش و بنگه هین سهر ب ئه منا هه ولیتریفه ئاگه هدارکرن، بهرانبه ر هه ر بزاق و چالاکیه کا ل پوژا ۲۱ ی ئاداری دهیته کرن، ب تاییهت ژ لایه قوتابیین زانکوییفه، کو وان ل بهره د

(۱) شوپش حاجی رسول: ئه نفالی کورد... ل ۸۸.

(۲) یوسف دزه یی: سه رچاوه ی پیشوو، ل ۹۱.

(۳) ئه. ئا. پا. ئا. ه. ک: کتاب أمن ارییل ش س ۲، العدد ۴۰۰۰ فی ۱۲/۳/۱۹۸۸، الی / امن الحکم الذاتی. (بهری خو بده: پاشبه ندی ژماره ۱۵).

(۴) یوسف دزه یی: سه رچاوه ی پیشوو، ل ۹۱.

(۵) بو وینه وهکو فه مانا گرتنا هه ردوو برابین زرار مه لا کچه مه لا عه بدوللا پیشمه رگی ئالایه شوپش ب نافئ نزار و پیوار ل شو باتا ۱۹۸۸ ژ لایه ریقه به ریا ئه منا هه ولیتریفه. ئه. ئا. پا. ئا. ه. ک: برقیة أمن ارییل ش س ۲، العدد ۲۲۰۰ فی ۱۰/۲/۱۹۸۸، سریة فوریه، الی / مدیریه أمن شقلاوه. (بهری خو بده پاشبه ندی ژماره ۱۶).

قى پوژئيدا خوپيشاندانا بکهن، له ورا پيدفييه زيړه قانيا وان بهيته کرن^(۱). ديسان عه ره بکړنا باژيړين کوردي ژ خالين ديپن سه ره کيپن نه هيلانا کوردا بووينه، ب تايهت باژيړي که رکوکي، ريښه بهريا نه منا هه وليړي هه موو به شين خو ناگه هدارکرن، پيدفييه ديچوونا وان که سان بهيته کرن نه ويږن رادبن ب هاندان و هاريکړنا وان خيزانين ژ که رکوکي هاتينه فه گوهاستن، کو جاره کادي بزقرنه سه ره جهين خو، ب قى چه ندي ژي نه و نه خشي ژ لايي حکومه تيغه هاتيه دارشتن دي هيته تيکدان^(۲).

ب دريژاهيا قى ماوي هاتيه ته رخانکرن بو قى نوپه راسيوني، گوندين (قه مچوغه، شاخه پره ش، دوله پرووت، قزله، قره نگو، مه ولان، قه ره سه رد، پيربايز، دولا مازه له، قه له م پاشا، ئاسوس، قه ره چه تان، شه ده له، پيره مه گروون، زيوي، گه ره دي، دابان. مه رگه و شارستين) ديسان (سه رگه لو، به رگه لو، کاني توو، چالوه، ياخيان، چه غماخ، ياخسه مه، قه يوانا سه ري و ژيړي، سنگر، ميولاکه، گاپيلون، بالخ، گويزيلي، هه له دن، سيکانيان، چالاخ، قومهرغان، کوپره کاني، سيدهر و ولاخ لوو) که فتنه بهر هيرشين سوپايي عيراق^(۳).

حکومه تي پوژ ب پوژي هيرشين خو توندتر لي دکرن و هه وايي ده قه ري ژي ب چه کي کيميايي گه له ک ژه هراوي ببوو، له ورا سه رکردايه تيا نيکه تيا بير د هنديدا کر به ره يه کي ديبي شه پري ل ده قه را شاره زوور و هه له بجه دروست بکه ت. ب هه قکاریا هيزين ديپن کوردستاني و ب پشته قانيا لوجيستيکي يا ئيراني باژيړي هه له بجه هاته ئازادکرن^(۴)، لي به ري که ش و

(۱) نه. ئا. پا. ه. ئا. ه. ک: کتاب مديريةية أمن محافظة أربيل - ش. ۲، العدد ۳۳۴ فی ۱۹۸۸/۳/۷، سري، إلی / كافة مديریات أمن الاقسام و شعب المقر.

(۲) نه. ئا. پا. ه. ئا. ه. ک: برقية أمن أربيل/ش. ۲، المرقم ۴۱۰۷ فی ۱۹۸۸/۳/۱۴، سرية فوریه، إلی / كافة مدراء أمن الاقسام.

(۳) ره شاد ميران و يوسف مه عرف دزه بي: سه رچاوه ي پيشوو، ل ۲۰.

(۴) شوپش حاجي رسول: نه نفالي کورد...، ل ۸۹.

هه‌وایی ئازادکرنا هه‌له‌بجه، وره‌یا پیشمه‌رگین دولا جافایه‌تی به‌رز بکه‌ت، له‌شکرێ عێراقی ل ۱۶ی ئادارا ۱۹۸۸ و ل ده‌مژمێر ۱۱:۳۰ سپیدی ئیککی ژ مه‌زنترین تاوانان به‌رانبه‌ر مروڤایه‌تی د قی سه‌رده‌میدا ئه‌نجامدا ب چه‌کی کیمیایی هێرش کره‌ سه‌ر باژیری هه‌له‌بجه، د ئه‌نجامدا نزیککی ۵۰۰۰ که‌سان گیانی خۆ ژ ده‌ست دا و ب هزاران ژێ برینداربوون.^(۱)

هێرشین سوپایی عێراقی بیی بیهنقه‌دان پوژ ب پوژی توندتر دبوون. ده‌می به‌رگری نامومکین بووی، پیشمه‌رگه‌ی ب باشت زانی کو ده‌قه‌ری چول بکه‌ت و باره‌گه‌هین خۆ به‌ره‌ڤ (سونی، قاسمه‌ ره‌ش و زه‌لی) ب فه‌گوه‌یزیت. مه‌کته‌با سیاسی ئیکه‌تی پوژا ۱۸ی ئادارا ۱۹۸۸ ب پینا ئیزگی ده‌نگی گه‌لی کوردستان به‌یانه‌ک به‌لا فکر ب چوولکرنا ده‌قه‌رین دولا جافایه‌تی و فه‌کیشانا هیزین وان بو پاشداتر. د قی به‌یانیدا ب قی جووری زیانین قی ئوپه‌راسیونی باسکر بوون: "کوشتنا زیده‌تر ژ ۸۰۰۰ چه‌کداران ژ هیزین عێراقی، ژ وانا ژێ ۴۰۰ ئه‌فسه‌ر و ب ده‌هان فه‌رماندین فه‌وج و سریان. ب دیلگرتنا ۱۵۰ی که‌سان ژ جاش و سه‌ربازان. بریندارکرنا زیده‌تر ژ ۱۰۰۰۰ که‌سان. هه‌روه‌سا تیکشکاندنا ب ده‌هان تانک و زریپوش و ب ده‌ستکه‌فتنا سه‌دان پارچین چه‌کی سفک^(۲). ژ هیزین پیشمه‌رگه‌ی ژێ ۷۵ قوربانی و ۴۵۰

^(۱) بو پتر پیزانینان ل دوور کیمیا بارانکرنا هه‌له‌بجه به‌ری خۆ ده‌: شه‌وکه‌ت حاجی مشیر: کاره‌ساتی کیمیا بارانکردنی هه‌له‌بجه به‌هاری ۱۹۸۸ (کورته‌ باسیکی جوگرافی - ئابووری - کومه‌لایه‌تی - سیاسی)، سلیمانی، ۱۹۹۸، ل ۱۵۳ و یین دیقدا.

دادگه‌ها بلندا تاوانین عێراقا فیدرال ل پوژا ۲۰۱۰/۱/۱۷ د پونشتنا ژماره‌ ۳۶ خۆدا، دوسییا کیمیا بارانا هه‌له‌بجه ب تاوانا دژی مروڤایه‌تی دانا بوو، کو ئه‌قی چه‌ندی ژێ بیزاریه‌کا زۆر ل ده‌ف هاولاتیین هه‌رێما کوردستانی ب گشتی و که‌س و کارین قوربانیان دروستکر" چونکی ل دویف یاسایا دادگه‌ها بالا یا تاوانا، دوسییا هه‌له‌بجه هه‌موو بنه‌مایین یاسایین جینۆسایدی تیکدان، ل خۆشبه‌ختانه‌ ل ۲۸ی شوباتا ۲۰۱۰ دادگه‌ها ته‌میزی ل عێراقی ب شتوه‌یه‌کی فه‌رمی بریارا ئیکلایکرنا خۆدا و تاوانا کیمیا بارانکرنا هه‌له‌بجه ب جینۆساید دانا. دیسان دادگه‌ها بلندا تاوانا ل عێراقی ل ۲۰۱۰/۳/۱ و ئه‌نجومه‌نی نوینه‌رین عێراقا فیدرال ژێ ل ۲۰۱۱/۳/۱۷ بریارا ب جینۆساید ناساندنا کیمیا بارانکرنا هه‌له‌بجه راگه‌هاند.

^(۲) هاتیه‌ فه‌گوه‌استن ژ: مه‌حمود سه‌نگاوی: سه‌رچاوه‌ی پیشوو، ل ۲۹۴ - ۲۹۵.

بریندار کو زۆربه یا وان ژ ئەگەری بوردومانا کیمیایی بوو"^(۱).

سوپایی عێراقی پشتی شەپهکی خویناوییی ۲۴ پوژی و ل ۱۹ی ئادارا ۱۹۸۸، باره گایین مه کته با سیاسی و ده زگه هیین دیین ئیکه تی گرتن و هه موو گوندین ده قهری سوتن. سه رکردایه تیا گشتیا هیزین چه کداریین عێراقی به یانا ژماره (۳۰۸۷) له باره ی قان شه پان د لاپه رین ئیکه ی یین پوژنامین عێراقیدا به لافکرن^(۲)، و ستایشا پاله وانیا هیزین خو کرن، هه ر ل گه ل به لافکرنا فی به یانی لیوا پوکن سولتان هاشم مزده و بروسکا سه رکه فتنا فی ئوپه راسیوتا ئه نفالی بو سه روکی عێراقی سه دام حوسینی بلند کر و د بروسکیدا هاتبوو: "تیکده ر و کریگرتیین ئیرانی ل بنگه هیین ده قهرین سه رگه لو، به رگه لو، زیوه، مولان، قمرغان، کانی توو، هه له دن، چالاه، یاخیان، چوخماخ، یاخسه مه ر، قزله ر و ده قهرین به رزایی نه هیلان"^(۳).

ل قیری بوچوونا حکومه تا عێراقی راست ده رچوو، ب کونترۆلکرنا فی ده قهری گورزه کی مه زن ل هیزا پیشمه رگه ی دا و ب ساناهی قونتاغین دیین ئه نفالی جیبه جیکرن؛ چونکی سه رکردایه تیا ئیکه تی پشتی شه رین دژوار سه رکردایه تیا خو قه گوهاست بو باژیری سه قزی ئیرانی^(۴). ل ده مان ده مدا کو پروسا ئه نفالا ئیکه ی ب ریفه دچوو، ل ده قهرین دیتر پیشمه رگه ل سه ر چالاکیین خو یین دژی هیزین حکومه تی د به رده وامبوون، بو وینه ل ۱۵ تا ۲۱ی ئادارا ۱۹۸۸ هیزین پارته ی و (حشم) ب ته مامی ب سه ر ده وروبه رین

^(۱) هاتیه قه گوهاستن ژ: هه مان سه رچاوه، ل ۲۹۵.

میدل ئیست وچ دیارده که هژمارا کوشتیان ل فی ده قهری د ناچه را ۲۰۰ - ۲۵۰ که سان بوینه و به هرا پتر وان پیشمه رگه بوون، یین دیژی خه لکی مه دهنی ده قهری بوون ژ زارو و ژن و زه لامان. بو پتر پیزانینان به ری خو بده: میدل ئیست وچ: عێراق و تاوانی جینۆساید...، ل ۹۰.

^(۲) شوپش حاجی رسول: ئه نفالی کورد...، ل ۹۱.

^(۳) هاتیه قه گوهاستن ژ: یوسف دزه بی: سه رچاوه ی پیشوو، ل ۹۲.

^(۴) زه مان عه بده: سه رچاوه ی پیشوو، ل ۵۲.

بازیری شه قلاوه دا زال ببوون و ب چهکی گرانفه چووبوونه ناڤ باژیری و ب توندی ل خالین هیژین حکومه تی دابوو.^(۱)

ئوپه راسیوئا نه نفال دووی: ۲۲ ی ئادار - ۱ ی نیسان ۱۹۸۸

سوپایی عیراقی ژ نه جامی وان سه رکه فتنین د هیرشین نه نفال ئیکیدا ب ده ستفه ئینان، وره یا وان زور بلند ببوو. حکومه تا عیراقی چ ده رفه ته ک نه دا پیشمه رگه ی، به لکو پشتی ۳ رۆژا ژ دووماهیا ئوپه راسیوئا نه نفال ئیکیی و ب ئاماده کرنا هیزه کا نوی و هیرشه کا توندا نه سمایی و بومبه بارانکرنا کیمیایی ب په نگه کی به رفه ه ل چیا یین ده قه را قه ره داغ^(۲)، ئوپه راسیوئا نه نفال دووی ده ستپی کر، کول ده قه ری گله زه رد، عه ربه ت، قه ره داغ، ده ربه ندیخان سه ر ب پاریزگه ها سلیمانیه ب ریقه چوو^(۳).

به ری ده ستپی کرنا هیرشیی بو سه ر قی ده قه ری حکومه تا عیراقی هیزه کا زور ل ده قه ری کومفه کربوو، بو وینه: ل ده قه را (زه رایه ن، یه خشیی، داری قه لان و سه ر به حرکه). هه روه سا ل جادا زه رایه ن - ده ربه ندیخان^(۴).

^(۱) ئه. ئا. پا. ئا. ه. ک. ح. ب. ع. ا، کتاب قیاده فرقه شقلاوة، الرقم ۳۸، ۶۶۴ فی ۱۹/۳/۱۹۸۸، إلی اللجنة الأمنية فی قضاء شقلاوة؛ کتاب مجمع شقلاوة السیاحی، الرقم ۱۸ فی ۳۱/۳/۱۹۸۸، إلی مديرية سیاحة أربیل.

^(۲) ده قه را قه ره داغ ب دریزاهیا میژوویی رۆله لی به رچاڤ و کاریگه ر د ناڤ بزافا رزگاریخوازیا کوردیدا هه بوویه، له ورا رژیمن ده سه لاتدار ل عیراقی چه ندین جارا نه قه ده قه ره کافلکریه، دیارترین جار ل سه رده می نه نفال بوویه، ده قه را قه ره داغ ل سالا ۱۹۸۵ د دیقدا بنگه ه کی گرنگی جه ماوه ری و سه ربازیی پیشمه رگه ی بوویه، باره گه هی مه لبه ندی ۱ یی ئیکه تی و زیده تر ژ ۱۵ تا ۲۰ باره گه هین به ش و مه لبه ند و باره گه هین تیپین ۵۵، ۱۷، ۳۹، ۵۷ و چه ندین باره گه هین که رتی لی بوون. هه روه سا پشتی ئاشتبوونه قه یا لایه نین سیاسیین کوردستانی باره گه هی لقا ۳ و ۴ یین پارتی و باره گه هی حزبا شیوعی و سوشیالست لی بوون. بو پتر پیزانینان به ری خو بده: حه مه د نه حه مه د: ناوچه ی قه ره داغ له به رده م شالوی نه نفال و کیمیا بارانی سالی ۱۹۸۸ دا، رۆژنامه ی (کوردستانی نوئی)، ژماره (۳۶۲۹)، ۲۷/۳/۲۰۰۵، ل ۹.

^(۳) عه لی ته ته ر نیروه یی: سیاسه تی حکومه تی عیراق...، ل ۱۰۷.

^(۴) نوری خیلی حه مه یی: نه نفال و پارتیزانی، سلیمانی، ۲۰۰۶، ل ۵.

حکومه تا عێراقی حەز دکر مفای ژ کاودانی دەرۆونی هیزین خو و هیزین پێشمەرگە ی وەر بگرت و درێژی ب وان سەرکەفتنان بەت ئەوین د ئەنفالا ئیکیدا ب دەستفەئیناين و نه خشهکی دارشتی و هیزین پیدقی بو جیبه جیکرنا فی پەلاماری دیار و ئاماده کربون^(۱). هیزین هاتینه ئاماده کرن بو بجه ئینانا فی ئوپه راسیونی د پیکهاتیبون ژ ۲۷ فرقین له شکری و فهوجین جاشا ل ژیر سەرکردایه تیا لیوا پروکن ئە یاد خه لیل زه کی^(۲)، ئە قه و ب پالپشتی یا هیزا ئە سمانی و تانک و دوو که تیبین توپا ۱۷۵ - ۱۳۵ ملم^(۳).

ژ شان ته وهران هیرش بو سەر فی ده قهری ده ستپیکر:

– ته وهری دهر به ندیخان بو چرچه قه لا، شاخه زهرده، ئومهر قه لا، به له ك جار، ته كیه و سیوسینان، د ماوی دوو روژادا ده قهر داگیرکر.

– ته وهری دهر به ندیخان بو کانی سارد، باوه خوشین و سیوسینان، ئە فی قولی چ شهر تیدا نه کر.

– ته وهری زه رایه ن، دیسکه ره، بالول، کانی هه نجیر، شاخی سیوله بو سیوسینان.

– ته وهری سلیمانی، زپ گوین، داره پره ش، ناحیا قه ره داغ، ئە فی قولی ژی چ به ره هه نگاریه ك تیدا نه هاته کرن.

– ته وهری ئە للابی بو ئالی بزاول، هه نجیره، بالاجور، شیخ مهن و دهر به ند سوتاو، هاله ی سه رچاوه، خیوه ته، دیلیژه، قوشقایه، کانی شابه وهر خیار، گاوانی و بارویی.

– ته وهری دهر به ندی بازیان تاکو سهر دهر به ندی باسه ره.

– ته وهری چه مچه مال، مه لا حوسین، دهر به ندی باسه ره و ژاله.

(۱) شوپش حاجی رسول: ئە نفالی کورد...، ل ۹۴.

(۲) ئە. ئا. پا. ئا. ه. ک: برقیه قیاده عملیات الأنفال، رقم المنشأة الأنفال ۲، ۱۳۳۸ فی ۱/۴/۱۹۸۸، سریه فوریه، إلی / رئاسة أركان الجيش.

(۳) یوسف ده زی: سه رچاوه ی پیشوو، ل ۹۴.

- ته وهری سەنگا و هەنارە، شاخی سەگرە، جافەران، ناحیە
قەرەداغ، ب تەنی چەند کاتژمێرا شەر تێدا هاتە کرن^(۱).

هێزێن حکومەتا عێراقی ب قی پەنگی و ل دەژمێر ۶ ی ئیقاری یا ۲۲ ی
ئادارا ۱۹۸۸ ب کاتیوشان دەقەر کیمیا بارانکر و نزیک ۴۰ موشەکان ل دان،
د ئەنجامدا نزیک ۷۸ کەسان بوونە قوربانی و زێدەتر ژ ۱۱۴ کەسان
بریندار بوون. هەر وەسا د هەمان دەمدا گوندین (تەکیە بە لە کجار) و د هەمان
شە قدا گوندی (دوکانی قەرەداغ) ب توپان کیمیا بارانکر و چەندین
هەولاتیان گیانی خو ژ دەستدا، هەر وەسا گوندی (جافەران) نزیك قەرەداغ بو
ماوی سی پوژان ب بومبێن کیمیایی و ب پیا فروکەیان بومبە بارانکر^(۲).

پشتی کیمیا بارانکر، ل پوژا دووی ئانکو ۲۳ ی ئاداری هێرشا زەمین
ژ هەموو لایەکیه بو سەر دەقەرین د ناقبەرا قەرەداغ و دەربەندیخان ژ لای
هێزێن فرقا ۴۳ قە دەستپیکر، د هەمان دەمدا ب هەلیکوپتەرەران ژ
بوردوومانا دەقەری کر و خەلکی قان گوندان نە چار بوون گوندین خو بجه
بھیلن و بو لای سلیمانی بره قن. ل پوژا پینجی ژ ئوپەراسیونی سوپایی
عێراقی دەست ب گرتنا خەلکی دەرباز بووی گوندی (سیوسینان) و ل خالا
پشکنینا قەرەداغ - سلیمانی کر و ۲۵ - ۳۰ کەس گرتن و پاشی حکومەتا
عێراقی ئاگە هداریا گشت یە کە یین سەربازیین خو کر کو خەلکی بگرن، پشتی
گرتنا وان ب ترومبیلین ژ جوری ئیفا پەوانە ی بارە گایی هیزا تەنگا قیا ۴ ل
سلیمانی کرن و ل ویری ژ پشتی قە کولینی نا قین وان نقیسین و ناسنامە و
کەل و پەلین ب بها ژ وەرگرتن، ئە و گەنجین د ژیی سەربازییدا بوون بو
جەهکی نە دیار قە گواستن، خەلکی دیتەر ژ پشتی قە کولین د گەلدا کری ب
(تیکدەر) تومار کرن و پشتی سی هەفتیان بو (توپزاوا) کە رکوکۆ

(۱) یوسف دەزی: سەرچاوەی پیشوو، ل ۹۶.

(۲) بو زانینا نا قین قان قوربانیان بەری خو بە: زیاد عبد الرحمن: توونی مەرگ هێرشەکانی ئە نفال لە
بەلگە نامەکانی رژیم دا، تە وریز، ۱۹۹۵.

فہ گواہاستن^(۱). بؤ وینہ: ژ گوندی (سیرکو) ۹۰ کہس، ۴ کہس ژ گوندی (تہ کیہ)، ۴ کہس ژ گوندی (بہ لہ گجار)، ۲ کہس خہ لکی (بیردای)، ۳ ژ (کوشک)، ۲ ژ (دولانا ژیری)، ۳ ژ (دیوانہ)، ۹ کہس ژ (میتسہ چویر) و ۵۰ کہس ژی خہ لکی (چہ می سموں)، بہ رزہ کرن و ب شیوہ یہ کی گشتی ۸۰ گوندین قہ رداغ تووشی فی ئہ نفالی بوون^(۲).

ل دویف برووسکا لیوایی پروکن سولتان ہاشم، ب تنی ل قوی قہ رداغ ۲۵۰۰ کہس ژ ژن و زہ لام و زارویان گرتن. ئانکو ژ وانا ۲۳۰۰ کہس سیفیل و ئافرہت و زارو بوون. بہ لگہ نامہ یہ کا حکومی دسہ لمینیت کو ئہ ۲۵۰۰ کہسہ ب فی پہنگی دابہ شکرن: زہ لام بؤ سہر کردایہ تیا فہ یلہ قا ۴ پہ وانہ کرن و ژن بؤ سہر کردایہ تیا فہ یلہ قا ۳ و زارو بؤ سہر بازگہ ہین مہ شقکرا زریپوشان ل تکریت و ب پاسہ وان و ترومبیلین تاییہت فہ گواہاستن^(۳).

سوپایی عیراقی ل ۲۹ ی ئادارا ۱۹۸۸ مہ زنتین پہ لامار ژ ہموو لایہ کیفہ برہ سہر دہ قہ را قہ رداغ و چہ ند دہ مژمیرہ کا شہر د ناقبہ را وان و پیشمہ رگہ یدا دروست بوو، ہیرشا فروگہ یان و توپبارانکرن ہندا دژوار بوو کو ئانکجین گوندین دہ قہ ری ناچار بوون مالین خو ب جہ ہیلاں و بہرہ قہ باکووری قہ رداغ و کو مہ لگہ ہین نزیک سلیمانیی پہ قین، لی ل دہ وروبہ ری (چیایی گلہ زہ رداغ) سوپا رووبہ رووی وان کہ سان بوو و ہژمارہ کا زور ژی گرتن و ہیژین ئہ منی ئہ و رییین بہرہ قہ سلیمانیی دچوون کو نترولکرن لہ ورا ئانکجین دہ قہ ری بوونہ چہ ند بہ شہک^(۴):

بہ شی ئیکی کو ہژمارا وان یا زور بوو بہرہ قہ باشووری قہ رداغ ئانکو گہرمیان چوون، لی ئہ قہ بہ شہ ہموو کہفتنہ دہست سوپایی عیراقی و زہ لام

(۱) یوسف دزہبی: سہرچاوی پیشوو، ل ۱۰۱.

(۲) میدل ئیست ووچ: عیراق و تاوانی جینوساید...، ل ۱۰۳.

(۳) ئہ. ئا. پا. ئا. ہ. ک: برقیہ من قیادہ فل ۱، رقم المنشیء ۱۴۲ فی ۲۰/۴/۱۹۸۸، إلی/ القیادہ العامۃ للقوات المسلحہ.

(۴) زہمان عہدہ: سہرچاوی پیشوو، ل ۵۶.

و ژن و زارو ژیکجوودا کرن و فهگوهاستن بو سهربازگههین چه مچه مال و ژ ویری ژی به ره ف (توپزاوا و دوبز و نوگره سه لمان) برن. به شی دووی یی خه لکی ده قه را قه ره داغ هه ر زوی خودا دهستی سوپایی عیراقی. به شی سییی ب نهینیفه بو نا ف سلیمانی و کومه لگه هین بازیان و پیره مه گروون و سمود و جهین دیر چوون. ئه و ژن و زاروین به ره ف سلیمانی و ئوردوگایین وی چووین تووشی ئازاردانی نه بوون، لی ئه وین به ره ف باشووری گه رمیان چووین بیسه روشوینبوون، ژ وانا ژی ۲ زه لام و ۳ ژن ل گه ل ۶ زارویا ژ گوندی (گه لیاوه) و ۴۷۰ گوندنشین خه لکی (مه سوپی) کو باهرا پتر ژن و زارو بوون^(۱).

ئاکنجیین گوندی (ئومه ر قه لا) کو گونده کی ۲۰ مالی بوو، ده ما هیرشا کیمیاوی بو سه ر گوندی (سیوسینان) بهیستی ب کوم به ره ف باشووری روظنافا لایی گه رمیان چوون، ب گه هشتنا وان بو گوندی (به کریایه ف) ل روظه لاتئ گه رمیان هوسا تیگه هشتن کو هه موو ده قه را قه ره داغ که فته دهستی هیژین حکومه تی و چ جهه ک نه مایه په نایی بو ببه ن و ۷۲ ده مزمیر موله ت داینه خه لکی ده قه ری بو هندی خو بدنه دهستی حکومه تی. له ورا هه ر ۲۰ خیزان کومبوون و بریادا خو بدنه دهستی حکومه تی. دیسان زوربه یا خه لکی گوندی (شیخ ته ویل) کو هژمارا وان دگه هشته ۷۹ که سان د نافه را که لار و ده ربه ندیخان گرتن و به رزه کرن. پشتی سوپایی عیراقی کونترولا ده قه ری کری، پابوون ب تالانکرنا گوندین وان^(۲).

ئه نفالا دووی ل ۱ نیسانی ۱۹۸۸ ب دووماهی هات و هیژین پیشمه رگه ی تووشی شکه ستنی بوون؛ چونکی هیژین پیشمه رگه ی ل ده قه را قه ره داغ به شداری د شه رین دژی ئوپه راسیونا ئه نفالا ئیکی ژیدا کربوون و بو ماوی سی هه فتیا به رسینگا هیژین حکومه تی گرتبوون و گه له ک ماندی

(۱) زه مان عه بده: هه مان سه رچاوه، ل ۵۷.

(۲) بو پتر پیژانینان به ری خو بده: میدل ئیست ووج: عیراق و تاوانی جینوساید...، ل ۱۰۳ و یین دیقدا.

ببوون. ديسان هزر نه دكر هيرشهكا دهملدهست بهيته سهران، لهورا چ نهخسه بو بهرسينكگرتنا في هيرشي ژلايي پيشمه رگه يقه نه هاتبونه دارستن. ديسان ب كارئينانا چهكي كيميائي د ئوپه راسيونا ئه نفالا دوويدا كاريگه ريهكا نه ريئي كربوو سهر وره يين پيشمه رگه ي^(۱).

حكومته تا عيراقى د به يانناما ژماره ۳۱۰۹ د ل پوژا ۲ى نيسانى ل سهرجه م كه نالين خو سهر كه فتننا ئوپه راسيونا ئه نفالا دووي پراگه هاند كو تيدا هاتبوو: "ب ته مامى هه موو ده قهرين قهره داغ بگره ژ: ته كيه، به لك جار، ميولى، بانى مورد، ده ربه نده قهره، قهره داغ، جافه ران، پوخشين و سيوسيان و هه موو ده قهرين ده ربه نديا سهرى، سه گرمه، قوپى قه راغ ژ تيكدهران پاقركرن"^(۲).

ئوپه راسيونا ئه نفالا سيئي: ۷ - ۲۰ى نيسان ۱۹۸۸

ئه ف ئوپه راسيونه پشتى هه فتيه كي ژ دووماهى هاتنا ئه نفالا دووي ل ده قه را گه رميان^(۳)، ل ده قه رين چه مچه مال، سه نكاو، قادر كه ره م، كفرى، كه لار، پيباز و تيله كو بريقه چوو. د هيرش و په لامارين سهر بازيدا، به رزى و نزميا نه ردى گرنكى و پوله كي به رچاڤ هه يه و ئه و ده قه را هيذا هيرش به ر هيرشى دبه تى، چه ند به رزى و چيائين ئاسى بن، راده و ئه گه ري سهر كه فتننا هيرشى دى يى كي متر بيت و ب به روفاژى. ژ ئه نجامى نزميا بان و گرو

(۱) على نبى صالح الدوسكى: المصدر السابق، ص ۱۵۷.

(۲) هاتيه فه گوهاستن ژ: زه مان عه بده: سه رچاوه ي پيشوو، ل ۵۷.

(۳) گه رميان: وانا ولاتى گه رم، ئه ف هه ري مه ده قه ره كا به رفره ها باشوور و باشوور پوژاڤا و باشوور پوژه لاتى هه ري ما كوردستانى ب خوڤه دگريت و گرنكيه كا ئابووريا زور هه يه، ب تاييه ت ژ به ر كو زوربه يا چالين نه فتيين هه ري ما كوردستانى ل كه ركوك و خانه قين دكه فنه د چارچوڤى في ده قه ري دا، زيده بارى وي چه ندى كو ده قه ره كا ده وله مهنده ب مه رومالاته كي زور و هه ري مه كا گشتوكاليا ب به ركه ته. بو پتر پيزانينان به ري خو بده: جاسم محمه د محمه د على: ئه نفالى گه رميان ليكولينه وه يك له هوكاره كانى زوربي بي سه روشوينكردى خه لكى گه رميان، چ ۱، سليمانى، ۲۰۰۲، ل ۲۱.

دهشتين گهرميان دى بينين هيرش و پهلامارين سهربازيين عيراقى ب ساناهى شيان خالين دياركرى ب دابه زينن و بگه هنه ئه و دهقهرين دهستنیشانكرين و زيانه كا زور بگه هيننه خهلكى قى دهقهرى^(۱). ههروه كو هه موو جوړه ژيدهر و شايه تحال قى چه ندئ دياردكه ن. ل دويث ناماره كا كوميتيه يا بهرگرى ژ مافين قوربانين ئه نفالا (C.D.A.V.R) ل دهقهرين تيله كو، كه لار، سه نكاو، قادر كه ره م، چه مچه مال و دهر به نديخان، ژ بلى مه لبه ندئ قه زايان ۴۲۲۰۴ كه س بي سه روشو وينبووينه، ده ه مان ناماردا هاتيه كو پيژا سه دى يا نه نفالكريا بو كويى گشتيى ئاكنجيبوويان، پي كه هاتيه ژ ۴۵,۴۸٪ ي ئاكنجيبين قى دهقهرى^(۲).

حكومته تا عيراقى هيرشين خو بو سه ر گوند و باژيركي گه رميان ژ شان ته وهري خوارى ده ستپيكر:

۱ - ته وهري دووز خورماتوو: ل سپيده هيا پوژا ۷ى نيسانى، يه كه يين سه ربازى و فه وجين جاشان ژ دووز خورماتوو دهر كه فتن و پشتى ۲ پوژا ژ كه ركوك، له يلان، چه مچه مال و سه نكاو قه هيرش كرنه سه ر ناحيا قادر كه ره م و گوندين سه ر ب ويقه. پاشى هيزين دووز خورماتوو بوونه سى به ش:

أ - هيزه ك ژ باژيركى نه وجول به ره ق چه مى ئا فا سپى هيرش كر.

ب - هيرشا دووى هيزه كا مه زنتر بوو ژ ليوايا ۶۵ يا تاييه ت و ژ ۲ فه وجين جاشان پي كه هاتبوو، پشتى شه ره كى توند ۱۷ گوند ويرانكرن، ژ وانا گوندى (واران) كو ئاگر به ردا بوويى و خهلكى ويژى به رزه كرن و مال و ئازه لين وان ژى ب تالان برن. ئه وين دهر باز ژى بووين د ئي كه م پوژا هه يقا په مه زانيدا، ئانكو ل ۱۷ى نيسانى دوور پيچكرن و ناچار كرن خو بدنه ده ست حكومه تى و زيندانكرن^(۳). سه رجه مى كه سانين بي سه روشو وينكرين ژ خهلكى

(۱) جاسم محمده محمده عه لى: سه رچاوه ي پيشوو، ل ۵۶.

(۲) خليل اسماعيل محمده: ليكجيا كرنه وهى شوينى شالوه كانى ئه نفال له هه ريمى كوردستانى عيراقدا، ل ۲۷۳. قه كو لينه كه پيشكيشى كونفراسى ئه نفالا كر بوو.

(۳) ميدل ئيست وچ: عيراق و تاوانى جينو سايد...، ل ۲۴۸ - ۲۴۹. سه برىا عه لى خه لكا گوندى وارانى يه ل سالا ۱۹۵۲ ژ داىكبوويه، كوره ك و سى تيين وي ئه نفال بوينه، دبئريت ئيقاريه كا دره نك بوو

گوندی (واران) دگه هشته ۱۰۲ که سان کو بهرا پترا وان ژن و زارو بوون^(۱).
ج - هیژا سیی هیژه کا هه فیشک بوو و پهلامارا گوندی (تازه شار) یی ۲۰
مالیدا، ل دویف زانیاریین MEW ل فی گوندی و ل ۹ نیسانی پیشمه رگه ی
به رگریه کا میرخاسانه کر و د نه جامدا هیژین سه ربازی چه کی کیمیایی بو
تیکشکاندنا فی به رگریی ب کارئینا^(۲).

گوندی (زینانه) ژی ژ هیژشین سوپایی عیراقی رزگار نه بوو، سه بیحا
نه حمه د خه لکا گوندی دبیزیت ده و روبه رین گوندی هاتنه گرتن، خه لکی
گوندی هه موو رابوون و گوند بهردان، هنده کا ل (مله سوره) خو ته سلیمی
حکومه تی کرن، پاشی نه خه لکه برنه (قوره توو)، ۳ شه فان هیلان له
ویژی و پاشی برنه (توپزاوا)، ل ویژی سه رباز هاتن زه لام ژ وان جودا کرن و
ژن و زارو کرنه د ئیک هؤلغه، هه ر هؤلگه کی ۳۰۰ ژن و زارو زیده تر تیدا بوون،
نیژیکی ۵ شه فان نه و مانه ل ویژی و بارودوخی وان زوری نه خوش بوو،
پاشی برنه (دوبن) و بو ماوی ۶ هه یقان هیلان له د (به ندیخانا دوبن) فه، ب
سه رو به ره کی زوری خراب کو زارو ژ برساندا مرن^(۳).

چهند هه لیکوپته را ل نه سمانی گوندی مه هاتن و چوون کر، ئیدی هه ر که سی بهس ناگه ه ژ خو ما
بشیت خو رزگار بکه ت. هه ر د وی شه فیدا نه م ژ گوندی ده رکه فتین و نه م چووینه نه وجول ۴ - ۵
شه فا ماینه ل ویژی، پاشی گوته مه دی وه نازادکه یین و نه م برینه دوز و کرینه د جهه کیفه دگوتی
(مرکز شباب) و بو ماوی هه فتیه کی نه م ماینه ل ویژی، لی ل فی جهی ژ لایه هنده ک جاشافه
هاریکاری د گه ل مه دا هاته کرن و نه م هژماره کا زور د په نجه را را ده ر ئیخستین و نه م چووینه
ده ف کهس و کارین خو ل جه له ولا تا لیبورین ژ لایه حکومتا عیراقی هه هاتیه دان، جاره کادی نه م
زفرینه سه ر ناخا خو فیه. چاقپیکه فتن د گه ل سه بریا عه لی، ۲۱/۴/۲۰۱۱، که لار.

(۱) خلیل اسماعیل محمه د: سه رچاوه ی پیشوو، ل ۲۷۳.

(۲) میدل ئیست ووچ: عیراق و تاوانی جینوساید...، ل ۲۴۹.

(۳) چاقپیکه فتن د گه ل سه بیحا نه حمه د، ۱۷/۴/۲۰۱۱ رزگاری. ل ساللا ۱۹۵۵ ل گوندی زنانه سه ر ب
ناحیا نه وجول - قه زا توزخورماتو فه ژ دایکوبویه، ل ده می نه نفالاب سه ر گوندی واندا گرتی و
زه لامین گوندی گرتین و برین د گه لدا هه فژین و دوو کورین وی نه نفالکرن.

— تهوهري قادركه ره م و باكووري گه رميان: ل ۱۰۱ نيساني سوپايي عيراقى ب سه ره رشتي يا عه ميدي هيذا تاييه ت (بارق عه بدوللا حاج حنته) فه رماندي گشتيئي نوپه راسيونا نه نفالا گه رميان، هيژهك ژ پيا سهره كيا د ناقبه را كه ركوك — چه مچه مالدا ل ده قهري به لافكر. ل روتا ۱۱۱ نيساني هيژه كا دي ژ قادركه ره م هيرش بره سهر گوندي (ئيبراهيم غولام) يي هوزا زه ننگه نه، ژماره يه كا زورا خه لكى قى گوندي نه چاربوون خو دانه ده ست هيژين حكومه تي و بي سه روشوينكرن، ل دويف ليسته كا هاتيه دان ب MEW ۵۱ مي سه روشوينكرن^(۱).

حكومه تا عيراقى زور ب درندانه به ريبوو گياني خه لكى تاكنجي ل ده قهرا هوزين زه ننگه نه و جه باري؛ چونكي ده قهرا وان جهه كي ستراتيزي و گرنگ بوو بو شوپشا كوردي، هيذا پيشمه رگه ي ژ قى ده قهري زور چالاكي نه انجامدان و نه ده قهري نزيك بازيي كه ركوكي بوو، هژماره كا زور ژ خه لكى قى ده قهري ژ لايي حكومه تي هاتنه گرتن. ل دويف ناماره كي ل ده قهرا جه باري ۵۳۹ كه س نه نفالكريه^(۲).

سه باره ت گوندي (قيرچه يي كول) به ري نه نفالي ۱۰۰ مال ب خو قه دگرتن، سپنده هيه كا زوو سوپايي عيراقى هيرش كره سهر و هه موو خه لكى گوندي ل جهه كي كومفه كرن و پاشي زه لام و ژن و زارو ژي كجودا كرن و ب ترومبياين ژ جورى ئيفا فه گوهاستن و پاش ملك و ساماني وان ژي جودا ب ئيفا فه گوهاستن و ژن و زارو و پير په وانهي كه مپان كرن و مي ژي به رزه كرن، نا ئي ۶۰ كه سان ژ خه لكى قى گوندي هاتيه توماركرن كو هاتينه به رزه كرن، به هرا پتريا وانژي نيرينه يين ل ژيي ۴۰ ساليي كي متر بوون. د ناماره كي دا هاتيه ل ۱۴ گوندين ده قهرا زه ننگه نه ژ سه رجه مي ۳۳۹ مالا، ۷۹۵ كه س نه نفالكريه^(۳).

(۱) ميدل ئيست ووج: عيراق و تاواني جينو سايد...، ل ۲۵۳ - ۲۵۴.

(۲) يووسف دزه يي: سه رچاوه ي پيشوو، ل ۱۰۶.

(۳) يووسف دزه يي: سه رچاوه ي پيشوو، ل ۱۰۷.

- تهوهری سہنگاو و باشووری گہرمیان: پر تراژیدیاترین وینین ئہنفالی ل
 ہریمما کوردستانی ل فی دہقہری پووداینہ، ب رادہیہ کی کو چہندین خیزان
 و بنہمال ب ئیکجاری ژ ناڤ برینہ و کہسہک ژئ نہمایہ. ل سپیدہہیا ۹
 نیسانی ہیزہکا مہزنا سوپایی عیراقی، ژ باژیرکی کفری بہرہڤ گوندی
 (ہومہربل) ب ریکہفتن^(۱)، سالح ہہلاج و ہک پیشمہرگہیہک ل وی سہردہمی
 دبیزیت حکومہتا عیراقی زور ہہولددان فی گوندی بگرن؛ چونکی گوندہکی
 زور قایم بوو و چہندین جارا حکومہتی ہیرش ئینابوو سہر فی گوندی و
 بہرہنگاریہکا زور ژ لایی پیشمہرگہیہہ ہاتبوو کرن و زیانہکا زور ب ہیزین
 حکومہتی کہفتبوون^(۲)، لہورا ئہڤ جارہ ب ہیزہکا زور ہیرش ئینا سہر فی
 گوندی، سہرہرای فی چہندی ئہو شیاین بو ماوی ۳ پوژان بہرگیی
 بکن^(۳)، ل وی دہمی نیزیکی ۱۰۰ پیشمہرگان د وی گوندیدا ہہبوون، لی د
 ئہنجامدا ہیزا سوپای ب سہرکردایہتیا لیوا سامی سہر ب فہیلہقا ئیکڤہ
 شیان فی گوندی بگرن؛ چونکی ہیزین پیشمہرگہی زور ماندی ببوون و ورہیا
 وان لاواز ببوو و چہندین قوریانی ژئ دابوون^(۴).

حکومہتی ل ۱۰ نیسانی گوندی (چوار شاخ) ژئ داگیرکر و ۱۱ ہی ہمان
 ہہیڤ ہیزہکا ہہڤیشک ب سہرپہرشتیا نہقیب عہد عہواد سہر ب لیوا

^(۱) ناہیدہ جہمال تالہبانی و جاسم محمہد عہلی: سہرچاوی پیشوو، ل ۱۷۶.

^(۲) چاڤیکہفتن د گہل سالح ہہلاج، ۲۰۱۱/۴/۱۸ کہلار. ل سالا ۱۹۵۴ ل گوندی عہلیان ژ دایکبوویہ،
 ۱۹۷۳ ژ لایی حکومہتا عیراقیہ دہیتہ نہفیکرن بو بہسرا تا دومایا ۱۹۷۵ ل و ۱۹۸۰ دچیتہ د ناڤ
 ریزین پیشمہرگاہہتیبدا ل ہہریمما ۵ یا قہرہداغ و رابہری سیاسی مہفرہزی بوو و پاشی و ہکو
 کادرہکی ریکخستنئ کارکر و ل شہری ئہنفالا ۱۹۸۸ بریندار دبیت و دہیتہ گرتن، تا لیپورینا ہہیڤا
 چریا ئیکئ دہیتہ نازادکرن و پاشی ہہم و ہک ماموستایہکی شورشئ ہہم و ہکو کادری ریکخستنئ
 بہردہوامی دا کاری خو.

^(۳) ہہمان ژئدہر.

^(۴) چاڤیکہفتن د گہل عاسی عہلی فہتاح، ۲۰۱۱/۴/۱۸ کہلار. ل سالا ۱۹۷۱ ل گوندی سی خزان سہر
 ب ناحیا تیلہکوڤہ ژ دایکبوویہ، ل دہمی ئہنفال پووداین و ہک پیشمہرگہہک بہشداری د شہری
 ئہنفالا دہقہرا گہرمیاندا کریہ.

پيادهيا ۴۱۷ ڦه بهره ڦڳوندي (دوراج) ل ده ڦهرا داوړه چوون و ژ هيڙين سهره كي جودا بوون، ټاكنجيڼ ڦي گوندي ب ساناهي خوادانه دهستي وان و بو (كه لها قوره توو) ڦه گوهاستن، ل سپيده هيا پوڙا پاشتر نه ڦ سوپايه ڦه گه ريا لايي هيڙا سهره كي و د پيا خودا هه ردوو گوندين (به له گه) ژ ناڅبرن^(۱). ديسان گوندي (ته په كاروس) هاته چولكرن، نووري محمه د حه سهن دبيڙيتن هڙماره كا زورا توپ و فروكه يان هاتنه سهر گوندي؛ چونكي بنگه هي پيشمه رگه ي تيدا بوو نه و نه چار بوون ب تهره كتوران گوند چولكرن و چوونه (ده شتا حاجي حه مه جان)، ۲ پوڙان مانه ل ويږي پاشي جاشان ب سهردا گرت و چوونه (كوله جو) ل ويږي له شكر هاتن چهنه ترومبيلين ژ جورئ زيل ئينان و گوتن هه ركه سي نيڦ ده مڙميران دي سوارنه بيت دي كيميائي ب وه وه ركه ين، نه و جودا و ژن و زارو جودا كرنه د قان زيالندا، نه و برنه كه لار و ژ ويږي ژي برنه (توبزاوا) و پاشي بو (نوگره سه لمان)^(۲).

ټاسكه خه ليفه عه لي ژ ټاكنجيڼ گوندي (سپيسهر) دبيڙيت: نه و د مڙوولي كاري خو يي پوڙانه بوون هند ديت هيڙين حكومه تا عيراقئ ب جاشڦه ب سهر گوندي واندا گرت، نه وي ب ده سته كفتي گرت، يي به ره نكاري ژي كري كوشت، ۴۸ بوون هه موو گرتن و برن، ژن ئينانه ناحيا قادر كه ره م و ميږ ژ وان جودا كرن، ل پوڙا ۱۲ اي نيساني ۵ هه ليكوپته رين عيراقئ ل هنداق سهرئ وان هاتن و چوون، ل ڦي پوڙي نيزيكي ۴۰۰ ميږ ژ ڦي خه لكئ كومڦه كرن و برن، پشتي هه فتيه كي ناحيا قادر كه ره م ژي چولكر و كه س تيدا نه هيلا و نه و برنه چه مچه مال تا ليږورين ده ركري^(۳).

(۱) ناهيده جه مال تاله باني و جاسم محمه د عه لي: سهرچاوه ي پيشوو، ل ۱۷۶.

(۲) چاڦيڦه فتن د گه ل نووري محمه د حه سهن، ۲۰۱۱/۴/۱۷ پرگاري. ل سالا ۱۹۴۶ ل گوندي ته په كاروس سهر ب قه زا كه لارڦه ژ دايكبوويه و ل ده مي نه نفالا پينچ زارو و هه ڦڙينا وي هاتينه نه نفالكرن.

(۳) چاڦيڦه فتن د گه ل ټاسكه خه ليفه عه لي، ۲۰۱۱/۴/۱۷ پرگاري. ل سالا ۱۹۵۱ ل گوندي سپيسهر سهر ب ناحيا قادر كه ره مڦه ژ دايكبوويه، ل ده مي نه نفالا ب سهر گوندي واندا گرتي هه ڦڙين و كوره كي وي ژ لايي حكومه تا عيراقئ هه هاتنه نه نفالكرن.

هیزهك ل كه لار به ره ژ ناحيا تيله كو چوو كو زوربه ي ئاكنجيين وي سهر ب تيره يا پوغزيا هوزا جافن، زيده تر ژ ۱۰۰ گوندين قى هوزي خرابكرن، ئاكنجيين وان ب زوري به ره ژ گوندي (كوله جو) حاجي حه مه جان) چوون و ل ۱۳ى نيساني ئه ژ هيزه گه هشته (كوله جو)، لي ل به ري هينگي ئه ژ هيزه ل (ته په سه ون) تووشى به رگرييه كا كيم ببوون، خه لكى (كوله جو) ل گه ل گوندين ديتر برياردا به ره ژ كومه لگه ها سمود ب پيكه فن، لي ژ بهر كو ب تني رپيا د ناقبه را كه لار و كفريدا ل به رسينگا وان مابوو، ب ناچاريفه به ره ژ گوندي (مله سووره) چوون^(۱)، پاشي ل ۱۴ى نيساني هه موو پيگفه كو هژمارا وان دگه هشته نيزيكي ۲۰ هزار كه سان ژ پيرو ژن و زارويا هه موو كومفه كرن و ب ئيفايين سه ربازي و ب ته ره كتوران په وانه ي كه لها سه ربازي ل (قوره توو) سهر ب ناحيا مه يدان - قه زا خانه قين كرن و ل وييري ژي به ره ژ چاره نقيسه كي نه ديار برن^(۲). ژ بهر قى كاره ساتا د قى پوزيدا هاتيه ئه نجامدان، ئه ژ پوزه ژ لايي كوميته يا به رگريي ژ مافين قوربانين ئه نفالا (C.D.A.V.R) ب پوزا ئه نفالي هاته ناساندن^(۳).

گورجيا په حيم قادر دبيژيت ل ده مي ئه نفال ب سهر ده قه را وان داهاتي ئه و ل گوندي (عه ليان) بوون، وان گوند به ردا حكومه تي ئه و برنه (كوله جو) و پاشي برنه (مله سووره)، ئه و گه له ك نه هيلانه ل وييري، به لكو د هه مان پوزدا برنه (قوره توو) و شه قه كي ل وييري هيلان، پاشي ئه و برنه (دوبن) و ژ وييري برنه (نوگره سه لمان) و ۷ هه يقان هيلانه ل وييري^(۴). ده مي حكومه تي ب سهر قى گونديا گرتي ۱۱۲ كه س ژ خه لكى قى گوندي بي سه روشوينكرن^(۵).

(۱) ناهيده جه مال تاله باني و جاسم محه مه د عه لي: سه رچاوه ي پيشوو، ل ۱۷۶.

(۲) زياد عه بدولره حمان: ئه نفال نمونه ي جينو سايدى كورده، گو قاري (سياسه تي ده ولي)، ژماره (۳)، تشريني يه كه م ۱۹۹۵، ل ۸۶.

(۳) محه مه د په ئوف: سه رچاوه ي پيشوو، ل ۷۴.

(۴) چا فنيكه فتن د گه ل گورجيا په حيم قادر.

(۵) بو زانينا ناقين فان كه سان به ري خو بده: عه بدوللا كه ريم مه حمود: په شه باي ژه هروئه نفال، به رگي يه كه م، سليماني، ۲۰۰۲، ل ۲۷۹ - ۲۸۲.

پاشی ئه هیزه بو (هواره به رزه) چوون و کومه کا بلدوزهر و ترومبیلین
قاله د گه لدا بوون هه ر گونده کی ل بهر دوزه رین وان دکه فتن خراب دکرن، ل
گوندی (کونه کوتره) یا ۶ مالی ۳۴ که س بیسه روشوینکرن. گوندی (قولیجان)
ژی ل ۱۵ نیسانی سوت^(۱).

گوندی (فهقی مسته فا) دووماهی گوند بوو ل ۲۰ نیسانی هاته ویرانکرن،
هاولاتی فهیما حوسین حه سه ن ئیک ژ ئاکنجیین فی گوندی ل وی ده می
دبیژیت: هیژین حکومه تی ب سهر گوندی وان داگرت ئه وی شیای خو
رژگارکته ئه و چوون، یی نه شیای هه موو پیکفه سووار کرن
و برنه (قالاوه)، هه فته کی هیلان ل ویری برسی و تیهنی، پاشی برنه
(توپزاوا) شه فه کی مانه ل ویری، ژن و میژ ژیکجوداکرن و سپیدی زوو سیاری
زیلان کرن و برنه (نوگره سه لمان) و بو ماوی ۶ هه یقان هیلان ل ویری^(۲).
ديسان گوندی (ده رزیله) سهر ب ناحیا سه نگاو ژی هه ر ده مان ده مدها هاته
چوولکرن، سعود مسته فا ئیک ژ ئاکنجیین فی گوندی دبیژیت گوندی وان ۶
مال تیدا دژیان، هیژین حکومه تی سهر گوندی واندا گرت و برنه (قه ره تامور)
و هه ر ده مان رۆژدا فه گوهاستنه چه مچه مال و پاشی بو (توپزاوا)، ۵ شه فا
ل ویری هیلان پاشی برنه (نوگره سه لمان) و بو ماوی ۶ هه یقا هیلان ل وی
جهی^(۳).

ل دویف بروسکا هه والگریا فه یله قا ۲ ل ۲۱ نیسانا ۱۹۸۸ بو
نقیسینگه ها ریکخستنا باکوور ل باژیژی که رکوکوی هاتیه کو سوپایی عیراقی

(۱) ناهیده جه مال تاله بانی و جاسم محمه ده علی: سه رچاوه ی پیشوو، ل ۱۷۶.

(۲) چاقپیکه فتن د گه ل فهیما حوسین حه سه ن، ۲۰/۴/۲۰ کفری. ل سالا ۱۹۲۰ ل گوندی فهقی
مسته فا ژ دایکبویه، کوری وی و هه فژینا وی و شه ش زاویین وان ل ده می ئه نفالا ل سهر ده سستی
حکومه تا عیراقی هاتینه ئه نفالکرن.

(۳) چاقپیکه فتن د گه ل سعود مسته فا، ۲۲/۴/۲۰۱۱ چه مچه مال. ل سالا ۱۹۷۸ ل گوندی ده رزیله سهر
ب ناحیا سه نگاوه ژ دایکبویه، ل ده می ئه نفالا ب سهر گوندی وان داگرتی، ئه و ل گه ل خیزانا خو
ژ گوندی ده رده قن و ژ ئه نجامی قان پوودانا چه ندین ژ که س و کارین وی دهینه ئه نفالکرن.

هه موو ئارمانجین خو پیکه بجه ئینان و خه لکی ده قهری به ره ق
چاره نقیسه کی نه دیار برن و گوندین وان ویرانکرن و نه هیلان^(۱).

پشتی نه قه هیرشه ب دووماهی هاتی و ئیک گوند ل گه رمیان نه مای،
خه لکی وی ب زوری ل قادر که ره م کومقه کرن، عه لی حه سه ن نه لمه جید و
بارق عه بدوللا و سولتان هاشم هاتن بو ته ماشاکرنا نه و که سین هاتینه گرتن
و چه ند پوژان ل سه ر شاشین ته له فزیونین عیراقی نیشا ددان^(۲). پاشی
زوربه یا نه و که سانین گرتین ب رییا شوپش - چه مچه مال په وانیه (توپزاوا)
کرن، ده می نه قه که سه د نا قه چه مچه مال را برین، خه لکی چه مچه مال ب قی
ده نگوباسی ناگه هدار بووی و زانی کوردن ب هه موو ته خ و چینین خو قه
راپه رین و هیرش برنه سه ر ئیقایین له شکری و به ربارانکرن و جامین وان
شکاندن و هنده ک ئیخسیر پزگارکرن، لی د به رانبه ردا حکومه ت ب
هه لیکوپته را که فته گیانی خه لکی و بوردومانکرن د نه جامدا ۴ هه ولاتی
کوشتن^(۳).

ژ نه جامی ئوپه راسیونا نه نفالا سییی نزیکی ۵۰۰ گوندین گه رمیان
ویرانبوون و نیزیکی ۳۸۰۹۷ گه نج و پیر و ژن و زارو بیسه روشوینبوون، ل
دویف ئامارا کومیتیه یا به رگریی ژ مافین قوربانین نه نفالا (C.D.A.V.R)
حکومه تا عیراقی ل سنووری ده قه را چه مچه مال ۵۶۴۵، ل قادر که ره م
۱۴۸۶۳، که لار ۴۵۶۷، سه نگاو ۴۹۲۲، تیله کو ۳۶۸۰، پیباز ۴۴۲۰ که س
نه نفالکرینه^(۴). هه رچه نده ئامار و سه ر ژمییه کا گشت لایه نین قوربانین
ناهیته زانین، لی ری کخراوا MEW ئاماژه ب وی چه ندی دده ت ب کیمی ۱۰
هزار که س د نه نفالا سیییدا به رزه بووینه^(۵).

(۱) زه مان عه بده: سه رچاوه ی پیشوو، ل ۶۲.

(۲) محمه د په ئوف: سه رچاوه ی پیشوو، ل ۷۴.

(۳) عه بدوللا محمه د عه لی و مسته فا محمه د که ریم زه نکه نه: نه نفالی سی و راپه رینی جه ماوه ری
چه مچه مال ۱۱/۴/۱۹۸۸، ل ۴۰۴. قه کولینه که پیشکیشی کونفرانسی نه نفال کربوو.

(۴) محمه د په ئوف: سه رچاوه ی پیشوو، ل ۷۵.

(۵) یوسف دزه بی: سه رچاوه ی پیشوو، ل ۱۱۷.

ئۆپەراسیونۇ ئەنئەنەت چواری: ۳ - ۸ گولانا ۱۹۸۸

ئەق ئۆپەراسیونۇ ئەنئەنەت چواری، چەمى پەزان، شوان، دەشتا کویە، تەق تەق، شیخ بزی، خالخالان، پردی، دیگەلە، خەلەکان، دوکان، سورداش، تەکی و چەمچەمال ب پیتەچوو و د ۲۰ تەوهرادا دەستپیکر^(۱)، ب قی پەنگی خواری دیار:

- ژ چەمچەمال بەرەق کانی عەرەبان، تلیان، تیژە، مەحمەخان.
- ژ چەمچەمال بەرەق شیخ پالەوان، تەوکل، ئاغجەلەر.
- ژ چەمچەمال بەرەق ئاغجەلەر، گوپتەپە، گەلناغاج، سەرچنار.
- ژ چەمچەمال بەرەق بگرش، فەقی میرزا.
- ژ تەق تەق بەرەق قەرەنا و کینک، قەسروک، گرد خەبەر، کانی هەنجیر ئیبراھیم ئاغا.

- ژ تەق تەق بەرەق شیوہ سور، تورکمان، کاریزە، باغ.
- ژ تەق تەق بەرەق کونە گورگ، باغە جنیر، گەرمک، تەکەلتو.
- ژ تەق تەق بەرەق مخەرەس، مەلا زیاد، دەم زی، گۆمشین، قزلو.
- ژ کۆمەلگەها گۆپالە کو دکەفیتە سەر پیتا سلیماننی ل دولابازیان بەرەق سەرچاوا، کانیبی، گەرە دی.

- ژ سوسی بەرەق شیلەخان، عەودالان، زەرزی، قۆج بلاغ.
- ژ سوسی بەرەق سەرد، دەرەنار، چەمی سور قاوشان.
- ژ قەزا دوکان بەرەق کەلکە سماق، کانی سور، عکیسە، یوگد، کانیبی ل دەشتا کۆیە.

- ژ کویسنجق بەرەق بامورتاکان، شەوکیپ، باجوان، ناسر ئاغا.
- ژ کویسنجق بەرەق بناری حاجی قەلا، داوود ئاوا.
- ژ کویسنجق قەسری، تیمار، دۆندار.
- ژ ناحیا شوان بەرەق گوندین جولحان، پاپیلان، گورگان، قەفار.

^(۱) علی تەتەر نیروہی: سیاسەتی حکومەتی عێراق...، ل ۱۱۰.

– ژ ناحیا شوان به ره ژ سنووری شیخ بزینا ژیری گوندین علی بهیان، شه وگپ، مه رزیخه، عه مدون.

– ژ ناحیا ئالتون کوپری به ره ژ گوندین گهلوزی، سه ریر، قه ره سالم، کاوول سوار، تولکمی.

– ژ ناحیا قه ره هه نجیر کو دکه فیهته سه ر جادا که رکوک سلیمانی به ره ژ گوندین شوانی سه ر خاسه، ده لوق، قلا و قوت... تاد^(۱).

ب فی په نگی له شکرئ عیراقی، ل ژیر فه رمانا سه دام حوسینی و ب سه رپه رشتیا علی چه سه ن ئه لمه جیدی په لامارا فی ده قهری دا و چه کی کیمیایی دژی خه لکی سیفیل ب کارئینا، ئارمانج ئه و بوو زورترین خه لکی بکوژن و ترسی د ناف خه لکی ده قهریدا به لاق بکه ن بو هندی خو بدنه ده ست وان^(۲). ل به رانبه ر دا هیژین پیشمه رگه ی ل ده قهرین دیتر و پشتی ئوپه راسیونین ئه نفالا (۱و۲و۳) ئاماده کاریین زیده تر کربوون، هه رچه نده دزانین کو نه شین به رانبه ر چه کی کومکوژی و هه کو چه کی کیمیایی به رگری بکه ن^(۳). حکومه تا عیراقی د جیبه جیکرنا ئه نفالاندا هیژه کا ب قه باری ئیکجار زور ب کاردئینا و بو هندی وره و به رگریا پیشمه رگه ی تیک بشکینیت، چه کی کیمیایی ژی ب په نگیه کی به رفره ه ب کاردئینا و وه لی هاتبوو کو چه کی کیمیایی وه کو چه که کی ئاسایی و کلاسیک ل هه موو ده قهرین کوردستانی بکاردهات، بو وینه: ئه و هیژین بو سه ر ده قهرین رزگار کریین هه ولیری ئه نجامداین، دوو فه یله ق و ده هان هه زار جاش ب کارهاتبوون ژ بلی هیژین تاییهت، کوماندو گاردی کوماری و ل گه ل هه موو شیانیین هیژا زریپوش و ئه سمانی^(۴).

(۱) علی نبی صالح الدوسکی: المصدر السابق، ص ۱۷۶ – ۱۷۷؛ زه مان عه بده: سه رچاوه ی پیشوو، ل ۶۵ – ۶۶.

(۲) زه مان عه بده: سه رچاوه ی پیشوو، ل ۶۷.

(۳) علی ته ته ر نیروه یی: سیاسه تی حکومه تی عیراق...، ل ۱۱۰.

(۴) هه مان سه رچاوه، ل ۱۲۰.

ئەقى ئەنفالى ب كيميا بارانكرنا گوندى (گوپتەپە)، ل دەمژمير ۵:۴۰
 ئيقارى ل ۳ى گولانى دەستپيكر، دەمى خەلكى قى گوندى خو بو پوژى
 شكاندا پوژيا رەمەزانى ئامادە دكر، حەفت فروكين ميگ ب نزمى ل سەر
 گوندى (گوپتەپە) هاتن و چوون، پاشى دەنگەكى نەرم هاتە بەر گوھى
 خەلكى دەقەرى ب ۸ گورمينان پاشى دووكيله كا سپى بلند بوو، بيھنەك
 بەلاقبوو وەكو بيھنا سيقي و سيري كو بوو ئەگەرى مرنا دەهان كەسان،
 ليستەك ب MEW هاتىە دان ناقي ۱۵۴ كەسپن قى گوندى تيدا توماركرينە ژ
 قوربانين قى بوردومانى^(۱). دەمان دەمدا گوندى (عەسكەر) ژى ب ۸
 بومبان كيميا بارانكر، د ئەنجامدا هژمارەكا زورا خەلكى قى گوندى بوونە
 قوربانى^(۲). گوندنشينين قى دەقەرى هوسا دياردەكن پشتى هيرشا سەر
 (گوپتەپە)، ئاڧا زىيا بچوك زىدەبوو، بو پيگرتن ل دەربازبوونا خەلكى قى
 گوندى حكومەتا عىراقى هەموو دەروكين ئاڧا بەنداڧا دوكان قەكرن.
 رزگاربووين (گوپتەپە، عەسكەر و حەيدەربەك) ب هەموو لايەكىدا
 بەلاقبوون، ھندەك بەرەڧ باشوور و چەمچەمال چوون، خەلكى دى ژى بەرەڧ
 پوژئاڧا چوون^(۳).

ھيزين حكومەتى ل سپيدەھيا ۴ى گولانى زىدەتر ژ ۵۰ خيزانين خەلكى
 (عەسكەر) گرتن و ب لوريان بو پوژھەلاتى و بو ئوردوگايى (سوسى) برن. ب
 قى رەنگى زوربەيا خەلكى دەقەرى چ ب پىيا گرتنا وان ژ لايى سەرباز و
 جاشانڧە، يان ب پىيا ليبورينا ژدرەو و ب نەچارىڧە خو دابيتە دەست، كەتنە
 دەستى سوپايى عىراقى و هاتنە بەرزەكرن^(۴).

(۱) ميدل ئىست وچ: عىراق و تاوانى جينو سايد...، ل ۱۳۷.

(۲) بو زانينا ناڧين فان كەسان بەرى خو بدە: غەريب عەسكەرى: تاوانەكانى پوژم لە دى عەسكەردا،
 پوژنامەى (كوردستانى نوئى)، ژمارە (۲۳)، ۱۹۹۲/۲/۲۰، ل ۳.

(۳) ميدل ئىست وچ: عىراق و تاوانى جينو سايد...، ل ۱۳۷.

(۴) يووسف دزەبى: سەرچاوەى پيشوو، ل ۱۱۹.

هیزین عیراقی پشتی کیمیا بارانکرنا (گوپته په و عهسکه) ب ۱۲ ده مژمیرا و ل ۴۱ گولانی دابه شیبون، هنده ک ژ هیزا وان ژ ده رقیه کویسنجه ق په لامارا گوندین ب دریزاھیا پووباری زینا بچوک دان، په تلین دیتر ژ (سوسی) و چه مچه مال ده رچوون و ل باشووری که ناری پووباری که هشتنه ئیک، دوو کوم ژی ژ ته قته ق ده رچوون، ئیک به ره ق کویسنجق، یا دی ژی ژ پووباری ده ریبزبوون و به ره ق ده ره رین هوزا بزینی لی نیشته جی چون^(۱).

گوندی (خه رابه)، ژ وان گوندان بوو کو د قی پوژیدا که فته بهر هیزشین سوپایی عیراقی، ئیسماعیل حه مه سالج دبیزیت گوندی وان نیزیکی ۵۰ ی مالا ب خو قه دگرت و ب ژیا نه کا زور ئاسایی و ساده ژیا نا خو بریقه دبرن، لی ل پوژا ۴۱ گولانی هیزین حکومه تی ژ هه موو لایه کیفه ده وروبهرین وان گرتن وان قه ستا په قی کر، کومه ک ژ قی خه لکی ل ده شتی ژ لایی حکومه تیقه هاتنه گرتن، پاشی ده نگو باس د نا ق و اندا به لاقبوون چیی خو ته سلیمی هیزین حکومه تی بکه ت دی ئازادکن و قریکه نه د نا ق که س و کارین و اندا، هنده ک که سان خو ته سلیمی مسته شارا کرن و بیسه روشوینکرن^(۲).

ل سه ر (چیایی ته که لتوو) ب دوور اتیا ۳ کم ژ باشووری پوژئا قایی ته ق ته ق به ره ه نگاریه کا زور ژ لایی پیشمه رگه یفه هاته کرن، سه ر کردی فه یله قا ئیک سولتان هاشم ئاگه هداریا له شکری ب هه بوونا به رگریه کا دژوارکر. پاشی هیزین حکومه تی به ری هیزشین خو دانه قی چیایی و ب توندی و ب چه کی کیمیا یی شیان کونترولی ل سه ر بکه ن و هیزین پیشمه رگه ی نه چارکرن خو قه کیشن و ته رمین خو بهیلنه د نا ق قادا جه نگیدا^(۳).

(۱) میدل ئیست ووج: عیراق و تاوانی جینو ساید...، ل ۱۳۸.

(۲) چا قپیکه فتن د گه ل ئیسماعیل حه مه سالج، ۲۶/۴/۲۰۱۱ کویه. ل سالا ۱۹۶۵ ل گوندی خرابه سه ر ب ناحیا ته ق ته قفه ژ دایکبوویه، ل ئه نفالین ۱۹۸۸ یازده که س ژ بنه مالا وی هاتینه ئه نفالکرن ژ وانا ژی دوویرا مام و پسما مین وی بوون.

(۳) علی نبی صالح الدوسکی: المصدر السابق، ص ۱۸۳.

ديسان هيڙين حڪومهتا عيراقى هر د هه مان پوڙدا واته ل ۴ى گولانى و ل ده مڙميڙ ۷:۴۰ تووشى به رهه نگاريه كا توندا پيشمه رگه ل گوندى (ته لو) بوون^(۱)، ۴ مه فره زين پيشمه رگه ل قى گوندى بوون و هر مه فره زيه ك ڙ ۱۰ كه سان پيڪهاتبوو، ڙ نه نجامى قى به رهه نگاري، سولتان هاشم نه چاربوو داخوذا هاريكاري بڪهت، زيده تر ڙ ۷۰۰ كه س ڙ هيڙا شه پڪهه را نه منى ب هه ليكوپته ران ل هه واري چوون، تا شيان قى گوندى بگرن و بسوڙن^(۲). هيڙين پيشمه رگه ل كو هڙمارا وان نيزيكي ۲۵ كه سان بوول ده مڙميڙ ۹ ل گوندى (سورقاوشان) ڙى، تووشى هيڙشا هيڙين حڪومهتى بوون و نه شيان به ران بهر سوپاي براوه ستن و خو قه كيڙشان. هيڙين حڪومهتى گونديڻ (عه والان، كلياش و تلان) سوتن^(۳).

هيڙين حڪومهتى پشتي پوڙهه لاتا ته ق ته ق ب ئيڪجاري ويڙانكري، هڙماره كا زور ڙ خه لڪى وي گرتن و پاشي به رهه ق ده قه را شوان چوون كو ۷۶ گوند ب خو قه دگرتن، ل سپيده هيا ۵ى گولانا ۱۹۸۸ هيڙين عيراقى ب سه ر ئيڪه م گوندى قى ده قه ريڊا ب ناڻى گوندى (ده لوق) گرت كو نيزيكي ۸۰ خيڙان تيڊا دڙيان، به هرا پتريا ميڙين قى گوندى چهك هه لگرت بو هندى به رهه قاني ڙ خو بڪه ن. ڙ نه نجامى قى هيڙشى ۲۸ كه س هاتنه گرتن و ۱۰ كه س ڙى كه فتنه بهر بومبارانكرنا هه ليكوپته را و هاتنه كوشتن^(۴). هر د هه مان پوڙدا سوپاي عيراقى هيڙش كره سه ر گونديڻ (خاله كوتيا) نيزيك (دهك و زگيله)، لى خه لڪى وان شيان خو پڙگار بڪه ن و ب تنى ۶ كه سين پير كو نه شيابوون خو ده رباز بڪه ن، كه تنه د ده ستنى له شكري عيراقيدا. ۵۰ كه س ڙ خه لڪى گوندى (دهرمانا) ڙى خو پڙگاركرن و ۱۲ پوڙا ب تنى گيا دخوارن. گوندى (قه ره سالم بى ڙيڙي) نيزيكي ۳۰ مالا لى بوون، هر د قى پوڙيدا تووشى

(۱) المصدر نفسه، ص ۱۸.

(۲) عه لى ته ته ر نيروه بى: سياسهتى حڪومهتى عيراق...، ل ۱۱۱.

(۳) على نبى صالح الدوسكى: المصدر السابق، ص ۱۸۳.

(۴) زه مان عه بده: سه رچاوهى پيشوو، ل ۶۹.

پهلامارا سوپایی عیراقی بوون، د ئه نجامدا زیانه کا زؤرا سه رومالی گه هشته خه لکی قی گوندی، هه موو که ل و په لاین وان تالان بوون و خانین وانژی ب شه فله و بلدوزه را راست کرن و ۲۹ کهس ژی ژ خه لکی قی گوندی هاتنه گرتن و به رزه کرن، کو به هرا پترا وان ژییی وان د ناقبه را (۲ - ۵۱) سالییدا بوون، ژ وانا ژی ۱۷ ژ په گه زی نیر و ۱۲ می بوون^(۱).

گوندی (ئه سکه ندهر به گ) ی ده قه را شیخزینی، کو نیزیکی ۶۰ مالا تیدا دژیان که فته بهر په لامارا له شکر ی عیراقی و خه لکی وی به ره قه خالخالان و (کپوه چه ره له) چوون، لی ژ ئه نجامی قی په لاماری ۳۹ کهس هاتنه گرتن ژ وانا ژی ۱۶ ژ په گه زی نیر و ۲۳ می، کو به هرا پتريا وان د ژیی د ناقبه را (۱ - ۶۰) سالییدا بوون^(۲).

ژ ئه نجامی په لامارا حکومه تی بو سهر ده قه را زینیا بچوک خه لکه کی زور وه ک دیل هاتنه گرتن، ب تنی ل گوندین (کلیسا، بوکرد، قبزلو، کانی هه نجیر و کوشین) ۱۶۸۰ کهس و ل گوندی (گوپته په) ۵۰۰ کهس، ژ بلی ب سه دان که سان ل گوندین دیتر هاتنه بیسه روشوینکرن. ب په نگه کی گشتی ۲۸۵۰۰ کهس وه ک دیل هاتنه گرتن و ۲۵۰ گوند ژی ویرانبوون، ژ فان گوندا ژی ۷۵ گوند ل ده قه را ئا غجه له ر، ۴۴ گوند ل ده قه را کویه، ۵۲ گوند ل ده قه را ته ق ته ق، ۶۱ گوند ل ده قه را شوان^(۳).

MEW ئامازه ب وی چه ندی دده ت کو حکومه تا عیراقی سی سه نته ریئ کاتی ل دولا زینیا بچوک بو گرتیین ئه نفالا چواری ئاماده کربوون، کومه له کا خه لکی (گومه شین) و گوندین دیتر بو ماوی سی پوژا برنه (هه رموته) کو که مپه کا سه ربازی بوو ژ ده رقه ی باژیرکی کویئ. هه روه سا خه لکی دهر بازبووی کیمیا بارانا ۳ گولانی ل (گوپته په و عه سکه ر) بو (ئوردوگایی زوره ملیی ته کیه) کو ل سالا ۱۹۸۷ ل سهر رینیا سه ره کیا ژ چه مچه مال به ره قه

(۱) میدل ئیست ووج: عیراق و تاوانی جینو ساید...، ل ۱۴۲.

(۲) یوسف دزه بی: سه رچاوه ی پیشوو، ل ۱۲۵.

(۳) عه لی ته ته ر نیروه بی: سیاسه تی حکومه تی عیراق...، ل ۱۱۲.

پوڙهه لاتی دچیت دروستکربوو، فه گوهاستن. دیسان باژیرکی تهق تهق ژی سهنته رهکی گرنگ بوو و ۱۰ هزار گرتیئن لایی باکووری پووباری زیی بچووک تییدا کومفه کربوون^(۱).

سه رکردایه تیا فه یله قا ۱ ب دهر کرنا به یانه کی ل ۷ ی گولانا ۱۹۸۸ سوتن و ویرانکرنا هه موو گوندین کو ئارمانجا ئوپه راسیونا ئه نفالا چواری بوون پاگه هاند^(۲). د وی بروسکا کو لیوا پوکن سولتان هاشم ئه حمه د سه رکردی فه یله قا ئیک ل ۷ ی نیسانا ۱۹۸۸، ئاراسته ی عه لی حه سه ن ئه لمه جید و حسین ره شهید تکریتی جیگری سوپا سالاری عیراق و سابیر ئه لدوری ریقه به ری گشتیئی هه والگری کربوو، هاتبوو کو ئه فان هیزا به شداری د ئه نفالا چواریدا یا کری: هیزین فه یله قا ۱ ل گه ل یه که یین سه ر ب قی فه یله قیقه ژ وانژی سه رکردایه تیا هیزین نه سر ب سه رۆکاتیا عه میدی پوکن خالد ئه حمه د ئیبراهیم، هیزین ۴۶ ب سه رۆکاتیا عه میدی پوکن عه لی ئه حمه د محه مه د سالح، هیزین جه حفه لی نیشتمانی ۱ ب سه رۆکاتیا عه میدی پوکن سه عد شه مه سه دین، عه میدی هیزا تاییه ت ب سه رۆکاتیا عه میدی پوکن بارق عه بدولا ئه لحاج حونته، (امریه مواقع فه یله ق ۱) ب سه رۆکاتیا عه میدی پوکن عه لا محه مه د تاها و ده سه ته کین ته نگافیا سلیمانی و که رکوک، ئه ندازیاریا سوپای، ده سه ته یین ئه رکانا هه والگریا فه یله ق و فرقین سوپای، ده سه ته یا کیمیایی، هیزا ئاسمانی ب هه موو جوړین ویقه و هه والگریا گشتیا سوپای^(۳).

(۱) میدل ئیست ووچ: عیراق و تاوانی جینۆساید... ل ۱۴۵.

(۲) ئه.ئا.پا.ئا.ه.ک: برقیه من قیاده الفیلق الأول، الرقم ۸۰ فی ۱۹۸۸/۵/۷، سریه فوریه ای/ رئاسه الجیش.

(۳) عه لی ته ته ر نیروه بی: سیاسه تی حکومه تی عیراق... ل ۱۱۳.

ئۆپەراسیونۇ ئەنڧالا پېنجى و شەشى و حەقتى:

۱۵ گولان - ۲۶ تەباخ ۱۹۸۸

قى ئۆپەراسیونى دولا ناڧ چىايىن شەقلاوه، پواندنز، دولا باليسان، دولا ئالانە، دولا سماقولى، دولا مەلەكان، دولا وەرتى و دولا ھىران ب خۆڧە گرتىبون^(۱). سەرەراى مەزناتىا قى ئۆپەراسیونى، بەرگىيا پېشمەرگەى زىدەتر ژ ۳ ھەىڧا ڧەكىشا و ئەگەر دووماھىيا جەنگى ئىران و عىراقى نەباىە، زۆر ب زەحمەت بوو كو حكومەت ب سەر ھىزىن پېشمەرگەىدا زال بىا^(۲).

ھىرشىن حكومەتا عىراقى ل ناڧەراستا ھەىڧا گولانا ۱۹۸۸ گەھشتنە دولا باليسان و ب توندترین شىوہ پەلامارا قى دەڧەرى دا، لى خەلكى دولىن باشوورى پۆژھەلاتى پواندوز پىشتى پەلامارا كىمىاوىا نىسانا ۱۹۸۷، زۆرەىيا دەڧەرى بچە ھىلا بوو، لەورا د قى پەلامارىدا ڧەگواستن و كوشتنا ب كوّمەلا گوندنشىنان ببوو كىشەىەكا گرنگا سوپايى عىراقى، د گەل ھندىدا سىياسەت و رەڧتاركىنا سوپاي ھەمان ئەو توندوتىژى و دلرەقى بوو كو ھەر ژ ئەنڧالا ئىكى پەىرەوكرى^(۳).

بەھرا پترا دەڧەرین سنوورىين پارىزگەھا ھەولپىرى ل سالىن ۱۹۷۷ — ۱۹۷۸ و ۱۹۸۳ — ۱۹۸۴ ھاتبوونە چولكرن و خەلكى وان ڧەگواستىبونە كوّمەلگەھىن زۆرەملى، لى د گەل ھندىدا ھندەك گوند مابوون، ب تايىبەت گوندىن ئازادكرى كو دەڧەرین ئاسى بوون و بارەگاىين پېشمەرگەى تىدا بوون و ژ بەر بەرگىيا پېشمەرگەى و خەرىكبوونا سوپايى عىراقى ب جەنگى ئىرانىڧە دەستى سوپايى عىراقى نەدگەھشتى^(۴).

(۱) محەمد عەبدوللا عومەر: ئەنڧالى پارىزگای ھەولپىر ھۆكار و دەرئەنجام، ل ۲۹۰ و پىن دىڧدا.

ڧەكولپنەكە پىشكىشى كونڧراسى ئەنڧالا كرىبوو.

(۲) شۆپش حاجى رسول: ئەنڧالى كورد...، ل ۱۱۰ — ۱۱۱.

(۳) میدل ئىست وچ: عىراق و تاوانى جىنۆساید...، ل ۱۴۹.

(۴) یوسف دزەبى: سەرچاوهى پىشوو، ل ۱۲۸.

سوپایی عیراقی ئیکه م هیرشا خو بو سهر فی ده قهری ل ده مز می ۶ ی
 ئیقاریا ۱۵ ی گولانا ۱۹۸۸ ده سته پیکر کو دووماهی پوژا په مه زانی بوو، د
 ده مه کیدا خه لکی ده قهری به ره هیا جه ژنا په مه زانی دکر، ژ نیشکه کیفه
 سوپایی عیراقی ب چه کی کیمیایی و ب فروکه یان هیرش ئینا سهر گوندین
 دولا باليسان و نه فو پهراسیونه ده سته پیکر، نه فه جه ژنانه یا حکومه تا
 عیراقی بوو بو گه لی کورد ب بیره وه ریه کا پیروزا ئایینیدا^(۱).

د فی هیرشیدا ب تنی ل گوندی (باليسان) ۳۶ که س هاتنه کوشتن، ۱۷
 ژ وان ژ په گه زی نیر بوون و ۱۹ ژی ژ په گه زی می، کو به هرا پتر ژیی وان د
 نافه را (۲ - ۵۵) سالییدا بوو. ده رباز بووین فی په لاماری ته رمی ۳۳
 قوربانیا د گوره کی ب کومدا ل نيزیک گوندی فه شارتن. سوپایی عیراقی هه
 زوو ۲۰ گوندین دولا (باليسان) داگیر کرن، لی سروشتی ده قهری ریگر بوو کو
 نه هیلا حکومه تا عیراقی بگه هیته نارمانجا خو کو دفا رییا به ره فو سنووری
 ئیرانی ل خه لکی ده قهری بگریت^(۲).

گوندین (باليسان، هیران، مه له کان) و گه لیین ده ورو بهر پشتی
 هه فته یه کی ل ۲۳ ی گولانی که فتنه بهر هیرشا کیمیایی، بو هندی که س پرگار
 نه بیت، نه فو بوردومانه بو ماوی ۲۰ خوله کان یا به رده وامبوو. بو جارا دووی
 ژی هه ر هه مان گوند ب چه کی کیمیایی بوردومان کرن، نه و که سین ژ هیرشا
 کیمیایی ئیکی پرگار بووین، د هیرشا دوویدا هاتنه هنگافتن. هژماره کا زور ژ
 پشتی چه ند پوژان ژ ده ربه ده ریی کو نه شیا بوون ژ دوریچا له شکر ی عیراقی
 پرگار بین، خو دانه ده ست و ل (که لها سپیلی) ل باکووری هه ریر، میرو ژن
 ژیکجودا کرن و به رزه کرن^(۳).

فی نوپه راسیونی نه فو ته وه ره ب خو فده دگرتن:

– ژ جادا ریشکریان به ره فو گوندی وه رتی.

(۱) علی ته ته ر نیروه یی: سیاسه تی حکومه تی عیراق...، ل ۱۱۴.

(۲) یوسف دزه یی: سه رچاوه ی پیشوو، ل ۱۲۹.

(۳) علی ته ته ر نیروه یی: سیاسه تی حکومه تی عیراق...، ل ۱۱۴.

- ژ پرا حافظ بهره ژ دیگه له، سرات، کلیته.
- ژ پواندز بهره ژ هندرین.
- ژ پواندز بهره ژ ئاکوویان، فهقیان، که سره وان.
- ژ پواندز بهره ژ چپایی دوسکات، شیروانا مه زن، ئاوی شامیران.
- ژ که ناری حهریر بهره ژ سیساوه، شیخ مه محمودیان، چپایی هه وری.
- ژ که ناری خه لیفان بهره ژ چپایی کوره ک، بلنداهیین جوانه گا.
- ژ خه لیفان بهره ژ دولا ئالانه.
- ژ بیټوانه بهره ژ شیرئ، مه له کان.
- ژ بیټوانه بهره ژ باليسان.
- ژ شه قلاوه بهره ژ هیران، نازنین، گومه سپان، سولواک، کیشکه.
- ژ دیگه له بهره ژ عه لیاوه.
- ژ کویه بهره ژ زنجیرا چپایی باوه جی، کروش.
- ژ هیزوب بهره ژ قافا و گردی گوران^(۱).

حکومه تا عیراقی سهره رای سوتنا ده هان گوندان، لی نه شیا د قی
 ئوپه راسیونیدا زورا سهرکه فتی بیت و جوره نه ریکوپیکیه ک د ناڅ له شکرئ
 عیراقیدا په یدا ببوو. هیژا پیشمه رگه ی ژ نه گه ری سروشتی ئاسی یی چپاییین
 قی ده قه ری به رگه یه کا زورتر دکر، مینا وی به رگه ی ل ای حوزه یرانی ل
 چپایی کوره ک کری، کو حکومت نه چاریبوو داخوازا هیژا زیده تر بکه ت.
 سهره رای به رده وامیا فان هیژشان حکومتی دان پیدان ب هندی کر کو
 نه شیاینه هه موو ئارمانجین خو بده ستفه بینیت، ل دویف نفیسینا لیوایی
 روکن یونس محمه د نه لزه رب سهرکردی فه یله قا ۵ بو سهرکردایه تیا نه رکانی
 بو دارشتنا پلانا ئوپه راسیونتا نه نفالا شه شی، سهروک نه رکانی داخواز ژئ کر
 تا ده مه کی گونجای قی ئوپه راسیونتی رابگریت^(۲).

^(۱) زه مان عه بده: سهرچاوه ی پیشوو، ل ۷۲ - ۷۲؛ علی نبی صالح الدوسکی: المصدر السابق، ص ۱۸۸ - ۱۸۹.

^(۲) عه لی ته ته ر نیروه یی: سیاسه تی حکومتی عیراق...، ل ۱۱۴.

ژوان گوندین کو زورترین هژمارا خه لکی لی به رزه بووین گوندی (بلی یا ژیری) بو، بو وینه: د راپورته کا مهیدانیا ریقه به ریا نه منیدا هاتبوو ل ۳۱ حوزهیرانی سی خیزانین گوندی (بلی یا ژیری) ژ لای فرقاً ۴۵ قه هاتبوونه گرتن و تیدا هاتبوو کو لیستا زانیاریا له باره ی ۲۷۶ که سین دیتر ژی د دهستین واندا بوویه، د یادداشتنامه یه کیدا کول سالا ۱۹۹۸ پیشکیشی ریخراوا خاچا سوورا نیقده وله تی هاتیه کرن، ل بیره وه ریا سالیادا په یماناما قه دهغه کرنا جینوسایدی، لیسته کا ناف و ژیی ۳۳ که سین به رزه ژ گوندین (بلی یا ژیری و که ندول) هاتییه. حکومتی گرتی بو (توپزاوا) برن، پاشی کرنه سی به ش ژن و زارو بو به ندیخانا (دوبن)، پیره میر و پیره ژن ژی بو (نوگره سه لمان) برن^(۱).

ژ نه نجامی کیمیا بارانکرنا ده قهری ب کیمی سی زارو ژ گوندی (بلی یا ژیری) د ژیی (۲ — ۳) سالیادا و ل گوندی (نازه نین) ژی ۲ که س بوونه قوربانای، ههروه سا گوندین (سویره و ئاکویان) کو ب مه زنترین گوند دهیته هژمارتن ل ده قهری، ل گه ل (چپایی رهشکی بانه شان) ژی که فتنه به رهیرشا کیمیایی و پاشی ل ۲۳ ی گولانی هیرشا زه مینی ژی بو ده قهرین وان دهستپیکر، نه و خه لکی ل گوندین (ئاکویان) و ده قهری مای، بوونه سی به ش: به شی ئیکی به ره ق سنووری ئیرانی چوون کو ۵۵ کم گوندی وان ل سنووری ئیرانی یی دووره، لی رییه کا گه له کا ئاسی و چپایی بو، ژ نه نجامی برسی بوون و مانندیبوونا وان چه ندین پیر و زارویان گیانی خو ژ ده ستدا. به شی دووی به ره ق (کومه لگه ها زوره ملی یا حاجیوا) ل باکووری به نداقی دوکان بو ماوی ۵ پوژان ب پیان پی بری تا گه هشتن. به شی سیی به ره ق چپایین ده وروبه ر چوون بو هندی ل شکه فت و چیا خو قه شیرن^(۲)، ۵۰ خیزانین گوندی (بلی و گه ره وان) پشتی ماوه یه کی ژ نه گهری مانندیبوونی و

(۱) یوسف دزه یی: سه رچاوه ی پیشوو، ل ۱۳۴.

(۲) زه مان عه بده: سه رچاوه ی پیشوو، ل ۷۴.

بی خوارن و قه خوارنی چوونه گوندی (جوله میرگی) ژیر دهسه لاتا حکومه تی، لی ده می گه هشتینه خالا پیشکنینا گوندی جاشا گوتی: "نوکه ده مه کی گونجای نینه خو بدنه دهست"، پاشی سه ریزان ده وروبهرین فی خه لکی گرتن و لیست بو دروستکرن و ره وانه ی (سه ریزان گه ها سپیلکی) کرن، ل ویری هر ۸ - ۹ خیزان د چادره کیدا کومفه کرن و ده وروبهرین وان سیمکرن. هه روه سا هه ردوو گوندین (گه ره وانان سه ری و ژیری) ژی ب په نگه کی درپندانه هاتنه ویرانکرن و هه موو شینوارین ژیانی ل فان گوندان ژ ناخبرن، هه تا گورین ناغ گورستانی و کانی ژی ویرانکرن^(۱).

پشتی بوردومانکرن ده قهری ژ لای سوپایی عیراقیقه، خه لکه کی زوری سیقیل ژن و زارویان، شیان خو بگه هیننه ناغ باژیری شه قلاوه. حزبا به عس، نه من، پولیس و له شکر، پوژا ۱۵ ی حوزه بیرانی پژیانه ناغ باژیری و مال مال گه ریان، چه ندین که س و خیزان ل گه ل هه موو نه و که ل و په لین ژ لایی حکومه تا عیراقیقه د قه ده غه کری بوون گرتن. گرتی ژی ژن و زارو و خه لکی گوندین ده وروبهر بوون و چ پوله ک د فان شه راندا نه بوو. د هه مان پوژدا و ب به شداریا هه مان هیژین سه رکوتکه ر و هیژا هه وار هاتنا هه ولیری، باژیری دیانا و پرواندز ژی که فتنه بهر هیژین وان و ل باژیری پرواندز ۸۷ زارو و ژن گرتن و ۱۱ خانی ژی راست کرن، دیسان ل ناحیا هه ریر ژی ۴۷ که س گرتن^(۲). نه ف لیگه ریان ل ناغ باژیران بوو نه گه ری په یدابوونا چه ندین ده سندر یژیا بو سه ر خه لکی بی تاوان، هه تا لایه نگرین حکومه تی ژی بهر که فتن و کاریگه ریا نه رینی کره سه ر بارودوخی ئاسایشا ناغ باژیری و گله و گازندین زور ب دویفدا هاتن. عه لی حه سه ن نه لمه جیدی ل ۱۰ ی تیرمه ها ۱۹۸۸ بیپاردا کو بی ئاگه هداری و رازه مه ندیا وی نابیت چ باژیره ک بهیته

(۱) هاتیه فه گوه استن ژ: یوسف دزه بی: سه رچاوه ی پیشوو، ل ۸۷.

(۲) نه. ئا. پا. ئا. ه. ک: برقیة أمن شقلاوة، الرقم ۳۳۴ فی ۱۹۸۸/۶/۱۵، سریه فوریه، إلی/ أمن اربیل س ۲؛

نه. ئا. پا. ئا. ه. ک: برقیة أمن صدیق، إلی/ أمن شقلاوة س ۲، الرقم ۱۱۸۰ فی ۱۹۸۸/۶/۱۵؛

نه. ئا. پا. ئا. ه. ک: برقیة أمن شقلاوة، الرقم ۳۳۳ فی ۱۹۸۸/۶/۱۵، سریه فوریه، إلی/ أمن اربیل س ۲

پشکین، بۆ هندی ب ریکوپیکتور و کاریگه رانه تر ئه فکاره بهیته
ئه نجامدان^(۱).

پشتی ئه نفالا پینجی ب دووماهی هاتی، نه خشه و پلانین ئه نفالا شه شی
هاتنه دانان و ئاماده کاری بۆ هاتنه کرن ژ لایئ سوپایفه، هه رچه نده د
راپورتا سه رکر دایه تیا فه یله قا ۵ دا هاتبوو کو تیکشکاندنا به رگریا
پیشمه رگه ی ل دولا (باليسان و ئالانه) وان پلانا خو ل ۳۰ ی گولانی بۆ
سه روکایه تیا دهسته یا ئه رکانی یا سوپای ل ۷ ی حوزه ییرانی ۱۹۸۸ هه نارته و
داخوازا پاشئێخستنا هیرشی کریه بۆ ده مه کی دیتر، ئه گه ری پاره وستاندنا
هیرشی ژ ی ل ژیر فشارا به رگریا هیژا پیشمه رگه ی بوو، کو هیژین ئیکه تی
شیان ل پوژا ۳۰ ی گولانی به رسینگا هه موو وان هیرشان بگرن کو کربوونه
سه ر (گه روویا مه نجه ل) و (چیاپی بیترخین) و گوندی (زیاره ت)^(۲).

فه ریق پوکن نزار خه زره جی سه روک ئه رکانی سوپای عیراقی،
جاره کادیتر ل ۲۵ ی حوزه ییرانا ۱۹۸۸ فه رمان ب فه یله قا ۱ دا، کو ل سه ر
فه رمانا سه دام حوسین ئوپه راسیونین ئه نفالی ده ستپیکه نه فه . قی جاری قی
ئوپه راسیون ل دولا (سماقولی و باليسان) ده ستپیکر و ل ۲۶ ی هه مان هه یف
ئه ف ده فه ره کیمیا بارانکر، سه دام حوسینی داکوکی ل سه ر وی چه ندی کر
کو ئه ف ئوپه راسیونه تا جه ژنا قوربان ل ۲۵ ی تیرمه هی ب دووماهی بهیته، لی
له شکر د قی ماوه ییدا نه شیاوو ئارمانجین خو بجه بینیت، له ورا د
کومبوونه کیدا کو ل فه یله قا ۱ ل که رکوکی ل ۲۹ ی تیرمه هی گریدا بوو و
جیگری دهسته یا ئوپه راسیونا و پێقه به ری سوپای ئاماده ببوون، برپاردا کو
ئوپه راسیونین پینج و شه ش تا ده مه کی گونجای رابگرن^(۳).

(۱) ئه .ئا.پا.ئا.ه.ک: برقیه مکتب تنظیم الشمال، الرقم ۳۳۲۱ فی ۶/۷/۱۹۸۸، سری، لی/ لجنة مكافحة
النشاط المعادي فی محافظة السليمانية.

(۲) أخبار كردستان، العدد (۱۷۸) فی ۱۶ - ۳۱/۵/۱۹۸۸، ص ۹، ۴ - ۱۱.

(۳) عه ل ته ته ر نیروه یی: سیاسه تی حکومتی عیراق...، ل ۱۱۶.

د ماویٰ قیٰ ئەنفالیدا عەلی خامنەئی سەرۆک کوماری ئێرانی، سکرێتیری گشتیی (UN) ئاگەھدار کر کو ئێران ئامادەبە بریارا ۵۹۸ یا ئەنجومەنی ئاسایشی پەسەند بکەت، ب قی جۆری و بی ئاگەھدارکرنا هیژا هەقپەیمانین کورد و ب پیچەوانەیا وی ریککەفتنا ل گەل ئیکەتی نیشتمانی کوردستان ل چیریا ئیکئی ۱۹۸۶ مورکری، کونەدبوو چ لایەنەک ب تنی ل گەل بەغدا ریکەفتبا، ئێرانی زەربەبەکی مەزن ل ورەیا خەلکی دا و بوو ئەگەرئ هندی ریکەفتبا، ئێرانی پێشمەرگە ی زۆر لاواز ببیت؛ چونکی د قی دەمیدا هیژەکا مەزنا وەکو هیژا ئێرانی نەشیاوو بەرانبەر هیژشین کیمیایین عێراقی خو رابگریت و بەرگری بکەت، ئەفجا چەوا هیژەکا بچووکا وەکو یا کوردان ب چەکەکی سفاکفە دا شیت بەرسینگا وان گریت و خو رابگریت^(۱).

هیژا پێشمەرگە ی ل ۲۶ تیرمەهی بریارا بەرگری کرنی دا، هەرودەسا بریاردا ئەوین نەشین بەرگری بکەن، ل گەل ژن و زارویی خو پەنایی ببنە بەر سنووری ئێرانی، حکومەتا عێراقی ب قی پلانی ئاگەھدار ببوو^(۲)، ل ۳۰ تیرمەها ۱۹۸۸ و بو جارا سییی ب توندی ۸ فرۆکین جەنگی هیژش کرە سەر گوندین (بناوی، شارسینە، خەتی، دەراس، بالوکاوه و بالیسان ل دولا بالیسان و سەرچاوه و سماقولی ل دولا سماقولی و نازەنین ل دولا هیران و گرەوان ل دولا ئاکویان)، ب بۆمبێن کیمیایی و فوسفوری بۆردومانکرن^(۳) و بوو ئەگەرئ کوشتنا ۲۲۷ کەسان کو ۹۱ زارو و ۴۲ پیر و ۹۴ گەنج بوون^(۴).

هیژین عێراقی دەرودەوامبوون ل سەر کریارین خو بەرانبەر پێشمەرگە ی، بو هندی رادەبەکی بو چالاکیین وان بدانن، ئەفجا چ ب رپیا گرتن و قەگواستنا کەس و کارین وان با، یان ب رپیا نەهیلان و چوونا کەل و پەلا، بو وینە: رپفەبەریا ئەمنا هەولیری هەموو رپفەبەریین خو ئاگەھدارکرن نەهیلن

(۱) هەمان سەرچاوه، ل ۱۱۷.

(۲) علی نبی صالح الدوسکی: المصدر السابق، ص ۱۹۴.

(۳) اخبار کردستان، العدد (۱۸۲)، ۱۶ - ۳۱ تموز ۱۹۸۸، ص ۲، ۱۴.

(۴) یوسف دزەبی: سەرچاوهی پیشوو، ل ۱۳۸.

پوونئ زهیتونان بۆ ده‌قه‌رین قه‌ده‌غه‌کری و جهین پیشمه‌رگه‌ی بچیت؛ چونکی دهاته ب کارئینان د ماوی کیمیا بارانکرئیدا و دبوو ئه‌گه‌ری بهیزکرن و خۆ ل به‌رگرتنا وی که‌سی تووشی چه‌کئ کیمیاوی دبوو، زیده‌باری هندئ کیمبونا پوونی د بازاریدا ببوو ئه‌گه‌ری بلندبونا بهایی وی ژ ۳۰ دیناران بۆ ۱۲۰ دیناران بۆ هر کارتونه‌کی^(۱).

حکومه‌تا عیراقئ د ماوی ئوپه‌راسیونین ئه‌نفالا پینچ و شه‌ش و چه‌فتدا زیده‌تر ژ ۵۲ گوند ل ناحیین خه‌لیفان و رواندز و خوشناو ویرانکرن، کو سه‌رجه‌م خیزانین وان ۲۶۰۲ خیزان بوون، هه‌روه‌سا ۲۴ قوتابخانه و ۵۲ مزگه‌فت خرابکرن، ئه‌فه ژ بلی نه‌هیلانا ب سه‌دان کانی و جویان و سوتنا سه‌دان په‌ز و باغین ده‌قه‌ری و هه‌موو مال و سامانی وان ژی ب تالان بر^(۲).

ئوپه‌راسیونا ئه‌نفالا هه‌شتی؛ ۲۵ی ته‌باخ - ۶ی ئه‌یلوول ۱۹۸۸

ئه‌ڤ ئوپه‌راسیونه ل ده‌قه‌را بادینان هاته ئه‌نجامدان و ب دووماهی ئه‌نفال (خاتم الانفال) ده‌یته‌ نافکرن، ده‌قه‌را بادینان کو ژ پووئی جوگرافیه‌ گرنکیا خۆ هه‌یه و هه‌رسی ولاتین عیراق، سوریا، تورکیا پیکفه‌ گری دده‌ت و ب ده‌رازینکا ئیکانه‌یا عیراقئ به‌ره‌ڤ ولاتین ئه‌وروپا دهاته هه‌ژمارتن، د قئ ده‌قه‌ریدا چه‌ندین ئایین و مه‌زه‌بین جو‌راوجو‌ر و نه‌ته‌وه‌ دژیان، مینا: موسلمان، مه‌سیحی، ئیزدی، له‌ورا ده‌سه‌لاتین ئیک ل دویف ئیکین عیراقئ هه‌موو ده‌مان هه‌ولدا ئه‌قئ ده‌قه‌ری ژ هه‌موو پوویه‌کیفه (سیاسی، جوگرافی، کولتووری، کو‌مه‌لایه‌تی...تاد) ژ پارێزگه‌هین دین کوردستانی دابپریت^(۳). جیۆپۆله‌تیکا ده‌قه‌ری تایبه‌تمه‌ندیه‌کا جودا دابۆ قئ ئه‌نفالی ژ

^(۱) ئه‌.و.ش.ئ: برقیه‌ امن اربیل المرقم/ش.س. ۱۰۶۴۴/۲ فی ۱۹۸۸/۷/۷، إلی/ كافة مدیریات أمن الاقسام.

(به‌ری خۆ بده: پاشبه‌ندی ژماره ۱۷).

^(۲) یوسف دزه‌یی: سه‌رچاوه‌ی پیشوو، ل ۱۳۸.

^(۳) له‌تیف نیره‌یی: یادی ئه‌نفالکردنی ده‌قه‌ری بادینان و پیداجوونه‌وه‌یه‌کی کورت، پوژنامه‌ی (کوردستانی نوئ)، ژماره (۱۶۹۵)، ۱۰/۹/۱۹۹۸، ل ۱۰.

ئەنفالین پېشتەر، ھەر ھەروەھ کو فەرماندە ئۆز فەیلە قا ۵ یونس ئەلزەرب دیاردکەت کو ئەف دەقەرە ل سەر سنووری نۆفدە ولە تیە، لە ورا پیدقییە کارین خو زۆر ب ریکوپیککی و نھینی جیبە جیبکەن، کو دگریداینە ب ویرانکرنا (۳۰۰ - ۴۰۰) گوندین فی دەقەری^(۱).

حکومەتا عێراقی دقیا ب بیدەنگی نەتەوی کورد ژ ناڤ بەت، دەقەرا ئۆپەراسیۆنا ئەنفالا دووماھی ل سەر سنووری تورکیا بوو، تورکیا ژ نیژیکی وەلاتین ئەوروپی بوو، دبوو پۆژنامە قان و ریکخراوین مافی مرقی ژ ویری گەشتبانە دەقەری و کاری وان ئاشکەرا کرنا و حکومەتا عێراقی تووشی سزای ببا، یان وەلاتین ئەوروپی پەیوەندی یین خو ل گەل کیم کرنا، لە ورا ل ۷ تەباخا ۱۹۸۸ عەلی حەسەن ئەلمەجیدی سوپا هاندا بلەز ئۆپەراسیۆن ئەنفالی تەمام بکەن، ئەف هاندا ئەلمەجید ژ بو پیکقە گریدانا ئۆپەراسیۆنا ئەنفالی ل گەل شەری ئیرانی بوو^(۲).

بەری ئاگرەسا جەنگی عێراق - ئیرانی، چەند زانیاریەک ل ناڤ خەلکی کوردستانی بەلاڤ ببوون کو حکومەتا عێراقی ل بەرە ھیرشەکا سەرتاسەری بکەتە سەر کوردستانی ب گشتی. ل بەرا سالا ۱۹۸۷، دەمی عەلی حەسەن ئەلمەجید بوویە بەرپرسی نقیسینگەها باکوور یا حزبا بەعس، ھیلا سورل دوورماندووری ھەموو پارێزگەها دھوکی کیشا و نیژیکی ۴۹ گوندین جودا جوداین فی دەقەری ل دەمی ئەنفالا چواری و پینجی سوتبوون و ویرانکریبون^(۳).

حکومەتا عێراقی، حەفتیەکی بەری دەستپیکرنا فی ئۆپەراسیۆنی، ھیزەکا زۆر ھنارتە دەقەرا بادینان، بو وینە: ھیلا زاخو - بیگوفا - کانی ماسی، ھیلا دھوک - ئامیدی - دیرەلوک - شیلادزی، دیسان ھیلا شیخان -

(۱) یوسف دزەبی: سەرچاوەی پێشووی، ل ۱۴۰، ۱۴۳.

(۲) ھەمان سەرچاوە، ل ۱۴۰، ۱۴۳.

(۳) بو پتر پیزانینان بەری خو بدە: میدل ئیست ووج: عێراق و تاوانی جینۆساید...، ل ۱۴۹ و یین دیقدا.

ئاكرى - ئەتروش - دینارته هیژین زۆر لی دانان، قی چەندی وەسا دگە هاند کو دی کاره کئی مەزن ل قی دەقەرئ پوودەت، حکومەتا عیراقی ژ لایئ هەوالگریفە هەولدا کو خەلکی ب خاپینیت، وەسا پروپاگندە د ناڤ خەلکیدا بە لاکر کو دی دانوستاندنا ل گەل پارتی کەت ب تایبەتی کو شەری خواکورک تا وی دەمی یئ بەردەوامبوو، ژ بەر کو ل ۸ ی تەباخی شەری عیراق و ئیرانی ب کردار پاوەستیاوو، حکومەتا عیراقی ب رییا هەقالین خو د ناڤ خەلکیدا بە لاق دکر کو دی لاپەرەیه کئی نوی ل گەل بزاقا کوردی فەکەت و شەری ب دووماهی ئینیت و دی مافین کوردان دەت و ژ لایەکی دیقە هاتن و چوونا لەشکری ل دەقەرئ د زیدەبوونیدا بوو.^(۱)

دەمی بپیارا پاگرتنا جەنگی د ناڤهرا عیراق و ئیرانیدا هاتیە دان، لقا ئیک یا پارتی خو بو هەر پێشهاکئی بەرهه فکر و لیژنین (استطلاعی) دانان، وان سەردانا گوندین دەقەرئ دکر و فییری هندی دکرن ئەگەر هاتوو هیرشەکا کیمیاوی بو سەر دەقەرئ هاتە کرن دی چەوا شین خو پارین و بەره قانیی ژ خو کەن.^(۲) هیژین پێشمەرگە ل هەموو دەقەرئ بە لاقبوون، مینا گەلیی زاخو، دەقەر گولی و سندیان، ل دەقەر بەرواری، ل چیا یی زاویتە، مەتین، دەقەر ئامیدی، دەقەر دیرەلوک و شیلادزی.^(۳) دیسان لیژنا دھوکی ژی خو

^(۱) چاڤیکەفتن د گەل سەریبەست لەزگین، ۲۰۱۱/۳/۳ دھوک. ل سالا ۱۹۶۵ ل گوندی سەندوری سەرب دەقەر دوسکیانقە هاتیە سەردونیا یی، ل سالا ۱۹۸۰ دگەهیتە ناڤ ریکخستنیت پارتی دیموکراتی کوردستان، ل سالا ۱۹۸۱ دبیتە پێشمەرگە و ل سالا ۱۹۸۸ و ل دەمی ئەنفال ب سەر دەقەر بادیناندا دگرن کارگریی لیژنا ناوچا زاخو بوو.

^(۲) چاڤیکەفتن د گەل عەمەر ئورە، ۲۰۱۱/۳/۱۳ دھوک. ل سالا ۱۹۶۵ ل گوندی ئورە ل دەقەر بەرواریان ژ دایکبویە، ل سالا ۱۹۸۰ گەهشتیە ناڤ ریژین ریکخستنیت پارتی دیموکراتی کوردستان، ل ۱۹۸۲ بوویە پێشمەرگە و چەندین پلە وەرگرتینە، دەرچووی پەیمانگەها کادیران بوو ل سالا ۱۹۸۶، ل دەمی ئەنفال بەرپرسی ریکخراوا ئەزەمەر بوو سەرب بارەگەھی لقا ئیک یی پارتیقە.

^(۳) چاڤیکەفتن د گەل ئیحسان ئامیدی، ۲۰۱۱/۴/۶ دھوک. ل سالا ۱۹۵۹ ل باژیری ئامیدی ژ دایکبویە، ل سالا ۱۹۸۲ دبیتە پێشمەرگی شورش گولانی و ل سالا ۱۹۸۶ دبیتە ئەندامی لیژنا راپەراندنی، پاشی بەرپرسی لقی دھوک - نەینەوا یی ئیکەتیا قوتابی و لاوین دیموکراتا کوردستانی.

به ره فکر و به ره یی شه پی ل ده قهرین (لیناڤا و باخرنیفی و بیشینکی) ... دانان، هه روه سا پشت به نداڤا دهوکی هه مووی پیشمه رگه لی به لاکرن. پیشمه رگه ی ب هه موو هیژین خوڤه ل هه موو ده قه را به ریه ک دروستکر، بو هندی به رسینگئی فان هیژشان بگرن و به رگیی بکن^(۱).

پیشمه رگه ی هه ولدا ل ۲۰ - ۲۲ ته باخی بنگه هین خو یین نیژیکی حکومتی ب تاییه تی لیژنین زاخو، دهوک، شیخان و ئاکری که ل و په لین خو ژئی ده ربیخن، بو هندی ل هنده ک جهین دی ب قه شیپرن ب تاییه ت نازوقه ی، کو په یداکرنا نازوقه ی ئاریشه یه کا مه زن بوو دی ده میدا؛ چونکی حکومتا عیراقی ل سال ۱۹۸۷ دورپیچه کا بهیژ دانا بو سهر ده قهری و نه دهیلا نازوقه ی ژ کومه لگه ه و گوند و بازئیرین ل ژیر ده سه لاتا حکومتی بو ده قهرین شوپشی بچن، له ورا نه و نه چار بوون کو نازوقه ی هه م بو خه لکی کو ل ژیر ده سه لاتا پیشمه رگه ی دا دژیان و هه م بو پیشمه رگه ی ب خو ژئی په یدا بکن، نه و ده مه ک بوو ژ تورکیا نازوقه دکرین، کو ب دریزا هیا سنووری تورکیا ل که ل ده قهری ده رفه تا هندی هه بوو هاتن و چوون و بازرگانیا نازوقه ی بهیته کرن، هه رچه نده حکومتا تورکیا هه ولدا رییا بگرن به لی نه دشیان ب په ننگه کی ته مام کونترول بکن^(۲).

هیژین هاتینه به ره فکرن ژ لایی حکومتا عیراقی قه بو نه جامدانا قی ئوپه راسیونی پیکهاتیبوون ژ ۳۸ لیواییین پیاده و دوو که تیه ژ ده بابه یان، سی که تیبی توپان و ۷۱ فه وجین جاشان، به رانبه ر هیژا سه ره کییا پیشمه رگه ی پیکهاتیبوون ژ هیژین لقا ئیکا پارتی دیموکراتی کوردستان ل که ل هیژین مه لبه ندی چواری ئیکه تی نیشتمانی کوردستان و (حشع) و حزب

^(۱) چاڤیکه فتن د که ل ئوسمان سندی، ۲۷/۴/۲۰۱۱ زاخو. ل سال ۱۹۵۱ ل گوندی چه مکی ل ده قه را سندیان هاتیه سه ر دنیا یی، ل سال ۱۹۶۷ که هشتییه نافه ریژین پارتی، ل سال ۱۹۷۳ بوویه پیشمه رگه، ل سال ۱۹۸۸ و ل ده می نه نفال پروداین به پرسسی به شی له شکریی لیژنا ناوچا دهوکی بوو.

^(۲) چاڤیکه فتن د که ل سه ربه ست له زگین.

الله يا كوردی و بزاڤا ئیسلامی. راپورتی ئیستخباراتی عهسکه ریپن عیراقی دیاردکن سه رجه می هیژین کوردی ل بادینان زیده تر نه بوون ژ ۲۶۰۰ چه کداران، به رانبه ر قان عه لی حه سه ن ئەلمه جیدی ۲۰۰ هزار سه رباز و فه وجین جاشان و چه کی کیمیایی و یه که یین هیژا ئەسمانی هنارتبوون بو هیژش برنا سه ر پيشمه رگه ی^(۱).

حکومه تا عیراقی بو ئە نجامدانا ئە نفالا بادینان پلانا خو د قان ته وه راندا

دارشتبوو:

– ژ زاخو به ره ژ گه لناسکی و چیا یی بیخیر.

– ژ زاخو به ره ژ ده شتا خابور.

– ژ کانی ماسی به ره ژ زیوه و ئامیدی و ره شافا.

– ژ بیگوفا به ره ژ ئیکمالی و بامه رنی و چیا یی مه تینا.

– ژ بالندا به ره ژ شه مدینان و بیبو.

– ژ شیروان به ره ژ بارزان.

– ژ دینارته به ره ژ بلی و بارزان.

– ژ بیگوفا به ره ژ مانگیش و زاووته.

– ژ سه رسنکی به ره ژ میرگه تی و چیا یی گاره.

– ژ ناحیا ئە ترووش به ره ژ گوندین سیار و سپیندارا.

– ژ سیاره تیکا به ره ژ سپیندار و ئە تروش^(۲).

هیژین حکومه تی بو چاڤ ترساندنا خه لکی ده قه ری به رده وام ب فروکه و

توپان بو رده و مانا ده قه ری دکر، بو وینه: ل ۲۴ ی ته باخی گوندی (سپینداری)

ل چیا یی گاره ی ب بومبین هیژووی بو رده و مان کر و ۲ زارو کوشتن و گوندیین

وی به ره ژ سنووری تورکیا ره قین^(۳).

(۱) علی نبی صالح الدوسکی: المصدر السابق، ص ۲۰۱.

(۲) المصدر نفسه، ص ۲۰۰.

(۳) یوسف دزه بی: سه رچاوه ی پیشوو، ل ۱۴۰.

حکومه تا عیراقی ئەق ئۆپه راسیۆنه ل پوژا ۲۵ی ته باخ و ب لیدانا ۸۰ موشه کین کاتیوشاین کیمیایی، بو سهر (گه لیبی زیوه) ل ده قه را نیروه کو باره گه هی لقا ئیکا پارتی لی بوو ده سته پیکر^(۱). د ئەجامدا ۳ پیشمه رگین شیوعی هاتنه کوشتن و ۴ برینداربوون^(۲). ده قه را لقا ئیک گرنکترین ده قه را ژیر ده سه لاتا پارتی بوو تایبته پشتی جهنگی عیراق و ئیرانی و ده قه ره کا زورا چالاک بوو دژی حکومه تی و ژ پووشینی تا دگه هیته دیجله ی سنووری وی بوو و ده قه ره کا ئازادتر بوو نه وه کو سنوورین ئیرانی بوون کو ب مهیدانا شه ری دژی ئیرانی دهاتنه هه ژمارتن^(۳).

ل ده سته پیکر وه ک سیاسه ته کا نه گورا ئۆپه راسیۆنن پیشتر، حکومه تی ئیکه م جار جهین ستراتیژیین ده قه ری کیمیا بارانکرن، فروکین عیراقی ئیک ژ به رفه هترین هیرشین خو بو سهر گوندین پاریزگه ها دهوک، مووسل و هه ولیر ب بۆمه بارانکرنا کیمیایی و بکارئینانا گازا ژه هراوی و بومبین هیشویی ده سته پیکر. د قی کوشتاریدا ب سه دان زه لام و ژن و زارو د ماوی چه ند خوله کا دا بوونه قوربانی، ب تنی د ناقبه را ده مژمیر ۶ بو ۶:۳۰ دا نیزیکی ۳۴ نافه ندین باژیرک و گوندین ده قه ری به رچه کی کیمیایی و هیرشا فروکین عیراقی که فتن، گوند ژی ئەقین خواری بوون:

پاریزگه ها دهوکی: گوندی تویکا، بلیجانی، بابیری، گه ره گوهی وهرمیلی، ئیکماله، هیس، ئاسهی، دیهی، بانکا ئه رزا، برجینی، ده رگه لی زرهه وا، به لیتی، باوه رکا، که قری، گوه رزی، بیمانش، ره قه لی (سینیا)، سیاری، سپینداری و شیرانه.

(۱) عه لی ته ته ر نیروه یی: بزاقی بزگاریخواری... ل ۵۵۵.

(۲) چافیکه فتن د گه ل ئیجسان ئامیدی.

(۳) چافیکه فتن د گه ل ئەبو کوفان، ۲۰۱۱/۴/۱۳ زاخو. ل سالا ۱۹۵۰ ل باتیفا گولیا هاتیبه سهر دونیایی، ل سالا ۱۹۶۱ ل ناف شورش ئیلونیدا بوویه تا نه کسا ۱۹۷۵، ل سالا ۱۹۶۸ پیشمه رگه بوویه ل هیژا چه مرین، ل سالا ۱۹۸۲ پیشمه رگه و کادر بوویه ل شورش گولانی و به رپرسی قه له می نهینیی له قا ئیک بوویه ل کوماته ی و زیوه شکان تا نه نفالا ۱۹۸۸.

پاریزگه‌ها مووسل: ده‌قەرا زبیارا ژیری، گوندی کانیکا، باسکا،
ئافوکی^(۱).

ل ده‌قەرا بادینان هەموو ئەقە جەین بنگە هین پێشمەرگە ی ل د ئیک
دەمدا هاتنە کیمیا بارانکر، راستە پێشمەرگە ی خۆ بەرە فکربوو دژی هەر
هێرشەکی بەرگری بکەت، ل دەمی کیمیا بارانی گە لە کا ب زەحمەت بوو خۆ
ل بەر بگرن، لە ورا پێشمەرگە ی بەروکین خۆ بەردان و پێشمەرگە و خەلکی
ده‌قەری هەموو بوونە ئیک و قەستا خۆ پرگارکرنی دا ب تنی ئەو نەبن ئەوین
ماینە د چیا دا^(۲).

گوندی (برجینی)^(۳)، ئیک ژوان گوندان بوو ل قی پۆژی کەفتیە بەر
هێرشین کیمیایی، ئە یوب برجینی بەحسی کیمیا بارانکرنا قی گوندی دکەت و
دبێژیت ل بەری وی پۆژا هێرشا کیمیایی بکەنە سەر گوندی، رادیویا لەندەن
ب زمانی عەرەبی گوت دی حکومەتا عێراقی هێرشێ کەتە سەر باکووری
مووسل ب چەکی قەدەغە کری. دیسان چەندین برووسکە ژ سەرکردایەتیا
پارتی بو هیزین لەشکری ل کوردستانی هاتبوون، بو هندی ناگە هداریا
خەلکی گوندین پرگارکری بکەن، ژ بەر کو ژقانی هێرشا کیمیایی نیزی کبویە
و بو خۆ پاراستنی ژ قی هێرشێ قەستا سنورا بکەن. وان گوندین دەوربەر
ناگە هدارکرن کو هەر کەسی بشیت خۆ پرگار بکەت^(۴).

(۱) أخبار كردستان: "الآف الشهداء والجرى"، العدد (۱۸۴)، في ۱۶ - ۳۱ آب ۱۹۸۸، ص ۸.

(۲) چاڤیکە فتن د گەل سەر بەست لەزگین.

(۳) گوندی برجینی دکەفتە بنارا چیا ی سپی، ل سی گوشا دوسکیان، سلیقانه‌یان، کوچەران، ل وی
دەمی دکەفتە د ناڤه‌را دوو بنگە هین گرنکین PDK دا ئیک ژ وانا ل باکووری گوندی تویکا سەر
کە نارین پوواری خابوور، بی دی ل پۆژەلاتی گوندی گەلناسکی. بو پتر پێزانینان بەری خۆ بدە:
میدل ایست ووج: التطهير العرقي...، ص ۴۰۰.

(۴) چاڤیکە فتن د گەل ئە یوب برجینی، ۲۰۱۱/۲/۲۴ دەوک. ل سالا ۱۹۴۹ ل گوندی برجینی هاتیە سەر
دونیا یی، ل ۱۹۶۳ بوویە پێشمەرگە ل شۆرشا ئیلونی و توچی بوو ل هیزا دەوکی تا ۱۹۷۵، ئیک ژ
پێشمەرگین شۆرشا گولانی بوویە و ل دەمی ئەنفالین ۱۹۸۸ بەرپرسی ئەسنادا دەوکی بوو.

٨ فرۆكئین شهركه ر ل ده مژمیر ٤ ی سپیدی ل ٢٥ ی ته باخی ب سهر گوندیدا گرت. فرۆكا پیشیی ٤ بومبه ل سینگی گوندی دان، ژ دهنگی په قینا وان دیار بوو یین کیمیایی نه؛ چونکی دهنگی وان نه وه کو یین دی بوون، فرۆكا دی ٤ بومبیین دی ل پشتا گوندی دان و ٤ ژ ی ب روژ ه لاتی گوندی که فتن، هوسا ئه ژ فرۆکه د به رده و امبوون تا ٣٦ بومبیین کیمیایی هافیتینه گوندی. پشتی په قینا فان بومبا بیهنا سیری و سیقی به لاقبوو، ههر که سی بۆ ماوی ٥ خۆله کا ئه ژ بیهنه هه لکی شابا دا بیهناوی ته نگ بیت، ژ ئه گه ری به لاقبوونا گازا ژ هراوی ل ئه سماني وه کو که سک و سووری دروست بوو، خه لکی گوندی، سه روچاقین خو ب پاتین ته رکی گریدان، ئه گه ر گوندیان ئاڤ و ئاگر بکار نه ئینابان دا کارتیکر نه کا زۆرا مه زن ل خه لکی گوندی که ت، ژ ئه گه ری وی هژمارا زۆرا بومبیین کیمیایی، ده ملده ست ٤ که سا گیانی خو ژ ده ستدا، خه لکی گوندی هه موو ژ گوندی ده رکه فتن، تا گه هشتینه سهر سنووری تورکیا ٩ که سین دی ب ریقه مرن و هژمارا قوربانیان بوونه ١٣ که س^(١).

شرین په مه زان ده رگه لی دبیزیت ده می ئه نفالا بادینان ده ستپیکری ئه و ل گوندی (زیناڤا) بوون، ده می فرۆکئین له شکرئ عیراقئ گوندی (برجینی) کیمیابارانگری وان فرۆكا خو شوپرک و به ره ژ گوندی وان هاتن نیزیکی ٤ - ٥ بومبیین کیمیایی ل گوندی دان، لی به ری قئ کیمیا بارانی باهرا پتر یا خه لکی گوندی چوو بوونه چیا ی، ئه گه ر نه که سه ک ژ خه لکی گوندی پرگار نه دبوو، د ئه نجاما قئ هیرشیدا ٣ که س ژ خیزانا وی بوونه قوربانی^(٢).

(١) هه مان ژیده ر.

(٢) چاڤیکه فتن د گه ل شرین په مه زان ده رگه لی، ٢٠١١/٣/١٥ دهوک. ل سالا ١٩٥٦ ل گوندی ده رگه لا شیخان هاتیه سهر دونیایی و ل ده می ئه نفالا ب سهر گوندی وانادا گرتی نه چار دین گوندی خو چوول دکن، حکومه تا عیراقئ زه لامین گوندی جودا دگرن و دبه ن، هه قزینی وی و پسمامه کی ویژی ل گه ل فان زه لامان بوون و تا نوکه دبیسه روشوینن.

گوندی (تویکا)^(۱)، ئیک ژ وان گوندا بوو ژ لایئ فروکین حکومه تا عیراقیقه ب چه کی کیمیایی هاتیه بوردومان کرن، ل سپیده هیا ۲۵ ی ته باخی ۶ فروکین جه نگی ژ جوړئ سیخو هیرش کره سهر باره گه هی پیشمه رگین پارتی ل گوندی (تویکا)، ۲۸ ناپالم ل قی باره گای و ده ورووبه ریڼ وی دان، ژ نه نجامی قی هیرشئ ۱۴ پیشمه رگه ژ سهرجه می ۱۵ پیشمه رگین قی باره گه هی شه هید بوون^(۲).

عیسا عه بدوللا دبیزیت ل ده مژمیر ۷ سپیدی، ۶ فروکا هیرش ئینا سهر گوندی (ئیکمالی) و کیمیا بارانکر، ژ نه نجامی قی هیرشا کیمیایی برایی وی و خیزان و کوری وی بوونه قوربانی، ۹ که س ژی برینداربوون، ده می فروکه هاتینه سهر گوندی گه له ک خیزان شیان خو پرگار بکن^(۳).

نقیسینگه ها ریکخستنا باکووری یا حزبا به عس ل ۲۵ ی ته باخی، برپاره ک ده ریئخست کو ل ده می گرتنا هه ر که سه کی ژ خزمه تا له شکری په قی بیت یان یی پاشکه فتی (متخلف) بیت پیدقییه:

– ب ریئا لیژنا تیکه ل فه کولین د گه لدا بهیته کرن و ژ تیکده را و لایه نین سیاسیین دی جودا بکن ب مه به ستا فه کولینی ره وان هی ده زگه هیڼ نه منی بکن.

^(۱) گوندی تویکا ده فته ده فته را سندیان سنووری ناحیا باتیفا، د ناقبه را هه ردوو گوندین پیره کا و بهرکه فریدا ل کناری ئافا خابووری. بهری قی کاره ساتی نیزیکی ۵۰ مالا د قی گوندیدا دژیان، ب خودانکرنا مه و مالاتی و گشتوکالیقه دخه ریکبوون. بو پتر پیزانینان بهری خو بده: نه حمده ره شید و ئامانج عومه ر: گوندی تویکا نه و برینه یه که هه رگیز ساریژ نابیت، گوشاری (هاواری نه نفال)، ژماره (۲)، پایزا ۲۰۰۴، ل ۲۶.

^(۲) بو زانینا ناقتین فان قوربانینان بهری خو بده: ره مه زان دشمتری: لیره وه ریا کیمیا بارانکرنا گوندی تویکا، پوژناما (په یمان)، ژماره (۳۳۵)، ۲۹/۸/۲۰۰۱، ل ۱۱؛ نه حمده ره شید و ئامانج عومه ر: سه رچاوه ی پیشوو، ل ۲۶.

^(۳) چا فیکه فتن د گه ل عیسا عه بدوللا، ۲۰۱۰/۱۲/۴ دهوک. ل سال ۱۹۶۶ ل گوندی بیگداودی ل ده فته را بهرواری ژ دایکبوویه و ل سال ۱۹۸۲ گه هشتیه ناف ریژین شوړشی و دبیته کادر تا نه نفالین ۱۹۸۸ هه ری به رده وامبوو ب کاری پیشمه رگاتیی، خیزانا وی ل ده می نه نفال رووداین ل گوندی ئیکمالی بوو، و ل ده می نه ف گونده هاتیه کیمیا بارانکر سئ که س ژ خیزانا وی بوونه قوربانین قی کیمیایی.

– ئاشكراكرنا وان كه سڀن كو په نايا وان دابوون، ژ ئه ندامښ بنچينا حزبا به عس و د سهردا، هه روه سا نوينه رښ ئه نجومه نښن گه ل و ئه ندامښ حزبي ژ حزبښ هه فپه يمان يان پځخراوښ پښشه يي و ئاگه هداركرنا وان.

– ل حاله تښ گرتنا جاش، سه رباز و ئه و عه ره بښن كو ل ناڅ فه وجښن جاشان كاردكر و ئه وښ ديترو هكو ره څي (هارب) يان پاشكه فتي ژ خزمه تا له شكري په فتار د گه لدا بهيته كرن^(۱).

مه زنترين و گرانترين هڅرشا كيميايي ل پوژا ۲۵ي ته باخښ بو سهر گونديښ (شځروانه و پدينيا و سارتيكي) بوو، هه ر د هه مان پوژدا گونديښ (به ركه څري و وه رميلى و بليجاني و بانيي) ب فروكه و هه ليكوپته ران كيميا بارانكرن و چه ندين گوندي بهر كيميايي كه فتن، زوربه يا خه لكښ فان گونديښ به ره څ سنووري توركيه ره څين^(۲). هه ر د هه مان پوژدا ۱۲ فروكا گونديښ (سيځي و زيوه) و ل ده څه را نيروه كيميا بارانكرن^(۳). ژ ئه گه ري كارتځيكرن و به رده و اميا فان هڅرشان تا پوژا پاشتر رځيا بيگوفا – كاني ماسځ خه لك لي ده رباز دبوو، پاشان ئه څ رځيه ژ لايي سوپايي عيځراقځيه هاته گرتن، و سوپا گه هشته سنووري و ئه و خه لكښ نه شيانين ده رياربښنه ناڅ سنووري توركيه گرتن و به رزه كرن^(۴).

ل دويڅ نه خشځ دارشتيي فهيله قا ۵ بو ده څه را خابوور، ئه و ده شتا ژ زاخو و باتيځي ژ باكوور دريژ دبیت بو مانگځشكي ل باشوور، ئه ركي فرقا پياده يا ۲۹ و ليوايښ ۸۴، ۲۳۸، ۴۳۵ يا پياده بوو ب هه څپشكيا كه تيبه يه كا تانك و پځكه اته يه كا هڅزا ميكانيكي، يه كه يه كا ئه ندياريا مه يداني و يه كه يه كا توپخانه و ۱۶ فه وجښن جاشان. ئه څ هڅزه ب سهر ۸ په تلان دابه شځبوون، ۲

(۱) ئه. ئا. پا. ئا. ه. ك: كتاب قياده مكتب تنظيم الشمال، العدد ۱۳، ۴۸۶۴ في ۱۹۸۸/۸/۲۵، إلی /مدراء الأمن؛ كتاب مديرية أمن محافظة أربيل، العدد ۱۱۴۲ في ۱۹۸۸/۸/۲۸، إلی /كافة.

(۲) يوسف دزه يي: سه رچاوه ي پښشو، ل ۱۴۴.

(۳) أخبار كردستان: "الآف الشهداء...، المصدر السابق، ص ۸.

(۴) يوسف دزه يي: سه رچاوه ي پښشو، ل ۱۴۴.

ژ فان په تلان بنگه هی وان ل مانگیشکی بوو، په تلا ۷ بو پوژه لاتی به ره ف گوندین (مه جمله ختی و نه لکیشکی)، په تلا ۶ به ره ف باکووری بو داگیر کرنا هردوو گوندین (به روشکا ژیری و به روشکا ژووری)، که تیبه یه ک ژی به ره ف باکووری پوژه لات^(۱) بو گرتنا گوندی (کوریمی) چوو، قه هار کوریمه ی دبیتیت به ری گوند ب چه کی کیمیا یی بهیته لیدان، ده نگو یاس به لاقبوون کو هیزه ک دی ب سهر ده قه ریډا گریت به س وان نه دزانی دی چه کی کیمیا یی بکارینن، ل شه فا ۲۶ ته باخی هه موو خه لکی گوندی ژ گوندی ده رکه فتن و ب پیا (ده شتا سپنه ی) به ره ف چیا ی دانهری و ده می گه هشتینه (گه لپی گرکا) ل ده قه را به رواریان پیا گرتی بوو. نه و نه شیان ده ربار ببن، نه و نه چاربوون ل ۲۷ ته باخی جاره کادی زفرینه گوندی (کوریمی) و هژماره کا خیزانین گوندی (چه لکی) ژی د گه لدا هاتن^(۲).

سپیده یا پوژا ۲۸ ی ته باخی هیژین حکومتا عیراقی ده وروبه ریډ گوندی گرتن و پاشی میرو ژن و زارو ژیکجودا کرن، پتر ژ ۷۰ میرا دانه لایه کی و

(۱) مه سعود میکائیل: سه رچاوه ی پیشوو، ل ۷؛ دزه یی: سه رچاوه ی پیشوو، ل ۱۴۷.

(۲) کوریمی د که فیه باکووری مانگیشکی سهر ب پاریزگه ها دهوکیفه، به ری نه فالالا سالا ۱۹۸۸ نیژیکی ۱۵۰ ی مالا تیدا دژیان و چه ندین جارا که فته بهر هیژین له شکری و هاتیه سوتن، ل سالا ۱۹۶۳ خه لکی فی گوندی ب دژی حکومتی پابوون، د به رانبه ردا حکومتی گوند ویرانکر و سوت. دیسان ل سالا ۱۹۸۷ شه په کی دژوار د نافه را پیشمه رگه می و له شکری عیراقیدا بوودا، د نه نجامدا گوندی کوریمی که فته بهر هیژین توندین توپ و فروکین هیژین عیراقی. بو پتر پیزانینان به ری خو بده: میدل ایست ووچ: حملة الأنفال فی کوردستان العراق تدمیر قریه کوریمی، ت: د. پزگار، اربیل، ۱۹۹۴، ص ۲۱، ۲۴.

(۳) چا فیکه فتن د گه ل قه هار کوریمه ی، ۲۹/۱۱/۲۰۱۰ دهوک. قه هار کوریمه ی ئیک ژ وان پینچ که سان بوو یین د نافه فان ۳۳ که ساندا ماینه ساخ، پاشی ب برینداریشه ب هه ر ناوایه کی هه بیت خو گه هاندنه بن قچه کی، و ۹ شه ف و پوژا مانه د بندا و هه ر ئیک ژ وان پوژانه ب تنی ۴۵ باهیف دخوارن، برینین وان زور د دژوار بوون، نه و نه شیا یین زیده تر خو بگرن و نه چار بوون خو گه هاندنه سبنه ی و خو ته سلیمی فه و جا جاشین خالد شیخو مچولی کرن، نه و برنه نه منی و پاشی ژ ویری ژی برنه که لها نزارکی ل دهوکی ۴ شه ف و پوژا مانه ل ویری و پاشی برنه به حرکی و ل ویری گه هشتنه که س و کارین خو.

ئەوین ژیی وان ژ ۱۸ سالیی کیمتر و ییت پیره میژ ژ ناڤ گرتن، ۳۲ی میړمان، هەر د هەمان دەمدا خیزان ژ گوندی دەرئێخستن و برنه مانگیشکی، ۶ سەرباز و ۶ جاشان ئەوین مایی ریزکرن و ملین وان دانە ئیک، پاشی میلایمەکی ب ناڤی محەمەد فەرمانا گوللەبارنکرنا وان دا، سی جارن ساجورین خۆ پپرکرن و دیسان گوللەبارانکرنه‌ڤه، ب قی چەندی نەراوەستیان بە لکو ئاگر بەردا دەوربەرین کە لە خین وان و پاشی د جەدا هیلان^(۱). روبعا سەعدوللا چە لکی دبیزیت پستی ئەو ژ ناڤ گوندی (کوریمی) دەرئێخستین، برنه مانگیشکی، بو ماوی ۲ شەقان هیلانە ل ویری و پاشی کرنه د هەندەک زیلاند و برنه (کەلها نزارکی) ل دەوکی، پاشی ژ ویری ژی برنه (سەلامی) و پستی ۱۹ رۆژا فەگواستنه بە حرکی ل هەولیر^(۲).

(ئەنجومەنا سەرکردایەتیا شوێرشێ) هەر ل دەمی ب پێڤه‌چوونا ئەقی ئۆپەراسیونی و ل ۲۷ی تەباخا ۱۹۸۸ بریارەکا دیبا توند دەرئێخست، کول دویڤ قی بریاری ریکخراوین حزبا بە عسا عەرەبی سۆسیالیستی، ب سیدارەدانا کە سائین هارب بووی یان پاشقەماین خزمەتا لە شکرێ رابن ل هەر جەهەکی ئەڤ کە سانه گرتبان بیی بەرچاڤ گرتنا چەند جارن پەڤینه یان ماوی پەڤینا وی چەندە. ل ئەوین ژ ۸ی تەباخ و پاش قی پۆژی خۆ ب دەست هیژین حکومەتی دای یان پەشیمانبوونا خۆ راگەهاندی پەوانە یەکا لە شکرێ دگرن تا ل دویڤ یاسایا لە شکرێ پەفتار د گەلدا بەیتە کرن، دیسان بریارەکا ژ قی توندتر سەبارەت ئەندامین حزب و دەزگەهین ئەمنی و پولیسان دەرئێخست، کول دویڤ قی بریاری ب هەر پەنگەکی ئەگەر

^(۱) هەمان ژیدەر.

^(۲) چاڤیکەفتن د گەل روبعا سەعدوللا چە لکی، ۶/۴/۲۰۱۰ دەوک. ل سالا ۱۹۶۵ ل گوندی خشخاشا ل دەڤەرا بەرواریا ژ دایکبویە و ل دەمی ئەنقلا ب سەر گوندی واندا گرتی، خەلکی گوندی وان ل گەل خەلکی گوندی کوریمی قەستا پەڤی دگەن بو خۆ پزگارکرنی، ل پیا ل گرتی بوو و چارەکادی دزقنە کوریمەڤه و ل ویری زەلامی وی ل گەل دوو براین وی دگرن و د بەن و تا قی گافی ژی دبیسەروشینن.

ئاگە ھەدىرى ھەبوونا پەقى يان پاشفەمايىھەكى لەشكرى ل سنوورى دەسەلاتا خۆ ببىت و ھەولا گرتنا وى نەدابىت يان ئاگە ھەدىرىا دەسەلاتى نەكربىت، ئەق كەسە دى ھىتە سىدارەدان. لى ئەقئىن ل ئاستى ئەندام شوعبا حزب و د سەردابن، ئەمىندارى ھەرىمى يى حزبى بەعس، يان سەرۆك كۆمار دى بىرپارى ل سەر چەوانىا سزادانا وى دەت^(۱).

ژ ئەنجامى وان ھىرشىن كىمىيائىن سوپايى عىراقى بۆ سەر دەقەرا بادىنان ترسەكا مەزن ل دەف خەلكى دەقەرى دروستبوو و نەچاربوون بەرەق دەقەرىن توخىبى توركىيا ب پەقن، د پشترىا حكومەتا عىراقى ل پۆژا ۲۸ تەباخا ۱۹۸۸ ب مەرەما گرتنا وان دەروازىن توخىبى دەست ب ھىرشىن خۆيىن سەربازى كر، ئەو بوو ل فرقا ۴۱ يا پىيادە ل گەل كەتبا كۆماندىوا فەيلەقا ۶ و ۳ لىوايىن (۱۰۳، ۱۱۴، ۷۰۶) ھاتنە دەستنىشانكرن بۆ گرتنا چىايى گارەى، كو بنگەھى وان ل سەرسنكى بوو، ل دەمژمىر اى شەقى ھىرشا خۆ دەستپىكر و كەفتنە پى بەرەق پۆژەھەلاتا سەرسنكى. گرتنا گوندىن نىزىك باژىرى زاخو، بەرەق پۆژەھەلاتى ھەتا دگەھىتە سەرزى مەزن ژ ئالىى (پرا بالوكا) قە ئارمانجا سەرەكيا حكومەتى بوو دا كەس پزگار نەبىت، ھەرچەندە سوپايى عىراقى پى ل خەلكى دەقەرى گرت و ھژمارەكا زۆرى گرتن، لى مەرەما وان بجم نەھات؛ چونكى ئارمانجا وان ب قى پلانى ئەوبوو كو كەسەك ژ دەستى وان پزگار نەبىت، بەلى يا ديارە كو خەلكەكى زۆر شىابوو خۆ دەربازى سنووران بكت^(۲).

زىدەتر ژ ۱۳ ھزار كوردان ل شەقا ۲۸ تەباخى دەربازبوون، بەشەكى دى؛ چونكى نەشيان دەربازبىن، نەچاربوون خۆ دانەدەست سوپايى عىراقى، ھندەك ژ وانا تەقە لى ھاتە كرن و ھاتنە كوشتن و ھژمارەكا زۆرى

(۱) ئە.ئا.پا.ئا.ھ.ك: قرار مديرية أمن محافظة اربيل، إلى/ مدراء امن اقسام و ضباط الشعب السياسية، سري، العدد ۱۳۱۰۱ في ۱۹/۹/۱۹۸۸.

(۲) مەسعود مىكائىل: پەيقەك لەسەر چەوانىا ئەنقال و چەلەنگىين (ى.ن.ك) ل دەقەرا بادىنان، پۆژناما (كوردستانى نوئى)، ژمارە (۲۲۲۷)، ۲۹/۸/۲۰۰۰، ل ۷.

به‌رزه‌کرن. بۆ وینه ل گوندی (هه‌مزا) ٤٨ کهس کوشتن و زۆربه‌یا خه‌لکی (زیوه) یا نێزیک بامه‌رنی به‌رزه‌کرن ل گه‌ل چه‌ند کهسه‌کین گوندی (زه‌لکه) و مال و سامانی وان ژێ ب تالان برن. هه‌روه‌سا ل گوندی (کربت عه‌لی) ٢١ کهس به‌رزه‌کرن. ل ئێفاریا ٢٩ی ته‌باخی ب هزاران کهس ل ده‌قه‌رین زێبار و به‌ری گاره‌ی ژ هه‌موو لایه‌کیه هاتنه دوورپێچکرن^(١).

فروکیین جه‌نگیین عێراقی ل سپیده‌هیا ٢٩ی ته‌باخا ١٩٨٨ ب چه‌کی کیمیایی هێرش کره سهر (گه‌لیی بازی) کو ده‌که‌قیته باکووری چیاپی مه‌تینا ل ده‌قه‌را به‌رواری بالال قه‌زایا ئامیدی، کو ب تنی ٣٠ کلم ژ سنووری تورکیا یی دووره، ب سه‌دان خیزانا خو د فی گه‌لیدا قه‌شارتیبوو، نێزیککی ٤٣٠ خیزان و ١٩٨٠ کهس ژ وانا هژماره‌کا زۆرا ژن و زاریان هیشتا تیدا مابوون، پشتی ده‌ربازبوونا چه‌ند خو له‌کا ژ هێرشا ئیککی، جاره‌کادی ٦ فروکیین دی ب چه‌کی کیمیایی و موشه‌کان هێرش کره سهر فی گه‌لی، د ئه‌نجامدا ئه‌وین ب برینداری ژێ ماین ژ هێرشا ئیککی د هێرشا دوویدا ژ لایی سوپایی عێراقی هاتنه کوشتن^(٢).

ب ناقبژیوانیا سه‌روک جاشان هنده‌ک کهس ل سه‌ر سنووری قه‌گه‌ریان و ته‌سلیمی سوپای بوون کو پاشی ژ لایی عێراقی هاتنه بیسه‌روشوینکرن، مینا: بیسه‌روشوینکرن ٨٧ کهسان ژ گوندیین (وه‌ره‌خه‌ل و سیته‌ی) ل ده‌قه‌را ریکان کو ب ناقبژیوانیا سه‌روک جاشان ته‌سلیم بیوون. هه‌دیا سلیمان دبیزیت گوندیین وان خو ل (چه‌می جی) ل ده‌قه‌را ریکان ته‌سلیمی حکومه‌تی کرن، پاشی هیزین حکومه‌تی ئه‌و ب زیلین له‌شکری ب پینا (گه‌لیی بالندا) برنه دیره‌لوک و ل ویری ژن و زارو ژ زه‌لامان جوداکرن و برنه (که‌له‌ها نزارکی)، ل ویری زه‌لامین وان ب توندترین شیوه ئه‌شکه‌نجه دان و ٨٧ زه‌لامین وان بیسه‌روشوینکرن، پشتی چه‌ند پۆژان ماینه ل که‌له‌ی، برنه (به‌ندیخانه‌یا

(١) یوسف دزه‌بی: سه‌رچاوه‌ی پیشوو، ل ١٤٦.

(٢) اخبار کردستان: "گه‌لی بازی حلبجه‌ اخری فی کردستان"، العدد (١٨٠)، فی ١ - ١٥ ایلول، ص ٩.

سهلامی)، ۳۳ زارو ژ ئەگەری برسی و هسکبوونا ریڤیکین وان ژ تیهنا مرن، پاشی ئەو ڤه گوهاستنه دهشتا بهحرکی^(۱).

ئەو کەسین کە فتینه دەستی حکومەتی، ل دەستپیکێ دبرنه (کەلها نزارکی) ل ناڤ باژیری دهوکی، پاشی دهاتنه جوڤا کرن ژ لای لیژنێن هاوبه شڤه و ب ترومبیلین تایبهت بو (کەلها دارمان) ل سەر پیا کەرکوک - پردی دبرن و پاش بو (کەلها توپزاوا) و پاش بیسه روشویند کرن^(۲). بو وینه: بریخه بنیامین گورگیس دبیژیت چوار کەس ژ خیزانا وی ژ وان کە سان بوون ل دەمی ئەنفالان بهرهڤ سنوورین تورکیڤه چووین و پاشی خو ته سلیمی حکومەتا عیراقی کرن و بهرهڤ (کەلها توپزاوا) برن و ژ ویری ژ بیسه روشویند کرن^(۳). هاولاتی مسکو ستیفان توما داخواریه کی پیشکیشی سه دام حسین سەرۆک کوماری عیراقی دکەت کو ۴ کەس ژ زاروین خویشکا وی پشتی خو ته سلیمی حکومەتی کرین ڤه گوهاستینه بو (کەلها نزارکی) ژ ویری ژ بیسه روشویند کرینه^(۴). ل دویڤ ئاماره کا حزبا نیشتمانی یا ئاشووری ۱۲۳ کەسین کریستیان د ئەنفالیدا بیسه روشویند کرن^(۵).

(۱) چاڤیکه فتن د گەل هەدیا سلیمان، ۲۰۱۱/۳/۱۶ دهوک. ل سالا ۱۹۵۵ ل گوندی وەرەخەل ل دهڤه را نێروه و ریکان ژ دایکبویه، ژ ئەنجامی ئۆپه راسیونین ئەنفالی هەفت کەس ژ خیزانا وی ب بەر فان ئۆپه راسیونا کەفتن و هاتنه ئەنفالکرن.

(۲) ئە. ئا. پا. ئا. ه. ک: کتاب منظومة استخبارات المنطقة الشمالية، الشعبة الثانية، إلی/ السيد المدير، فی ۱۱/ اذار/ ۱۹۸۹.

(۳) چاڤیکه فتن د گەل بریخه بنیامین گورگیس، ۲۰۱۱/۳/۱۶ دهوک. ل سالا ۱۹۵۷ ل گوندی ویله ل دهڤه را نێروه هاتیه سەر دونیایی و ل سالا ۱۹۶۹ دچیته ناڤ ریزین شوڤشیدا و دبیته پیشمه رگه و ل ئەنفالین ۱۹۸۸ هەر یی بەرده و امبوو ل سەر کاری پیشمه رگایه تی و ژ ئەنجامی ئەنفالی هەڤزینا وی و سی زاروین وی بیسه روشویند بوینه.

(۴) ئە. ئا. پا. ئا. ه. ک: کتاب منظومة استخبارات المنطقة الشمالية/م/ش/۴/ق/۷/۲۷۳۲۶، فی ۱۲/ شباط/ ۱۹۸۹، إلی/ السيد الرئيس.

(۵) بو زانینا نافین فان کە سان بهری خو ڤه ده: احصائية حول الاثوريين المفقودين فی عمليات الانفال فی شمال العراق ! <http://www.alnajaf news.net>

گوليزار تاها گویزی دبیتیت رۆژا ۲۵ی ته باخی سپیدی زوو چهند فروکین له شکرێ عیراقی چهندین موشه کین کیمیایی بهردانه ناڤ گوندی و د ناڤ دووکیلا سپیدا بهرزهبوو، خه لکی گوندی نه چاربوون قهستا شکه فتا کرن و بو ماوی ۱۳ رۆژا مانه د ناڤدا ب خوارن و قه خوارنه کا زور کیم نهشیان سهرفی سهروبهری بهردهوامین له ورا نه چاربوون خو دانه دهست له شکرێ عیراقی، هه ر ل ویری ۹۰ زهلامین گوندی ژ وان جوداکرن و بهری وان دا قه دشی و پاشی ئه و ژی برنه ویری، هه ر د هه مان رۆژدا ئینانه (که لها نزارکی)، هنده ک که ل و په لین سڤک ل که ل خو بربوون چه وا ژ زیلا ئیناينه خوارێ تشتین وان ژی وهرگرتن، زهلام ژی چیی ژ زیلا دهاته خوارێ کیکله ک لی ددا، پاشی ژن برنه قاتی سهری و زهلام ل قاتی بنی هیلان، ئه و چهند رۆژان هیلان ل ویری پاشی برنه بهحرکی و زهلامین وان بیسهروشوینکرن، هه ر ل که لهی هنده ک ب ئه شکه نهجهدانی و ب لیدانا بلوکان ل سهری وان کوشتن و یین دیتر بیسهروشوینکرن^(۱). فه رمان سالیج حوسین خه لکی گوندی (ده کا مه زن) دبیتیت ل (که لها نزارکی) ۸ که س ژ خیزانا وی بیسهروشوینکرن^(۲).

ل زور ده قه ران خه لکی هه ولدا خو نیزیکی سه ر سنووری تورکیا بکه ن و ب دریزا هیا سنووری زاخو، هیزل، خابووری تا دچیته ده قه را نیروه و ریکان هه ر جهه کی ری دچووی و ب پیا شیا بان خو ده ربا ز بکه ن خو نیزیکی سنووری دکرن، پیشمه رگه ی هه ولدا خه لکی سه ر سنووری ل پشت خو بیخیت ئه گه ر هات هه ر مه ترسیه ک په یدا بوو، نه هیلان بیته به ربه ست د رییا چوونا خه لکی بو سه ر سنووران، ل سه ر سنووران دیسان په وشه کا خرابتر چاقه ری فی خه لکی دکر؛ چونکی دیار نه ببوو کو ئایا تورکیا دی ری ده ته فی خه لکی بچنه د ناڤ سنووری تورکیادا یان نه . پیشمه رگی سه ر سنووران

(۱) چاقیکه فتن د گه ل گوليزار تاها گویزی.

(۲) چاقیکه فتن د گه ل فه رمان سالیج حوسین، ۲۰۱۱/۳/۱۶ دهوک. ل سالا ۱۹۶۵ ل گوندی ده کا مه زن هاتیه سه ر دونیایی و ژ ئه نجامی ئۆپه راسیونین ئه نفا لی ل سالا ۱۹۸۸ بابی وی و دوو برا و هه قزینین وان و سی زاروینین وان هاتینه ئه نفا کرن.

ب ریڤا (موزه فەر جه نگیڤ) ئەفسەرەکی تورکیا ل سەر سنووری پەیوهندی ب (خلیڤس پاشا) کر کو سەرکردی سوپایی تورکیا یا باشوری پوژههلات بوو و بنگههیی ویی یی سەرەکی ل دیاربه کر بوو، سوپایی تورکیا داخواز ژ خه لکی کر بو ۲ تا ۳ پوژان خو ل سەر سنووران بگرن و نه چنه د ناڤا ناخا تورکیادا ههتا بپیاره کا فهرمی دهر دچیت و پری ددهنه خه لکی بچنه د ناڤا ناخا تورکیادا، ئەڤ کاره ژی ب تنی تاکتیکه کا له شکری تورکیا بوو دا کو هژماره کا زورا له شکری ل سەر سنوورا کوم بکه ن و نه هیلن کهس بچیته د ناڤا ناخا واندا^(۱).

تورکیا ل شهقا دووی ژی ب هه مان شیوه هیژین خو ل سنووری زیده تر لی کرن، ئیدی بارودوخ وه سا مه ترسیدار بوو کو ئەگه ر هات و حکومه تا عیراقی هیرشه کا کیمیایی ئینابا سەر خه لکی ل سنووری دا کوشتاره کا زورا مه زن په یدابیت، لی د هه مان دهمدا هیژین حکومه تا عیراقی ژی نیژیک دبوون و شه ر د ناڤه را وان و پیشمه رگه ی ده ستپیکر، ده می ئەڤ ته قه نیژیکبووی و خه لکی دیت هیژ ب سه رداهات، ل ده ستپیکا ئەیلوولی ئیدی خو نه گرت و ب زوری دهر بازی سنووری تورکیا بوون، جه ندرمین تورک نه شیان کونترۆل بکه ن^(۲). پشتی حکومه تا تورکیا زانی نه شیین چاره کی ل فان مشه ختیان بکه ن و ژ ده ستی دهر که فتن نه چار بوون ئەڤ خه لکه فه گوهاستنه چه ند جه ه کیڤ ده ستنیشانکری مینا ئوردوگایی موشی، دیاربه کر و میردینی ئاکنجیکرن^(۳).

لیوایی پوکن یوونس محمه د ئەلزهر ب د نامیلکه یا ب ناڤی فه یله قا ده کول سەر ئوپه راسیونا (خاتم الانفال) به لاکربوو و زورا نهینی بوو، دنقیسیت ل ماوی ۲۸ی ته باخ تا ۳ی ئەیلوولا ۱۹۸۸ پلانا وان ب قی پیشه کیی ده ستپیکربوو: "بو دووماهیئینان ب تیکده ران و ژ ناڤه رنا وان و

(۱) چافپیکه فتن د گه ل سه ربه ست له زگین.

(۲) هه مان ژیده ر.

(۳) چافپیکه فتن د گه ل عه مه ر ئوره ی.

باره گایین وان د چوارچوقی ئه رکین فه یله قا ۵ دا و ده قهرین سنووری
پۆژه هلات و باکووری ل گه ل تورکیا و ده ست ب سهرداگرتنا شان ده قهران،
چهند ئۆپه راسیونین به رفره ه ئه نجامدان و ئارمانج ژئ ئه قه بوون: ژ ناخبرنا
تیکده ران و نه هیلانا وان. کاری دوورپیچی و گه مارودانا وان جیبه جیبکه ن. ب
کارئینانا توندوتیژی ل گه ل تیکده ران و پالپشتین وان^(۱).

هژمارا گوندین هاتینه ویرانکرن د ئۆپه راسیونا ئه نفالا بادیناندا ل ۲۵ ی
ته باخ تا ۱۵ ی ئه یلولا ۱۹۸۸ ل قه زاشیخان ۱۹ گوند و سه رجه می خیزانین
وان دگه هشته ۱۷۵ خیزانان، قه زاشکاری ۳۵ گوند و ۵۵۴ خیزان، ل قه زاش
زاخو ۳۲۰۱ خیزان بوون ژ بلی هژمارا خیزانین ۸ گوندان، ههروه سا ۲۴۷
گوند ژ ل قه زاش ئامیدی ویرانکرن کو ۷۱۷۹ خیزان تیدا بوون. ل د دوسییا
ئاقه دانکرن و گه شه پیدانا کوردستانی (Kurds) ناخی ۳۱۰ گوندین پاریزگه ها
دهوکی د ماوی ئه نفالا دووماهییدا هاتینه ویرانکرن هاتییه^(۲).

ل دویف وی نامیلکا ب ناخی فه یله قا ۵ ل سه ر ئۆپه راسیونا (خاتم
الانفال) دا هاتییه کو زیانین چه کدارین عیراقی ب قی پهنگی خواری بووینه:
کوشتنا ۹ ئه فسهر و ۸۰ پله دار و ۲۱ جاشان ل گه ل برینداربوونا ۲۷ ئه فسهر
و ۱۸۶ پله دار و ۵ جاشان. زیانین کوردا ژ ب قی پهنگی بووینه: ۵۸
کوشتی و هژماره کا برینداران و گرتنا ۵۵۳۱ زه لام و ۴۳۶۱ ژن و ۱۱۰۱۳ زارو
کو سه رجه می وان دبیته ۲۰۹۰۵ که س^(۳).

حکومه تا عیراقی دوو جهین سه ره کی ته رخانکربوون بو گرتین ئه نفالا
بادینان، (که لها نزارکی)^(۴) ل دهوکی کو ب سه دان که سین کو که فتبوونه

(۱) هاتییه فه گوهاستن ژ: کراس صادر من الفیلق الخامس، المصدر السابق، ص ۷۴ - ۷۶.

(۲) یوسف دزه می: سه رچاوه ی پیشوو، ل ۱۵۰.

(۳) کراس صادر من الفیلق الخامس: المصدر السابق، ص ۷۴ - ۷۶.

(۴) که لها نزارکی د بنیادا جهه کی له شکری بوو دکه قیته پۆژه هلاتی باژیری دهوکی ل سالین هفتیاندا
هاتییه ئافاکرن، بو دیلین ئیرانی د شه ری هه شت سالیی د ناقبه را عیراق و ئیرانیدا دهاته ب
کارئینان. بو پتر پیزانینان به ری خو بده: عه لی بهندی: ئه نفالکرنا به هدینان، به رگی ئیکی، دهوک،
۲۰۰۱، ل ۱۰۰.

دهستی حکومه تا عیراقی بۆ قی کهلهی فه گوهاستبوون، به شهك ژ وانا د قی کهلهیدا ب لیدانا بلوکی چیمه نتوی و ل ژیر ئه شکه نجه دانی بوونه قوربانی، ئه قین دیتر بیسه روشوینکرن. عه لی ئه حمه د موسا دبیریت ل قی کهلهی وی ب چاقین خو دیتیه ده می زه لام د قوتان و وه لی دکرن کو خو ل سه ر پین خو نه گرن و بی ئه زمان دبوون، دیسان ب بلوکا لیددان و خوینی جلکین وان سوردکرن^(۱). دیسان گولیزار تاها گیزی دبیریت ل پیشچاقین وان ل (که لها نزارکی) نینوکی زه لامین وان دهه لکیشان و چیی سمبیلین وانا هاتبان ئاگر به رددايي قیژین وان که لهه دهه ژاند^(۲).

حکومه تا عیراقی چ جیاوازی نه دکر د ناقبه را بچوک و مه زاندا، ب تنی هه که کورد با بچوک یان مه زن چ ئاریشه نه بوو، ب هه موو ره نگه کی ره فتار د گه لدا دهاته کرن بگره ژ گرتن، کوشتن، سزادان... تاد، بۆ وینه حکومه تا عیراقی ل ۴ی ئه یلولا ۱۹۸۸ بریارا گرتنا زاویه کا ۲ سالی ب ناخی باهیره مه ولود خدر سه بس ریکانی ده رئیخستبوو، کو ژ دایکبویا سالا ۱۹۸۶ بوو^(۳).

(به ندیخانه یا سه لامی) ل مووسل جهه کی دییی ئاکنجیکرنا گرتیین ئه نفالا بادینان بوو. پوبعا سه عدوللا چه لکی دبیریت پشتی ئه و ژ (که لها نزارکی) فه گوهاستین ئه و برنه (به ندیخانه یا سه لامی) و کرنه د هنده ک هۆلاقه، نیزیکی ۳ هزار که سان دکرنه د ئیک هۆلقه، ده رگه ه و په نجه ر ل وان دگرتن، که ش و هه وا زۆر یی گه رم بوو زۆر نه خوشی د ناڤ وانا به لاقبوون و

^(۱) چاقپیکه فتن د گه ل عه لی ئه حمه د موسا، ۲۰۱۱/۳/۱۵ دهوک. ل سالا ۱۹۷۵ ل گوندی ده رگه لا شیخان ژ دایکبویه، ل ده می ئه نفالا ب سه ر گوندی وانا گرتی هاتینه فه گوهاستن بۆ که لها نزارکی، بابی وی و پسمامه کی وی ل قی کهلهی ژ وان جوداکن و بیسه روشوینکرن.

^(۲) چاقپیکه فتن د گه ل گولیزار تاها گیزی.

^(۳) ئه. ئا. پا. ئا. ه. ک: کتاب مدیریة أمن دهوک، العدد /ش/ ۳/ ۹۰۳۶، فی ۱۹۸۸/۹/۴، إلی مدیریة أمن حکم الذاتی.

هژماره‌کا زۆرا زارویان مرن بۆ ماوی ۱۹ پۆژان ئەو هیلانە دوی بارودۆخیدا^(۱).
 حکومه‌تا عێراقی گەلە ک کار ل سەر وی چەندی دکر داکو خەلک باوەریی
 بینیت کو بزاقا کوردی ب دووماهی هاتیە و ئیدی د شیاندا نینە
 سەرھەلبەتەقە، عەلی حەسەن ئەلمەجیدی د کومبوونەکییدا ل پۆژا ۱۰ی
 حوزەیرانا ۱۹۸۹ ل بارەگەیی سەرکردایەتیا پیکخستنا باکوور دبیژیت پۆژا
 ۴ی ئەیلوولا ۱۹۸۸ پۆژا ب دووماهی هاتنا بزاقا چەکداریا کوردی بوو، کو ل
 قی پۆژی بەشی هەرە زۆری ئاوارا ژ سنووری تورکیا دەر بازببون^(۲).
 مەسعوود بارزانی د چاڤیکەفتنەکییدا ل گەل گوڤارا بەربانگ دبیژیت پستی
 خەلک ل دەقەری ئە مای مە بریاردای پێشمەرگە ب سەر گروپین بچوک بچوک
 دابەش بین، ئارمانج ئەو بوو بۆ حکومه‌تا عێراقی دیار بکەین کو ب زۆری و ب
 چەکی کیمیایی شۆرشا کوردی ژ ناڤ ناچیت^(۳).

پستی خەلک دەریازی ناڤ ناخا تورکیا بووین و لەشکری عێراقی ژ ب
 هەزاران کەس گرتین و ل جەین وەکو (کەلها نزارکی) زیندانیکرین. ئیدی
 سەربازین عێراقی و ب پەنگەکی بەردەوام ترومبیلین خو، ژ مال و سامانی
 خەلکی کوردستانی کو پیکهاتبوون ژ کەل و پەل و مەروماڵات و ئازوقە
 پردکر و دقەگواستن، ئەقە ژ هەندە دیاردەکا هەتکبەر و هوقانە بوو کو
 عەلی حەسەن ئەلمەجید نەچاربوو بریارەکی ل پۆژا ۵ی چریا ئیکی ۱۹۸۸
 دەر بیخیت کو تیدا هاتبوو: "ژ نوکە و ویقە دەستکاریکرنا سامانی
 قەگواستی و نەقەگواستی و مەر و مالانین تیکدەرا و زەقیین گشتوکالی و

(۱) چاڤیکەفتن د گەل روبعا سەعدوللا چەلکی.

(۲) ئە. ئا. پ. ئا. ه. ک: کتاب مقرلواء المشاة ۱۱۵ الارکان العامة - الحركاة، الرقم ۳۵/۱/۲، فی ۲۴/حزیران

۱۹۸۹، سەری و شخصی، إلی القائمة (۱).

(۳) هاتیە قەگواستن ژ: خەبات، ژمارە (۵۹۹)، گەلاویژی ۱۹۸۹، ل ۶.

برینا دارین فیقی، هەر ژ پوژا عی چریا ئیکی ۱۹۸۸ قەدەغەیه و پیدقییه
تەسلیمی لیژننن تایبەتی بکەن تاکو بهینە فروتن" (۱).

د قان شەراندە زیانە کا زۆر ب کوردستانی کەفت، و هژمارە کا زۆرا
کوردان هاتنە کوشتن، ل دویف ژیدەرین کوردی زیاننن گیانیین
کوردستانیان زیدەترن ژ ۱۸۲ هژار کەسان. هیومەن رایتس ووچ قان تاوانین
حکومە تا عێراقی دژی کوردان ئەنجامداین د خانا جینۆسایدیدا ددانیت (۲).

---

(۱) ئە.ئا.پا.ئا.ه.ک: برقیة أمن شغلاوة، العدد ۵۶۷۴ فی ۱۰/۵/۱۹۸۸، سرية فورية، إلى/ كافة مديريات.

(۲) HumanRights Watch: Op.Cit, p17.

دادگەها تاوانینن تایبەتمەند ب تاوانین دژی مروفایەتی کو پاشی ناقتی وی گهوری ب دادگەها بلندا
تاوانان ل عێراقی، ل ۲۴ی حوزەیرانی ۲۰۰۷ ب فەرمی بریاردا کو نوپەراسیونین ئەنقالی ب
جینۆساید بناسین. پەرلەمانی هەرێما کوردستانی و پەرلەمانی عێراقی ژێ ئەق بریارە پەسەندکر.
دیسان ئەنجومەنی نوینەرین عێراقا فیدرال ل پونشتنا نەهی یا ئاسایی ل پوژا ۲۰۰۸/۴/۱۴ بریارا ب
جینۆساید ناساندنا تاوانا ئەنقالی دا.

پشکا سییی دەرئەنجامین ئۆپەراسیۆنین ئەنفالی

دەرئەنجامین ئۆپەراسیۆنین ئەنفالی

کارەساتا ئەنفالی ئیک ژ مەزنتین وان تاوانین نەخشە بۆ دارشتییە کو ب سەرگەلی کورد دا هاتیە ئەنجامدان، ئەق تاوانە هەر ب تنی پرۆسەیک نەبوو بۆ ئاقبرنا ب سەدان هزار مۆقین کورد و دووماهی پی بهیت، بەلکو فی کارەساتی کاریگەریە کا ئیکجار مەزن و مەترسیدار ل سەر پاشەپۆژا گەلی کورد بجم هیلابوو. ب دەهان گیروگرفتین کۆمەلایەتی، ئابووری، سایکولوجی و دیموگرافی بۆ هەموو چین و توێژین کۆمەلگەها کوردی دروستکرن^(۱).

کاریگەریا ئەنفالی ژ رووی کۆمەلایەتی

سیاسەتا قەرکنا کوردان بگرە ژ قەگواستن، کیمیا باران، ئەنفالکرن، ئاسەوارەکی کاریگەر و خراب، ب سەر باری کۆمەلایەتی کۆمەلگەها کوردی دا ب گشتی و ب سەر کەس و کارین پزگار بووین فی سیاسەتی ب تایبەتی بجم هیلابوو^(۲).

ئەنفال بوو ئەگەری هەلوەشیانا پشکەک ژ کۆمەلگەها کوردی، بیگومان کۆمەلگەها کوردەواری گریدایە ب کولتوور و نەریتەکی کو ئاین هەموو دەما وەکو سانسورەکی ل ناف پوودانین کۆمەلایەتیدا پۆلی خو دبینیت و خیزانا کوردی ژی د ناف فی چارچوئیدا خو دارشتبوو و نەدشیا ژی دەربازبیت، ل دویف فی دارشتنا کۆمەلایەتی زەلام سەرۆکی خیزانی یە و ژن ب خودانکرن خیزانی بەرپرس نینە، لی ئۆپەراسیۆنین ئەنفالی سەرجم ئەق

(۱) محەمەد رەئوف: سەرچاوەی پیشوو، ل ۹۹.

(۲) هەمان سەرچاوە، ل ۹۶.

بەنەمایدن كۆمەلایەتی تێكدان و شیرازا خیزانی بەرەف ئاراستەیهکی زۆر خراب بر و قەگەریان بۆ باری ئاسایی زۆرا دژوار بوو. د ماوی ئۆپەرەسیۆنین ئەنفالادا، حکومەتا عیراقی سەرۆکی خیزانا بیسەرۆشوینکردن، ب پەنگەکی کوبەری ئەنجامدانا فان ئۆپەرەسیۆنا پێژا (۳۳، ۸۹٪) سەرپەرشتیکرنا خیزانی د ستوی بابیدا بوو، بەرانبەر (۸٪) ل ئەرکی دەیکێ بوو. لی پشتی ئەف ئۆپەرەسیۆنە هاتینە ئەنجامدان و هژمارەکا ئیکجار زۆرا زەلامین کورد هاتینە ژ نافرین، دیبین ئەف پێژەیه هاتە گهورین وەکو ب فی پەنگی خواری دیار (۳۲، ۶۶٪) مال ژیر دەسەلاتا بابی و پێژا (۶۲، ۶۶٪) کەفتە ژیر دەسەلاتا دەیکێ^(۱). لەو پرا دی بینین هەموو ئەرکین کۆمەلایەتی و ئابووری کەفتنە سەر ملین دەیکێ، ئەو بوو سەرپەرشتیارا خیزانی. هەر دەمان دەمدا پەرودەکرنا زارویان ئیش و کاری ناڤ مالی و کارکرنا دەرڤە ژی ژ ئەرکین وی بوون. گهورینا سیستەمی خیزانی بارەکی زۆر گران ئیختە سەر ملین دەیکێ و نەچارکر بۆ خۆدانکرنا زارویین خۆ کارەکی پەیدا بکەت، فی چەندی ژی کارتیکرن ل سەر زارویین وی دکر، پێژا (۵۲، ۵٪) ژنان ل دەمی کارکرنا زارویین خۆ ل مال بجه دەیلان، ژ فی پێژای ژی (۲۲، ۵۹٪) ژ زارویان تووشی کارەساتین جودا جودا دبوون وەکو (سووتن، شەروخولیکدان، کەفتنا خواری ژ بانی و ل بەر ترومبیلە کەفتن...) (۲)، بۆ وینە شرین پەمەزان دبیژیت ل دەمی ئەز دچومە کاری ژ دەرڤە من زارویین خۆ ل مال دەیلان بی خۆدان، ژ ئەنجامی فی چەندی کورەکی من د ژبی ۲ سالییدا ترومبیللی لیدا و گیانی خۆ ژ دەستدا^(۳).

(۱) یوسف دزەبی: سەرچاوهی پێشوو، ل ۲۲۱.

(۲) عەدالەت عومەر سەلح: شالای ئەنفال و کاریگەری لە سەر باری ئابووری و دەرونی و کۆمەلایەتی ئافەرەتی بە جیمەوای ئەنفال، ل ۱۵. قەکولینە کە پێشکێشی کونفرانسی ب جیهان ناساندنا کومکوژیا گە لی کورد کریوو.

(۳) چاقبیکە فن د گەل شرین پەمەزان سەلح.

ههروهسا ژن ب خو ژى ل ده مئى كاركرنى ژ ده رقه ي مال تووشى كيشه و گيروگرفتېن جوراوجور دبوو مينا: ده سترېژيا سكسى ژ لايى خودانكاراڤه رېژا (۱۴,۵۶٪) ژ وان ژنېن كار ژ ده رقه دكرن قى چه ندئ خويا دكهن كو تووشى قى ده سترېژيى بووينه و دبېژن ئه گهر ب قى رهنگى نه بايه دا زارويېن مه ميننه برسى. ديسان رېژا (۸,۴۵٪) تووشى شه ر و ئاژاوان بووينه ل گهل خودانكارى ل سهر كيميا موچه ي^(۱).

ل قيرى ديار دبېت هه رچه نده ئوپه راسيوئېن ئه نفالى كارىگه رى ل سهر گشت چين و توپژېن جياوازيېن كو مه لگه مئى كوردى بجه هيلان، لى ژنېن پاشماويېن ئه نفالا زورترين نه خوشى و دهرده سه رى ب بهر كه فتن، هه ر ژ ده ستيپكا گرتن و زيندانكرنى و پاشى ئاكنجيكرنا وان ل ئوردوگايېن زوره ملى^(۲). د فان ئوردوگاندا هه موو ده رگه ه به رانبه ر وان دگرتيبيوون، ده ر بازبوونا وانژى چ ئاراسته يه كئى دياركرى نه بوو، گه له ك ژ وان بو مالا بابى خو ب كو مه له كا زاروياڤه فه گه ريان، يان بو مالين خه زورويېن خو و هه بوون ژى ب زارويېن خوڤه د خانوويه كئى ب تنيدا دژيان^(۳).

ئه گه ر به رى خو ب ده ينى ژ ئه نجامى فان ئوپه راسيوئېن ئه نفالى (۸۸٪) ژ ژنا، زه لامين وان ئه نفال بووينه و (۷۸,۹۴٪) ژ زه لاما ژنېن وان ئه نفال بووينه و اتا ل قيرى ديار دبېت رېژا ئه و زه لامين خيزاندار زور زيده تر ژ ژنېن خيزاندار ئه نفال و بيسه روشوينبووينه؛ چونكى ئارمانجا سه ره كيا سياسه تا حكومه تا عيراقى ژ ناقبرنا گه نجين كورد بوو بو هندئ هيژا به ره مه ينه ر و چالاكا كوردستانى ژ ره و پيشالا بينيته ده رى و دزانى ئه گه ر زه لامين وان ئه نفال بكه ن، ژنېن خيزاندار شوو ناكهن، ئه فه ژى فه دگه ريت بو داب و نه ريتين كورده وارى كو شه رمه ئه گه ر ژنه ك شوو بكه ت، ب تايبه ت

(۱) عه داله ت عومهر سالح: شالاوى ئه نفال... ل ۱۵.

(۲) محمه د ره ئوف: سه رچاوه ي پيشوو، ل ۱۰۵.

(۳) شېخ سديق: كارىگه رى ئه نفال له سه ر لايه نى ده روونى و كو مه لايه تى ناو پاشماوه ي ئه نفاله كان، ل ۲۲۰. فه كولينه كه پيشكيشى كونفرانسى ئه نفالا كربوو.

ئەگەر چارەنقىسى زەلامى وى يى ديار نەبىت^(۱). بۇ وىنە ھەدىە سالىح سلیمان دىبىژىت ۱۴ بوک ل دەمى ئەنفالان د گوندى (وەرەخەلدا) ھەبوون، ئەو چەند ھەيفەك بوو ھاتبوونە فەگوھاستن، زەلامىن وان ھاتنە ئەنفالكرن و تا نھو ژى دروینشتىنە و شوو نەكرىنە^(۲).

بەرزەبوونا زەلامى خىزانى بوو كىشەكا زورا مەزن بو ژنى، ژ بلى وى چەندى كو ئەف ژنە بوو بىوھژن، د ھەمان دەمدا دقيا دەيكەكا نان پەيداكاربا، ھەردەم ھزرا وى ئەوبا چەوا ژىدەرپن ژيارى بو خو و زارويپن خو پەيدا بكت، سەرەراى وان گرفتین بو دروست دبوون و ماندیبوونا جەستەبیا وى، لى ب ناچارىفە و بو پەيداكرنا نان زارويپن خو ھەولدا كارىكت، بو وىنە: نەجىبا يوسف دىبىژىت چ كار نەماينە وان نەكرىن ھەكو زەلامان دچوونە كرىكارى و ملبملى وان كرىكارى دكر، بو ھندى بشین زارويپن خو ب خودان بكن، ئەو سەرپەرشتا خىزانا خو بوو و ھەر كارەكى ھەبا و چەندى زىدەى تاقتا وى با دكر، پوژى ھەمووى دچوو كارى دروونا گەنمى و كونجى و نوكان و ب پارەكى كىم ب تنى تىرا پوژى دكر^(۳). ئەف كارى كەفتىە سەر ملین ژنى بو وى زورسى گران بوو، ھەرچەندە د گونداندا ھەفكار و يارمەتیدەرا زەلامى بوویە د كارى پوژانەدا، مینا گشتوكالى و ب خودانكرنا ئازەلى، لى پشتى ئەنفالكرنا زەلامىن وان ژ بلى ھندى كو زەلامى خو ژ دەستدا، ئىدى ئەف ژنە تووشى قەیرانى بوون و دەریازبوون ژى كارەكى ب سانامى نەبوو. ب فى چەندى ئەف ژنە تووشى ب دەھان نەخوشیپن دەروونى و گىروگرفتین كۆمەلايەتى بوو^(۴).

(۱) يوسف دزەبى: سەرچاوەى پيشوو، ل ۲۱۵.

(۲) چاقپىكەفن د گەل ھەدىا سلیمان.

(۳) چاقپىكەفتن د گەل نەجىبا يوسف، ۲۰/۴/۲۰۱۱ كفرى. ل سالا ۱۹۳۹ ل گوندى بەلەكە بى مەزن ژ داىكبوویە، گوندى وانژى ئىك ژ وان گوندان بوو ب بەر لىمشتین ئەنفالان كەفتى و د ئەنجامدا زەلام و كور و براپین وى ھاتىنە ئەنفالكرن و ب تنى ئەو و دوو كچ مابوون، ژيانەكا پرى پەزالەت برىە سەرى تا ئەف زارويپن وى بىن ماين ب خودانكرىن.

(۴) شىخ سدىق: سەرچاوەى پيشوو، ل ۲۲۰.

ژنی د کۆمه‌لگه‌ها کورده‌واریدا پۆل و ئه‌رکی خۆ هه‌بوویه، ب تایبته د گونداندا؛ چونکی زێده‌تر پۆلی وی یی دیار و به‌رچاڤ بوو. کۆمه‌لگه‌ها کورده‌واری کۆمه‌لگه‌هه‌کا گوندنشین و گشتوکالیه و گریډایه ب کۆمه‌کا دابونه‌ری و بنه‌مایین تایبته‌تی و جیاوازی ژ کۆمه‌لگه‌هین ده‌وروبه‌ر، دیاره ژنی ژنی وه‌کو توێژه‌کا سه‌ره‌کی پۆل و ئه‌رکی خۆ د بنیاتنانا فی کۆمه‌لگه‌هیدا دیتیه و هه‌بوونا خۆ د هه‌موو بوارین ژیانیدا سه‌لماندیه^(۱).

ژنا کورد ب دویف باری جوگرافی ده‌فه‌ری و دابونه‌ری کورده‌واری ملبملی زه‌لامی د بوارین کاری و پێفه‌برنیدا به‌شداری کریه، سه‌ره‌رای کاری پۆژانه و ئیش و کاری ناڤ مالی و په‌روه‌رده‌کرنا زاریان د هه‌مان ده‌مدا ئه‌فی ژنی ئاژهل ب خۆدان دکر و کاری گشتوکالیی ژنی دکر. سه‌ره‌رای فان هه‌موو ئه‌رکین ل سه‌ر ملین ژنا کورد، ژن شیایه پۆله‌کی مه‌زن ببینیت و د قوناغین جودا جودادا ده‌سه‌لاتا سیاسی ژنی وه‌رگریه و به‌شداری د پێفه‌به‌رنا کاروبارین ده‌وله‌تیدا کریه، مینا خانزاد^(۲) و عاديله خانم^(۳) ... هتد^(۴).

(۱) محمه‌د ره‌ئوف: سه‌رچاوه‌ی پیشوو، ل ۱۰۶.

(۲) خانزاد ئیک ژ ب ناڤ و ده‌نگترین میرین میرگه‌ها سوران بوو، ل سالا ۱۵۵۵ز ژ دایکبوویه، پشتی مرنا هه‌ڤژینی وی میر سلیمانی ژ میرین به‌رنیاسین میرگه‌ها سوران ده‌سه‌لاتی ل فی میرگه‌هی وه‌ردگریت. میرگه‌ها سوران ل سه‌رده‌می خانزادی دگه‌هیتته ئه‌و په‌ری گه‌شه‌سه‌ندنی و خۆدان ده‌سه‌لاته‌کا سه‌ره‌خۆ و ئیکگریتی. ل سه‌رده‌می وی پایته‌ختی میرگه‌هی ده‌یته فه‌گوه‌استن بۆ ده‌فه‌را حه‌ریر یا نوکه. میرگه‌ها سوران ل سه‌رده‌می وی ژ لای ناڤه‌دانیه‌فه‌ زۆر پیشفه‌چوونی ب خۆفه‌ دبینیت بگه‌ ژ ناڤه‌دانکرنا مزگه‌فت، قوتابخانه، که‌له، قه‌سر پێیین هاتن و چوونی، لی ماوی ده‌سه‌لاتا وی زۆر ناڤه‌کیشیت و ل سالا ۱۶۱۵ز دمریت. بۆ پتر پیزانینان به‌ری خۆ بده: الامیره‌ الکوردیه‌ خانزاد <http://www.pdksp.net>

(۳) عاديله خانم: ئیک ژ که‌سایه‌تیتین ب ناڤ و ده‌نگ بوو د ناڤه‌وزا جافدا، خیزانا عوسمان پاشایی دوویی بوو، ل سالا ۱۸۵۹ ژ دایکبوویه و سه‌رکردایه‌تیا هوزا جاف وه‌رگریه پشتی مرنا زه‌لامی خۆ عوسمان پاشای ل ۱۹۰۹، ل ل سالا ۱۹۱۹ ده‌سه‌لاتا بریتانی ژ به‌ر وی خزمه‌تا پیشکیشی هیزین بریتانیا کری ناسناڤی (خان به‌ادور) پیشکیشی وی دکه‌ت، ل سالا ۱۹۲۴ دمریت و ل گورستانا گوندی عه‌بابیلی نیزی که‌ هه‌له‌بجه‌ ده‌یته فه‌شارتن. بۆ پتر پیزانینان به‌ری خۆ بده: فؤاد حمه‌ خورشید: العشائر الکوردیه‌: بغداد: ۱۹۷۹، ص ۷۸.

(۴) محمه‌د ره‌ئوف: سه‌رچاوه‌ی پیشوو، ل ۱۰۶.

خرابی وان قیابا د گه لدا د کورن و پاشی د زفراندن. وان حه زنه دکر شه ف ب سهردا بهیت و ده می د بوو شه ف نه و زور دترسیان؛ چونکی وان دزانی نه گه ر نه ف شه ف و وان نه بهن شه ف که دی دی هر گه را وان هیئت. هنده ک کچ د ناقدنا هه بوون سه روچاقین خو هه موو داچری بوون بو هندئ ل ده می نه ف که سه دهین پهنگی وان نه جوان دیاربییت و وانا ل گه ل خو نه بهن^(۱).

سه ره رای سفکاتیکن ب ژنین کورد و نازاردانا وان، حکومتا عیراقی کاره کی دیتری زور دپندانه به رانبه ر وان نه نجامدا، نه و ژنی فروتنا هژماره کا کچین کورد ل ده وله تین عه ره بی بوو کو مینا کویله و که نیزه کان هاتبوونه فروتن. د قی بواریدا زور به لگه یین هه یین کو نه فسه ریین سوپایی عیراقی پابووینه ب فروتنا کچین کورد بو ولاتین دهرقه ب تایبته ولاتین که نداقی، بو وینه: "ل دویف به لگه نامه یه کا نهیننی و زورا بله زیا ژماره ۱۶۰۱ ل ۱۹۸۹/۱۲/۱۰ یا ریقه به رایه تیا هه والگیریا پاریزگه ها که رکوکئی بو ریقه به ریا هه والگیریا گشتی، ناماژه ب وی چه ندئ ددهت کو پابووینه ب نه نجامدانا پروسین نه نفالا ئیکی و دووی و د ماوی فان نه نفالادا کومه کا ها ولاتین کوردین فان ده قه را گرتینه و ل گه ل هژماره کا به رچا ف ژ کچان کو ژیی وان د ناقه را (۱۴ - ۲۹) سالییدا بوون، ل دویف فه رمانا سه رکردایه تیی ژماره ک ژ وان کچان په وان هی مه لها و یانین شه فی یین کومارا مسرا عه ره بی کرینه ل دویف داخواریا وان"^(۲).

^(۱) سه دره دین محیدین که لوری: یاده وه ریبه کانی کچه کوردیکی نه نفالکراو، چ ۳، سلیمانی، ۲۰۰۵، ل ۳۹، ۴۴ - ۵۲.

^(۲) کتاب مدیریه مخابرات محافظة التأمیم إلى/ مدیریه مخابرات العامة، سری و علی الفور، الرقم ۱۶۰۱ فی ۱۹۸۹/۱۲/۱۰، نه و کچ ژنی نه فین خواری بوون: (که لاقیز عادل په حیم ته مه ن ۱۷ سال، چیمه ن نازم عه باس ۲۳ سال، له یلا عه باس جه وه ر ۲۱ سال، له میعه نازم عومه ر ۱۹ سال، په یمان شوکر مسته فا ۱۶ سال، خو راسان عه بدوللا توفیق ۲۰ سال، قه دریه نه حمه د ئیبراهیم ۱۷ سال، گولیک ئیبراهیم عه لی ۱۹ سال، خوله نه حمه د فه خره دین ۲۵ سال، عیسمه ت قادر عه زیز ۲۴ سال، نه جیبه حه سه ن عه لی ۱۸ سال، حه سیبه نه مین حه مزه ۲۹ سال، شلیر حه سه ن عه لی ۲۰ سال، شوکریه پوسته م محمه د ۲۷ سال، حه سیبه هیدایه ت ئیبراهیم ۱۵ سال، کوستان عه باس مه ولوود ۲۶ سال، سروه عوسمان کریم ۱۷ سال، سوزه مه جید به سیم ۲۹ سال).

عه‌دانان مه‌کیه دنقیسیت: "به‌ری بچمه باکووری عیراقی من گوھ ل گه‌له‌ک چیروکین سه‌یر ببوو وه‌کو چیروکا فروتئا کچین کورد ل بازارین که‌نداقی ... شوفیره‌کی کورد ل پینا به‌غدا — عه‌مان کاردرک، ل ده‌مه‌کی ترومبیلای وی ل سه‌ر پینا نیزیکی باژیری پومادی ژ کار د که‌فیت، دوو ژنین کورد نیزیکی وی دبن و ب زمانی کوردی ل گه‌ل دناخفن و داخوایی ژئی دکه‌ن وانا بگه‌هینیته سلیمانینی ... ئەڤ ژنه بو دیاردکه‌ن کو ل ئەنفالین سالا ۱۹۸۸ هاتینه گرتن و ئەفسه‌ره‌کی سوپایی عیراقی فروتینه شیخی عه‌شیره‌ته‌کی ل پومادی"^(۱). دیاره ئارمانجا سه‌ره‌کیا حکومه‌تا عیراقی ژ ئەنجامدانا ئان کریارین نا مروّفانه بو هندی بوو کو بنه‌مایین کومه‌لگه‌ها کورده‌واری و خیزانا کوردی ژ ناڤ ببه‌ت؛ چونکی وانا باش دزانی ژنا کورد تا چ راده یا گریدایه ب وان ئەرکین ل سه‌ر ملین وی^(۲).

ئوپه‌راسیونین ئەنفالی زور کارتیکرن ل سه‌ر زارویی کورد کر؛ چونکی به‌رزه‌کرنا بابی، ده‌یکی، یان هه‌ردووان کاریگه‌ریه‌کا زور ل سه‌ر قی زارویی کر، ژ ئەنجامی ئوپه‌راسیونین ئەنفالی هژماره‌کا زور ژ زارویان بی ده‌یک و باب مان، ب قی چه‌ندی چاره‌نقیسی وان هاته تیکدان، مال نه‌ما لی بژین و هه‌ر پوژه‌کی ل ماله‌کی ژیان دبرنه سه‌ر^(۳). ب نه‌مانا ده‌یک و بابان پاشه‌پوژا قی زارویی یا به‌رزه‌بوو و به‌ری هنده‌ک ژ وان که‌فته کارین نه‌باش و که‌س نه‌بوو به‌ری وی ژ فان کار و خه‌له‌تیا و هه‌رگیریت، د ئەنجامدا گرفتاریه‌کا مه‌زن هه‌م بو خیزانا خو و هه‌م کومه‌کا ئیشا بو جفاکی د پاشه‌پوژیدا ل دویف خو بجه‌ هیلان^(۴). ب قی چه‌ندی ئەو زارویین کو گه‌هشتینه ژیی گه‌نجاتی ئیدی باوه‌ری ب ژیان نه‌ما. د فه‌کولینه‌کا مه‌یدانیدا ریژا (۲۷,۴۵٪) ژ گه‌نجین پاشماوین ئەنفالا هه‌ز ناکه‌ن د قی گوّمه‌لگه‌هیدا بژین و (۳۹,۷۹٪) دبیزن ژ

(۱) هاتیه فه‌گواستن ژ: القسوة و الصمت، ص ۱۶۰ – ۱۶۱.

(۲) عه‌دالته عومه‌ر سالح: ئەنفال و ئافره‌تی...، ل ۹۸.

(۳) شیخ سدیق: سه‌رچاوه‌ی پيشوو، ل ۲۲۰.

(۴) عه‌لی به‌ندی: ژیده‌ری به‌ری، به‌رگی سییی، ل ۵۶.

ئەنجامى ئۆپەراسىيونىن ئەنفالى شيانين وان زۆر لاوازبووينە تا پادەيەكى كو نەشيىن ژيانا خۆ رېكېيخن. ھەرۈسە رېژا (۱۱، ۶۵٪) دېيىژن ھزركرن ل سەر پيكنئىنانا خيزانى ل دەف وان زۆرا ب زەحمەتە و ئەو نەشيىن ھزرى د قى چەندىدا بكن و (۶۸، ۱۴٪) دېيىژن ئەو ھەز دكەن ب تنى بن و دووركەفن ژ ھەموويان^(۱).

نەخويندەوارى ئىك ژ دياردين دى بوويه كو ژ ئەنجامى ئۆپەراسىيونىن ئەنفالى پەيدا بووى، ئەقە ژى ژ ئەنجامى وان گھورينين ب سەر خيزانا كورد دا ھاتين، مينا ھەژارى، گھورينا جھى ئاكنجيبوونا وان و بى سەرپەرشتيا خيزانى...^(۲)، رېژا (۶۴، ۷۰٪) ژ گەنجان دياردكەن كو ئەو نەشيان ژ بەر بارودوخى ئابوورى و كۆمەلايەتى و دەرۈونى خواندنا خۆ بېنە سەرى^(۳). ۋەكو يا ئاشكەرايە كو نەخويندەوارى كۆزەكترين نەخوشىيە توشى كۆمەلى دبيت، ژ ئەگەرى پيئدقيبوونا كاركرنى ل شوونا خواندنى، پەيداكرنا خوارنا پۆژانە ژى، بەھايى خۆ زىدەتر ھەبوول دەف كەس و كارين ئەنفالكريا ژ خواندنى؛ چونكى پشكەكا ئەو خەلكى كو بەر پروسيسى نە كەفتين و پزگاربووين، سەرپەرشتيارين خيزانين خۆ ژ دەستدابوون، لەورا پيوست بوو خۆ ب خۇدان بكن. ھەرۈسە د ماوى ئۆپەراسىيونىن ئەنفالاندا ئەو كەسسين ھاتينە گرتن و بو (بەنديخانەيىن سەلامىي، نوگرە سەلمان و دوپن) ھاتىە قەگھاستن، ژ وىرى ژى بو ئوردوگايين دى، ل گەل قەگھاستنا وان پسولا ئازوقەى ژى نە ددايى و زۆربەيا وان ژ ناسنامين نوى ژى بى بەھربوون، ب قى چەندى پشتى ئەنفالان نە كار ل دامودەزگەھين حكومەتى ب دەست دكەفت و نە زارويين وان دشيان بەردەواميى ب خواندنا خۆ بدەن^(۴).

(۱) فاتح سەنكاوى: المصدر السابق، ص ۳۵۴، ۳۵۸.

(۲) عدالەت عومەر سالىح: ئەنفال و ئافرەتى...، ل ۱۹۴.

(۳) فاتح سەنكاوى: المصدر السابق، ص ۱۵۶.

(۴) گۆران شىخ مستەفا: كاريگەرييە ئابوورييەكانى جينئوسايد ل گەرميان، سلیمانى، ۲۰۱۰، ل ۱۱۷.

قان ھەموو ھاكتەرا ۋە كركەس و كارپن ئەنفالكریان ب رپژەیه كا زۆر نە خویندەوار بمینن، ھەروەسا حكومەتا عیراقی ھەردەم ھەولدا گەلی كورد نە خویندەوار بمینیت و چ دەمەکی گرنگی ب خواندن و قوتابخانا نەددا د دەقەرین كوردیدا، تاكو ژ روویی پیشكەفتن و پەرەپیدانا كۆمەلایەتی و رەوشەنیریفە پاشكەفتی بمینن و نەگەھنە رپژا كۆمەلگەھین دپتر^(۱).

ئەگەر بەری خۆ بدەینی رپژا نە خویندەواریی (۶۶، ۸۸٪) یە د ناڤ خیزانین پاشماوین ئەنفالكریاندا ب گشتی^(۲)، ژ قی رپژئی ژی (۳۲، ۷۷٪) كو بەرزترین رپژەیه یا ژنی بوویە، بەرانبەر (۶۸، ۳٪) كو ب تنی دزانن ب خوینن و بنقیسن و (۴۲، ۱۰٪) خۆدان بروانامین سەرەتایی نە و (۲۳، ۵٪) برواناما ناوھندی ھەیه، سەبارەت ئاستی دواناوەندی و پەیمانگەھ و زانكویان رپژا (۳، ۳۴٪) بوویە، ئەگەری كیمی یا قی رپژئی قە دگەریتەقە، بو خرابی و ئالوزیا بارئ ژيانا كەس و كارپن ئەنفالكریا و پینگەھا كۆمەلایەتیا ژنا كورد كو رپ ل خواندنا ژنی دگرت^(۳).

ئوپەراسیونین ئەنفال ل نە ب تنی گوند وپرانكرن، بەلكو ل گەل وپرانكرنا ھەر خانیه کی خیزانەك ژی بیسەروشوینبوو و ئاوات و خوزین كچ و كورپن كورد زیندی بنئاخبوون^(۴).

(۱) عەدالەت عومەر سالیح: شالوی ئەنفال...، ل ۱۵ - ۱۶.

(۲) یوسف دزەبی: سەرچاوەی پیشوو، ل ۱۹۴.

(۳) عەدالەت عومەر سالیح: شالوی ئەنفال...، ل ۱۵ - ۱۶.

(۴) بو وینە: ئاتیلە سەعدوللا خەلیل ل باژیری كفری ل سالا ۱۹۵۶ ژ دایكبوویە و ژ ھوزا وەنداوی یە، ئەق كەسە دبیتە ئەفینداری كچا شیخەکی ئاكنجی باژیری خۆ ب ناڤی فاتیلە، رۆژ بو رۆژی ئەق پەیوەندیا ئەفینداری د ناڤبەرا واندا بەیتر ل دەیت، رۆژەکی ئەق كەسە دچیتە داخاویا قی كچی ل بابی كچی رازی نابیت؛ چونکی نابیت شیخ كچین خۆ بدەنە كەسەکی نەیی شیخ بیت و ب وان كەسان دبیتن (مسكین)، ل ئەق پەیوەندیە بەردەوامی دكیشیت و چەندین جارن داخاوا قی كچی دەیتە كرن، ل بابی وی ناهیتە رای و ئەق ھەردوو ئەفیندارە ب قی رەنگی دمینن تا سالا ۱۹۸۸ و لپمشتین ئەنفال ب سەر باژیری كفریدا دگرن، و د ئەنجامدا ئەق كچە دەیتە ئەنفالكرن، ئەق كورە ژی ل سەر سوزا خۆ دمینیت و ژنی ئائینیت تا راپەرینا باژیری كفری ل سالا ۱۹۹۱ و دەیتە كوشتن. بو

ئەنفال بوو ئەگەر ئى گھورينا دابونەرئيتين كۆمەلايەتى، ديارە ھەولدان بۆنەھيلان و ژ ناڧبەرا نەتەوہيەكى، كاريگەرئيتين مەزن و نەرينى ب دويف خۆ دەيلن، پشتى ھەلوەشاندا سىستەمى خيزانييى پاشماوين ئەنفالان و گھورينا جھى ئاكنجيبوونا وان و ژيك دابيرينا خزم و كەس و كارين وان، ئەقە ھەموو بوونە ئەگەر ئى تىكشكاندا كولتوروى رەسەنى كوردەوارى و ھەلوەشيانا دابونەرئيتين تايبەتتەن وان. ئەو دابونەرئيتين ب دريژاھيا ميژوويى د گونداندا پەيرەو دكرن و زۆر پيئە دگرئيداي بوون، مينا: گھورينا رەنگى جل و بەرگان، رى و رەسمين جەژنى، جورى ھەلپەركى و ستران گوتنى، شيۆەزارى ئاخفتنى... تاد، ب رەنگەكى ھەموو ئەو دابونەرئيتين كۆمەلايەتى تىكشكاندن و گھورين ب سەردا ئينان؛ چونكى خەلكى ھەموو گوندان ب جياوازياداب و نەرييتين وانقە كرنە د ناڧ ئوردوگايادا و ب نەچاريفە ھەموو سروشت و داب و نەرييت و پەفتارين وان يين جياواز تىكە لى ئيك بوون، ژ ئەنجامى قى چەندى ب دەھان گيروگرفت پەيدابوون. د قەكولنەكا مەيدانيدا ريزا (۷۹، ۶۷٪) دياردەكەن كو ئوپەراسيونئيتين ئەنفالى كاريگەرئيتين كا زۆر ل سەر گھورينا داب و نەرييتين وان كرينە^(۱).

ژ پوويى پەيوەنديا د ناڧبەرا پاشماوين ئەنفالكريناندا، دى بينين ئەنفال بوو ئەگەر ئى لاوازبوونا پەيوەنديتين كۆمەلايەتى و دابيرينى د ناڧبەرا

پتر پيزانينان بەرى خۆ بەدە: ئاتيلە: فاتيلە، چ ۲، سلېمانى، ۲۰۰۱، ل ۳ - ۶؛ ديسان مريەم سالىڭ ژ داىكبوويا سالا ۱۹۶۵ ل گوندى تيلەكو و نوکە ئاكنجيا كۆمەلگەھا رزگارايە، ل بەرى ئەنفال پووبدەن پەيوەندىكا خوشەويستىيى د ناڧبەرا مريەمى و كورئى مامى ويدا ھەبوو، ئەويو مالا وئى ل گەل مالا مامى وئى برياردا ژن ب ژن د ناڧبەرا واندا بەيتە كرن و مريەمى ددەنە كورئى مامى وئى، پشتى دوو ھەيفا ژ نيشانیا وئى و بەرى ھاوسەرگيرىيى پىكبينن، لەشكرى عىراقى ب سەر گوندى واندا دگريت و زۆربەيا گەنجين گوندى دگرن و دبەن، ئيك ژ وان گەنجا كورئى مامى وئى بوو، لى تا نوکە مريەم چاقەرىيى ھاتنا ويى و بوخچكا بوكانيا خۆ ھىلايە و دەستكارى تيدا نەكرىە. بۆ پتر پيزانينان بەرى خۆ بەدە: عصمت فرود: بوخچەكەى مريەم جگە لە شەرمزاري چيديمان پئيدە بەخشين؟، (ئەنفالسان)، ژمارە (۴)، ۲۰۰۷/۴/۱۴، ل ۱۱۵.

^(۱) مەمەد رەئوف: سەرچاوەى پيشوو، ل ۱۲۰.

واندا، ئەو سوز و خوشەوێستی و ھەڤکاریا جاران د ناڤەرا وندا ھە ی گھورین ب سەردا ھات، رێژا (٪.٤٢) دیاردکەن کو پە یوھەندیین کۆمەلایەتی د ناڤەرا وان و خزم و کەس و کارین وندا لاوازبوون. بیگومان ل بەری ئۆپەراسیۆنین ئەنفالی گیانئ تەبائی و ھەڤکاریی زۆریی باش بوو د ناڤەرا ئاکنجیین گوندین کوردیدا و د خوشی و نەخوشیا و کاری پۆژانەدا ھەڤکاریا ھەڤدوو دکرن، لی قان ئۆپەراسیۆنا تا پادەھەکی کارتیکرن کرە سەر پاشماوین ئەنفالان کو نەچارکرن ھەرکەس ل دویف قویتی پۆژانە بکەڤیت و کەسی ئاگەھ ژیی دی نەمینیت^(١). ئەڤە ژ ی پلان و ستراتیژیا حکومەتا عێراقی بوو د ئۆپەراسیۆنین ئەنفالاندا بەرانبەر خەلکی گوندنشین ئەنجامدای.

ئۆپەراسیۆنین ئەنفالی زۆر کارتیکرن ل سەر کولتووری نەتەوایەتی کوردی کر، ل بەری ئەنفالا کە شکولەکی دەولەمەند ھەبوو مینا: پەند، بەیت، داستان و شیعەین ملی ھەموو ھاتنە ئەنفالکرن و ژبیرچوون. د ناڤ خەلکی ئەنفالکریدا ب دەھان شاعیرین ملی، ب سەدان بەیت بیژ، مەقام زان و ھەیران بیژ ئەنفال بوون و بەرزە بوون. ئەنفالان زەرەرەکا مەزن گەھاندە ئەدەبی نەنقیسیی کوردی کو پێشوخەت دەرفەت بو پەیدا نەبوو ب تەمامی کوم بکەن و ھەک سامانەکی پەر بەھایی نەتەوایەتی تومار بکەن، بو وینە: زۆر جاران د بیرەوھەریین ئایینی و کۆمەلایەتیدا پری و پەسمین تاییبەت دەھاتنە گێران و ھەک نەریتەکی بەر بەلاڤی کوردەواری، دەم بو دەمی مورک و پەسەنایەتیەکا کوردی یا تاییبەت ب خۆڤە دگرت. ئەڤ ھەموو نقیسین و پری و پەسمە ھاتنە سوتن و ژ ناڤچوون. دیسان تیکدانان زمانی و ژ دەستدانان ب ھەزاران پەیف و زاراڤان، کارەساتا ئەنفالی و دوورئێخستنا کەسی کورد ژ جەھئ باب و باپیران، ئەگەرەکی دییی زۆر گرنگ بوو کارتیکرن کریە سەر پاشماوین ئەنفالان و ژبیرکرنای کە لە پوری^(٢).

(١) ھەمان سەرچاوە، ل ١٣٢.

(٢) لەتیف فاتح فەرەج: جینۆساید و کالبوونەو، سلێمانی، ٢٠٠٤، ل ٩٢.

تیکدانا ب سەدان مەرقەد و جەین پیروز و جەین میژووی،
دەرئەنجامین زۆر کاریگەرین دیترین ئۆپەراسیۆنین ئەنفالان بوون^(۱).

کاریگەریا ئەنفالێ ژ پووی ئابووریقە

ئابوور ژێدەری ژیا نا مرقییه، مان و خوش گوزەرانیا مرقی و تام
وەرگرتن ژ هەبوونین ژیا نی گریدایه ب قی ئابووریقە، هیرش و پەلامارین
ئەنفالێ ژ بلی کوشتنا مرقان و تالانکرنا گوندان و سەرۆت و سامانی وان،
وێرانکرنا ژێدەری ئابووری ژیا ئارمانجەکا دیارکری و مەبەستیدارا حکومەتا
عیراقی بوو و هەردەم بیر د هندییدا دکر کو چەوا کیشین ئابووری و کیمکرنا
ژێدەری ژیا نی ل دەقەرین کوردی ب گشتی پەرهی پێدەن. ئەقە ژیا
دزقیریتەقە بو دوو ئەگەران: یا ئیککی بو هندی چ جارن کورد تیرنەبن و ژ
پووی ئابووریقە ب حکومەتا ناوەندیقە گریدای بن و بیر د بواری سیاسەت و
دەسەلاتیدا نەکن، دیسان بو هندی کوردان نەچار بکن بچنە د ناڤ پیزین
حکومەتیدا وەک جاش بەرانبەر برهیهکا پارهی پی بهیتە دان. ژ لایهکی دیقە
تیکدانا وان گوندان دبوو پالپشتەکی بهیز بو حکومەتی کو ژێدەری ژیا ن
هەڤکاریکرنی ژ پێشمەرگە ی بپرن^(۲).

پروسیسا قکرنا گەلی کورد و وێرانکرنا کوردستانی و تیکدانا ژێرخانا
ئابووری، گەلەک دەر دەسەری و نەخوشیین گران ب دویش خۆ هیلان کو تا
ئەقرو ژیا پاشماوین ئەنفالکریا پی دنالن، سەرەرای هندی کەس و کارین وان
ئەنفال و بیسەرۆشوینکرن، د هەمان دەمدا مال و سامانی وانژی ژ لاینی
حکومەتا عیراقیقە ب تالان چوو. وەکو یا ئاشکەرایه کو ئۆپەراسیۆنین
ئەنفالێ بو سەر گوندنشینین کوردستانی بوو و گرنگترین ژێدەری ژیا نا وانژی
چاندنا بەرهەموو گشتوکالی و خۆدانکرنا ئاژەلی بوو^(۳)، کو پیزا (٧١،٤٨/)

(۱) سالار مەحمود: ئەنفال و دادگا، سلیمانی، ٢٠٠٧، ل ٤٧.

(۲) گۆران شیخ مستەفا: سەرچاوهی پێشوو، ل ١٢٦.

(۳) شیخ سدیق: سەرچاوهی پێشوو، ل ٢٢٥.

کاری گشتوکالی دکر و پیرا (۱۸,۴۲٪) نازهلداری^(۱)، ل سالا ۱۹۸۵ ب ملیونان سهرین پهزی د کوردستانیدا هه بوون^(۲).

ئاکنجیین کوردستانی ل بهری نهفالن پیرا (۸۱٪) ژ باری ئابوریی وان یی خوش بوو واتا زوربه یا خه لکی کوردستانی د باره کی گوزهرانیی خوشدا دژیان و ههرئیکی هژماره کا زورا سهرین پهزی هه بوون^(۳)، لی ژ نهجامی پروسیسا نهفالی هه موو کوشتن یان ب تالان برن^(۴). بو وینه: عیسمهت علی غه فور دبیزیت ل گوندی وان ههرئیکی ژ وان چه ند سه د سهرین پهزی هه بوون^(۵). لی پشتی ئوپه راسیونین نهفالی خیزانین که س و کاری نهفالكریا ژیده ری سهره کیی ژیان خو ژ ده ستدا، له ورا نه ف پشکا چالاک و به ره مهینه ر بوونه کو مه کا بیکار و ئاواره و کوچهر^(۶)، د چاره نفیسه کی خراب و د چه ند ئوردوگایین زوره ملیدا ئاکنجیکرن، نه ف ئوردوگایه وه کو سهر بارزگه هین گرتیین نازیا بوون، د فان ئوردوگادا بنگه هین تهندروستی و قوتابخانه نه بوون، هه تا کیتمترین پیدفییین ژیان تیدا نه بوون مینا کاره بی و ئافا بکیر فه خوارنی بهیت^(۷) و ئیشین جوراوجور ژ نهجامی فه خوارنا ئافا پیس د ناف و اندا په یدابوون^(۸). ل گه ل هندئ چ ژیده ره ک نه بوو

(۱) عدالهت عومهر سالیج: شالای نهفالن...، ل ۱۱.

(۲) عه بدوللا غه فور: جوگرافیای کوردستان، چ ۴، هه ولیر، ۲۰۰۵، ل ۳۴۸.

(۳) شیخ سدیق: سه رچاوه ی پیشو، ل ۲۲۵.

(۴) 'ووف عقراوی' 'ا.کاوه': الحملة علی بادینان و اوضاع الاجئین، تقدیم: فلك الدین کاکهیی، دار ئاراس، ط ۳، ارپیل، ۲۰۰۷، ص ۱۰.

(۵) چاقپیکه فتن د گه ل عیسمهت علی غه فور، ۲۰۱۱/۴/۱۷ بزگاری. ل سالا ۱۹۳۷ ل گوندی مه سیه وی سهر ب ناحیا سه نگاوه هاتیه سهر دونیایی، بارودوخی وان زوری خوش بوو و ب ئاشتیانه ژیان ل سهر گوندین خو دبره سهری، ل سالا ۱۹۸۸ و ل ده می نهفالا ب سهر گوندی وان دا گرتی، زور کارتیکرن لی کرن و چ تشتهک نه ما و ههر ژ نهجامی فان ئوپه راسیونین نهفالا دوو کورین وی نهفالن بووینه.

(۶) عدالهت عومهر سالیج: شالای نهفالن...، ل ۱۱.

(۷) شمال عادل سلیم: للانفال ماساتها و الامها التي لا تنتهي: <http://www.pukmidia.com>

(۸) چاقپیکه فتن د گه ل نه جیبا یوسف.

خۆ پى خۆدان بىكەن، ئانكو بىكارى د قان ئوردوگاياندا ئەگەرى سەرەكىي كىشىن كۆمەلايه تى و دەروونىين قى خەلكى بوون^(۱)، لەورا نەچاربوون ب ھەر پەنگەكى بيت كار بىكەن. لى ل قىرى گرفته كا دى ھاتە رپيا وان ئەو ژى چونكى بەھرا پترىا پروسىن ئەنفالى بۆ سەر گوندین كوردستانى بوو، زۆربەيا گوندىا دشارەزای كارى گشتوكالىي بوون، زۆر يا ب زەحمەت بوو كارەكى دىي زور ژ قى كارى بىكەن^(۲). قەگواستنا قى خەلكى ل سەرجهين وان و ژ دەستدانا قى مال و مولكى كارتىكرنە كا مەزن ل سەر بارى دەروونىي وان ژى كر^(۳).

كاڤلكرنا گوندین كوردستانى نە ب تنى كارىگەرى ل سەر بارى ئابوورىي كوردستانى كر، بەلكو ل سەر ئابوورى عىراقى ب خۆ ژى كر، بەشەكى زۆرى كارگەھ و دامەزراوین عىراقى پشت ب كەرستين خاڤين كوردستانى دەست، ب نەمانا وان كەرەستين سەرەتايى، گرفتا بەرھەمئىنانى كەفتە د رپيا قان كارگەھاندا و شيانين بەرھەمئىنانى كىمبوون و ھندەك ژى ژ كاركەفتن؛ چونكى ب دەستقەئىنانا كەرەستين خاڤ ب نرخەكى زۆرى گران ل سەر وان دراوہستيا و ب قى چەندى بەھايى كەل و پەلین بەرھەمئىنانى ژى زور بلند بوو^(۴).

(۱) شمال عادل سليم: المصدر السابق.

(۲) رەفيق شوانى: سەرچاوەى پيشوو، ل ۹۴.

(۳) بۆ وئىنە: حاجى مەحمود خەلكى گوندى وریلە بوو ل دەقەرا گەرمیان، ل بەرى ئەنفالان كەسەكى زور دەولەمەند بوو و ھەموو دەمان دەستى ھارىكارىي بۆ كەس و كار و گوندیين خۆ دريژ د كر، لى پشتى ئەنفالان ھەموو كەس و كارين خۆ ژ دەست دان و بوو كەسەك خەلكى خیر د گەلدا دكرن. ل دەمى بوویە ھەيڤا پەمەزانى رەسپيین گوندى بپياردا زەكانا پەمەزانا وئى سالى بدەنە حاجى مەحمودى، ل دەمى دچنە دەف قى كەسى و قى چەندى دپيژنى، ئەف كەسە ژ قەھراندا دەملدەست دكەڤیت و دمريت؛ چونكى جارار ئەو بوو يى خیر ل گەل خەلكى دكرن. ھاتىە قەگواستن ژ زاردە قى سالى ھەلاج. چاڤيپكەفتن د گەل سالى ھەلاج.

(۴) جليل صابر كاوانى: كاۆل كردنى كوردستان و چەند بۆچوونيك، رۆژنامەى (كوردستانى نوئ)، ژمارە (۷۱)، ۱۹۹۲، ل ۳.

وهكو يا خوڤايه گشتوكالي روله كئى گرنكى هه ى د پيشكهفتنا ئابووريدا و ميژوويا ئابووريا ولاتين پيشكهفتى قئى راستى دويپات دكه نه فه . گشتوكال ژيديره كئى سهره كئى دابينكرنا خوارنا ئاكنجيايه ، دابينكه رئ هيزا كاريه بو كهرتين ئابوورى، به رهه فكه رئ كه ل و په لين پيدفييه بو پيشه سازيا نافخويى، ژيديره كئى سهره كئيه بو ب ده سته ئينانا دراقئى بيانى و بازاره كه بو ساخكرنا به ره مئ نيشتمانى . سهره راي فان ئه ركين سهره كئين كهرتى گشتوكالى، دئى بينين د كوردستانيدا ئه ف كه رتى گرنكى ژ ئه نجامئ سياسه تا حكومه تا عيراقئى زهره ر و زيانه كا زور به ركه فت و هاته تيكدان⁽¹⁾، بو وينه : ل سالا ١٩٨٠ ژمارا ئه و گوندين كو ب چاندنا تووتنى شاره زايى په يداكربوو نيزيكى ٢٠٠ گوندان بوون ل ده قهرين جوگرافيين جودا جودايين كوردستانئى، ژ قئى هژمارا گوندا نيزيكى ٦٠،٠٠٠ كه سان كارئى چاندنا تووتنى دكرو به ره مئ وان د قئى ساليڊا گه هشته ٩٠٠٠ ته نان، لئ ژ ئه گه رئ تيكدانا گوندا و بارودوخئى كوردستانئى به ره مئ ئينانا تووتنى ل سالا ١٩٨٨ زور كي مبوو و گه هشته ١٨٠٠ ته نان و اتا ب رپژا ٨١٪ ئه ف رپژه هاته خوارئى به رانبه ر سالا ١٩٨٠⁽²⁾.

به ره مئ گه نمى ل كوردستانئى نيزيكى ٧٠٪ ژ به ره مئ گه نمئ عيراقئى پيكدئينا، كو ئه و به ره مئ هه ژى نه ب تنئى خوارنا پيدفيى ژ گه نمى بو ئاكنجيين عيراقئى ئاماده دكر، به لكو ژيديره كئى سهره كئى بوو بو ئاكنجيين عيراقئى ژى.

ديسان به ره مئ له فه نا شه كرى، پشتى ئه نفالا ل كارگه هين سليمانئى زور كي مبوو و عيراق نه چاربوو له فه نا شه كرى ژ ده رقه ى عيراقئى بينيت و ب نرخه كئى گران ژى ل سهر ب پاره ستيت⁽³⁾.

(1) سه لاهه دين حه فيد: ئابوورى كوردستان ١٩٧٧ - ١٩٩٠، سليمانئى، ٢٠٠٠، ل ٢٨ - ٢٩.

(2) جليل صابر كاوانئى: سه رچاوه ى پيشوو، ل ٣.

(3) هه مان سه رچاوه، ل ٣.

سروش ئىك ژ پەگە زىن گىرنگىن بەرھەمئىنانى يە، ئابووريناس جەخت ل سەر ھەبوونا ئاخەکا ب پیت و ئاڧ و ھەوايەكى گونجای دکەن بۆ بەرھەمئىنانى، لى ل ژيىر سيبەرا جينو سايدى ژينگە ھەکا ساخلەم نامينيت و چاندنا مليونەھا مين و سوتنا دارستانان و ژەھراويکنا ئاڧى بوو ئەگەرى سەرھەلدانا چەندىن گىرقتان، مينا کىمبوونا بەرھەم و دابەزينا ئاستىن ژيانى بۆ نزمترین پلە، ھەرۆھکول پشتى ئۆپەراسيونىن ئەنفالان ئەڧ چەندە پەيدا بووى^(۱).

د نامەيەکا تايبەتدا ژ لايى (ئەندرو وایتلى) پىڧەبەرى راپەراندنا پىڧىخراوا چاڧدپىرکنا پۆژھەلاتا ناڧەرەست، لەبارەى وپرانکنا کوردستانى و تاوانا سالا ۱۹۸۸، بۆ (پیتەر موللرى) سەرۆكى کۆمەلا دوستايەتتى د ناڧەرەرا کورد و ھولەندادا، دياردکەت کوب دپىژاھيا ۲۰ سالىن چوويى، مليونەھا مين ھاتينە چاندن و کومپانيەکا ئيتالى بپى بەرچاڧگرتنا بپيارا کۆمەلا ئەورويى، کول دويڧ ڧى بريارى نابت چ چەکەک بگەھيتە عىراق و ئىرانى، ھژمارەکا زۆرا مينىن زەمىنى فروتینە عىراقى، ژ بلى وى چەندى کۆ ئەڧ مينە زۆر کارىگەرى ل سەر بەرھەمى گشتوکالى دکەن، د ھەمان دەمدا کارىگەريەکا زۆر ل سەر مروڧان ب خو ژى ھەيە، د ڧى ناميدا ھاتىە ديارکرن ل دويڧ ڧەکولینەکا مەيدانیا بسپورەكى پىڧىخراوا وان ل نەخوشخانا سلیمانى، ۱۶۵۰ کەسان مين پىڧە پەقینە و نيزىكى ۴۰۰ کەسان دەستەک، يان پىيەكى خو ژ دەستدایە^(۲). ل دويڧ دووماھى ئامارا ھاتىە کرن ژ لايى دەزگەھى ژ ناڧىرنا مینال ھەريما کوردستانى^(۳) و پشتى ھژمارەکا زۆرا وان ژ لايى ڧى دەزگەھىڧە ھاتىە ژ ناڧىرن، دياردکەن ۳۱۴۹ جھين مين پىژکرى ل کوردستانا

^(۱) گۆران شىڧ مستەفا: سەرچاوهى پيشوو، ل ۴۱ - ۴۲.

^(۲) گۆڧارى (رييازى نوئ): "بەلگەنامەيەكى گىرنگ لەسەر وپرانکردنى کوردستان"، ژمارە (۵)، کانوونى يەكەم ۱۹۹۱، ل ۷.

^(۳) ئەڧ دەزگەھە ل سالا ۲۰۰۴ ھاتىە دامەزراندن، سەر ب ئەنجومەنى وەزيرين ھەريما کوردستانى ڧەيە

<http://www.alsabaah.com/ArticlePrint.aspx?ID=5439>.

عیراقی ماینه، بههرا پتران وان بو ماوی جهنگی عیراق و ئیرانی دزقرن. گرنکترین کیشه د رپیا فی دهزگه هیدا بو نه هیلانا فان مینا نه بوونا نه خشی جهین مین رپیزکریه، دبیت حکومه تا عیراقی ئەف نه خشه نه هیلا بن، داکو ئەف جهه وهکو خو بمینن و کاریگه ریا وان یا بهردهوام بیت^(۱).

لایه نه کی دییی لاوازکرنا ئابووری تیكدانا کهرتی گهشتوگوزارییه، مینا ویرانکرنا شینوارین دیرین بگره ژ: پهیکه، شکهفت و سهیرانگه ه و جهین گهشتوگوزاری کو ژیده ره کی زوری گرنگی ئابوورینه، حکومه تا عیراقی ب ویرانکرنا گوند و باژیرکین کوردستانی زور جهین گهشتوگوزاری ژی تیكداینه^(۲).

تیكدانا زیده تر ژ چوار هزار گوند و باژیرکین کوردستانی، دهر به دهر کرن و فه گوهاستنا ئاکنجیین وی ب واتایا چولکرنا هه ریمه کا جوگرافیا به فرهه و بجه هیلانا زه فی و بیستان و باغین زوره. ئەگه ر ۷۰٪ ژ وان ژن و زه لامین دهر به دهر کرین شیانین کارکرنی ههین د گه لدا بن واتا نیزیکی ۲ ملیون که سین به ره مهینه ر دوور ئیخستینه^(۳).

گیروگرفتین ئابووری زیده تر کارتیکن ل سهر بارودوخی دهر وونی و کومه لایه تی پاشماوین ئەنفالان ب گشتی و ژنی ب تایبه تی کریه؛ چونکی به شی زوری ئەرکی خیزانی و پهیدا کرنا قویتی خیزانی د ستویی ژنیدا بوو ژ ئەگه ری بیسه روشوینکرنا زه لامین وان. د فه کولینه کا مهیدانیدا دیار بوویه به ری ئوپه راسیونین ئەنفالا رپیزا (۹۶،۲٪) ژن و کچین مالی بوون و ژ دهر فه چ کاره کی دی نه دکرن، د هه مان دهمدا (۲،۸٪) جوتیاری و کاری گشتوکالی دکر وهکو هه فکاریکن د خیزانیدا. هه ره سا رپیزا (۱٪) ل داموده زگه هین حکومی

(۱) Ibid.

(۲) گۆفاری (رپیزی نوئی): "به لگه نامه یه کی گرنگ له سهر ویرانکردنی کوردستان"، ژماره (۵)، کانوونی یه که م ۱۹۹۱، ل ۷.

(۳) جلیل صابر کاوانی: سه رچاوه ی پپشو، ل ۳.

و خزمه تگوزاری فه رمانبهر بوون^(۱). لی ل پشتی ئوپه راسیوئین ئه نفالی گهورین ب سهر قان ریژادا هات (۹، ۴۴٪) ژن و کچین ناقمالینه و ژدهرفه چ کاره کی ناکه ن، (۶، ۱۳٪) د کارین ئازاددا کار دکهن و پیژا (۴، ۱۰٪) قوتابینه، (۱، ۸٪) پیشمه رگه نه، (۵، ۷٪) د کارین حکومیدا کار دکهن، (۲، ۱٪) و (۴، ۰٪) د کاری گشتوکالی و ب خۆدانکرنا ئاژه لیدا^(۲). ههروهسا پیژا (۱، ۳٪) کاری دهستی مینا: درونی و ته نوور دروستکرنی ژ ئاخ^(۳).

ژ ئه گهری ژ ناقچوونا سهروهت و سامانی قان خیزانان و نه بوونا چ سهرمایه کی، زاروژی بوونه قوربانین مه زنین قی کاره ساتی، ژ ئه گهری ئه نفالکرنا بابی، زۆربه یا وان که فتنه بهر کارکرنی، ژ بهر کو د زۆر خیزاناندا ئه و بوونه سه ره پهرشتیار، کارکرنا زارویی ب خوژی کاریگه ریه کا نه رینی ل سهر کومه لگه هی بجه دهیلیت و په نگدانه قه یا خراب ل سهر په وشت و په فتارکرنا وی زارویی د پاشه پوژیدا پهیدا دبیت؛ چونکی زارو د قی قوناغیدا ئه گهر نه چار ببیت کار بکته واته نه شیاپه وه کو زارو بژیت. ژ بلی هندی په روه رده کرنا وی ب په نگه کی دروست نابیت، ژ بهر کو ئه ق زارویه د جهی کاریدا تیکه لیلی ل گه ل هه موو مروقه کی دکته و دبیت ئه و جوژی کاری دکته نه یی گونجای بیت ل گه ل ژییی وی^(۴)، ئه قه ژی دیاره ب پیچه وانیه نا قه روکا جارنا ما مافین زارویی^(۵)، کو پاریزگاریکرنا تاییه تا زارویا پیویست

(۱) عه دالهت عومه ر سالج: شالوی ئه نفال... ل ۱۲.

(۲) CHNAR S. ABDULAH: CRIMES OF MASS MURDER AGAINST THE KURDISH PEOPLE AND THEIR CONSEQUENCES, P 27.

قه کولینه که پیشکیژی کونفرانسی ب جیهان ناساندنا کومکوژیا گه لی کورد کربوو

(۳) عه دالهت عومه ر سالج: شالوی ئه نفال... ل ۱۲.

(۴) هاتیه قه گوهاستن ژ: شوکریه په سول: هه لوه شانیه وهی خیزانی کورد له نیوان ده سه لاتی به عس و

مافی مروفا، گو قاری (هاواری ئه نفال)، ژماره (۱) پایزی ۲۰۰۲، ل ۴۳.

(۵) ئه قه ریکه فتننامه یه ل دویف بریارا کومه لا گشتیا نه ته وین ئیکگرتی ۲۵/۴۴ ل ۲۰ تشرینا ئیکئی

۱۹۸۹ هاتیه راگه هاندن، ل ۲ ئه یلولو ۱۹۹۰ کار پی هاتیه کرن. بو پتر پیژانینان به ری خو بده:

منتصر سعید حموده: حماية حقوق الطفل في قانون الدولي العام و الاسلامي، الاسكندرية، ۲۰۰۷، ص

دکته، د بهندی ۹ یی قی جارنامیدا هاتیه: "ناچارکرنا زارویی ل سهر کارکرني یان پشت گوھ ئیخستنا وی ب رهنگه کی کو د هر کاره کیدا کاربکته کو زیانی ب تهنروستیا وی بدهت، یان زهره و زیانی ب فیروونا وی بگه هینیت، یان ژی ل پیگه هشتنا وییا جهسته یی و ئاره زویا زارویی بگریت قه دهغه یه"^(۱).

هروه سا پیر و په ککه فتی ژی وه ک توپژه کا کومه لگه یی کوردی ژ نه گری ژ ناچوونا ژیرخانا ئابووریا خیزانی پاشماوین ئه نفالان، کاریگری ل سهر وانژی هاته کرن و بوونه قوربانین قی کاره ساتی، کو به شی زور ژ وانا کورین وان ئه نفال ببوون و که س نه مابوو بو کاربکته، له ورا ب ناچاریفه به شه ک ژ وانا کاری خوازخواری دکرن"^(۲).

گرفته کا دیبا ژ نه جامی ئوپه راسیونین ئه نفال و کافلکرنا گوند و باژیرکین کوردستانی توشی ئابووری کوردستانی و عیراقی بووی بیکاریه، کو هژماره کا زور ژ کریکاری کوردستان و عیراقی توشبووینه"^(۳). د کومبوونه کیدا ل ۱۵ ی نیسانا ۱۹۸۹ عه لی حه سه ن ئه لمه جید دبیزیت "مه قیگافی د ده قه را ئوتونومیدا ۳۰۰۰۰۰ بیکار هه نه"^(۴).

حکومه تا عیراقی ب قه گواستنا خه لکی کوردستانی ل سهر گوند و جهین وان نه پاره ستیا، به لکو ده ست ب سهر به ره م و که ل و په لین وانژیدا دگرت، بو وینه: ل دویف بریارا نفیسینگه ها ریخستنا باکوور یا ژماره ۹۹۱۴ ل ۲۳ تیرمه ها ۱۹۸۸ بریار هاته دان به ره می گشتوکالیی وی خه لکی هاتیه

(۱) هاتیه قه گواستن ژ: شوکریه په سول: سه رچاوه ی پیشوو، ل ۴۳ .

(۲) هیمن کامل: ئه نفال چوار و کاریگریه کومه لایه تیبه کانی له سهر گه نجی که سوکاری ئه نفال، گو فاری (عه رعه ر)، ژماره (۳)، ۲۰۰۸، ل ۱۵۵ .

(۳) محمد په ئوف: سه رچاوه ی پیشوو، ل ۱۳۶ .

(۴) هاتیه قه گواستن ژ: مجلة (الشرارة): "هكذا يبحث الحكماء عن حل عادل للقضية الكردية"، العدد (۳)، ۱۹۹۱، ص ۳ .

ڦه گواستن ل سهر گوندين وان بهيته كومڦه كرن و دهست ب سهر ساماني
خه لكي نه نفالكريدا بهيته گرتن^(۱).

حكومه تا عيراقى نه ب تنى ده ڦهرين كوردستاني چولكرن، بهلكو ب
ڦهرمي بپيادا نابيت كهس لى بژيت و چ تشتهك لى بهيته بهرهمئينان و ب
ده ڦهرين قه دهغه كرى هاتنه هژمارتن و هر كهسهك لى گرتبا هه مان
چاره نڦيسى سهردهمى نه نجامدانا ئوپه راسيونين نه نفاللا هه بوو، سوپا و
هيژين چه كدار و جاشين دهوله تى هه موو ساله كى ده ڦهر دست، لى جهين
نيزيكى باژيري كه ركوك و گهرميان ژ لايى زه لامين حكومه تا عيراقىڦه دهاتنه
بهرهمئينان بو گشتوكالى ب هه موو جوړين خوڦه^(۲).

سه بارهت ژيده رى قويتى ژيانا كهس و كارين پاشماوين نه نفالكرين ب
رهنگه كى گشتى ژ نه گهرى تيكدا نا ژرخانا ئابووريا گوندين كوردستاني، وه كر
بارودخى ئابوورى كوردستاني به ره ڦ ناريكوپيكيى بچيت و توشى ئيفليجيى
ببيت و نه شيا ئيدى خو ل سهر پى خو رابگريت، بيگومان نه ڦه ژى بوو
نه گهرى به لاقبوونا بيكارى و هه ژاريى د ناڦ كومه لگه ها كوردستانيدا و
شينوارين نه رينى ب دويڦ خو هيلان و تاكو نه ڦرو ژى دديار و بهرچاقن،
له ورا كهس و كارين نه نفالكرين نه چاربوون بو دابينكرنا پيدڦيين سهره كيين
ژيانا خو پشت ب هندهك ژيده رين ئابوورى گرى بدهن، هه ر چ نه بيت كيم و
كورتين سهره كيين ژيانى پى پريكه نه ڦه، كو تا ده مه كى دريژ ژى ريژا
(.۲۵،۰۳) ژ فان خيزانا ژ لايى پيخراوين مروڦيين نافخويى و بيانىڦه
هاريكارى د گه لدا دهاته كرن^(۳).

(۱) نه.و.ش.نه: كتاب مديريةية أمن البلدة ف-۳، العدد ۹۹۱۴ في ۱۹۸۸/۷/۲۳، إلی / كافة المعاينات (به رى)
خو بده: پاشبه ندى ژماره ۱۸) ؛ نه.و.ش.نه: كتاب محافظة دهوك - العقارت، العدد ۴۲۷ - في
۱۹۸۸/۸/۳۰، سري، إلی / قائم مقامية قضاء.

(۲) ره فيق شوانى: سهرچاوهى پيشوو، ل ۹۵.

(۳) ريژا (.۷۴،۳۷) مووچه ژ لايى حكومه تا هه ريما كوردستانىڦه بو هاتبوو دابينكرن مينا (دهزگه هى
شه ميدان و وه زاره تا پيشمه رگه ي و چاڦديريا خيزانى و دهزگه هى خانه نشينى و كارگوزارى)، ديسان

كارىگه رىا نه نفالى ژ پرووى دەر وونىڭ

مەبەستا مە پى ئەو نە خوشىيە نە كو ژ ئەنجامى ئەگەر ئىن كۆمە لايەتى و ئابوورى واتە ژ ئەگەر ئى پرودانىن ژيانى مرقۇ تووش دىبىتى. ديارده و نە خوشىيىن دەر وونى ل وى دەمى پەيدا دىن كو كەسەك تووشى پروداوہ كا دەملدەست يان يا چاقەرى نە كرى دىبىت و د ئەنجامدا شىيانىن كەسى بۆ بەرەنگار بوونا ھەر كرىارەكى مىناب گولى برىندار بوون، ئازار و ئەشكەنجەدان، دەستدرىژيا سىكسى، مرنا دەملدەستا كەسەكى خوشتقى و نىزىك نامىنىت، و ل دەمى نە خوشىيا دەر وونى نە ھىتە چارەسەر كرن خۇدانى وى تووشى چەندىن فشارىن دەر وونىن دىتر دىبىت، بۆ كىمكرنا قى نە خوشىيى پىيا چارەيا كارىگەر نابىنىت و نە خوشىيىن دەر وونى دى ل دەف قى كەسى زۆربىن^(۱).

د ماوى ئۆپەراسىونىن ئەنفالاندا، تىكدان و سوتنا مال و سامانى خەلكى كوردستانى، كوشتن و ئەنفالكرنا كەس و كار و خوشتقىا ل پىش چاقىن وان، پىشتى مانا بەھرا پترىا وان ل (بەندىخانە يىن نوگرە سەلمان، دوبر و سەلامىي) بۆ ماوى چەند ھەيقان و ب برس و ترسقى ھەكر ئەنفالكرى د بارەكى دەر وونى و لەشىي گەلەك تونددا بژىن و تووشى جۆرەھا نە خوشىيان بىن، مىنا^(۲):

پىژا (۳٪) ژ خزم و كەس و كارىن وان ھارىكارىا وان دكەن و پىژا (۳۳،۵۴٪) ھەكو پارە نە ھەرگرتىە نە پىش زەرەر و زىاننىن وانقە و نە بۆ ب رىقەبرنا ژيانا پۆژانەيا وان. عەدالەت عومەر سالىح: شالوى ئەنفال...، ل ۱۲.

^(۱) ھەمان سەرچاۋە، ل ۱۲.

^(۲) CHNAR S. ABDULAH: Op.Cit, P 29.

خه موکي:

کو زۆر به یا پزگار بوویین ئه نفالان ژ ئه نجامی وان بارودۆخین تایبه تین ل ده می پروسسیسا ئه نفال و د به ندیخانین حکومه تا عیراقیقه دیتین، هه موو گاغان د خه موکییدا دژین^(۱).

دله راوکی:

د فه کولینه کیدا دیار بوویه کو پیزا (۲۶,۹۸٪) ژ ژنین خیزانین کهس و کارین ئه نفال کریان تووشی فی نه خوشیی بووینه^(۲).

^(۱) محهمه نه جمه دین ئیک ژ وان که سانه کو ژ ئه نجامی ئوپه راسیونین ئه نفال و به رزه بوونا ده یک و بابین وی زۆر کارتیکرن ل سه هاتیه کرن، و هه رده م د خه موکییدا یه . هه قژینا وی سو هام عومه ر دبیزیت مرادا منه بهس جاره کی ب گرنژیت، هه موو ده ما یی توره یه . دیسان دبیزیت زه لامی من خانیه ک ژ ئاخ ل گوندی ته په سپی دروستکریه بو ده یک و بابین خو، ل دویف بوچوونا وی دبیزیت دا ده یک و بابین من د بی خانی نه بن ل فی دونیایی، واتا بارئ ده روونی وی زۆری تیکچووی. چاڤیکه فتن د گه ل محهمه نه جمه دین، ۲۰۱۱/۴/۱۸ پزگاری. ل سالا ۱۹۷۷ ل گوندی ته په سپی ژ دایکبوویه و کاری شقانیی دکر و زۆری پازی بوو ب ژيانا خو؛ چونکی بارئ ئابووری وان زۆر بی خوش بوو، ل ئه نفالان نه هیلا به رده وامیی ب فی جوړه ژيانی بده ت و هیشتا زارو بوو ده یک و بابین خو ژ ده ستدان، ب فی چه ندی زۆر کارتیکرن ل سه ر وی ده یته کرن و ژ بهر وی بارودۆخی ئه و تیرا بووری ده روونی وی زۆر تیکچوویه . نامیق ئیبراهیم دبیزیت ئه فه ۲۳ ساله هیشتا مه جه ژن نه کرینه و هه رده م ئه م د خه موکییدا یه و چ جارن کهس و کارین مه ژبیرا مه ناچن. چاڤیکه فتن د گه ل نامیق ئیبراهیم، ۲۰۱۱/۴/۲۱ که لار. ل سالا ۱۹۶۳ ل گوندی بنه که ژ دایکبوویه، ل بهری ئه نفالان ژیان ل گوندی دبره سه ری و نیزیکی ۱۰۰ مالان ل هه بوون و ب خوشی و هه قکاری پوژانین خو دبرنه سه ری، ل ده می ئه نفالان ۱۹۸۸ ب سه ر گوندی واندا گرتی برایی وی ب هه موو زاروینین ویقه بیسه روشوینکرن.

غائب حوسین عه لی دبیزیت راسته ئه م بی هیفی بووینه ژ هاتنا وان، ل هه ر جاره کا گوره کی ب کوم دبیین ل سه ر شاشین ته له فزیونان، ئه م هوسا هزر دکه ین ئه فه هه ستیکین کهس و کارین مه نه و برینین مه جاره کادی ساخ دکه نه فه و هه روه کو نوکه ژ ده ف مه برین. چاڤیکه فتن د گه ل غائب حوسین عه لی، ۲۰۱۱/۴/۲۰ گرده گوزینه . ل سالا ۱۹۷۱ ل گوندی گرده گوزینه سه ر ب قه زا که لارقه ژ دایکبوویه، ل ده می ئه نفالان ۱۹۸۸ ب سه ر گوندی واندا گرتی ۱۸ کهس ژ برا و پسمام و که سین نیزیکی وی بیسه روشوینوینه.

^(۲) عه داله ت عومه ر سالج: شالوی ئه نفال...، ل ۱۲.

ترس:

د فہ کولینہ کیڈا دیار بوویہ کو ریڈا (۲۶٪) ژ ژنن کس و کارین
ئ نفالکریا تووشی ترسی بوویہ^(۱)، ھوہ سا (۲۲,۷۷٪) ژ گہجان دبیرن
ھموو دھما ترس ل دھف مہ ھیہ کو ئہ ژ پوودانین ئ نفالان جارہ کادی
دووبارہ ببہ فہ، دیسان (۲۵,۷۴٪) دبیرن ھەر گاڤا مہ چاڤ ب گہلہ ک مروڤان
دکھیت ئہ م د ترسین، ئہ فہ ژئ ژ ئہ نجامئ ئہ و ھموو ستم و ژورداریا
حکومتا عیراقی بہ رانبہر گہ لئ کورد ئہ نجامدایی، ھوہ سا پشتی
ئوپہ راسیونین ئ نفالئ ژئ کس و کارین ئ نفالکریان ب تاییہ تژن، ژیانا وی
بہ رده وام د بارہ کی مہ ترسییڈایہ و ئہ فہ ژئ بیگومان ژ نہ وہیہ کی بؤ
نہ وہیہ کی دی دھیتہ فہ گواستن^(۲).

ژبیر فہ چوون:

ریڈا (۷,۴۴٪) ژ ژنن کس و کارین ئ نفالکریان تووشی قئ نہ خوشیی
ببوون و شینوارہ کی خرابکربوو سہر باری خیزانی و دہروونی کس و کارین
ئ نفالکریان^(۳).

ژبیر کرن:

ژ وان نہ خوشیین ھژمارہ کا ژورا کس و کارین ئ نفالکریان تووشبووینی
ژبیر کرن بوویہ، ریڈا (۱۵,۱۷٪) ژ ژنا ژ کس و کارین ئ نفالکریان تووشی
ژبیر چوونی بوون.

(۱) ھمان سہرچاوه، ل ۱۳.

(۲) فاتح سہنکاوئ: المصدر السابق، ص ۳۹۸.

(۳) عدالہت عومہر سألح: شالوی ئ نفال...، ل ۱۳. بؤ وینہ ریبیعا دبیریت ھەر د ناقبہرا دہمہ کی بؤ
دہمہ کی دی ئہ ز دکھم و ژبیر فہ دچم و من ھاژ ژ خو نامینیت، ئہ گہرئ ئہ قئ چہندی ژئ دزقریت بؤ
وان ھموو نہ خوشی و دہر دہ سہریین ب سہرئ مہ ھاتین د ماوی ئوپہ راسیونین ئ نفالاندا.
چاڤیکہ فتن د گہل ریبیعا توفیق عہزیز، ۲۰۱۱/۴/۱۸ رزگاری. ل سالا ۱۹۶۱ ل گوندئ خانئ سہروو
سہر ب ناحیا تیلہ کوفہ ژ دایکبوویہ و ل گوندئ خو ژیانہ کا خوش دبرہ سہری و ل دہمی ئ نفالان
ب سہر گوندئ واندا گرتی زہلامئ وی و برایی وی ئ نفالکرن و ژئ گہرئ ژ دہستدانا فان کسین
نیزیکین خو و وان پوودانین ب چاڤین خو دیتین ژور کارتیکرن ل باری دہروونی وی کریہ.

ژ ئه نجامی قان هه موو نه خوشیان گه له ك دیارده و گیروگرفتین دهروونیین دی وه كو (دل تهنگی، شیت بوون، توره بوون، زۆربیركرن... تاد) ل دهف كهس و كارین ئه نفالكریان په یدابووینه و تا ئه قروكه ژى هژماره كا زۆر پی دنالن^(۱).

پشتی فهكۆلینه كی د ناڤ كهس و كارین ئه نفالكریاندا، زۆربه یا وان دبیزن ل ده می وان گو ه ل په یقا ئه نفال دبیت هه ست ب (توره بوون، خه مباری، گریان، خه موکی و ته نیایی... تاد) دكه ن، ل قییری ل دویف پوئی جیاوازی ژن و زه لامی د كۆمه لگه ها كوردیدا دی بینین بارئ توره بوون و كه ربی زۆر تر ب سه ر زه لاماندا زال دبیت و كاردانه فه یا وی چه ندی ژى ل دهف وانا دبیته ئه گه ری دروستبوونا هه ستی چه زكرنی ب تولفه كرنی ژ ئه نجامده ری ئه نفال^(۲). د فهكۆلینه كا دیدا هاتیه دیاركرن ریژا (۳۵,۷۴٪) ژ گه نجان د بیژن هزرین تولفه كرنی ل دهف مه په یدابووینه ژ ئه نجامده ری ئه قی تاوانی. ریژا (۲۲,۳۴٪) د بیژن به هرا پترا ده می ئه م توره یه^(۳).

زیده بارى قان نه خوشبیین دهروونی چه ندین كیشین دیین ته ندروستی ل دهف كهس و كارین ئه نفالكریان په یدابووینه، راپورتین پزیشکیین ناڤخوی

^(۱) هه مان سه رچاوه، ل ۱۳. بۆ وینه: سه بریا عه لی دبیزیت ل به ندیخانا نوگره سه لمان كچه ك ل دهف مه هه بوو برایی وی دمريت، سه رباژین عیراقی ب زۆری ژ ده ستی ده یكا وی دئیننه ده ری و پیچه كا ئاخى دهاقینه سه ر، ئه ق كچه پشتی هینگی دبینیت كه له خى برایی وی بی ل به ر ده قی سه یین ره ش وی بی دخون، ب دیتنا قی پوودانی زۆر كارتیكرن ل قی كچی دهیته كرن و دبیته ئه گه ری شیتبوونا وی و تا نوكه ژى نه زقریه سه ر بارئ خوی ئاسایی. چاڤیكه فتن د گه ل سه بریا عه لی، ۲۱/۴/۲۰۱۱ كه لار. هه روه سا فه رمان سأل دبیزیت ده یكا من ئه فه ژ پشتی ئوپه راسیونین ئه نفال و بیسه روشوینبوونا هه ردوو براو برازیین من بارئ وی بی دهروونی زۆری تیکچووی و به رده وام دكه ته گری و ژبه ر دئاخفت. چاڤیكه فتن د گه ل فه رمان سأل حوسین.

^(۲) مه هاباد قه ره داغی: كاره ساتی ئه نفال و كاریگه رییه كانی له سه ر كۆمه لگه ی كورد "لیكۆلینه وه په كی ئه زمونگه ری سیۆسیۆسایكولوژییه له باره ی كاریگه رییه دهروونییه دوور مه وداكانی كاره ستانی ئه نفال له سه ر كۆمه لگه ی كوردستان"، ل ۵ - ۶. فهكۆلینه كه پیشكیشی كونفرانسى ب جیهان ناساندا كۆمكۆژیا گه لی كورد كریوو.

^(۳) فاتح سه نكاوی: المصدا السابقی، ص ۳۸۰ - ۳۸۴.

و دهرفهیی ئاماژه ب وی چهندی ددهن نه خوشییین دایکینی ب ریژهیه کا زۆر ل کوردستانی هه نه، ئه فه ژێ دزقریت بو وی کاریگه ریا ژ ئه نجامی ژه هراویکرنا ژینگه هی په یدابووی ئه وا ژ لایمی حکومه تا عیراقیقه هاتیه ئه نجامدان دژی ژینگه ها کوردستانی. دیسان هه ر ژ بهر فی ئه گه ری دی بینین هژمارا مرنا ژنن دوگیان ل کوردستانی گه هشتیه بلندترین ئاست د میژوویا نویا کوردستانا عیراقیدا. زیده باری هژماره کا زۆرا زاروبوونا نه دروست و ژبه رچوونی^(۱).

کاریگه ری ژ روویی دیموگرافیه^(۲)

گهورین د بارودۆخی دیموگرافی (Demographe) ده فه ری کوردستانیدا ئیک بوو ژ بنه مایین سه ره کیین سیاسه تا پاقرکنا په گه زی ئه وا ژ لایمی حکومه تا عیراقیقه دژی کوردان دهاته جیبه جیکرن. حکومه تا عیراقی دقا مورکا کوردایه تی ل ده فه ری کوردستانی هی دی هی دی نه هی لیت، تا د ئه نجامدا هه بوونا میلله ته کی ب ناخی کورد ل سه رفی ئاخی نه مینیت و ل جهی وان په گه زی عه ره ب و کولتووری وان زال بیت^(۳). ئارمانجا هی رشین ئه نفالی ژ ناخبرنا هیزا مروقییا هه ریما کوردستانی بوو، ب تایبه ت ئاکنجین گوندان؛ چونکی پشت و په نایا شوپشا پرگاریخوازیا گه لی کورد بوون

(۱) شمال عادل سلیم: المصدر السابق.

(۲) دیموگرافی گرنگی دده ته خواندنا ساخله تین ده ستیشانکریین ئاکنجیا، مینا دیارکنا قه باری ئاکنجیان زۆربوون، کیمبوون و کوچکرن، دابه شبوونا ئاکنجیان ل دویف ته مه نی، په گه زی و جویری کاری... تا د . ب شیوه یه کی گشتی دیموگرافی گهورینن جهی و ده می یی ئاکنجیا ب خو فه دگریت. بو پتر پیژانینان به ری خو به :

http://www.ibisonline.net/Research_Tools/Glossary/GlossaryDisplayPage.aspx?TermId=284

(۳) سه عدی عوسمان هه روتی: سیاسه تی پاکتاوی په گه زی کورد ل که رکوک له سالانی دوا ی راپه ریندا توژی نه وه یه کی شیکاری له به لگه نامه فه رمیه کاند، ل ۵. فه کولینه که پیشکیشی کونفرانسی ب جیهان ناساندنا کومکوژیا گه لی کورد کربوو.

ههروه کو مه بهری نوکه ئاماژه پیدای. نه هیلانا کوردا بو هندی بو به لانساه گه شه کرن و زیده بوونا ئاکنجیا د عیراقیدا زیده تر لایه زۆرینه یا عه ره با ب خوڤه بگریته^(۱).

پروسیسا قهرکری ل کوردستانی بوو ئه گه ری کیمبوونا ریژا ئاکنجیین کورد، ئه ق گهورینکاریین دیموگرافی ژی د هه ده قه ره کیدا پوو بدهن دی کاریگه ریا راسته وخو هه بیت ل سه ر ئابووری وی ده قه ری؛ چونکی دبیته ئه گه ری تیکدانا هاوسه نگی یا پیکه اتا کو مه لگه هی ژ پووئی ته مه ن و ره گه زیفه^(۲).

حکومه تا عیراقی زۆر هه ولدان دکرن کو سروشتی هه ریما کوردستانی بگهوریت و ژ پووئی ئاکنجیانقه هژمارا کوردان کیم بکه ت؛ چونکی ئه گه ر ژ پووئی دیموگرافیقه به ری خو بدینه ریژا ئاکنجیان د کوردستانییدا ل دویش وان سه ر ژمییریین د عیراقیدا هاتینه کرن، دی بینین ریژا ژ دایکبوونی ل هه ریما کوردستانی تا راده یه کی زیده تره ژ ریژا ژ دایکبوونی ل نافه راست و باشووری عیراقی و ب قی ره نگی هه ر هزار ژنا ژ ژنن کورد سالانه ۹۷۷ زارو دبوون، د هه مان ده مدا هه ر هزار ژنن نافه راست و باشووری عیراقی سالانه ۹۲۲ زارو دبوون^(۳).

هه روه سا ریژا مرنی ژی د هه ریما کوردستانییدا کیمتر بوو ژ ده قه ریین نافه راست و باشووری عیراقی، ئه ق چه نده ژی دزقریت بو هه بوونا ئاق و هه وایی پاقر و کیمیا نه خوشیان. واته ب هه بوونا فان فاکته ران ل هه ریما کوردستانی ریژا ئاکنجیان به ره ق زیده بوونی دچوو، له ورا حکومه تا عیراقی بیر د قی پلانیدا کر کو ژمارا کوردان کیم بکه ت؛ چونکی گرنگیه کا ئابووری و سیاسیا زۆر هه یه بو گه لی کورد و چه ندین نه خشین ژ نافبرنی ژ وانا ژی

(۱) ناهیده جه مال تاله بانو و جاسم محمه د علی: سه رچاوه ی پیشووی، ل ۱۸۰.

(۲) گۆران شیخ مسته فا: سه رچاوه ی پیشوو، ل ۳۳.

(۳) نه وشپروان سابیر: کاریگه رییه کانی ئه نفال له سه ر خیزانی کورد، گپقاری (عه رعه ر)، ژماره (۳)،

۲۰۰۸، ل ۱۴۴.

ئۆپەراسیونین ئەنفالی، بۆ کیمکرنا پڕیژا کوردان ب گشتی و توێژا گەنجان ب تاییهتی دارشتن^(۱).

ئەگەر بەری خۆ بدەینی ئەو ژییی گرنگی پشت پی دەیتە بەستن بۆ بەرەهەمئینانی، ل دویف یاسایا کارکرنی ل عێراقی د ناڤهرا (۱۵ — ۶۰) سالییدایه و پڕیژا کەسین هاتینه ئەنفالکرن وی چەندی دگەهینیت کو کۆمەلا کوردەواری کۆمەله کا بەرەهەمئینه ژ پوویتی ئابووری و مرقیقه، هەر ژ بەر هندی حکومهتا عێراقی د دەمی ئۆپەراسیونین ئەنفالیدا هەولدا فی توێژا تەمەنی ژ ناڤ ببهت بۆ هندی زیانی بگەهینیتە بەرەهەمئینانا مرقی و ئابووریا کۆمەلا کوردەواری^(۲). هەبوونا گەنجان د هەر وهلاته کیدا زۆر کاریگه ریا خۆ ههیه ل سەر ئابووری وی ولاتی^(۳).

حکومهتا عێراقی هەر ب مەرەما گهورینا دیموگرافیا کوردستانی، چەندین پڕی گرتنه بەر، ژ وانا ژی ب زۆری خەلکی ل دەڤه رین کە رکوک و مەخمور و دەڤه رین دیترین ژیر دەسه لاتا حکومهتا عێراقی تەعریب دکرن. زۆر هەولدان کرن بۆ فی مەرەمی ب تاییهت ل باژیری کە رکوکوی بۆ هندی سیاسیەتا گهورینا دیموگرافی د باژیری کە رکوکیدا ب پەنگه کی زۆر کاریگه رانه جهی خۆ بگریت، له ورا کیشا مولکداریا خانوبه ران د فی باژیری و دەوروبه رین ویدا پەهەنده کا زۆر هەستیار وه رگرتبوو ژ لایی دەسه لاتدارین

(۱) هەمان سەرچاوه، ل ۱۴۴.

(۲) یوسف دزهیی: سەرچاوهی پیشوو، ل ۲۰۰.

(۳) ل سالیین ۱۹۸۰ — ۱۹۹۰ هەردوو زانکویین ئوپسالا و هارڤارد بۆچوونه کا نوی له باره ی کارتیکرنا پڕیژا بوون و مرنی د هەر وهلاته کیدا دیارکر، کوتیدا هاتبوو ئەو پڕیژا کاریگه ری ل سەر ئابووری دکەت زۆر بوون و کیمبوونا گشت ئاکنجیان نینه، به لکو فاکتەری گرنگ ئەوه کو کیز به شی ئاکنجیان زۆر یان کیم دبیت. ل دویف بۆچوونا راتزلی وه کەسه کی بسچور د فی بواریدا دیاردکەت گەشه کرن و پەره سه ندنا دهوله تان ل سەر چه ند یاسایه کا پاوه ستیایه، ژ وانا: ئیک: پووبه ری خاکی وی دهوله تی. دوو: زیدەبوونا هژمارا ئاکنجیان د وی دهوله تیدا کو ب فی چەندی ژيانا کۆمەلایه تی، سیاسی و ئابووری گەشه دکەت. بۆ پتر پیزانینان به ری خۆ بده: گوران شیخ مسته فا: سەرچاوه ی پیشوو، ل ۴۴.

حزبا به عسفه^(۱). ب پهنگه کي گشتي حکومتا عيراقی چهنډ رپيهك گرتنه بهر
بو هندی قی مەرهمی بدهستنه بینن ژ وانا ژی:
- فه گوهاستنا کوردان:

حکومه تا عيراقی سه خمه راتی کیمکرنا ریژا ئاکنجیپن کورد د هه ریما
کوردستانیدا ب گشتی و د باژیری که رکوکیدا ب تاییه تی هه ر زوو ده ستدا
بوو سیاستا فه گوهاستنا کوردان، به لگه نامه یه کا فه رمی ئاماژه ب وی
چه ندی دده ت کو د ماوی جهنگی عیراق – ئیرانیدا هژماره کا زورا کورد ل
مه لبه ندی باژیری که رکوک، ده فه رین شوان، قه ره حه سه ن و قادر که ره م بو
هه ردوو پاریزگه هیئ هه ولیر و سلیمانیی فه گوهاستن^(۲)، هژمارا وان خیزانین
هاتینه فه گوهاستن ل گوندین سه ر ب که رکوکیده دگه هشته ۲۷۷۲۶ خیزانین
جوتیار، ب لایه نی کیم هه رئیك ژ فان خیزانا ژ ۵ که سان پیکدهات^(۳).

سه ره رای قی چه ندی وه کو د هه مان به لگه نامه دا هاتی ریژا کوردان ل
باژیری که رکوکی تا به ری راپه رینا سالا ۱۹۹۱ دگه هشته (۰.۴۰) ژ ئاکنجیپن
باژیری. هه ر ل گه ل ب ریقه برنا قی سیاستی حکومتا عیراقی ریژه یه کا زورا
خه لکی کوردستانی ب گرتن و سیداره دانی ژ ناقبرن، تا ئه ق کاره گه هشته
گوپیتکا تاوانا، کو ئوپه راسیونین ئه نفالی بو سه ر کوردستانی
و بیسه روشوینکرنا هژماره کا زور و ژ ناقبرنا ب هه زارین دی ب چه کی
کیمیایی بوو^(۴).

- ئینان و ئاکنجیکرنا عه ره بان:

حکومه تا عیراقی د سالیئ به ری ئه نفالاندا هژماره کا عه ره بان ل
که رکوک و ده فه رین ده وروبه ر ئاکنجیکرن، بو هندی گهورینا د باری
ئیننوگرافی ده فه رییدا بکه ن، بو مانه فه یا فان عه ره بان چه ندین پینگاڤ

(۱) سه عدی عوسمان هه روتی: سه رچاوه ی پيشوو، ل ۵.

(۲) هه مان سه رچاوه، ل ۵.

(۳) نوری طالبانی: سیاسته تغیر الواقع القومی لمنطقه کرکوک ۱۹۲۱ – ۲۰۰۰، د.م، د.ت، ص ۱۲.

(۴) سه عدی عوسمان هه روتی: سه رچاوه ی پيشوو، ل ۷.

هافیتن و جورهها ئاسانکاری پیشکیشکرن، مینا تهرخانکرنا زهقیین گشتوکالی بو جوتیارین وان و فهگوهاستنا سهربازین وان بو یهکین سهربازین نيزیک جهی ئاکنجیبوونا وان^(۱).

- گهورینا ناسناما نهتهوايهتی:

حکومهتا عیراقی بوجیبه جیکرنا فی مه ره می ب دوو لا دهستیپکر، لایئ نیکی جوگرافی و جه و دیاردین شارستانی بوون، کو ئەفه مهسه له یه ب ههلمه ته کا به رفره ها عه ره بکرنا نافی گه ره ک و ده فه ر و مزگه فت و قوتابخانه و په رتوکخانین باژیی که رکووکی. دیسان چاندنا هژماره کا زور دارخورمایا ل سه ر جادین گشتیین که رکووکی هه ر بو هندی روخساره کی عه ره بی بده نه فی باژیی^(۲).

لایئ دووی یا فی سیاسه تی، مروقتین فی باژیی ب خو فقه دگرتن، ئەفه ری ل ده می ده سه لاتداریین عیراقی ل ژیر فشارا فه گوهاستن و ده ربه ده رکرنی هنده ک ژ خیزانین کوردین باژیی نه چارکرن کو په گه ز و نه ته وایه تیا خو ژ کوردی ب گهورن بو عه ره بی. ئەفه کرداره ل ژیر نافی راستکرنا نه ته وه بی (تصحیح القومیه) ئەنجامدا و چه ندین خیزانین کورد ناسناما خو بو عه ره بی گهورین. ئەفه کریاره یا هه قده م بوو ل گه ل بریارا قه ده غه کرنا گهورینا ناسناما نه ته وایه تی ژ لایئ عه ره بافه بو نه ته وه یه کی دیتر. په نابرن کوردان بو فی کاری ژی ب مه به ستا وی چه ندی بو کو خو ژ چه وساندنا ده سه لاتداریین عیراقی پرگار بکه ن و هه مان مافین ئاکنجیبی عه ره بین که رکووکی هه یین ژ خاوه نداداریتی و ئاکنجیبوون و کارکرنی وانژی هه بن، لی ب درپژاها ماوی ده سه لاتداریا عیراقی ل فی باژیی، ب چ په نگان ب چافی یه کسانیی به ری خو نه داینه کوردان، به لکو هه ر کاره کی د شیاندنا هه با بو سه رکوتکرنا وان هاتیه ئەنجامدان^(۳).

(۱) هه مان سه رچاوه، ل ۷.

(۲) سه عدی عوسمان هه روتی: سه رچاوه ی پیشوو، ل ۷.

(۳) هه مان سه رچاوه، ل ۷.

- كيمكرنا پرووبهري پاريزگههي:

حكومته تي هه موو گوندي ل ده قهرين رۆژهه لات و باكووري باژيري كه ركوكي خرابكرن، بو هندي ئاكنجيين وان نه چار بكن گوندين خو به ردهن و ل وان كومله گه ها ئاكنجي بين ئه قين تايهت بو قى مه به ستي هاتينه دروستكرن، هژمارا وان گوندين هاتينه خرابكرن ل ده وروبه رين باژيري كه ركوكي دگه هشته نيزيكي ۷۷۹ گوندان. ديسان ل ده مي ئوپه راسيونين ئه نفالي پرووداين و ۱۸۲ هزار كه س بووينه قورباني، هژمارا قوربانين كه ركوكي و ده وروبه رين وي دگه هشتنه پتر ژ نيقا قى هژمارا قوربانين^(۱). زيده تر ژ (۰.۵۲٪) ژ قى پيژي په گه زي نير بوون، ئه قى په گه زي ژي پوله كي بهرچاڦ گيرايه ژ رووي ئابووري و پاريزگار بكرنا ولاتي ب رپيا هيذا چه كداری ل رپزا لايه نين سياسي كوردستاني^(۲).

پشتي ئه قى هه مووي پيڤكه دشين بيژين ئه نفال كرياره كا دراندانه يا هه موو لايه نيه به رانبه ر كوردان وهك مروڤ، گياندار، دهشت و دار و گزوگيا، مه رقه د و مزگه فت، خاني و شيوازي كاري ده ستي و ب هه موو ماناين قى په يقه هه هاتيه ئه نجامدان.

(۱) نوري طالباني: المصدر السابق، ص ۱۲.

(۲) يوسف دزهبي: سه رچاوه ي پيشوو، ل ۲۰۰.

پشکا چواری

هه لوئیست و کاردانه فه

به رانبهر ئۆپه راسیونین ئه نفالی

هه لوئیست و کاردانه فه یا کوردی

کورد ب پهنگه کی گشتی ل ژیر دهسه لاتا حکومه تا عیراقیدا ب ته مامی هاتبوونه بیده ننگرن، هه ر ل دهستیکا سه ره لانا ئایدولوزیا حزبا به عس و گه شه کرنا وی، شه یدایین سه رکوتکرن و بیده ننگرنی بووینه. هه ر ب قی بیده ننگرنی ژی هه ولدان بو پراکتیزه کرنا پروسیسا سه رکوتکرنی و ئینانه دهرا وی ژ جهین فه شارتی بو نیف بازنه یا کوچه و کولانین کومه لگه ها عیراقی؛ چونکی پیشتر سه رکوتکرن ب پهنگه کی نهینی دهاته ئه نجامدان و نه دئخسته ناڤ مال و پهنگی په یوه ندیین کومه لایه تی. لی ب هاتنا سه دام حوسینی بو سه ر دهسه لاتا عیراقی ل ۱۷ی تیرمه ها ۱۹۷۹ ئه ق پروسیسه ئیخسته ناڤ ژيانا پوژانه یا کومه لگه هیدا، دیاره دریزه کیشان و ب ئه زمونبوونا حکومه تی ژ قی لایفه وه کر کو پروسیسا ئه نفالی ژی بیته به شه ک ژ پیکئینانا ژینگه هه کا دیتر بو به ره مئینان و زیندیکرنا بیده نگیی^(۱).

حکومه تا عیراقی هه ولدا کومه لگه هه کی بیده نگ بئافرینیت، د ناڤ قی کومه لگه هیدا چ که س و لایه ن و که ناله کی میدیایی، نه دشیا ژ چوارچوقی قی بیده نگیی چوو یا ده رقه و ببا پرۆسه یه ک ژ پرویه کی ساده بو لئان دن و گه شه کرنا په وته کی زیندی کو به رده وام به رسف هه با بو کیشه و گیروگرفت و توخمین ململانی، و هه ر ده مان ده مدا ببا پئیه ک بو په یدابوونا په شیمانی و سه خله ت بوونا پروسین دهسه لاتی؛ چونکی ل دویف دیتنا حکومه تا به عس

^(۱) هوشیاری عه بدولعزیز: ئه نفال له گوتاری مهرگ و غه ریزه ی خنکاندنا، سلیمانی، ۲۰۱۰، ل ۱۰۰.

ئەف چەندە ب مەزنتەرتەن یاخیبوون و دوور کەفتەن دەتە هژمارتەن ژ نەرتتەن دەسەلاتا پۆژەلات ب گشتی و پۆژەلاتا ناڤەراست ب تاییەتی^(۱).

دەزگەهین پراگەهاندا حکومەتا عێراقی ھەولدا پوویتی پاستی تاوانین خۆ ژ رایا گشتیا عێراق و جیھانی بڤەشیرن، بو ھندی کو وەسا نیشا بدەن کو ب تنی ئەڤە ھیرشەک بوویە دژی تیکدەران و نوکەرین ئیرانی، ل سپیدەھیا ھەردوو ئەنفالین ئیککی و دووی ژی ب تنی ناڤی ۲۰ گوندین کوردی بین ھیرش کریە سەر ئینا بو بەرتەنکرنا مەودایا فی تاوانی و کارین نە مروفایەتیین وان^(۲). وەزیری بەرگریا عێراقی ل ۱۵ ئەیلوولا ۱۹۸۸ دیارکەرچ بەلگە نینن ل سەر ب کارئینانا گازی ل دەڤەرەکا چیاپی؛ چونکی ل دەڤەرین چیاپی ب کارئینانا گازی نە یا پراکتیکییە^(۳).

ڤەگواستن زیندی بنئاخکرنا کوردان ب نھینی ل باشووری عێراقی ئەنجامدا، و بزاقا کوردی وەسا دئێخستە بەرچاقین رایا گشتیا جیھانی کو نوکەرین ئیمپریالیزم و زایونیسمی نە، بو وینە: ل دەمی پۆژناما (الرأی العام) یا کویتی دەنگوباسەک بەلاڤکری کو ۸۰ کەسین کورد چووینە فلەستینی بو مەشقکرنا سەربازی ژ لای ئەفسەرین ئیسرائیلیڤە، ھەر زوی پراگەهاندا حکومەتا عێراقی ئەڤە ب دەرفەت زانی و کرە ھەرایەکا بەرفرەھ^(۴).

ھەر وەکو ئاماژە پی ھاتیە دان، حکومەتا عێراقی ھەولدا کوردان ل ژیر دەسەلاتا مەرکەزیدا بیدەنگ بکەت، زۆریە یا وان ل گەل سەرباز و جاش و زەلامین حکومەتی تیکەل کربوون. ترس وەک بنەمایەکا سەرەکی یی مراندنا ھەر ویڤرەکییەکی د ناڤ خیزان و دامەزراوین پەرورەدە و فیڤکرن و دەزگەهین پراگەهاندا و یاسا و دامەزراوین دەولەتیدا بەردەوام دووبارە دکرەڤە و ھەولدا ھەموویان ژی بیخیتە د خزمەتا وی سیاستیدا ئەوا ئەو بریڤە

(۱) ھەمان سەرچاوە، ل ۹۸ - ۹۹.

(۲) خالد کەریم کورەداوی: پۆژنامە (کوردستانی نوئی)، ژمارە (۶۶)، ۱۹۹۲/۳/۲۵، ل ۳.

(۳) جیرارد جالدیان: الماساە الکوردیە، ت: عبدالسلام النقبندی، اربیل، ۲۰۰۷، ص ۱۳۱.

(۴) خالد کەریم کورەداوی: سەرچاوەی پێشوو، ل ۳.

دبهت^(۱). هژماره‌کا زۆرا کوردان ب پارە د سەردا بربوون، فهوجین جاشان ژێ دروستکریوون بو بەشداربوونی د وی سیاستا ئەو پی پادبوو، کو ئەگەر ئەڤ هژمارا زۆرا چه‌کدارین کورد د گەلدا نه‌بان، ب چ په‌نگه‌کی ئەڤا وان دڤیا نه دهاته ئەنجامدان^(۲). د هه‌مان دەمدا ئەو دەسه‌لاتا ب پوالت یا بو ده‌ڤه‌رین کوردستانی دانای ل دەمی هاتنا شاندين ولاتین ده‌ڤه‌ وه‌سا بو ددا خویاکرن کو ئەڤه کوردن و ده‌وله‌تی چ ل کوردان نه‌کریه^(۳).

عیراق د سەردەمی جەنگی عیراق — ئیرانی و ئۆپه‌راسیۆنین ئەنفالاندان باژیر و گوندین ژیک دابری بوو، تا وی پاده‌ی که‌سی ئاگه‌ه ژ که‌سی نه‌بوو، دەمی ب ده‌هان هه‌لیکوپته‌را ده‌ڤه‌را گه‌رمیان ئەنفال دکر د هه‌مان پوژدا سه‌یرانگه‌هین دوکان و قه‌شقولی تشته‌کی دیتر ل دهاته کرن واته ژ لایه‌کیڤه کورد ژ ناڤ دبرن و ژ لایه‌کی دیترڤه کوردان هه‌له‌په‌رکی دکر و خه‌ریکی پڤه‌برنا ژيانا پوژانه بوون...!^(۴)

ژ پوویی راگه‌هاندنیڤه نه‌وه‌کو ئەڤرو بوو، پوودانه‌کا بچوک پووبدهت هه‌ر د هه‌مان دەمدا دونیا هه‌موو پی ئاگه‌هدار ببیت، ل وی دەمی چه‌ند به‌لافوکه‌کین کیم و چه‌ند ئیزگه‌یه‌کین پادیویی هه‌بوون کو هیژین کوردستانی دشیاين ب پڤیا وان هنده‌ک ژ ئیش و ئازارین خو و ئەو سیاستا د گەلدا دهاته کرن به‌لاف بکه‌ن، ل کاره‌گه‌ری و پانتاییا به‌لافه‌بوونا وان هنده‌یا سنووردار بوو، کو هه‌ر که‌سی خو تینه‌ دگه‌هاند^(۵).

سه‌ره‌رای وان هه‌ولین ژ لای عیراقیڤه د ناڤ ولاتیدا بو بیده‌نگکرنا کوردان دهاتنه کرن، ل ژ لای سهرکردایه‌تیا کوردیڤه هه‌ولین زور

(۱) هه‌ڤال ئەبو به‌کر: ئەنفال له نێوان درنده‌یی دوژمنه‌کانمان و بی وه‌فایی دۆسته‌کانماندا، گۆڤاری

(که‌رکوک)، ژماره (۱)، هاوینی ۲۰۰۰، ل ۷.

(۲) خالد که‌ریم کوره‌داوی: سه‌رچاوه‌ی پڤشوو، ل ۳.

(۳) هه‌ڤال ئەبو به‌کر: سه‌رچاوه‌ی پڤشوو، ل ۷۰.

(۴) هه‌مان سه‌رچاوه، ل ۷۰.

(۵) چاڤیکه‌فتن د گه‌ل ئیحسان ئامیدی.

دهاتنه کرن بو هندی قی دهنگی بگههینه دهرازینکی جیهانی، بو وینه جهلال تاله بانی ل نیسانا ۱۹۸۸ سه ره دانا واشنتون کر و لیسته کا پیکهاتی ژ ناڤی ۳۰۰۰ گوندین کوردی نه وین تا وی میژووی هاتینه تیگدان ل گه ل خو برن و کوپیه ک ژ قی لیستی دا هه رئی ک ژ هاریکاری وه زیری دهرفه بو کاروبارین مافی مروقی (ریچارد شیفت) و ریقه بهری کاروبارین باکووری که ندافی ل نفیسینگه ها روزه لاتا نیزی ل وه زاره تا دهرفه یا ویلایه تین ئیکگرتین نه مریکا (لاری بوب) ^(۱).

هه ره سا تاله بانی ل ۱۶ ی حوزه یرانا ۱۹۸۸ سه ره دانا نه مریکا کر و ل وی ری چاف ب چه ندین نه ندامین کونگریسی نه مریکی که فت. تاله بانی دیارکر کو وان پیزانینین زور هویر و دیکومینت ل سه ر سیاسه تا حکومتا عیراقی هه نه نه و ب سه ری ملله تی کورد ئینای ژ جهنگی ژ ناڤبرنی و ب کارئینانا چه کی کیمیایی، نه ندامین کونگریسی دیارکر کو حکومتا نه مریکا پی نه خو شه ژ لیدانا ملله تی کوردستانی ب چه کی کیمیایی و دی هه لویستی ژی وه رگریت ژ قی سیاسه تا د گه ل گه لی کورددا دهیته کرن ^(۲). ل هاقینا ۱۹۸۸ جهلال تاله بانی ۴۰ فلمین قیدیوی ل هه رئی ک ژ باژیرین بون، له نده ن و پاریس ل سه ر ئیش و ئازارین کوردان پیشاندان ^(۳).

مه سهوود بارزانی ژ پیش سه رکردایه تیا به ره یی کوردستانی ل ۸ ته باخا ۱۹۸۸ د یادداشته کیدا بو سکرتیری (UN) و ناڤه ندین دینن رایا گشتی یا جیهانی داخوازکر: "داخواری ژ حکومتا عیراقی بکه ن کو ب کارئینانا چه کی کیمیایی و جهنگی جینوسایدی ل کوردستانی دووماهی پی بینیت و داخواری ژی بکه ن کیشا کوردی ب ریین ناشتیانه و ل ناڤ چوارچوقی کومارا عیراقیدا چاره سه ر بکه ن" ^(۴).

^(۱) بیتروغالبریث: نه ایة العراق، ت: آیاد أحمد، بیروت، ۲۰۰۷، ص ۳۷.

^(۲) صلاح برواری: جلال مواقف وآراء، سلیمانی، ۲۰۱۰، ص ۵۵ - ۵۶.

^(۳) گونته ر دشنر: احفاد صلاح الدین الایوبی (الکورد: الشعب الذی یعرض للخيانة والغدر)، ت:

عبدالسلام برواری، مطبعة خه بات، ط ۲، دهوک، ۲۰۰۰، ص ۷ - ۸.

^(۴) هاتیه فه گوهاستن ژ: گوڤاری (به ره ی کوردستانی)، ژماره (۱) سالی ۱، نه یلوول ۱۹۸۸، ل ۱، ۱۱.

ههروهسا د هه مان رۆژدا نامه يهك ئاراسته ي پونالد ريگان سه روکي ويايه تين ئيکگرتيبن ئه مريکا، ميخائيل گورباچوف سه روکي ئيکه تيا سوڤييت، شازلي قوليبی ئه مينداري گشتي کومکارا عه ره بي، موعه مه ر قه زافي سه روکي ليبيا، حافظ ئه لئه سه د سه روک کوماري عه ره بيا سوري کر و داخواز ژي کر کو ده ستتيوه ردانه کا بله ز بکه ن بو پاره ستاندنا بکارئنانا چه کي کيميايي و جهنگي جينو سايدئ ل کوردستانا عيراقئ^(۱).

مه سهوود بارزاني ل ۱۴ي ته باخا ۱۹۸۸ ياداشته کا دي ئاراسته ي هه موو داموده زگه هين نيڤده وله تي و هيزو پيکخراوين ديموکراتي و مرؤڤايه تي و پايا گشتي ل جيھاني کر و تيدا ئاماژه ب وي چه ندئ دا کو پشتي پاگه هاندنا پارزيبونا ئيراني ب بپيارا ئه نجومه نا ئاسايشا نيڤده وله تي يا ژماره ۵۹۸، حکومه تا به غدا هه موو شيانين خويين له شكري دژي ملله تي کورد داينه کاري و هيرشين به رفره ه کرينه سه ر ده قهرين رزگارکريين کوردستانا عيراقئ. پيشمه رگه ژي به رگريي ژ که رامه ت و مافي نه ته وايه تي و ديموکراتييين په وايين گه لي کورد دکه ت. له ورا داخواز ژ وان کر هه فکاريا گه لي کورد بکه ن و فشاري بيخه سه ر حکومه تا عيراقئ بو پاره ستاندنا جهنگي جينو سايدئ دژي ملله تي کورد، کو هه موو جوړه چه که ب کارئنايه ژ وانا ژي چه کي کيميايي ئه وي کر و جيھانئدا هاتيه قه ده غه کرن^(۲).

پارتي ل ۲۸ي ته باخي ۱۹۸۸ پاگه هاندنه ک به لافکر و جيھان ئاگه هدار کر کو کاره ساته کا مرؤڤي بو ۱۵۰ هزار که سان ل چيايين سنووريين عيراق و تورکيا د هه بوونئدايه^(۳). ههروهسا مه سهوود بارزاني ب ناقئ سه رکردايه تيا سياسي به ري کوردستاني ل ۲۹ي ته باخي بانگه وازه ک بو سکرټيري گشتي (UN) ئاراسته کر ل سه ر ب کارئنانا چه کي کيميايي دژي گه لي کورد و جهنگي جينو سايدئ و تيدا هاتبوو:

(۱) خه بات، العدد (۵۸۲)، في اواسط آب ۱۹۸۸، ص ۴ - ۸.

(۲) خه بات، العدد (۵۸۲)، في اواسط آب ۱۹۸۸، ص ۱۶.

(۳) اخبار کردستان، العدد (۱۸۴)، في ۱۶ - ۲۱ آب ۱۹۸۸، ص ۴.

- ١- بلهز داخوای ژ حکومه تا عیراقی بکه ن کو ب کارئینانا چه کی کیمیایی و جهنگی جینوسایدی ل کوردستانی رابگریت.
- ٢- هاندانا دهسته و ریکخراوین مرقایه تی بو پیشکیشکرنا هه فکاری بو قوربانین چه کی کیمیایی و جهنگی جینوسایدی.
- ٣- داخوای ژ حکومه تا تورکیا بکه ن کو ری بدنه هزاران ژن و زارو و زه لامین ژ جینوسایدی رزگار بووین دا بچنه د ناخا ئاخا ویدا و ری ل گه هشتنا هه فکاری و یارمه تیین مرقایه تی بو برینداران فه که ت.
- ٤- داخوای ژ حکومه تا عیراقی بکه ن ب له ز سیاستا پر مه ترسی یا ژ ناخبرنا مافین مرقای و ئازادی رابگریت و ئه و که سین ل سهر سیاستی گرتین ئازاد بکه ن^(١).

هه ره سا یادداشته ک ژ لایی مه سهوود بارزانیقه ژ پیش سه رکردایه تیا سیاسیا به ره یی کوردستانی ل ٢٥ ی ته باخا ١٩٨٩ هاته ئاراسته کرن بو نه ته وی عه ره بی و تیدا هاتبوو: "ب درپژاهیا سه دین میژوویی ملله تی کورد ل گه ل براین خویین عه ره ب ب ئاشتی ژیا به و کوردان به شداری د شارستانیته تا ئیسلامیدا کریه . د ماوی مه ترسیترین ده م د میژوویا رۆژه لاتا ناخه راستدا کوردا ب سه رۆکایه تیا سه لاهه دینی ئه یوبی ل پیشیا به ره فانیکه ریین گیانی خه لکی ده فیری و په گه زناما وان دژی شه ریین خاچ په رستان پاوه ستیا نه ... کوردان به شداریه کا چالاک د ئافاکرنا ده وله تا عیراقا نویدا کریه ل سهر وی بنه مای کو کورد ب هه موو مافین خویین نه ته وه یی بگه هن و ملله تی عیراقی ژ دوو نه ته وین سه ره کی پیکده ییت و ب براینی دژین و چ رۆژه کی ژ پۆژان ل سهر بنه مایی گه لی پیکدادان د ناخبره را واندا په ییدا نه بوویه . لی سیاستا حکومتین عیراقی یین ئیک دویف ئیک، ب تایبه ت سیاستا حکومتا نهو، تشته کی دیتر بوویه، ده سه لاتا نهو ل سهر بنیاته کی تاکانه هاتیه دانان و ده سه لاتا گه لی عیراقی ب عه ره ب و کوردقه نه هیلایه ...، سیاستا وان کورد

^(١) أخبار كردستان: "نداء الجبهة الكردستانية"، العدد (١٨٤)، في ١٦ - ٣١ آب ١٩٨٨، ص ١، ٨.

پالداينه چهكى بهه لگرن هر ژ سالا ١٩٦١، بو هندی به ره قانی ژ هه بوون و که رامة تا خو بکه ن، ئانکو بهری جهنگی عیراقی و ئیرانی په یدابیت. پشتی ئە ف جهنگه په یدابووی پژی می هه و لدانی خو بو تیکدانا کوردستانی سقک نه کرن، ئەو کوردستانا بوویه مه یدانا جهنگی ل بهری و هه تا پشتی جهنگی عیراق و ئیرانی ژي" (١).

هه روه سا مه سعود بارزانی دیار دکه ت پشتی حکومه تا عیراقی ب چه کی کلاسیکی سه رکه فتن نه ئینای د نه هیلانا شو پشا کوردیدا، چه کی کیمیایی ب رهنگه کی به رفره ه ل ئوپه راسیونین نه نفالان ل سالا ١٩٨٨ ب کارئینا کو قوربانین وی گه هشتنه هزاران که سان...، حکومه تا عیراقی ٤٠٠٠ گوندین کوردستانی تیکدان و نیزیکی ٢ ملیون کورد کره د نا ف سه ربارگه هین زوره ملیدا. تا وی ده می نیقا پرو بهری کوردستانی ته عریبکر...، مانا حکومه تا سه دام حوسینی و به رده وامیدان ب سیاستا ژ نا فبرنا ملله تی کورد، نه ب تنی دی زینای گه هینیته فی ملله تی، به لکو بو نا ف و دهنگی عه ره بان ژي نه باشه و دی تووشی مه ترسیی که ت و گه فی ل ئاسایش و سه ره خو ییا ده قه ری هه مووی که ت. له ورا بارزانی ب نا فی ملله تی کورد و ب نا فی به ره یی کوردستانی و مرؤقایه تی، داخواز ژ ملله ت و حکومه ت و ری کخراوین سیاسی و کومه لایه تی و مرؤقایه تی و هزر قانین عه ره ب کر، کو فشاری بیخه سه ر حکومه تا عیراقی، بو راوه ستاندا هی رشا زوردارانه دژی ملله تی کورد و سیاستا جینۆساید کرنی" (٢).

قوتابین کورد ل فره نسا ل نیسان و گولانا ١٩٨٨ ب چه ندین چالاکیا رابوون ژ وانا به لاکرنا به یاننامه کی ب هه ردوو زمانین عه ره بی و فره نسی و تیدا به حسی تاوانین حکومه تا عیراقی کربوون ئە قین دژی ملله تی کورد ئە نجامدین، هه روه سا یاداشته ک پیشکیشی وه زاره تا ده رقه یا فره نسی و

(١) هاتیه فه گواستن ژ: خه بات: "نداء من الأخ مسعود البارزاني ١٩٨٩"، العدد (٧٩٤)، في ١٢/٨/١٩٩٦،

ص ٧.

(٢) المصدر نفسه، ص ٧.

پیکخواوین نیقدهوله تی کرن، بو هندی فشارهك ژ لایى وانقه ل سهر عیراقى بهیته دروستكرن بهرانبهر وان تاوانین دهرهقه قى كوردان دهاتنه کرن^(۱).

شانده كى پارتى ديموكراتى كوردستان ل ۲۳ى گولانا ۱۹۸۸ چوونه مهلبه ندى نه ته وین ئیكگرتى ل نیویورك و چه ندین دانیشتن ل گه ل لیژنین پیکخواوا مافین مروقى گریدان و داخوازكرن كو بیدهنگیا كومه لگه هی مروقايه تیى بهرانبهر وان نه خوشیین ب سهرى گه لی كورد دهین ب دووماهی بهیت و داكوكی ل سهر وى چه ندى كرن كو نه ف بیدهنگیا كومه لگه ها مروقان و پیکخواوین مافى مروقى حكومه تا سه دامی هاندهن بو بهرده وامیدان ب تاوانین خوین مه ترسیدار و هاندانه بو نه و نه خشى سه دام حوسینى دارشتی بو ب دووماهیئینانا گه لی كورد ب ئیكجاری^(۲). ههروه سا ل ۸ى نه یلولا ۱۹۸۸ ل پولونیا نوینه ری ۳۵ پیکخواوین قوتابیین كورد، ل باره گه هی خاچا سورا پولونى بهرانبهر تاوانین حكومه تا عیراقى ب مانگرتنى رابوون^(۳).

سه دان قوتابیین كورد ل بریتانیا ل ۱۰ى نه یلولا ۱۹۸۸ خویشاندانه ك كرن و بهره ف بالویژخانا عیراقى چوون، بو راپوه ستاندنا جهنگى جینوسایدا دژی گه لی كورد^(۴). دیسان ل ۱۲ى هه مان هه یف، ۲۱ كوردین ئاكنجیین له ندهن ب سهر كومپانیا فروكه قانیا عیراقى داگرتن^(۵).

خویشاندانه كا دیبا فراوان ل باژیری جنیف ل ۱۳ى نه یلولى ب به شداریا كوردین په نابهرین ولاتین نه مسا، سويسرا و هنده ك ژ نه لمانیا و فره نسا هاته كرن، داخواز ژ كومه لگه هی نیقدهوله تی كرن فشارى بیخنه سهر حكومه تا

(۱) أخبار كردستان، العدد (۱۷۷)، ۱ - ۵ مایس ۱۹۸۸، ص ۸.

(۲) أخبار كردستان: "القضية الكردية في أروقة الأمم المتحدة"، العدد (۱۷۸)، في ۱۶ - ۳۱ مایس ۱۹۸۸، ص ۱۲.

(۳) خه بات: ژماره (۵۸۴)، تشرینا ئیكى ۱۹۸۸، ل ۲.

(۴) أخبار كردستان: "احتجاجات على جرائم النظام العراقي"، العدد (۱۸۵)، في ۱ - ۱۵ أيلول ۱۹۸۸، ص ۹ - ۱۰.

(۵) المصدر نفسه، ص ۹ - ۱۰.

عیراقی بۆ نه هیلانا بکارئینانا گازا ژه هراوی دژی ئاکنجیین گوندین کوردستانی و حکومتا عیراقی بهیته سزادان؛ چونکی چه کی کیمیایی کول دویف یاسایا نیفده وله تی یی قه ده غه کریه، دژی کوردان ب کارئینایه ^(۱).

کوردین ئاکنجیین ئه مریکا و ئه وروپا، به رده وامبوون ل سهر خۆپیشاندانانا بۆ ده برینا نه رازیبوونی ژ وان تاوانین به رانه ر گه لی کورد ده اتنه ئه نجامدان، ۵۰ کوردین بیزار ل نافه راستا له نده ن ب سهر باره گه هی پاگه هاندنا (UN) ییدا گرت و داخواز ژئی کر شیانیین خو ب کاربینن بۆ راهه ستاندنا جهنگی جینوسایدی ل سهر کوردان و بکارئینانا چه کی کیمیایی ل کوردستانا عیراقی ^(۲). دیسان ۵ که سان ژ کوردین ئاکنجیین پاریس دوو چه فتیا مانگرتن ل سهر خوارنی کر وه که نه رازیبوون به رانه ر بیده نگیا کومه لگه هی نیفده وله تی به رانه ر وان کاره ساتین حکومتا عیراقی ب سهری گه لی کورد دئینان و بکاره اتنا چه کی کیمیایی بۆ لیدانا گوند و باژیرکین کوردستانی ^(۳).

هه نویست و کاردانه فه یا هه ریمایه تی

کریارا ئه نفالی چ هه رایه کا پاگه هاندنی ل سهر نه هاته کرن، سهره رای وی چه ندی پرنیا وه لاتین عه ره بی و هه موو جیرانین وان ژئی ئاگه ه ژئی هه بوو، دروستکرنا چه ندین ئوردیگاییین زۆره ملی و ویرانکرنا زۆر گوند و باژیرکان و ئاواره بوونا ب ده هان هزار که سان بۆ ئیران و تورکیا و هه نده ران، تشته کی نه یی ره وایه کو ب نه یینی بیت و که سی هاژی نه بیت، ژ بلی بیده نگیا فان ولاتان هنده ک ژ وانا ل پشت قی کریاری بوون و ده ست د گه لدا هه بوو ^(۴).

^(۱) أخبار كردستان: "مظاهرات أكراد في أوروبا"، العدد (۱۸۶)، في ۱۶ - ۳۰/۹/۱۹۸۸، ص ۲.

^(۲) أخبار كردستان: "احتجاجات على جرائم...، ص ۹ - ۱۰.

^(۳) أخبار كردستان: "الأكراد يضربون عن الطعام منذ اسبوعين"، العدد ۱ - ۱۵، في تشرين الأول ۱۹۸۸،

ص ۹.

^(۴) له تیف فاتح فه ره ج: سه رچاوه ی پیشوو، ل ۱۰۲.

وهلاتين ئيسلامى و عه ره بى د قى دەميدا بېوونه سى كوتلين سهره كى، كومارا ئيسلاميا ئيرانى و سوريا و ليبيا، ئەو كوتله بوون دژايه تيا به غدا دكرن. كوتلا دووى ئەو وهلات بوون كو ب جوړه كى ژ جوړان ئيدى (سياسى، سهربازى، ئابوورى) بيت، هه قه يمانيا ستراتيجى ل گه ل به غدا هه بوو، بۆ ويته: (ميسر، ئوردن، يه مهن، سعوديه، كوهيت، قه تهر، به حره ين، عمان، ميرنشيين عه ره بى، مه غرب، تونس، سومال و ولاتين ئاسيا ب هند و پاكستان)، كوتلا سيى ئەو وهلاتين ئيسلامى و عه ره بى بوون يان ب كيشين ناخووى يين خوڤه دخه ريكبوون و هه لويسته كى جيگير ل به رانبه ر به غدا نه بوو، يان نه دقيا باس ل سياسه تا ده رقه يا خو بكن، مينا: (لوبنان، پيكرخا پرگاريخوازيا فله ستين،... تاد). كوتلين دووى و سيى دوور و نيزيك ل گه ل به غدا دوستايه تى هه بوو، يان د گه ل حكومه تا وى دەمى يا كومارى ئيسلامى يا ئيرانيدا ناكوكى هه بوون، ئەقى چهندي ژى وه كركو ب قى جوړى د بهرزه وه نديا وى دەميدا ده قين سياسى ب خوين^(۱).

كومارا ئيسلاميا ئيرانى و هاوپه يمانين وى د شه ريدا ئانكو كورد ژ لايى وهلاتين كه نداقيفه ژ چهنده رهنده كاشه ب مه ترسيا سهره كى دهاتنه دانان بۆ سهر بهرزه وه نديين وان، ژ بهر كو:

۱- ژ پووى مه زهه بيقه، ده سه لاتين سوننه مه زهه بين كه نداقى په وته كى بهيزى ده سه لاتدارى و هكو كومارا ئيسلاميا ئيرانى ب مه ترسى دزاني ب تايبه ت كو د هه موو فان وهلاتاندا ب ريزه يين جودا جودا شيعه مه زهه ب يين هه ين. ل قيى فان وهلاتان به غدا هاندا و هه فكاريا وى دكر بۆ هندی دهروازى پوزه ه لاتی عه ره بى بۆ وانا بپاريزيت.

۲- كومارا ئيسلامى يا ئيرانى ژ لايى كه نداقيفه ب مه ترسى دهاته زانين بۆ بارى ئابوورى و ژيدهرين نه فتى و ئازاديا هاتن و چوونا ده ريبى د ناڤ كه نداقيدا.

^(۱) هه قال ئەبو بهكر: سه رچاوه ي پيشوو، ل ۶۷.

۳- گرفتار ئاخى و ئاقى د ناڧبهرا تههران و وه لاتىن كه نداڧيدا زور بوو، له ورا وان ولاتا چه ز دكر هاريكارييا به غدا بكن و پشتا هه موو تاوانىن وى بگرن ئه وىن ئه نجامدان.

۴- مه ترسيا هندى هه بوو كو تههران شوپشا ئىسلامى بهينرته ده رڧه و د ئىكه م پىنگاڧدا وان وه لاتان ڧه گريت و پاشى ئه و وه لات بىي هيزه كا ده رڧه يى نه دشيان به رگريا سه ربازى ژ سه روه ريا خو بكن.

۵- به هاى نه فتى ژ هه ر پيشلكاريه كا مافى مروڧى ل ده ڧان وه لاتا يا گرنگتر بوو، ڧان وه لاتان جيگيركنا نه فتى ل گه ل حكومه تا عىراقى ب ساناهى تر دانا ژ به حسى ڤه فتاركرنى ل گه ل كوردان يان ل گه ل كومارا ئىسلاميا ئىراني^(۱).

سه باره ت ته وه رى توركييا و بيده نگيا وى وه ك جيرانه كا عىراقى يا نيزيك، دى شىين چه ندين خالين سه ره كييين بيده نگيا وى به رانبه ر ئوپه راسيونين نه نفالى و جه نكي جينو سايدى ل كوردستانا عىراقى دياركه ين مينا:

۱. توركييا ترسا هندى هه بوو كو تههران بچيته په يمانه كا سه ربازى د گه ل ئىكه تيا سوڧييتدا و زيانى ب شيانين سه ربازيين وى بگه هينيت.

۲. ديسان توركييا ژ لڧاندنا عه له ويين ولاتى خو دترسيا و چه ز دكر پى ل شيعه يان بگريت ب هه ر نڤه كا هه بيت.

۳. توركييا د ستراتيزيه تيدا دژايه تيا كوردان دكر، له ورا ئه وا به غدا دكر كارناسانيه ك بوو بو ئايندى كارين وى، ژ بلى هندى په يمانين سه ربازى د ناڧبه را واندا هه بوون، مينا ئه وا سالا ۱۹۸۴ د ناڧبه را به غدا و ئه نقه رده ا هه ي، كول دويڧ ڧى په يمانى هه رئيك ژ وانا دشيا ب كووراتيا ۳۰ كم بچيته د ناڧ ئاخا يى ديدا بو ليدانا هه ر هيزه كا كوردى دوى ده ڧه ريڧا.

^(۱) هه ڧال ئه بو به كر: سه رچاوه ي پيشوو، ل ۶۷.

٤. ههروهسا تورکیا وهک ولاتهکی ئه ندامی په یمانا ئه تله نتیکا باکوور (ناتو) و بنگه ههکی سه ربازیی ئه مریکا ب کووری سیاستا ئه مریکا ل ناڤا په یوه ندیین خۆدا جیبه جی دکر، سیاستا ئه مریکا د وی ده میدا د گه ل به غدا بوو و تورکیا ژی دا ب هه مان شیوه هه قالبه ندا عیراقی بیت نه ب پیچه وانه^(١).

وه زیریی ده رفه یی تورکیا ل ٩ی ئه یلوولا ١٩٨٨ راگه هاند "چ به لگه ل بهر دهستی مه نینه کو عیراقی چه کی کیمیایی بکارئینا بیت"^(٢). ئیران وهک ده وله ته کا جیران و هاوپه یمان ل گه ل هیز و پارتین کوردستانی، د وی ده میدا هه لویسته کی مرۆفانه و هرگرت چ وهک ملله ت چ وهک حکومت، ب تایبه تی کوردستانا ئیرانی؛ چونکی چوونا ملله ته کی هه موو تشته کی خۆ ژ ده ستدای و په پ و پروت، وان خۆ ل قی خه لکی کرنه خۆدان^(٣).

میرحوسینی موسه وی سه روک وه زیرین ئیرانی ل ٣١ی ته باخا ١٩٨٨ د چاقپیکه فتنه کیدا ل گه ل نزهت کاندیمیر بریکاریی وه زیریی ده رفه یی تورکیا، گوت: هیرشین عیراقی بو سهر کوردان زور ددپندانه و ل دویف هه لویسته کی مرۆفانه ل سهر وان و هه موو وه لاتین جیهانی پیدقییه، کو ئه وا د شیاندا بیت هه فکاریا گه لی سته م لیگریی کورد بهیته کرن^(٤). دیسان عه لی ئه کبه ری موخته شه می وه زیریی نافخویی ئیرانی ل ٥ی ئه یلوولی راگه هاند کو کومارا ئیسلامی یا ئیرانی یا ئاماده یه په نابه ریین کورد وه ربگریت^(٥).

(١) هه مان سه رچاوه، ل ٦٨.

(٢) هاتیه فه گوهاستن ژ: حه مه کاکه په ش: سه رچاوه ی پیشوو، ل ٥٥.

(٣) مه حموود سه نگاوی: ئه نفال گه ف و کولیکی کاتیی ساته وهخت نه بوو، به لکو پروسه یه کی نه خشه بو دارپژراوی درژخایه نی بیرو ئایدیولوژیای ناسیونالیستی عه ره ب بوو، گوڤاری (که رکوک)، ژماره

(٤)، به هاری ٢٠٠٠، ل ١٢٣.

(٤) خه بات: "کیشه ی کورد له راگه یاندنی جیهاندا"، ژماره (٥٨٢)، ل ئه یلوولا ١٩٨٨، ل ٦.

(٥) اخبار کردستان: "احتجاجات علی جرائم ...، ص ٩ - ١٠.

عیراق ئەنداما بزاقا وەلاتین بئی لایەن بوو، د هەمان دەمدا چەك ژ
هەردوو بلوکیڤ پۆژەهەلات و پۆژئاقا وەردگرت، وەلاتین عەرەبی و ئیسلامیڤ
دیتر ژى خۆ دابوو لایى پیکخراوین و لاتین بئی لایەن. عیراق دەوله ته كا بهیژ بوو
ژ زۆر روویڤن بابەتى و زاتیفە پتر گەشە کربوو ژ و لاتین بئی لایەن، ژ لایەکیفە
قان وەلاتان دخواست بەغدا بشکیت، یان لاوازبیت و بەردەوام د شەپیدا بیت،
ژ لایەکی دیترفە سەرکەفتنڤ و هەمی یڤن بەغدا ب سەر تەهران ئەو سەرسام
کربوون^(١).

بەغدا د دەمەکیدا ئابلووقا ئابووری دئڤخستە سەر دەقەرڤن سنووریڤ
خۆ ل کوردستانی، هەر د هەمان دەمدا وەك سیاسەتەك هاریکاریڤ مروقی
فری دکرڤنە چەندین وەلاتین عەرەبی و ئیسلامی. ل وی دەمی کو مزگەفت و
کەنيسه و پەرەستگەه و یران دکرڤن ل کوردستانی، د هەمان دەمدا مزگەفتڤ
مەزن ل بریتانیا و یەمەن چەندین وەلاتین دیتر ئاقا دکرڤن. ل وی دەمی کو ب
هزاران زارو و گەنج و پیرڤ کوردستانی کیمیا باران دکرڤن، د هەمان دەمدا
بەحسڤ مافی مروقی و قەدەغەکرڤنا چەکڤن کومکوژ دکر^(٢).

پرانیا دەوله تڤن عەرەبی و ئیسلامی خۆ د قان پوودانا نە گەهانڤن و
نە ب تنی بڤدەنگیا خۆ پاراستن بەلکو ب هەموو شیانڤن خۆ، دژایەتیا خۆ
بەرانبەر بزاقا پزگاریخوازا نەتەوهییا کوردی ژى دیارکرڤن و ئابلووقەیه کا
سیاسی و پراگەهانڤن ژ لایى وانقە ل سەر کوردستانا عیراقى هاتە دانان^(٣).
شازلی قولیبی ئەمڤنداری گشتی کومکارا عەرەبی گوت: پروتوکولا جنیڤ
١٩٢٥^(٤) ناهیتە گونجانڤن ل سەر بارودوخى عیراقى و یا تایبەتە ب شەرڤن د

(١) هەقال ئەبو بەکر: سەرچاوهی پڤشو، ل ٦٩.

(٢) هەمان سەرچاوه، ل ٦٩.

(٣) حامد محمود عیسی: القضية الكردية في العراق من الاحتلال البريطاني الى الغزو الامريكي ١٩١٤ –
٢٠٠٤، مکتبە مدبولی القاہرة، ٢٠٠٥، ص ٣٩٩.

(٤) پڤشتی جەنگى جیهانى ئىكى ئەوى د ماوى ویدا ب رەنگەکی بەرفرەه کیمیا هاتبە ب کارئینان و
بوویە ئەگەرئ کوشتن و برینداربوونا هژمارەکا زۆرا خەلکی، لایەنڤن نیڤدەوله تی بریاردنا پڤنگافەك ژ

ناقبهرا دهوله تاندا و نه چالاكیين نافخویین دهوله ته كا خودان سهروهی و نهفه گونههه دهرحه ق عیراقی دهیته کرن^(۱).

كونگری ئیکه تیا دهوله تین ئیسلامی ل ۲۰ی ئادارا ۱۹۸۸، ب تنی چه ند رۆژا پاش لیدانا ههله بجه ب چه کئی کیمیایی ل کویتی هاته گریدان ب پشکداریا ۴۲ دهوله تین ئیسلامی، چه ندین بابته هاتنه گهنگه شه کرن مینا کیشا فله ستین و نه فغانستان و روسیا و جهنگی عیراق و ئیرانی، لی نهفی کونگره ی چ ئیشاره تهك نه ژ دوور و نه ژ نیزیک نه دا نه نفالان^(۲). ههروه کو کورد ملله ته کی نه موسولمان و چ ب سه ری وان نه هاتی.

ده زگه هیین راگه هاندنا عه ره بی زۆر گرنگیدا قه سابخانا سه برا و شاتیل^(۳) ل لبنانی و ب هه موو ره نگه کی ل پشستا قوربانین فی تاوانی پاره ستیان و دهنگوباسین وی ب هویریینی به لاکرن. عه دنان مه کیه دبیتیت: "حه ماس مه عه ره بان دگریت و نه رازیبوونی ده ردبرین به رانبه ر ویرانکرنا ۳۰۰ گوندین فله ستینی، یان به رانبه ر کوشتنا زارویین وان ب دهستی ئیسرائیلیان

لابی وانقه بهیته هافیتن بو نه هیلانا ب کارئینانا چه کی کیمیایی، نهو بوو ل ۱۷ی حوزه بیرانا ۱۹۲۵ ل جنیف کومبون و پروتوکوله ک ژ لابی وانقه هاته ده رکرن ب نافی پروتوکولا جنیف و هژماره کا زۆرا دهوله تا نهفه پروتوکوله په سه ندکر ژ بلی ژاپون و ولایه تین ئیکگریین نه مریکا تا سالا ۱۹۷۰ و ۱۹۷۵ وانژی په سه ندکر، عیراقی ژ ل ۸ی نه یلوولا ۱۹۳۱ نهفه پروتوکوله په سه ندکر و ل ۹ی گولانا ۱۹۶۲ نهفه پروتوکوله وه کو ریکه فتنامه یه کا جیهانی که فته کاری. بو پتر پیزانینان به ری خو بد: نعمان عطا الله الهیتی: الاسلحة المحرمة دوليا — القواعد والآليات، سوريا، ۲۰۰۷، ص ۶؛ شریف عتلم و محمد ماهر عبدالواحد: المصدر السابق، ص ۴۸.

(۱) جیرارد جالدیان: المصدر السابق، ص ۱۳۰ - ۱۳۱.

(۲) عدالت عبد الله: نحن و عراق الأمس و اليوم، دار سردم سلیمانیة، ۲۰۰۷، ص ۱۶.

(۳) کوشتارا سه برا و شاتیل ل ۱۶ی نه یلوولا ۱۹۸۲ ل سه ره دهستی له شکرئ ئیسرائیلیقه هاتیه نه نجامدان دژی ئاکنجیین خیفه تگه هیین فله ستینی ل ده فه رین سه برا و شاتیل و بوو ماوی سی پۆژا نهفه کوشتاره یا به رده وام بوو و ده نجامدا هژماره کا زۆرا خه لکی ژ زن و زه لام و زارویا بوونه قوربانی. بو پتر پیزانینان به ری خو بد: خليل حداد: مذبحه صبرا و شاتیل.

<http://www.ahewar.org>

و ب ملیونه ها لاپه ر له باره ی ره فتار و سیاسه تا وان نفیسینه . لی که سی و ویرانکرنا گوند و باژیرین کوردستانی ریسوا نه کر"^(۱) .

ئو ئا خا تاوانا ئه نفالی تیدا پرودای، ژ لایی هه موو ده وله تین عه ره بی و کومکارا عه ره بیقه ب به شه کی نه دابری نیشتمانی عه ره بی دهاته دانان، لی ده می پرودانا تاوانین ئه نفالی و هه ر ژ ده ستپیکئی ئه فئاخه وه سا هاته پیش چاقین وان کو چ پۆزه کی ژ پۆژان ل سه ر نه خشی نیشتمانی عه ره بی نه بوویه^(۲) .

هه نویست و کاردانه فه یا نیقده وله تی

حکومه تا عیراقی د هیرشین جاش و جه یشیدا ل کوردستانی سه رکه فتن نه ئینابوو، هه ر ل سالا ۱۹۸۴ خو بو هیرشا کیمیایی دژی کوردان ئاماده کربوو . د ماوی جه نگی عیراق و ئیرانیدا رایا گشتیا جیهانی هه ست پی نه دکر یان چاق لی دپوشی، ئه وا کو ب سه ر کوردین هه ردوو ولاتادا دهات، ریکخراوین نیقده وله تی وه کو (UN) خو ب تنی ب جه نگی د ناقبه را هه ردوو ده وله تادا خه ریککربوو و چاق ل جه نگی جینو سایدیدا دژی گه لی کورد دپوشی، د فی بواریدا حکومه تا عیراقی ب بیانویا جه نگی هه ولدا ب ئیکجاری کوردان قریکه ت و خو ژ فی کیشه یی پزگار بکه ت^(۳) .

حکومه تا عیراقی د ناقبه را ۱۵ نیسانا ۱۹۸۷ تا ۲ی ته باخا ۱۹۸۸ زور ب توندی ۲۵ جاران چه کی کیمیایی ل ده فه رین جودا جودایین کوردستانی ب کارئینا، سه ره رای ئه و پروتوکولین نیقده وله تی یین هاتینه مورکرن ل دوور قه دهغه کرنا چه کی کیمیایی مینا پروتوکولا جنیف ل ۱۷ی حوزه یرانا ۱۹۲۵ کو بریارا قه دهغه کرنا گازا خه ندقاندن و ئه سفیسیانت و

(۱) هاتیه فه گواستن ژ: جاسم توفیق خوشناو: مه سه له ی کورد...، ل ۲۷ .

(۲) هاوری باخه وان: وشه په رتوازه کان، ب.ج، ب.م، ل ۲۶۰ - ۲۶۱ .

(۳) جاسم توفیق خوشناو: مه سه له ی کورد...، ل ۲۲ .

کیمیایی و به کتریولوژی د شه پیدای دابوو^(۱) و هه ر وه لات هک ژی ب کاربیینت د یاسایا نیقده وه تیدا به رپرسیاریا یاسایی دی که فیتته ستویی ویدا؛ چونکی دبیتته ئه گه ری ژ نافرنا مرۆقی و نه هیلانا ژیانا مرۆقایه تیی بۆ ماوه یه کی زۆر د وان ده قهراندا، له ورا ب کارئینانا چه کی کیمیایی تاوانه کا جیهانیه و چاچپوشی ناهیتته کرن به رانبه ر تاوانکارین وئی، چ تاوانکار حکومه ت بیت، یان که س^(۲)، حکومه تا عیراقی ژی ژ وان ده وه تان بوو یین ئه ق پروتوکۆله ئیمزاکری. لی کیماسی د کارئینانا که رستین قه ده غه کریدا نه کر دژی خه لکی بی گونه ه و بی به رگریی کوردستانی^(۳).

د ئوپه راسیۆنین ئه نفالیدا، ئه و تاوانین حکومه تا عیراقی دژی گه لی کورد ئه نجامداین ب فی په نگی بوون:

- ۱- نه هیلانا گوندین کوردستانی و ویرانکرنا پیرانیا ده قهرین به رفره ه ب قه زا و ناحیان قه .
- ۲- بکۆم به رزه کرنا خه لکی کوردستانی.
- ۳- ب کۆم قرکرنا خه لکی کوردستانی، ب زارو و ژن قه .
- ۴- ژ نافرنا کولتووری و نه ته وه یی.
- ۵- ویرانکرنا ئابووری... تاد^(۴).

ئه ق تاوانه دچنه د خانا تاوانا جینۆسایدیدا و جینۆساید ژی ب برپارا ژماره ۹۶ ل ۱۱ کانوونا ئیککی ۱۹۴۶ ژ لایی (UN) یقه، ب فه رمی وه کو تاوانه کا جیهانی ئاشکرا بوویه^(۵) و دویقدا ل ۹ کانوونا دووی ۱۹۴۸

^(۱) سیران طه أحمد: الحماية الدولية للبيئة من أسلحة الدمار الشامل (حالة العراق نموذجاً)، السليمانية، ۲۰۰۶، ص ۵۱.

^(۲) مارف عومه ر گول: به جیهانی کردنی مه سه لی کورد له به ر پۆشنایی یاسای تازه ی نیوده وه تاندا، گۆقاری (سیاسه تی ده ولی)، ژماره (۴)، کانوونی دووه می ۱۹۹۵، ل ۱۰.

^(۳) جاسم توفیق خۆشناو: جینۆسایدی کورد مه سه له یه کی ناخۆیی نییه، (سه نته ری لیکۆلینه وه ی ستراتیجی)، ژماره (۳)، ۱۹۹۲، ل ۵.

^(۴) مارف عومه ر گول: به جیهانی کردنی...، ل ۹.

^(۵) مارف عومه ر گول: به جیهانی کردنی...، ل ۹.

پیکه فتننا قه ده غه کرنا جینوساید و سزادانان سهر تاوانکارین وی دهرچوو^(۱)، د بهندی ئیکی یی قی پیکه فتننامیدا هاتیه: "ئه ف تاوانه ئه گهر د شه پیدای بیت یان ل سهرده می ناشتییدا، ل سهر لایه نین به شدار بوویین پیکه فتننامی یه قه ده غه بکه ن و سزای بیخنه سهر تاوانکارین وی"^(۲).

ههروه سا د بهندی ۳۹ یی په یمانا (UN) یدا^(۳) هاتیه: ئه نجومه نا ئاسایشی دشیته ههر جوړه گه فکا دژی ناشتی و پیشیلکرنا ههر په فتاره کا دوژمنکارانه دیار بکه ت و بریارا خو بیخسته کاری، ئه و ژی ل دویف به ندین ۴۱، ۴۲. ئانکو (UN) پابه نده ب چاقدیریکرنا ناشتی و ئاسایشا جیهانی و بریاردان و بهرگرتن و نه هیلانا ههر جوړه هه ره شه و دوژمنکاریه کی^(۴).

دیسان د بهندی دووی یی جارناما مافی مروفیدا^(۵) هاتیه نابیت بارودوخی سیاسی نیف نه ته وه یی ههر وه لاته کی، یا ههر ده قه ره کی بکه نه بیانوو بو چ جوړه جیاوازیه کی، چ ئه گهر ئه و وه لاته، یان ئه و ده قه ره، یا سه ره به خو بیت، یان ل ژیر چاقدیریدا بیت..."^(۶).

دیسان پیکه فتننا ۱۰ ی نیسانا ۱۹۷۲ له باره ی قه ده غه کرن و بکارینان و به ره مئینانا چه کی به کتریولوجی و ژه هراوی و ل ۲۶ ی ئادارا

(۱) نییل احمد: المصدر السابق، ص ۱۶.

(۲) هاتیه قه گوهاستن ژ: مارف عومهر گول: به جیهانی کردنی...، ل ۹.

(۳) ئه ف ده ستوره ل ۲۵ ی نیسانا تا ۲۶ حوزه بیرانا ب کومبوونا نوینه رین ۵۱ ده وله تا هاته دانان و ل ۲۴ ی چریا ئیکی ۱۹۴۵ که فته کاری. بو پتر پیزانینان به ری خو بده: سعود المولی: خریف امم المتحده، بیروت، ۱۹۹۹، ص ۳۴.

(۴) مارف عومهر گول: به جیهانی کردنی...، ل ۱۶.

(۵) جارناما مافی مروفی ل ۱۰ ی کانوونا ئیکی ۱۹۴۸ هاتیه راگه هاندن و ژ سیم به ندان پیکه هیت، کومه لا گشتی جارناما مافی مروفی وه کو نارمانجا هه فپشکا هه موو خه لکی و ملله تا رادگه هینیت، تا هه موو تاک و سه رجه می بنیاتین کومه لگه هی، هه موو ده ما ئه ف جارناما ل بهر چاقتین وان بیت و هه ولبدن ب پیا فیرکرن و راهینانا بهرچا فکرن و بریقه برنا فان ماف و ئازادیان په ره ی پی بده ن، چ د نا ف خه لکی ولاتین ئه ندان یان ل نا ف خه لکی ل ژیر ده سستی واندا بیت. بو پتر پیزانینان به ری خو بده: قادر وریا: چه ند دیکومینتیکی نیوده وله تی له باره ی مافی مروقه وه، هه ولیر، ۲۰۰۶، ل ۱۴.

(۶) مارف عومهر گول: پیوه ندی مه سه لی کورد به یاسای نیوده وله تانه وه، سلیمانی، ۲۰۰۲، ل ۵۷.

١٩٧٥ که فته کاری، عیراقی ل ١١ ی گولانا ١٩٧٢ ئیمزال سهر قی
رئیککه فتننامی کربوو، ئە فئیککه فتنه رادگه هینیت ب کارئینانا ماددین
قه دهغه کری نیشانانا شه رمزاریی یه بو وئژدانا مروفایه تی^(١). ئە قه و چه ندین
رئیککه فتنین دییت نیقده وله تی.

سه ره رای قان هه موو رئیککه فتن و به یاننامین هاتینه ئیمزاکرن،
حکومه تا عیراقی سه رپیچیا قان رئیککه فتننامه یان کرو د پروسیسا ئە نفالی و
به ری ئە نفالی ژیدا ئە ف تاوانین دهره قی گه لی کورد ئە نجامداین هند د نه
مروفا نه بوون، کو د چ به نده کی دستنیشانکریی تاوانبارین جه نگیدا ئاماژه
پی نه هاتبوو کرن. عه لی حه سه ن ئە لمه جیدی ب هه موو هه ستین خو قه گوت: "هه
موویا دی ب چه کی کیمیایی ژ ناقبه م، بزانه کی دی ئاخفیت؟ کومه لا
نیقده وله تی له عنه ت ل کومه لا نیقده وله تی... و ل وانژی ئە وین گو ه ل وانا
دگرن"^(٢).

ب قی چه ندی سهدام حوسین دهیته هژمارتن ئیکه م که س گازا
ژهه رای بکارئینای بو کوشتنا ملله تی خو و ئیکه م که س بکارئینانا چه کی
کیمیایی ئینایه د جه نگین رۆژه لاتا ناقیندا^(٣). پابه ندبوون ب قان
رئیککه فتننامه یا و به رچا فگرتنا وان د هه موو ده مه کیدا نه بوویه، به لکو د وان
ده ماندا دهیته جیبه جیکرن ل ده می به رژه وه ندی دخوازن^(٤).

کریارا ئە نفالی ب چ په نگه کی کریاره ک نه بوو ل پشت چاقین
ده زگه هین وه لاتین زلهیزین جیهانی هاتبیته کرن وه لاتین زلهیز سه ره رای
هه بوونا ناکوکیا د ناقبه را واندا لی د وی رۆژگاریدا بو هه فکاریکرنا عیراقی
ببوونه ئیک^(٥). زۆربه یا قان وه لاتان ب رپیا بالیوزخانه و ژیده رین خوین

(١) شریف عتلم و محمد ماهر عبدالواحد: المصدر السابق، ص ٤٧٢.

(٢) هاتیه فه گوهاستن ژ: میدل ئیست ووج، عیراق و تاوانی جینوساید...، ل ٤٣٥.

(٣) أخبار کردستان، العدد (١٧٥)، فی ١ - ١٥ نیسان ١٩٨٨، ص ٤.

(٤) عثمان الرواندوزی: استجواب صدام حسین رجل المتناقضات، ایران، ٢٠٠٤، ص ٣٦٧.

(٥) له تیف فاتح فه ره ج: سه رچاوه ی پیشوو، ل ١٠١.

هه والگيرى زانيارين ته مام هه بوون كا چهوا و ب چ ميكانيزم كورد دهينه ژ ناڤرن، سه رپه رشتياري نقيسينگه ها عيراق – ئيراني ل وه زاره تا ده رقه يا ئه مريكا دنقيسيت وان دزاني كو تشته كي ترسناك پروودهت، عه لي حه سه ن مه جيد سه رپه رشتياري كوشتنى دكهت و وينين سه ته لايتى هه بوون پيشان ددان چهوا گوندين كوردان ويران دكهن"⁽¹⁾.

يوست هيلته رمان ئيك ژ وان په وشه نبيرين كو د بواري كاروبارين مافى مروقيدا كار دكهت دبيژيت: "د راستيدا كو مه لگه ها نيڤده وله تي هه موويان به شى زانيارين ده رقه و پوليسين نهينى هه بوون، كو ئه قه ژى هه موو زلهيزين دنيايى قه دگريت، ب باشى ئاگه هدارى ئه نفالان بوون...، لى ئه قى په يوه ندى ب وي چه نديقه هه يه كو فان هيزان چ مفايه ك د قى چه نديدا نه بوويه د قى ده ميدها، تا ده ستى هاريكاري دريژ بكه ن به رانبه ر قى تاوانا مه زن و ئيدانه بكه ن"⁽²⁾.

سه ره راي فان زانياريان و بريارا 1800 يا ئه نجومه نا گشتيا نه ته وين ئيگرتي كو ل دويڤ قى برياري به رپرسياريا نيشتماني و نيڤده وله تي وه كو ئيك دكه قيته ستويى تاك و ولاتاندا به رانبه ر تاوانا كومكوژي"⁽³⁾. لى دى بينين ئه ق تاوانه ده اته كرن ب بيده نكيانه و چ وه لاتان به ره قيا خو د ئاستى قى به رپرسياريديدا پيشان نه دا.

رپورته كا MEW له باره ي سياسه تا ئه مريكا، ئه وا ب ناڤى "مافى مروقى د عيراقيدا" ديار دكهت كو ئه مريكا يارمه تيا به ربه لافا عيراقى دايه و ب چ په نكه كي نياز ا وي چه ندى نه بوويه عيراقى ژ ئه گه رى پيشلكرنا مافى مروقى و سه رپيچيكرنا مافين نيڤده وله تي سزا بدهت"⁽⁴⁾، واته بيده نكيان

(1) هاتيه قه گوهاستن ژ: گوران شينخ مسته فا: سه رچاوه ي پيشوو، ل 99.

(2) هاتيه قه گوهاستن ژ: عه بدولرپه حمان سديق، سه رچاوه ي پيشوو، ل 398.

(3) گوران شينخ مسته فا: سه رچاوه ي پيشوو، ل 99.

(4) هاتيه قه گوهاستن ژ: يوست هيلته رمان: جينو سايد، هاوتوانى، بيده نكيون، گوڤارى (ره هه ند)،

ژماره (7)، 1999، ل 21.

نه ته وین ئیکگرتی به لگه یه ل سهر رازیبوونا زۆرداری دژی کوردان و به شداریا وان د قی تاوانیدا^(۱).

پیتهر گالبریس دیاردکته ئه مریکا داخووا وی چه ندی نه کربوو کو سه دام حوسینی سزا بدهت به رانبهر تاوانین وی دژی کوردان. د راستیدا کیم باسی کوردان کربوو و ههر دهمه کی باسی کوردا کریتت وه کو مروژ باس نه کرینه کو ژ هه ژی گرنگی پیدانی بن وه کو هه مو مروژه کی دیتر، به لکو وه کو کومه له کی کو یاخیبوونا وان بوویه ئه گهری لاواکرنا عیراقی به رانبهر ئیرانی^(۲).

ریشه به ری پیره به ریا زانیاریین وه زاره تا ده رقه یا سوقیهت (گا. ئن. گیراسیمون) د گهل رۆژناما پراڤدا ل حوزهیرانا ۱۹۸۸ دبیریت: " ئیکه تیا سوقیهت بکارئینانا چه کی کیمیایی، د نوکه و ئایندهیدا وه ک لادان ژ ریکه فتنا جنیف ل سالا ۱۹۲۵ دزانیت، لی بیی به رچاڤکرنا وی چه ندی کو کی قی لادانی بکته د ههر دهمه کیدا تاوانبار دکته"^(۳). لی ئیکه تیا سوقیهت ب چ رهنگه کی به حسی کوردان و کیمیا بارانکرنا کوردستانی نه کر.

(جفری هاو) وه زیری ده رقه یی بریتانیا ل حوزهیرانا ۱۹۸۸، د گوتاره کیدا به رانبهر (UN) ل سهر نه هیلانا چه کی کیمیایی داخوواکر کو به لاقبوونا چه کی کیمیایی ری لی بگریت و ئه و که سین ب کار ژی دئینن ژ وان که سان بهیته هژمارتن کوچ په یوه ندیبه ک ب جیهانا شارستانیه نینه^(۴). حکومه تا بریتانیا ل ۱۲ی ئه یلوولا ۱۹۸۸ حکومه تا عیراقی ژ ئه گهری ب کارئینانا چه کی کیمیایی دژی کوردان ریسوا و شه رمزارکر^(۵).

(۱) سمیر مصطفی عقرای: الإبادة الجماعية للشعب الكوردي، ص ۱۰۵. فه کولینه که پیشکیشی کونفرانسی ب جیهان ناساندنا کومکوژیا گه لی کورد کربوو.

(۲) سامانسا پاوه: ئه مریکا و ئه نفال، و: به ختیار کریم، سلیمانی، ۲۰۰۸، ل ۳۱.

(۳) هاتیه فه گوهاستن ژ: أخبار کردستان، العدد (۱۷۹)، فی ۱ - ۱۵ حزیران ۱۹۸۸، ص ۱۲.

(۴) أخبار کردستان: "جفری هاو: صدام إنسان غیر متحظر"، العدد (۱۷۹)، فی ۱ - ۱۵ حزیران ۱۹۸۸، ص ۶ - ۷.

(۵) أخبار کردستان: "مواقف الدول تجاه...، ص ۱.

جیگری وەزارەتا دەرڤهیا ئەلمانیا (هلمون شیفر) ل ۲۷ی گولانی ۱۹۸۸، ب کارئینانا چەکی کیمیایی وەکو تاوانەکا درندانە پیناسەکر، هەرەسا حزبا سوسیالیستا ئەلمانی و حزبا کەسک د بەیاننامە یەکییدا حکومەتا عێراقی تاوانبارکر و حکومەتا ئەلمانیا ژێ ژ ئەگەری کیم خەمیا وی دکوئترۆل نەکرن و هنارتنا کەرەستان بۆ بەرەهەمئینانا چەکی کیمیایی د عێراقیدا تاوانبارکر^(۱).

پاپا پۆلسی دووی (۱۹۲۰ - ۲۰۰۵) د نامە یەکییدا کو ئاراستە ی لیژنا چەککرن (UN) ی کربوو، ب پەنگەکی ئاشکرا ب کارئینانا چەکی کیمیایی ریسواکر و داخواز ژ کۆمەلگەها مرقۆقیەتی کر بۆ راوەستاندنا ب کارئینانا قی چەکی تیپکوشن و ب کارئینانا قی چەکی ب سەرشوری بۆ مرقۆقیەتی ل قەلەم دابوو^(۲).

زەلامین ئایینی مەسیحی ل بریتانیا کو هژمارا وان ژ ۵۰۰ کەسان زیدەتربوو، ل ۸ی تەباخا ئەق کارە تاوانبارکر و پشستی کومبۆنەکی و ب ئامادەبوونا نوینەرین کەنیسا بریتانیا ژ ۱۶۶ وەلاتان ل باژیری کونتربری هاتبوو گریدان، بەیانەک دەرئخست و داکوکی ل سەر پیدقییا بەرەهەنگاربوونا چەکی کیمیایی ل عێراقی و هەر وەلاتەکی دیتەر کر و داخواز کر ئەو تاوانبارین قی چەکی ب کاردئینن سزا بدەن^(۳).

پۆژناما گاردیان یا بریتانی ل ۳ی تەباخا ۱۹۸۸ دنقیسیت: سەرۆکی عێراقی ژ هیتلەری ژێ بەزاندیە، کو هتلهری ل دەمی شەپین خودا چەکی گازا ژەهراوی بکارنەئینابوو^(۴).

(۱) أخبار كردستان: "من أجل حملة تضامن عالمية مع شعبنا الكردي"، العدد (۱۷۹)، في ۱ - ۱۵ حزيران ۱۹۸۸، ص ۷.

(۲) المصدر نفسه، ص ۷.

(۳) أخبار كردستان: "الكنيسة البريطانية تدین النظام"، العدد (۱۸۳) في ۱ - ۱۵ آب ۱۹۸۸، ص ۴.

(۴) أخبار كردستان: "استمرار حملة التنديد بالنظام العراقي"، العدد (۱۸۳)، في ۱ - ۱۵ آب ۱۹۸۸، ص ۴.

ئەنجومەنا ئاسایش ب بېریارا ۶۲۰ ل ۲۶ ی تەباخا ۱۹۸۸ ب توندی بکارئینانا چەکی کیمیایی پېسواکر، لی بیی کو دەستنیشاننا عێراقی بکەت، هەرەسا دەستنیشاننا چ سزایەکی گران و بلەز نەکر دژی هەر دەوله تەکی کو فی چەکی بکاربەینیت^(۱).

ل دەمی ئۆپەرەسیۆنن ئەنفالا هەشتی هەرایە کا پراگە هاندنی یا زۆر بەرفرەھ د جیهانیدا دژی هیرشین دپندانە یین حکومە تا عێراقی بو سەر کوردستانی دروست بوو، د ماوی ۲۷ – ۳۱ ی تەباخ، ب دەهان راپورت و گو تار ل رادیو و کەنالی تە لە فزیونی یین وەلاتین جیهان ب تایبەت ل سەر چەکی کیمیایی و ئارمانج و ئەنجامین وی بە لاکرن، بو وینە دەستەکان ئیزگە یا بریتانی BBC، دەنگی ئەمریکا، تەهران، دەنگی عێراق ل دیمە شقی، سوئیسرا، دەنگی ئەلمانیا، مەدرید، هلفرسون ل هوله ندا^(۲)، د قان راپورت و گو تاراندا ئە ف تە وەرین خواری بخۆفە دگرتن:

۱. دەنگوباسین خۆراگری و بەرگری ل کوردستانا عێراقی.
۲. ریسواکرنا تاوانین عێراقی دژی گە لی کورد و گە لی عێراقی، ب تایبەت بکارئینانا چەکی کیمیایی وەکو بەرەنگاریبوونە ئەیا کۆمە لگە هی نیقدە و لە تی، هەرەسا دەنگوباسین ئاوارە بوونا ب دەهان هزار کەسان بو سنوورین تورکیا، کو بوویە فاکتەرە ک بو فشار ئیخستنی بو سەر حکومە تا تورکیا بو وەرگرتنا پەنا بە ران.
۳. دەنگوباسین خۆپیشاندان و مانگرتنا قوتابی و پەقەندا کوردی ل ئەوروپا و ئەمریکا وەکو نە رازیبوون بە ران بەر قان تاوانان.

(۱) جاسم توفیق خوشناو: بە جیهان ی کردنی ...، ل ۷.

(۲) بو پتر پیزانینان بەری خو بدە: أخبار کردستان: "ضجة عالمية واسعة ضد حروب الإبادة على کردستان"، العدد (۱۸۴)، في ۱۶ – ۳۱ آب ۱۹۸۸، ص ۴.

٤. راپورت و فهكولين ل سهر ههلوپستى دهوله تا بهران بهر فنان
كاره ساتان و كيشا كوردى و پهيوه نديا فنان روودانان ل گه ل گفتوگوپين
عيراق و ئيرانى ل جنيّف^(١).

پيخراوا لپورينا جيهانى حكومه تا عيراقى ژ نه گهرى وان پهفتار و
هيشين توندوتيز و درندانه پين ژ لايى ويقه دهاتنه نهجمدان و سياسه تا
جينوسايدا هژماره كا زورا خهلكى سيفيلى كورد تاوانباركر و راپورتهك ل ٢ى
نهيلوولى به لافكر كو تيدا هاتبوو: "ل سهر دهستى حكومه تا عيراقى ب سهدان
كورد هاتنه كوشتن و ب هزاران ژى ل هه يفا ته باخ ژ نهجمى بكارئينانا تانك
و فروكه و هه ليكوپتهر و چهكى كيميائى و توپخانه يان برينداربوون، هه موو
فان هيز و چهكان گوندين كوردان ل پاريزگه هين دهوك و مووسل و هه وليرى
ل كوردستانى كربوونه ئارمانجا خو". ههروه سا د فى راپورتيدا هاتبوو: "ب
دههان هزار سهربازين سوپايى عيراقى د فى ئوپه راسيوئيدا دبه شداربوون، ژ
وانا ژى يه كين گاردى كومارى و نهو سهربازين د بهروكين جهنگى ئيرانيدا
شهر دكرن"^(٢).

وه لاتين ئيگرتى يين نه مريكى ل ٩ى نهيلوولا ١٩٨٨ حكومه تا
عيراقى ژ نه گهرى ب كارئينانا چهكى كيميائى ل كوردستانى تاوانباركر و
پاگه هاند كو راپورت و ديكومينتيز ل بهر دهستى وان د سهلمينن كو چهكى
كيميائى ژ لايى حكومه تا عيراقى فه بكارهاتيه. د پوژا دوويدا كونگرسي
نه مريكى پازى بوو ل سهر دانانا ئابلووقا ئابوورى و بازرگانى بو سهر عيراقى،
كونگرسي نه مريكا ياسايا دژى جينوسايدى ل ١٣ى نهيلووليدا به لافكر كو
سزايى ئابوورى سهر عيراقى سه پاند ژ نه گهرى بكارئينانا چهكى كيميائى دژى
كوردان^(٣).

(١) هاتيه فهگواستن ژ: اخبار كردستان: "ضجة عالمية واسعة... ص ٤.

(٢) اخبار كردستان: "منظمة العفو الدولية: اتخاذ اجراء فوري"، العدد (١٨٥)، في ١ - ١٥ آب ١٩٨٨، ص
١، ٧.

(٣) هاتيه فهگواستن ژ: على ته ته ر نيروه يي: سياسه تى حكومه تى عيراق... ل ١٨٢.

بالیوزخانین وه لاتین: سوید، نه رویچ، دانیمارک، فیله ندا و ئایسله ندا ل
۹ی ئه یلوولی داخواز ژ سکرتری گشتی کر کو فه کولینی ل سهر ب کارئینانا
چه کی کیمیایی ژ لایئ حکومتا عیراقیقه دژی گه لی کورد بکه ت^(۱).

نوینه ریڤ بریتانیا، ئه مریکا، ئه لمانیا رۆژئاڤا و ژاپون ل ئه نجومه نا
ئاسایش ل گه ل سکرتری گشتی (UN) ی ل ۱۲ی ئه یلوولی کومبوون و
داخواز کر کو تیمه کی بسپور بو فه کولینی بهیته پیکنینان ل سهر بکارئینانا
چه کی کیمیایی ل کوردستانی^(۲).

حکومه تا ئیتالیا ل ۱۵ی ئه یلوولا ۱۹۸۸ ب توندی کوشتنا ب کوما
گه لی کورد ریسواکر کو ژ لایئ حکومتا عیراقیقه و ب کارئینانا چه کی
کیمیایی ئه نجام دابوو^(۳).

سکرتری گشتی (UN) ی هه ر د هه مان هه یقدا ئانکو ل ئه یلوولا
۱۹۸۸ تیمه کی پشکنینی پیکنینا بو هندی سهره دانا عیراقی بکه ن، لی
حکومه تا عیراقی راگه هاند کو پیشوازیی ل قی تیمی ناکه ت و ئه فه
ده ستیوه ردانه د کاروبارین ناخوویین ویدا. لی پاشی حکومتا عیراقی
راگه هاند کو کۆمسیؤنا (UN) ی هه ر ده مه کی بهیته ب مه رجه کی ب
پیچه وانه یا ئاشتی و سه روکاتیا عیراقی ره فتاری نه که ن؛ چونکی کورد
عیراقی نه، ئانکو ئه فه کیشه کیشه یه کا ناخووییه و (UN) ی د قی بواریدا چ
ده سته لاته ک نینه^(۴).

(۱) أخبار کردستان: "مواقف الدول تجاه جرائم النظام"، العدد (۱۸۵)، في ۱ - ۱۵ آب ۱۹۸۸، ص ۱، ۷.

(۲) جاسم توفیق خوشناو: به جیهانی کردنی...، ل ۸.

(۳) ب ده ست پیسخه ریا (ماریاته دئ ی) ئیک ژ په رله مانتارین ئیتالی، ۴۸ په رله مانتارین ئیتالیین سهر ب
گروپی پارتا کومونیست ل ۱۴ی تشرینا دووی ۱۹۸۹ نامه یه ک ئاراسته ی وه زیری ده رقه یی ئیتالیا
(جانی دئ میکلیس) کر له باره ی کارین دپندانه یین به عسیا ب کیشا گه لی کورد ب تاییه تی،
داخوازر حکومتا عیراقی ریسوا بکه ن و کیشا گه لی کورد ب پیا نه ته وین ئیکگرتی بهیته
چاره سه رکرن. بو پتر پیژانینان به ری خو بده: رۆژنامه ی (کوردستانی نوئ): مه سه له ی کورد له
په رله مانی ئیتالی دا، و: جاسم توفیق، ژماره (۱۹۸)، ۲۳/۹/۱۹۹۲، ل ۳.

(۴) جاسم توفیق خوشناو: به جیهانی کردنی...، ل ۸.

ب فی رہنگی، تیمی پشکنینی نہ کارین خو ئہ نجامدان، نہ ب چ ئہ نجامہ کی گہشتن. ل دەمی کومبوونا گشتیا سالانہ یا (UN) ئی ل ئہ یلوول و چریا ئیکئی یا ۱۹۸۸ سہروکی بہری یی ئہ مریکا پونالد ریگان د گوتارا خودا پہنجہ بو ژ ناقبرنا کوردان بر و داخوواا گریڈانا کونفرانسہ کی جیہانی کربو دووبارہ قہ دەغہ کرنا چہ کی کیمیایی^(۱).

ئہ ندامی دیموکرات یی ئہ نجومہ نا پیرانا ئہ مریکا (کلابورن بیل) سہروکی لیژنا کاروبارین ئہ نجومہ نی ل چریا ئیکئی ۱۹۸۸ ل واشنتون یاسایا قہ دەغہ کرنا کوشتنا ب کوم پیشکیشکر و تہ قایا ئہ نجومہ نی پیران ل سہر پارزیبون^(۲).

وہ کو یا دیار نہ پہخنہ و نہ تاوانبارکرنا عیراقی ژ لایئی کو مہ لگہا نیقده ولہ تیقہ، نہ شیا بوون عیراقی ژ فان کریاران و بہردہ وامیا سیاسیہ تا شوفینی و جینوسایدا دژی گہ لی کورد پاشگہز بکەت. ل راپورتا کونگری دەھی یی پارتی، سالہ کی پشتی فان پرودانان ہاتیہ: " ژور ب مخابنی قہ (UN) ب گشتی و دەولہ تین بزاقا بیلا یہن ب تایبہ تی، تانوکہ ژئ نہ شیا یہنہ پزٹیم فاشستیا بہ غدا د ئیجرامین ویدا رابگریت، نہ تہ وی کورد ب گشتی و مللہ تی کورد د عیراقیدا ب تایبہ تی، پیشبینیا ہندی دکر جیہانا مرو قایہ تی و کامپا سوشیالیستی و دەولہ تین عہرہ بی کو ب ئیکجارانہ ئیدانہ بکەن، لی پوئی خو نہ دیت و ئہ قہ لویستی وان زیان بوو بو گہ لی مہ و بو وان ب خو ژئ^(۳). دی بینین ئہ قہ کوشتارہ ہموو بیی کاردانہ قہ یا کاریگہ را جیہانی ب ریقہ چوون نہ ل سہر ئاستی (UN) و پیکخراوین جودا جودا و پیکخراوین مافی مرو قی ئہ وین ب ناقی دیموکراتی و ئازادی و یہ کسانیی دناخفتن چ ہلویستہ کی گونجای نہ ہاتہ دہربرین، بہ لکو ب ہموو

(۱) ہمان سہرچاوه، ل ۸.

(۲) جون کوولی: الحصاد، ت: عاشور الشامس، د.م، د.ت، ص ۲۳۳.

(۳) ہاتیہ قہ گواہستن ژ: عہ لی تہ تہر نیروہیی: سیاسیہ تی حکومتی عیراق... ل ۱۴۳.

پهنگه کی هه فکاری و پشته قانیا نه جامده رین وی هاته کرن؛ چونکی د وی ده میدا سیاست و بهرزه وهندیین وان دزالبوون ب سهر بارودوخیدا^(۱).
وهکو دیار گازی و هاوارا گهلین ژیرده ست و بی پشته قان، مینا گه لی کورد نه گه هشتنه چ نه جامان و حکومتا عیراقی یا پزده بوول سهر کریارین کومکوژیا کوردان و ناوه ند و پیکخواوین نیقده وله تیین په یه نیدار ژی چ پویته ب تراژیدیا کوردان نه دان و بهرانبه ر ئیک ژ مه زنترین کاره ساتین مروقا یه تی ل سه دی بیستی بیده نگ مان.

---

^(۱) رجائی فاید: کوردستان العراق اشکالیه الهوية بین القومي (الکردي) و الوطني (العراقي)، دراسة میدانیة دراسات استراتیجیة و مستقبلیة، القاهرة، ۲۰۰۵، ص ۲۳؛ کاظم حبیب: المأساة.. و المهزلة فی عراق الیوم، بیروت، ۱۹۹۹، ص ۱۶۵.

دوو ماهی

پشتی نفیسینا فی قه کولینی ل سهر ئوپه راسیونین ئه نفالی ل کوردستانی دهرئه نجام و کاردانه قه ۲۳ ی شوبات — ۶ ی ئه یلوول ۱۹۸۸، قه کوله رگه هشتیه چهند ئه نجامان ژ گرنگترینین وان:

۱- ئه نفال مه زنتین و درنده ترین تاوان دهیته هژمارتن پشتی جهنگی جیهانیی دووی د دهره ق نه ته وه یه کیدا هاتبیته ئه نجامدان.

۲- ئه نفال پروسیسه کا ژ نیشکیقه نه بوو، به لکو به ره موو نه خشه یه کی دارشتیی پیش وهخت بوو ژ لایی حکومتا عیراقیقه.

۳- ئارمانجا ئوپه راسیونین ئه نفالی، ب تنی ئه و نه بوو کو بزاقا رزگاریخوازا نه ته وه ییا کوردی ژ ناؤ بیته، به لکو چولکرنا گوندین کوردستانی و دهر به دهر کرنا ئاکنجیین وان بوو، د هه مان دهمدا ب مه ره ما نه هیلانا گه لی کورد ب ئیکجاری بوو.

۴- ئوپه راسیونین ئه نفالی نه ب تنی ل گه ل واتایا زاراقی ئه نفالی ژ پروویئ ئیسلامیقه ناگونجن، به لکو ژ هه موو پرویه کیقه ب پیچه وانه یا ئیسلامی بووینه و تاوانه ک بوویه دوور ژ هه موو ره وشت و پرنسیپین مرؤقایه تی و هه لبرتننا فی نافی ئایینی بو هندی بوویه پرویه کی ئایینی بده نه فی تاوانی.

۵- ئوپه راسیونین ئه نفالی سیمایه کی گشتگریی هه بوو د هه موو تشته کی په یوه ندی ب قان ئوپه راسیونناقه هه ی، بگره ژ وان جهین کو قان ئوپه راسیونان ب خوقه گرتین، چه کی هاتیه بکارئینان، قوربانیین قان ئوپه راسیونان... هتد.

۶- ئوپه راسیونین ئه نفالی زور کارتیکرن ل سهر کو مه لگه ها کوردی بجه هیلاینه، ژ پروویئ کو مه لایه تیقه بوو ئه گهری ژ ناقبرنا داب و نه ریئین کورده واری و زور کاتیکن کره سهر په یوه ندیا د ناقبره را ئاکنجیین کورد

و بوو ئەگه‌ری چیبوونا هه‌زاران ژنینه‌ی بی‌ می‌ر و هه‌زاران زا‌روینه‌ی بی‌ سه‌میان و بجه‌ هی‌لانا پ‌یژه‌کا زۆرا نه‌خوینه‌واریه‌ی... تاد. ژ پوویه‌ی ئابووریه‌ی گورزه‌کی‌ کورزه‌ک بوو ب ئابووری کوردستانی که‌فتی و گوندینه‌ی کوردستانی د قان ئۆپه‌راسیو‌ناندا و‌یران و چولکرن و به‌ره‌مه‌ی وان ب ته‌مامی بنبرکرن واته‌ بوونه‌ ئەگه‌ری ژ ناخبرنا ژیرخانا ئابووریا ئاکنجینه‌ی کوردستانی. ژ پوویه‌ی ده‌روونیه‌ی بوو ئەگه‌ری ب جه‌ هی‌لانا ب سه‌دان نه‌خوشینه‌ی ده‌روونی. ژ پوویه‌ی دیموگرافیه‌ی، هی‌زا مرو‌فیا کوردی زۆر لاوازکر، ب ده‌هان هه‌زار ژن و زا‌رو و پ‌یر و گه‌نج په‌وانه‌ی چاره‌نقیسه‌کی‌ نادیار کرن. ئە‌ف کارتی‌کرنه‌ تا پ‌وژگارا ئە‌فرو د به‌رده‌وامن و ژ نه‌وه‌یه‌کی‌ بو‌ نه‌وه‌یه‌کی‌ دی ده‌ینه‌ فه‌گوه‌استن.

۷- ئۆپه‌راسیو‌نینه‌ی ئە‌نفالی هه‌ستی‌ ها‌ولاتی‌بوونا ع‌یراقی ل جه‌م کوردان لاوازکر، پ‌یدقییه‌ ده‌وله‌تا ع‌یراقی‌ بسه‌لمینیت کو ئە‌ف تاوانه‌ تاوانا ده‌سه‌لاتداری‌ وی سه‌رده‌مینه‌ی ع‌یراقی‌ بوویه‌، ئە‌وژی ب چاره‌کرنا ده‌رئه‌نجامینه‌ی سیاسه‌تا ته‌عه‌ریبکرنی و فه‌گوه‌استنی.

۸- ئۆپه‌راسیو‌نینه‌ی ئە‌نفالی نه‌ تاوانه‌کا بچوک بوو کو حکومه‌تا ع‌یراقی‌ شیا‌با ب نه‌ینه‌ی و ب بیده‌نگی ئە‌نجامد‌ابا، به‌لکو زۆر ب ئاشکه‌رایه‌ی و ل به‌ر چاقی‌ کۆمه‌لگه‌یه‌ی جیهانی‌ هه‌موویه‌ی ده‌اته‌ کرن بی‌ی ده‌رب‌رینا چ هه‌لوسته‌کی‌ و کاردانا‌فه‌یه‌کی‌ به‌رانبه‌ر قان ئۆپه‌راسیو‌نان، نه‌ ژ لایه‌ی هه‌ریمایه‌تی‌فه‌ و نه‌ ژ لایه‌ی نی‌فده‌وله‌تی‌فه‌، به‌لکو ب پ‌یچه‌وانه‌ و ب هه‌موو جو‌ره‌کی‌ هه‌فکاری و پ‌شته‌قانی‌ا حکومه‌تا ع‌یراقی‌ ده‌اته‌ کرن و ئە‌گه‌ر ب قی‌ په‌نگی نه‌بوایه‌ زۆر یا ب زه‌حمه‌ت بو‌ حکومه‌تا ع‌یراقی‌ شیا‌با تاوانه‌کا ب قی‌ په‌نگی ده‌ره‌قی ملله‌تی‌ کورد ئە‌نجامد‌ابا، لی‌ به‌رژه‌وه‌ندی ل وی سه‌رده‌می د گ‌رنگ‌تربوون و ملله‌تی‌ کورد بوو قوربانی‌ قان به‌رژه‌وه‌ندیان.

۹- ئەنفال تاوانەكە كو پیدقییه كۆمه لگه ها نیفده وله تی و عه ره بی و ئیسلامی چاره سه ریا كیشه یین وی بکه ت؛ چونکی راسته وخۆ و ناراسته وخۆ وان پۆل تیدا هه بوویه .

۱۰- كۆمه لگه ها پشتی ئەنفالی كۆمه لگه هه كه پیدقییه كا مه زن ب ئاسایشا كۆمه لایه تی هه یه، ئەف ئاسایشه نه ب تنی ئارامیی د ژيانا قی خه لكیدا دروست بکه ت، به لكو خاله كا ئیکجار گرنگه ژی بۆ فه گه ريانا باوه ریا قی خه لکی ب جیهانا مروفایه تی و نه هیلانا برینین وان و دروستکرنا كۆمه لگه هه کی كو ئەف كه سه وه سا هه ست بکه ن كو بونه وه ره کن خودان ریژ و حورمه ت و مافن و كه س نه شییت وان مافان ژی وه ربگریت .

۱۱- پیدقییه پشتی ئەنفالان ژ پووئی گوتارا نه ته وه ییقه كاره کی مه زن و ئیکگری بهیته کرن، تاكو بۆ جیهانا ژ ده رفه بهیته سه لماندن كو حكومه تا عیراقی چ پروسیسه كا مه ترسیدار كو د خانا جینۆسایدیدا دهیته پولینکرن دژی نه ته وی كورد بكارئینایه و ئەف ئۆپه راسیونه وه كو جینۆساید ل سه ر ئاستی جیهانی ژی بهیته نیاسین .

۱۲- ئەنفال ده رئه نجامی سیاسه تا ره گه زپه رستانه یا ده سه لاتدارین ئیک ل دویف ئیک یین عیراقی بوو كو پیدقییه ده وله تا عیراقی خو ژی بی باریکه ت .

۱۳- پیدقییه ئەنفال ببیته بابه ته کی سه ره کی د ناڤ سیسته می خواندنیدا ل کوردستانی و زیده تر گرنگی پی بهیته دان و زۆر فه کولین ل سه ر بهینه ئاماده کرن .

ليستا ژيدهران

ئيک به لگه نامه يين نه به لاقکری:

(نه رشيفي نازانسا پاراستنا ناسايشا هريما كوردستاني - نه. نا. پا. نا. ه. ك.):

۱- مديرية الامن العامة:

أ- مديرية امن محافظة اربيل:

- برقية امن شقلاوة، العدد/ ۱۵۳۱ في ۱۹۸۷/۵/۱۰، إلى / امن شقلاوة.
- برقية مديرية امن اربيل، ايار ۱۹۸۷، سري، إلى / مديرية امن شقلاوة.
- برقية الامن العامة مديرية امن محافظة اربيل، العدد/ ش.س. ۴۰۱۴/۱ في ۱۹۸۷/۵/۲۴، سري، إلى / كافة المديریات امن الاقسام و المعاينات.
- كتاب مديرية امن محافظة اربيل، [اواخر ايار ۱۹۸۷]، إلى / مديرية امن شقلاوة .
- برقية امن شقلاوة، العدد ۶۵۶۷ في ۱۹۸۷/۶/۳، سرية فورية، إلى / مديرية امن اربيل .
- أمر اداري محافظة اربيل الادارة العامة المراسلات السرية، العدد خ/۲/۲۳۱۰ في ۱۹۸۷/۷/۲.
- برقية امن صديق، الرقم ۱۱۳۱۸، في ۱۹۸۷/۷/۲۵، إلى / امن شقلاوة ش س ۲ .
- برقية امن شقلاوة، العدد ۲۲۴۱ في ۱۹۸۷/۸/۱۰، إلى / مديرية امن شقلاوة/ اللجنة الأمنية.
- كتاب مديرية امن محافظة اربيل، العدد س/۳/۶۳ في ۱۹۸۷/۹/۲۹، سري و شخصي، إلى / كافة مديريات الامن و الاقسام و الشعب السياسية .
- برقية امن اربيل ش.س. ۲، العدد ۲۲۰۰ في ۱۹۸۸/۲/۱۰، سرية فورية، إلى / مديرية امن شقلاوة.
- كتاب مديرية امن محافظة اربيل - ش.س. ۲، العدد ۳۳۳۴ في ۱۹۸۸/۳/۷، سري، إلى / كافة مديريات امن الاقسام و شعب المقر.
- برقية امن اربيل، العدد ۴۰۰۰، في ۱۹۸۸/۳/۱۲، إلى / امن الحكم الذاتي .
- برقية امن اربيل/ش.س. ۲، المرقم ۴۱۰۷ في ۱۹۸۸/۳/۱۴، سرية فورية، إلى / كافة مدراء امن الاقسام.
- كتاب امن اربيل ش س ۲، العدد ۴۰۰۰ في ۱۹۸۸/۳/۱۲، سرية و فورية، إلى / امن الحكم الذاتي.
- برقية امن شقلاوة، الرقم ۳۳۳۴ في ۱۹۸۸/۶/۱۵، سرية فورية، إلى / امن اربيل س ۲ .

- برقية أمن صديق، إلى/ أمن شقلاوة س٢، الرقم ١١٨٠ في ١٥/٦/١٩٨٨.
- برقية أمن شقلاوة، الرقم ٣٣٣٣ في ١٥/٦/١٩٨٨، سرية فورية، إلى/ أمن اربيل س٢.
- كتاب مديرية أمن محافظة أربيل، العدد ١١٤٢ في ٢٨/٨/١٩٨٨، إلى/ كافة.
- قرار مديرية أمن محافظة أربيل، إلى/ مدراء امن اقسام و ضباط الشعب السياسية، سري، العدد ١٣١٠١ في ١/٩/١٩٨٨.
- برقية أمن شقلاوة، العدد ٥٦٧٤ في ٥/١٠/١٩٨٨، سرية فورية، إلى/ كافة المديریات.

ب - مديرية أمن محافظة دهوك:

- كتاب مديرية أمن دهوك، العدد /ش٣/٩٠٣٦، في ٤/٩/١٩٨٨، إلى/ مديرية أمن الحكم الذاتى.

٢- مديرية الاستخبارات العسكرية:

- كتاب مديرية الاستخبارات العسكرية العامة، العدد ١/ش٣ / ق٢/ ٥٨٠٩ في ١٠ اذار ١٩٨٧، سري للغاية و شخصي، إلى/ رئاسة أركان الجيش.
- كتاب مديرية الاستخبارات العسكرية العامة، العدد ١م/ش٣/ق٢/٦٤١٤ في ١٨/آذار/١٩٨٧، سري للغاية و شخصي و على الفور، إلى/ رئاسة الجمهورية، السكرتير.
- كتاب مديرية الاستخبارات العسكرية العامة، العدد ٧٣٧١ في ٣١/٣/١٩٨٧، سري للغاية و شخصي و على الفور، إلى/ رئاسة أركان الجيش.
- كتاب الفيلق الأول س.ف، العدد ١٧٢٥ في ٢١/٦/١٩٨٧، إلى/ قيادات الفرق.
- برقية فل١/ق١/أس في ١٧/٢/١٩٨٨، سرية فورية، إلى/ م.أ.ع.ع/ش٣/قيادة مكتب تنظيم الشمال.
- برقية من قيادة فل١، رقم المنشىء ١٤٢ في ٢٠/٤/١٩٨٨، إلى/ القيادة العامة للقوات المسلحة.
- برقية من قيادة الفيلق الأول، الرقم ٨٠ في ٧/٥/١٩٨٨، سرية فورية، إلى/ رئاسة اركان الجيش.
- كتاب منظومة استخبارات المنطقة الشمالية/م٢/ش٤/ق٧/٢٧٣٢٦، في ١٢/شباط/١٩٨٩، إلى/ السيد الرئيس.
- كتاب منظومة استخبارات المنطقة الشمالية، الشعبة الثانية، إلى/ السيد المدير، في ١١/آذار/١٩٨٩ كتاب مقر لواء المشاة ١١٥ الأركان العامة - الحركات، الرقم ٣٥/١/٢، في ٢٤/حزيران/١٩٨٩، سري و شخصي، إلى/ القائمة (١).

- ٣ - مجلس قيادة الثورة:
- قرار مجلس قيادة الثورة، المرقم (١٦٠) في ١٩٨٧/٣/٢٩.
- ٤ - وزارة دفاع العراقي:
- بيان القيادة العامة للقوات المسلحة، في ١٩٨٨/٣/١٩.
- برقية قيادة عمليات الأنفال، رقم المنشأة الأنفال ٢، ١٣٣٨ في ١٩٨٨/٤/١، سرية فورية، إلى/ رئاسة أركان الجيش.
- ٥ - رئاسة الجمهورية:
- كتاب رئاسة الجمهورية، السكرتير، العدد ٩٦٥/٩٥٣ ك في ١٩٨١/٣/٢٩، سرية للغاية وشخصي و على الفور، إلى/ مديرية الاستخبارات العسكرية العامة.
- كتاب رئاسة الجمهورية، السكرتير، العدد ٧ ج ٨٠٨/٢ في ١٩٨٧/٣/١٢، سرية للغاية وشخصي، إلى/ مديرية الاستخبارات العسكرية العامة.
- كتاب الرئاسة الجمهورية، السكرتير، العدد ٧ - ج ٨٧٧/٢ ك في ١٩٨٧/٣/١٩، سرية للغاية وشخصي و على الفور، إلى/ مديرية الاستخبارات العسكرية العامة.
- ٦ - بهلگه نامه يبين ريفه به ريئن حكومي:
- كتاب مديرية العلاقات و التوجيه السياسي، العدد ١٨٨٤١ في ١٩٨٧/١٠/٣١، سرية، إلى/ المديرية العامة لقوى الأمن الداخلي مديرية الحدود العامة.
- كتاب مجمع شقلاوة السياحي، الرقم ١٨ في ١٩٨٨/٣/٣١، إلى/ مديرية سياحة أربيل.
- كتاب مديرية مخابرات محافظة التأميم الى مديرية المخابرات العامة، سرية و على الفور الرقم ١٦٠١ في ١٩٨٩/١٢/١٠.
- ٧ - نفيسينن نه به لافكريين پارتا به عسا عره بيا ئيشتيراكى:
أ - مكتب تنظيم الشمال لحزب البعث العربي الاشتراكي:
- كتاب ح.ب.ع.١، قيادة مكتب تنظيم الشمال العدد ٥٠٨٣ في ١٩٨٧/٧/١٢، إلى/ قيادة فيلق الأول.
- كتاب مكتب تنظيم الشمال، العدد ٥٨٦٦ في ١٩٨٧/٩/١٧، إلى/ محافظة اربيل/ اللجنة الأمنية.
- برقية مكتب تنظيم الشمال، الرقم ٣٣٢١ في ١٩٨٨/٧/٦، سرية، إلى/ لجنة مكافحة النشاط المعادي في محافظة السليمانية.
- ح.ب.ع.أ، كتاب قيادة فرقة شقلاوة، الرقم ٣٨، ٦٦٤ في ١٩٨٨/٣/١٩، إلى/ اللجنة الأمنية في قضاء شقلاوة.

- كتاب قيادة مكتب تنظيم الشمال، العدد ١٣، ٤٨٦٤ في ١٩٨٨/٨/٢٥، إلى /مدراء الأمن.
- ب - فرع دهوك:
- ح.ب.ع.١، كتاب قيادة فرع دهوك، العدد ١٣٣٥/٨ في ١٩٨٧/٤/٨، إلى /قيادة مكتب تنظيم الشمال.
- ج - فرع نينوى:
- ح.ب.ع.١، قيادة فرع نينوى، دراسة قيادة شعبة ابي تمام، العدد ٢٥٣٠،٤٠ في ١٩٨٧/٤/٢، إلى /قيادة فرع نينوى.
- ح. ب. ع. ا، قيادة فرع نينوى، مقترحات قيادة شعبة الجامعة للقضاء على التخريب في محافظة نينوى و منطقة الشمالية، العدد ١٣٩٦،٣٧ في ١٩٨٧/٤/٢٠، إلى /قيادة فرع نينوى.
- قيادة فرع نينوى، مقترحات قيادة شعبة الجامعة للقضاء على التخريب في محافظة نينوى و المنطقة الشمالية، العدد ١٣٩٦،٢٣ في ١٩٨٧ /٤/٢٠، إلى /قيادة فرع نينوى.

بهلگه نامه یین نه به لافکری (ئه رشیفی و هزاره تا شهید و ئه نفالکریا -
ئه.و.ش.ئه)

١- مديرية الأمن العامة:

أ- مديرية أمن محافظة أربيل:

- برقية أمن أربيل، المرقم ٧٢٠٩/٦٤ في ١٩٨٥/١٠/٣٠، سرية فورية، إلى /أمن الحكم الذاتي و محافظة أربيل/ اللجنة الأمنية/ امرية قاطع أربيل قيادة الجيش الشعبي لمنطقة أربيل/ مركز استخبارات أربيل.
- كتاب مديرية أمن شقلاوة، العدد ٢٥٢١ في ١٩٨٦/٤/١٩، إلى /معاونية أمن شقلاوة س٣.
- برقية أمن شقلاوة ش٢، العدد ١١٤٢، في ١٩٨٧/٢/٢٨، إلى /أمن حرير.
- برقية أمن شقلاوة، العدد ٦٨٤٩ في ١٩٨٧/٦/١٩، سرية و فورية، إلى /أمن أربيل/ س١.
- برقية أمن أربيل المرقم/ش.س.١٠٦٤٤/٢ في ١٩٨٨/٧/٧، إلى /كافة مديريات أمن الأقسام.

ب- مديرية أمن محافظة السلیمانیة:

- معاونة أمن حلبجة، العدد ١٠٣٨٠ في ١٠/٣/١٩٨٣، إلى/ مديرية أمن السلیمانیة/ م
٦٤.

- كتاب مديرية أمن محافظة السلیمانیة ش.م.ع، العدد/٥٠٨ في ٣/٨/١٩٨٥، إلى/
مديرية مرور محافظة السلیمانیة/ الإجازات.

- كتاب أمن السلیمانیة /ش. م. ع، المرقم ٥٩٦ في ١٤/١٢/١٩٨٥، إلى/ مديرية أمن
البلدة.

- برقية أمن سرشقام، العدد ٤١٠٤ في ٢/٦/١٩٨٦، إلى/ مديرية أمن البلدة ق ٣.
- كتاب مديرية أمن السلیمانیة، العدد ٩٤٦٦، في ٢١/٦/١٩٨٦، إلى/ مديرية أمن
البلدة.

- كتاب قيادة فرقة حلبجة، العدد ٣٠٣٠١/٣٣، في ٢٠/٨/١٩٨٦، سري و شخصي، إلى/
قيادة شعبة دربندخان.

- برقية قيادة فرقة حلبجة، العدد ٢٧٤/٢٣، في ١٧/١/١٩٨٧، إلى/ قيادة شعبة
دربندخان.

- كتاب مديرية أمن حلبجة ش٣، العدد ٣٣٨٧ في ١٧/٥/١٩٨٧، إلى/ معاونة أمن كلار.
- كتاب مديرية شرطة حلبجة، المرقم ٦٤٢ في ٢/٦/١٩٨٧، إلى/ مديرية شرطة
السلیمانیة/ ق س/ قائمقامية حلبجة/ أمرية قوات الخامس الدفاع الوطني/ قيادة
فرقة حلبجة مركز شرطة شهرزور.

- كتاب مديرية ناحية سيروان في ١٩/٩/١٩٨٧.
- كتاب مديرية أمن حلبجة، العدد ٥٥٨١، في ٣١/١٢/١٩٨٧، إلى/ مديرية أمن
السلیمانیة/ المنشآت.

- كتاب مديرية أمن البلدة ف٣، العدد ٩٩١٤ في ٢٣/٧/١٩٨٨، إلى/ كافة المعاينات.

٢- مديرية الاستخبارات العسكرية:

- برقية مديرية الاستخبارات العسكرية العامة منظومة استخبارات المنطقة الشمالية،
الرقم /ش٣/ف١٢/ ٥٢٩٩ في ١٠/١٠/١٩٨٠، سري، إلى/ مديرية الاستخبارات
العسكرية العامة - ش٣.

٣- رئاسة الجمهورية:

- كتاب ديوان الرئاسة، العدد/ق/٢/٤١٥٥٦ في ٢٤/١٢/١٩٨٥، إلى/ مديرية الأمن
العامة.

٤- نفيسينين نه به لافكريين پارتا به عسا عه ره بيا ئيشتيراكى:

أ - حزب البعث العربي الاشتراكي:

- فرع دهوك:

- كتاب محافظة دهوك - العقارت، العدد ٤٢٧ - في ٣٠/٨/١٩٨٨، سري، إلى / قائمقامية قضاء.

- فرع سليمانى:

- كتاب قيادة شعبة السليمانية، المرقم ١٩٢٥/٦٣ في ٣٠/٣/١٩٨٣، إلى / مديرية الأمن.

٥- به لگه نامه بين جودا جودا:

- برقية لجنة التنسيق الأمنى المركزية، العدد ١٥٠٧٦ في ٢/٨/١٩٨٦، سرية فورية، إلى / قيادة رؤساء اللجان الأمنية في المحافظات.

دوو: بيره وهريين كه سايه تى:

- جه مال شيخ نورى: ويرانكارى و تاوانه كانى به عس له بيره وهرييه كانمدا، سليمانى، ٢٠٠٥.

- سه دره دين محيدين كه لورى: ياده وهرييه كانى كچه كورديكى ئه نفالكراو، چ٣، سليمانى، ٢٠٠٥.

- مه حمود سه نگاوى: بيره وهرييه كانى سه نگاوى، سليمانى، ٢٠٠٤.

- نورى خيلى حه ميه يى: ئه نفال و پارتيزانى، سليمانى، ٢٠٠٦.

سى: چا قبيكه فتن:

١- چا قبيكه فتن د گه ل:

- ئاسكه خه ليفه عه لى، ١٧/٤/٢٠١١ رزگارى .

- ئه بو كوфан، ١٣/٤/٢٠١١ زاخو.

- ئه يوب برجيني، ٢٤/٢/٢٠١١ دهوك.

- ئوسمان سندی، ٢٧/٤/٢٠١١ زاخو.

- ئيحسان ئاميدى، ٦/٤/٢٠١١ دهوك.

- ئيسماعيل حه ميه سالح، ٢٦/٤/٢٠١١ كويه.

- بريخه بنيامين گورگيس، ١٦/٣/٢٠١١ دهوك.

- خه لیل محه مه د ئیسماعیل، ۲۰/۴/۲۰۱۱ که لار.
- ره بیعا توفیق عه زیز، ۱۸/۴/۲۰۱۱ رزگاری.
- روبعا سه عدوللا چه لکی، ۶/۴/۲۰۱۱ دهوک.
- سالتج هه لاج، ۱۸/۴/۲۰۱۱ که لار.
- سه بریا عه لی، ۲۱/۴/۲۰۱۱ که لار.
- سه بیجا ئه حمه د، ۱۷/۴/۲۰۱۱ رزگاری.
- سه ربه ست له زگین، ۳/۳/۲۰۱۱ دهوک.
- سعود مسته فا، ۲۲/۴/۲۰۱۱ چه مچه مال.
- شرین جانگیر خواجه، ۱۶/۳/۲۰۱۱ دهوک.
- شرین ره مه زان ده رگه لی، ۱۵/۳/۲۰۱۱ دهوک.
- گورجیا ره حیم قادر، ۱۷/۴/۲۰۱۱ رزگاری.
- گولیزار تاها گویزی، ۴/۴/۲۰۱۱ دهوک.
- عاسی عه لی فه تاح، ۱۸/۴/۲۰۱۱ که لار.
- عه زیما شوکر، ۲۱/۴/۲۰۱۱ رزگاری.
- عه لی ئه حمه د موسا، ۱۵/۳/۲۰۱۱ دهوک.
- عه مه ر ئوره ی، ۱۳/۳/۲۰۱۱ دهوک.
- عیسا عه بدوللا، ۴/۱۲/۲۰۱۰ دهوک.
- عیسمه ت عه لی غه فور، ۱۷/۴/۲۰۱۱ رزگاری.
- غائب حوسین عه لی، ۲۰/۴/۲۰۱۱ گرده گوزینه.
- فه رمان سالتج حوسین، ۱۶/۳/۲۰۱۱ دهوک.
- فه هیما حوسین حه سه ن، ۲۰/۴/۲۰۱۱ کفری.
- قه هار کوریمه ی، ۲۹/۱۱/۲۰۱۰ دهوک.
- محه مه د حه سه ن خه لیل، ۱۷/۴/۲۰۱۱ رزگاری.
- محه مه د نه جمه دین، ۱۸/۴/۲۰۱۱ رزگاری.
- نامیق ئیبراهیم، ۲۱/۴/۲۰۱۱ که لار.
- نه جیبا یوسف، ۲۰/۴/۲۰۱۱ کفری.
- نووری محه مه د حه سه ن، ۱۷/۴/۲۰۱۱ رزگاری.
- هه دیا سلیمان، ۱۶/۳/۲۰۱۱ دهوک.

چوار: نامین زانکوویی:

- فاللا فرید ابراهیم: المسؤولية المدنية الدولية عن جريمة الإبادة الجماعية (دراسة تطبيقية على حالة كردستان العراق)، رسالة ماجستير غير منشورة مقدمة إلى كلية القانون و السياسة - جامعة صلاح الدين - اربيل، ٢٠٠٣.
- محمد محمد سعيد أحمد: المسؤولية الجنائية عن جريمة الإبادة الجماعية في حلبجة، رسالة ماجستير غير منشورة مقدمة إلى كلية القانون - جامعة السليمانية، ٢٠٠٧.

پینچ: فه کولین و گوتارین رادیویی:

ئیزگی دهنگی کوردستان - عیراق:

- ئیزگی دهنگی کوردستانی عیراق: مهسه لهی کورد له ولاته [نهته وه] یه کگرتوووه کاند، ١٧/١٠/١٩٨٠.
- ئیزگی دهنگی کوردستانی عیراق، لیکولینه وهی سیاسی "ديسان مهسه لهی کورد... دوا به هانهی سه دام" له ٢٦/١٢/١٩٨٠.
- ئیزگی دهنگی کوردستانی عیراق، وتار: "به بونهی شه هید بوونی نیشتمان په روهی مه زنی کورد سألح یوسفی شه هیدی پارتمان و شورشی ئه یلول و شورشی گولان"، ١/٧/١٩٨١.
- ئیزگی دهنگی کوردستانی عیراق: شیعر و ئه ده ب و فلکلوری کوردی له ژیر سیبه ری رژی می به عسی تکریتی ره گه ز په رستی، ١٦/١٢/١٩٨١.

شه ش: په رتوک:

- ١ - ب زمانئ کوردی:
  - قورئانا پیروز.
  - ئاتیله: فاتیله، ج٢، سلیمانی، ٢٠٠١.
  - ئاسو حه سه ن: له دوورپانی مه رگ و ژیاندا، هه ولیر، ٢٠٠٧.
  - ئه حمه د بالایی: کوردو پیقاژویا ئاشتی، کولن، ٢٠٠٢.
  - ئه مین قادر مینه: ئه منی ستراتجی عیراق و سینگوچکه ی بعسیان: ته رحیل، ته عریب، ته بعیس، سه نته ری لیکولینه وهی ستراتجی، ج٢، سلیمانی، ١٩٩٩.

- جاسم توفیق خوشناو: مهسه لهی کورد و یاسای نیوده وله تان، سهنته ری لیکولینه وهی ستراتییجی، سلیمان، ۲۰۰۲.
- جاسم محهمه د محهمه د علی: ئه نفالی گه رمیان لیکولینه وهیه ک له هوکاره کانی زوری بی سهرو شوینکردنی خه لکی گه رمیان، چ، ۱، سلیمان، ۲۰۰۲.
- حه مه کاکه رهش: بیده نگی و کۆکوژی، سوید، ۲۰۰۸.
- خه بات عه بدوللا: بنه ما تیورییه کانی جوگرافیای عه سه کهری کوردستان باشور، سلیمان، ۲۰۰۱.
- ریوار ره مه زان عه بدوللا: باروئی له ناوبردنی بارزانیه کان، توئینه وهیه کی تیوری و پراکتیکی و میژوویی و سوسیولوژییه، ده زگای ئاراس، هه ولیر، ۲۰۱۰.
- ..... ره هنده کۆمه لایه تییه کانی سیاسه تی راگواستنی بارزانیه کان بو باشووری عیراق له سه رده می به عسدا، توئینه وهیه کی میژوویی و سوسیولوژی - تیوری پراکتیکیه، هه ولیر، ۲۰۰۹.
- ریکاری مزویری: جینوسایدکردنی بارزانیه کان، هه ولیر، ۲۰۱۰.
- زه مان عه بده: مه رگه ساتی ئه نفال، به رگی یه که م، هه ولیر، ۲۰۱۰.
- زیاد عبد الرحمن: توونی مه رگ هیرشه کانی ئه نفال له به لگه نامه کانی پژییم دا، ته وریر، ۱۹۹۵.
- سالار مه حمود: ئه نفال و دادگا، سلیمان، ۲۰۰۷.
- سامانسا پاوه ر: ئه مریکا و ئه نفال، و: به ختیار کریم، سلیمان، ۲۰۰۸.
- سه للاح ره نجه ر: بازنه ی ئاگر، سلیمان، ۱۹۹۹.
- سه للاحه دین حه فید: ئابووری کوردستان ۱۹۷۷ - ۱۹۹۰، سلیمان، ۲۰۰۰.
- ستیفان بروشفیلد و پاول ئالیقیه: دقیا هوون قی کاره ساتی قه گیری په رتووکه ک ل سه رکومکوژیا جو هیان ل ئه وروپا بی د ناقبه را سالین ۱۹۳۳ - ۱۹۴۵ ی دا، و: سادق سالیح (بابی جه نگۆ)، ده زگه هی سپیریز، دهوک، ۲۰۰۹.
- سوزان که ریم مسته فا: به عسیزم و کورد ۱۹۸۷ - ۱۹۷۵ (توئینه وهیه کی میژوویی، سیاسی یه)، سلیمان، ۲۰۰۷.
- شه وکه ت حاجی مشیر: کاره ساتی کیمیا بارنکردنی هه له بجه به هاری ۱۹۸۸ (کورته باسیکی جوگرافی - ئابووری - کۆمه لایه تی - سیاسی)، سلیمان، ۱۹۹۸.

- شۆپش حاجی رسول: ئەنفالی كورد و دەولهتی عێراق، ج ٢، سلیمانی، ٢٠٠١.
- ..... : تەعریبی كەركوك لە دوو توپی هوشتا بەلگەنامەدا، سلیمانی، ٢٠٠٤.
- عارف قوربان: شایەتەکانی ئەنفال، بەرگی دووهم، سلیمانی، ٢٠٠٢.
- عبدالله غەفوور: ئەتنو - دیموگرافیای باشوری كوردستان، هەولێر، ٢٠٠٦.
- .....: جوگرافیای كوردستان، ج ٤، هەولێر، ٢٠٠٥.
- عەبدوللأ كەریم مەحمود: رەشەبای ژەهروئەنفال، بەرگی یەكەم، سلیمانی، ٢٠٠٢.
- عەدالەت عومەر سەلح: ئەنفال و ئافرهتی كورد، هەولێر، ٢٠٠٢.
- عەلی بەندی: ئەنفالكرنا بەهەدینان، بەرگی ئێكی و بەرگی سیی، دھوك، ٢٠٠١.
- عەلی تەتەر نێرویی: بزافی پزگاریخوازی نەتەوێ كورد لە كوردستانی عێراق لە سالەکانی جەنگی عێراق و ئێران دا (١٩٨٠ - ١٩٨٨)، دەزگای سپیریژ، دھوك، ٢٠٠٨.
- .....: سیاسەتی حكومەتی عێراق لە كوردستان لە سایە بەلگەنامە فەرمیەكاندا ١٩٧٥ - ١٩٩١، بەرگی یەكەم و بەرگی دووهم، سەنتەری فەكولتینی كوردی و پاراستنا بەلگەنامان زانكویا دھوك، دھوك، ٢٠١٠.
- غەفوور مەخموری: بەعەرەبكردنی كوردستان بەعەرەبكردنی مەترسیەكانی - بەرەنگاربوونەوێ، لە بلاوكراوەكانی (پوژننامە میدی)، هەولێر، ٢٠٠٢.
- فاتح رسول: چەند لاپەرەیهك لە میژووی خەباتی كوردستان رووداو بەلگەنامە ١٩٨٠ و ١٩٨١، بەرگی دووهم، سوید، ١٩٩٢.
- فرمان عبدالرحمن: پاكتاوكردنی رەگەزی كورد لە كوردستانی عێراقدا لیکولینەوێهەکی (جوگرافی - سیاسی - میژوویی) یە لەسەر پروسیسەکانی بەعەرەبكردن و راگوواستنی دانیشتوان لە نیوان سالانی ١٩٢٥ - ٢٠٠٠، سلیمانی، ٢٠٠٦.
- فوئاد تاهر سادق: هوشیاری میژووی، سلیمانی، ٢٠٠١.
- قادر وریا: چەند دکیومینتیکی نیوئەولهتی لە بارە میافی مروقەوێ، هەولێر، ٢٠٠٦.
- کاوه نادر: کەندیناوه لە نیوان راگواستن و بەعەرەبكردندا، هەولێر، ٢٠٠١.

- کرمانجی چالی و یین دی: دەرگه ههک بو ناساندنا جینوسایدا بارزانیان د ناڤه را سالیٔ ۱۹۷۵ - ۱۹۹۱ دا، ههولیر، ۲۰۰۹.
- گۆران شیخ مستهفا: کاریگه ریه ئابوورییه کانی جینوساید ل گهرمیان، سلیمانی، ۲۰۱۰.
- له تیف فاتح فه رهج: جینوساید و کالڤونه وه، سلیمانی، ۲۰۰۴.
- مارف عمر گول: جینوسایدی گه لی کورد له بهر روئشنایی یاسای نیوده وله تاندا، ده زگای ئاراس، چ ۴، ههولیر، ۲۰۰۷.
- .....: پیوهندی مه سه لی کورد به یاسای نیوده وله تانه وه، سلیمانی، ۲۰۰۲.
- مه لا شاخی: ئه نفالی خالخالان به لگه نامه و ئامار و بیره وه ری ئه نفالی چوار، سلیمانی، ۲۰۰۱.
- محمه د ره ئوف: ئه نفال و ره هه نده سوسیولوجیه کان، سلیمانی، ۲۰۰۵.
- میدل ئیست ووج: عیراق و تاوانی جینوساید شالوی ئه نفال دژی کورد، و: جه مال میرزا عزیز به رلین، ۲۰۰۰.
- نادر ئینتیسار: ئیتنو نه ته وایه تی کوردی، و: عه تا قه ره داغی، ب.ج، ب.م.
- نه وشیروان مسته فا ئه مین: په نجه کان یه کتری ئه شکینن دیوی ناوه وه ی روداوه کانی کوردستانی عیراق ۱۹۷۹ - ۱۹۸۳، چ ۳، سلیمانی، ۱۹۹۸.
- .....: خولانه وه له ناو بازنده دا دیوی ناوه وه ی روداوه کانی کوردستانی عیراق ۱۹۸۴ - ۱۹۸۸، چ ۲، سلیمانی، ۱۹۹۹.
- هاوری باخه وان: وشه په رتوازه کان، ب.ج، ب.م.
- هه ژار عه زیز سورمی: کورد و جینوساید و ئیباده کرن هه لویستی یاسای نیوده وله تی چه ند ئامازه یه کی نمونه ی له کورته توئیزینه وه یه کدا، چ ۲، ههولیر، ۲۰۰۶.
- هوشیاری عه بدولعزیز: ئه نفال له گوتاری مه رگ و غه ریزه ی خنکانندا، سلیمانی، ۲۰۱۰.
- یوسف دزه یی: ئه نفال کاره سات، ئه نجام و ره هه نده کانی، ههولیر، ۲۰۰۱.

٢- ب زمانى عهدهبى:

- احمد زكى بدوى: معجم مصطلحات العلوم الاجتماعية (انكليزي - فرنسي - عربي) ط٢، بيروت، ١٩٨٢.
- بيتروغالبريث: نهاية العراق، ت: أياذ أحمد، بيروت، ٢٠٠٧.
- جرجيس جرجيس: معجم المصطلحات الفقهية والقانونية، مراجعة: القاضي الظوان الناشق، ط٢، بيروت، ١٩٩٦.
- ابى جعفر محمد بن جرير الطبرى، تاريخ الامم والملوك، تحقيق: محمد ابو الفضل إبراهيم، ج٤، بيروت، د.ت.
- جلال الطالبانى: حول القضية الكردية في العراق، د.م، ١٩٨٨.
- جون كوولى: الحساد، ت: عاشور الشامس، د.م، د.ت.
- جيرارد جالديان: الماساة الكردية، ت: عبدالسلام النقشبندى، اربيل، ٢٠٠٧.
- حامد محمود عيسى: القضية الكردية في العراق من الاحتلال البريطانى الى الغزو الامريكى ١٩١٤ - ٢٠٠٤، مكتبة مدبولى، القاهرة، ٢٠٠٥.
- حسن كريم الجاف: الوجيز في تاريخ ايران دراسة في التاريخ السياسى من سقوط الدولة القاجارية و ظهور رضا شاه الى سقوط النظام البهلوي في عهد رضا شاه و قيام الجمهورية الاسلامية، ج٤، اربيل، ٢٠٠٨.
- خالد سليمان: الانفال حكايات من زمن مستقطع، سليمانى، ٢٠١٠.
- خليل اسماعيل محمد و آخرون: مؤشرات سياسة التعريب و التهجير في اقليم كردستان العراق، دار ئاراس، اربيل، ٢٠٠٢.
- درية عونى: عرب و اكراد خصام او وئام، دار الهلال، القاهرة، ١٩٩٣.
- رجائي فايد: اكراد العراق الطموح.. بين الممكن و المستحيل، القاهرة، ٢٠٠٥.
- .....: كوردستان العراق اشكالية الهوية بين القومي (الكردى) و الوطني (العراقى)، دراسة ميدانية دراسات استراتيجية و مستقبلية، القاهرة، ٢٠٠٥.
- روؤف عقراوى "١. كاوة": الحملة على بادينان و اوضاع اللاجئين، تقديم: فلك الدين كاكهيبى، دار ئاراس، ط٣، اربيل، ٢٠٠٧.
- سعود المولى: خريف امم المتحدة، بيروت، ١٩٩٩.
- سيران طه أحمد: الحماية الدولية للبيئة من أسلحة الدمار الشامل (حالة العراق نموذجاً) السليمانية، ٢٠٠٦.
- صلاح بروارى: جلال مواقف وآراء، سليمانى، ٢٠١٠.

- طه بابان: عالم الكرد المرعب، ط٢، السليمانية، ٢٠٠٢.
- غونتهر دشنر: احفاد صلاح الدين الايوبي الكورد: الشعب الذي يتعرض للخيانة و الغدر، ت: عبدالسلام بروارى، مطبعة خبات، ط٢، دهوك، ٢٠٠٠.
- عبدالفتاح علي البوتاني (دكتور): الحركة القومية الكوردية التحررية دراسات و وثائق، تقديم خليل على مراد(دكتور)، دهوك، ٢٠٠٤.
- عثمان الرواندوزي: استجواب صدام حسين رجل المتناقضات، إيران، ٢٠٠٤.
- عدالت عبد الله: نحن و عراق الأمس و اليوم، دار سردم، سليمانية، ٢٠٠٧.
- عدنان مكية: القسوة والصمت، اربيل، ١٩٩٦.
- على نبي صالح الدوسكى: عمليات الأنفال في كردستان العراق (دراسة دينية اجتماعية)، دهزگههى سپيريز، دهوك، ٢٠٠٦.
- فؤاد حمه خورشيد: العشائر الكردية، بغداد، ١٩٧٩.
- قرآن الكريم، سورة الأنفال.
- كاظم حبيب: المأساة.. والمهزلة في عراق اليوم، بيروت، ١٩٩٩.
- .....: حملات مذابح الأنفال و حلبجة فى كردستان العراق، برلين، ٢٠٠٨.
- كمال مظهر أحمد: كوردستان في سنوات الحرب العالمية الأولى، بغداد، ١٩٧٧.
- مثنى امين قادر: قضايا القوميات واثرها على العلاقات الدولية (القضية الكردية نموذجاً)، سليمانية، ٢٠٠٣.
- محمد احسان: كردستان و دوامة الحرب، دار الحكمة، لندن، ٢٠٠٠.
- محمد صالح عقراوي: الكرد و الدولة المستقلة وفق المعاهدات الدولية، اربيل، ٢٠٠٥.
- منتصر سعيد حموده: حماية حقوق الطفل فى قانون الدولى العام و الاسلامى، الاسكندرية، ٢٠٠٧.
- ميدل ايست ووج: التطهير العرقى فى العراق "كوردستان" حملة الانفال بحق الكورد، ت: د. رزگار، مطبعة خبات، دهوك، ١٩٩٩.
- .....: حملة الانفال فى كوردستان العراق تدمير قرية كوريمى، ت: د. رزگار، اربيل، ١٩٩٤.
- نعمان عطا الله الهيتى: الاسلحة المحرمة دولياً - القواعد والآليات، سوريا، ٢٠٠٧.

- نوری طالبانی: سیاست تغییر الواقع القومی لمنطقة کرکوک ۱۹۲۱ - ۲۰۰۰، د.م، د.ت.

۳ - ب زمانی ئنگلیزی:

-Chak: "Anfal" The Iraqi States Genocide against the Kurd, n.p, 2007.
-Julian Perry Robinson and Jozef Goldblat:Chemical Warfare in the Iran-Iraq war 1980-1988, Stockholm International Peace Research Institute.
-HENRY MORGENTHAU: THE MURDER OF A NATION, NEW YORK, N.D.
-Human Rights Watch: Genocide in Irag the Anfal campaign against the Kurds, New York, 1993.

حەفت: قە کۆلین:

ئەو قە کۆلین پێشکەشی کونفرانسی زانستی ئە کادیمی لە بارە ی ئە نفال ی کرین ل ۱۴/۴/۲۰۰۲ ژ لای ئە مە کتە با نا قە ندیا رێ کخراوا جە ماوهری و پێشە یی ب هە فکاریا گو قارا سە نته ری براهە تی و سە نته ری ئە نفالان ل هە ولێری هاتبوو گرێدان:

۱ - ب زمانی کوردی:

- ئازاد محە مە د ئە مین نە قشە بە ندی: ئوبە راسیونە کانی ئە نفال چە ند تێ بێ نیە ک و سیما سە رە کێ هە کانی .
- جە بار قادر: ئە نفال و دە رهاویشته ی رە گە زپە رستی و تولیتاریزم و کۆ مە لگە ی داخراو ه .
- خلیل إسماعیل محە مە د: لێ کجیا کردنە وه ی شوینی شالۆ هە کانی ئە نفال لە هە ریمی کوردستانی عێراقدا .
- زوهریر جە زائیری: پێش ئە نفال و پاش لە بیرچوونە وه .
- سالار حە مە سور باسیرە: تراژیدیای ئە نفال.
- شیخ سدیق: کاریگە ری ئە نفال لە سە ر لایە نی دە روونی و کۆ مە لایە تی ناو پاشماوهری ئە نفالە کان، ل ۲۲۰ .
- عە بدولرە حمان سدیق: ئە نفال لە ورانگە ی ئیسلا مە وه .
- عە بدوللا محە مە د عە لی و مستە فا محە مە د کەریم زە نگە نه: ئە نفال ی سی و پراپە رینی جە ماوهری چە مچە مال ۱۱/۴/۱۹۸۸ .

- مارف عمر گول: پۆلینکردنی تاوانهکانی ئەنفال بە گوێرهی جوهرهکانی جینوساید.
- مه لاهه سه ن: ئەنفال وهکو نهخشهیهکی رهگه زیهرستی.
- محهمه دهگه زنهیی: کورد قرانی سالی ۱۹۸۸ و هوکارهکانی ناوانانی به ئەنفال.
- محهمه ده عبدالله عومەر: ئەنفالی پارێزگای ههولێر هوکار و دههه نهنجام.
- ناهیده جهمال تاله بانی و جاسم محهمه ده عهلی: ئەنفال گهرمیان رهوشی دیموگرافی ئابووری و کومه لایهتی پاشماوهی ئەنفال.
- یووسف دزهیی و محهمه ده شوانی: ئامانجهکنی پروسهیی ئەنفال و قهرکردنی سامانیی مرویی کورد.

- ب - ب زمانی عه ره بی:

- فریق فاروق عبد الله: الأنفال و القانون الدولي دراسة في أحكام اتفاقية الإبادة الجماعية.
- ماموستایانی به شی خویندنی ئیسلامی: حقیقه الأنفال في الإسلام.

ئهو فه کولینین پيشکيشی کونفرانسی ب جيهان ناساندنا کومکوژیا گه لی کورد هاتینه کرن ل ۲۶ - ۲۸/۱/۲۰۰۸ ب چاقدیریا نیچیرقان بارزانی ل ههولێری هاتبوو گریدان:

۱ - ب زمانی کوردی:

- سه عدی عوسمان هه روتی: سیاسهتی پاکتاوی رهگهزی کورد ل که رکوک له سالانی دواي راپه ریندا توێژینه وهیهکی شیکاری له بهلگه نامه فهرمییه کاندای.
- عه دالهت عومەر سالیح: شالوی ئەنفال و کاریگهری له سه ر باری ئابووری و دهرونی و کومه لایهتی ئافرهتی به جیماوهی ئەنفال.
- مه هاباد قه ره داغی: کاره ساتی ئەنفال و کاریگه ریهی کانی له سه ر کومه لگه ی کورد "لیکولینه وهیهکی ئەزمونگه ری سیۆسیۆسایکولوژییه له باره ی کاریگورییه دهروونییه دوور مه وداکانی کاره ستانی ئەنفال له سه ر کومه لگه ی کوردستان".

ب- ب زمانى عه ره بى:

- چنار سعد عبدالله: جرائم الابادة الجماعية الموجهة ضد شعب كردستان و نتائجها حسب مسح اجرتها وزارة شوون الشهداء و المؤنفلين فى اقليم كردستان لسنة ٢٠٠٧ .
- دلير محمد علي: دراسة مقارنة بين نظامي الحكم أثناء ارتكاب جريمتي الأنفال و الهولوكوست.
- سمير مصطفى عقراوي: الإبادة الجماعية للشعب الكوردي.
- فاتح محمد سنكاوى: عمليات الانفال في ضوء مقاصد الشريعة و الاتفاقيات و المواثيق الدولية منهجية البحث.
- محمد الوادي: جرائم الإبادة الجماعية في كردستان العراق الواقع و النتائج و الحلول.
- محمد حمه صالح توفيق: أوجه الشبه بين جينوسايد الكورد و الهنود الحمر و الهولوكوست النازي وفق نموذج رأوول هيلبرغ.

ج - ب زمانى ئنگليزى:

- CHNAR S. ABDULAH: CRIMES OF MASS MURDER AGAINST THE KURDISH PEOPLE AND THEIR CONSEQUENCES.
- KRISTEN M. SORNSIN: CONSTRUCTING THE OTHER: THE ANFAL IN COMPARISON
- LYDIA I. SHAS WAR: FROM IDEOLOGY TO BA'T POLICY.
- MOHAMMAD HUSSEIN AHMED BAPIR: GENOCID: THE GREATEST CRIME.
- Saied Kagan: the future of a people subjected to genocide.

ههشت: رۆژنامه و گوڤار:

١ - رۆژنامه:

١ - ب زمانى كوردى:

- ته حسين شيروانى: به عس چوون شه پى كوردستانى كردووه، (كوردستانى نوئى)، ژماره (٢٣٣)، ١٩٩٢.
- جليل صابر كاوانى: كاوكردنى كوردستان و چه ند بۆچوونيك، (كوردستانى نوئى)، ژماره (٧١)، ١٩٩٢.

- حمەد ئەحمەد: ناوچەى قەرەداغ لە بەردەم شالابى ئەنقال و كيميا بارانى سالى ١٩٨٨ دا، (كوردستانى نوئى)، ژمارە (٣٦٢٩)، ٢٧/٣/٢٠٠٥.
- حەيدەر سالىح بابان: چەكى كيميائى و ميژووى بەكارهينانى لە كوردستان و ولاتاندا، (كوردستانى نوئى)، ژمارە (٣٦٢٦) ئادارى ٢٠٠٥.
- خالد كەريم كورەداوى: (كوردستانى نوئى)، ژمارە (٦٦)، ٢٥/٣/١٩٩٢.
- خەبات: "نداء من الأخ مسعود البارزاني ١٩٨٩"، العدد (٧٩٤)، في ١٢/٨/١٩٩٦.
- .....: ژمارە (٥٧٦)، شوبات ١٩٨٨.
- .....: العدد (٥٨٢)، في أواسط آب ١٩٨٨.
- .....: "كيشه‌ى كورد لە راگه‌ياندى جيهاندا"، ژمارە (٥٨٣)، ئەيلوول ١٩٨٨.
- .....: ژمارە (٥٨٤)، تشريني يەكەم ١٩٨٨.
- .....: ژمارە (٥٩٩)، گەلاويزى ١٩٨٩.
- .....: ژمارە (٦٠٣)، شوبات ١٩٩٠.
- رەمەزان دشتەرى: لبيروەريا كيميا بارانكرنا گوندى تويكا، (پهيمان)، ژمارە (٣٣٥)، ٢٩/٨/٢٠٠١.
- غەريب عەسكەرى: تاوانەكانى رژيم لە دى عەسكەردا، (كوردستانى نوئى)، ژمارە (٢٣)، ٢٠/٢/١٩٩٢.
- (كوردستانى نوئى): مەسەلەى كورد لە پەرلەمانى ئىتالى دا، و: جاسم توفيق، ژمارە (١٩٨)، ٢٣/٩/١٩٩٢.
- لەتيف نىروەيى: يادى ئەنقالكردى دەقەرئ بادينان و پيدچوونەوہيهكى كورت، (كوردستانى نوئى)، ژمارە (١٦٩٥)، ١٠/٩/١٩٩٨.
- مەسعود ميكائيل: پەيقەك لسەر چەوانيا ئەنقال و چەلەنگيئ (ى.ن.ك) ل دەقەرا بادينان، (كوردستانى نوئى)، ژمارە (٢٢٣٧)، ٢٩/٨/٢٠٠٠.
- ھەلکەوت: ئەنقال و جينوسايدى كورد، (برايەتى)، ژمارە (٢١٦٤)، ١٤/٤/١٩٩٦.

ب- گوڤار:

١- ب زمانى كوردى:

- ئارى جەلال سالىح: ئەنقال ھەولئىك بو جينوسايد كوردى، (كەركوك)، ژمارە (٣)، زستانى ٢٠٠٤.

- ئەحمەد رەشید و ئامانج عومەر: گوندی تویکا ئەو برینەیه که هەرگیز ساریژ نابیت، (هاواری ئەنفال)، ژماره (۲)، پایزی ۲۰۰۴.
- (بەرەهە کوردستانی)، ژماره (۱) سالی ۱، ئەیلوول ۱۹۸۸.
- بیوار عەبدولرەحمان: ئەنفالی بارزانییەکان...بۆ بەهانهترین جینوساید، (گولان)، ژماره (۲۲۱)، ۱۷/۴/۱۹۹۹.
- جاسم توفیق خۆشناو: جینوسایدی کورد مەسەلەیهکی نافخۆیی نییە، (سیاسەتی دەولی)، ژماره (۳)، ۱۹۹۲.
- خەبات عەبدوللّا: لە تەعریبەووە بۆ ئەنفال، (ئەنفالستان)، ژماره (۷)، ۵/۳/۲۰۱۰.
- دلێر حەقی شاویس: شەپری عێراق و ئێران بە شیۆهیهکی دیکە بەردەوامە، (گولان)، ژماره (۲۹۱)، ۱۰/۸/۲۰۰۰.
- دیار محمد سعید دوسکی: ئەنفال و پیکفە ژیان!، (مەتین)، ژماره (۱۲۳) نیسان ۲۰۰۲.
- دیندار شیخانی: جینوساید تاوانین دژی مروقایەتی، و: محمد ئامیدی، (مەتین)، ژماره (۱۴۳)، گولانا ۱۹۴۳.
- رەشاد میران و یوسف مەعروف دزەیی: تاوانی ئەنفال بەرامبەر بە کورد، (سەنتەری برابەتی)، ژماره (۱۹) بەهاری ۲۰۰۱.
- (ریبازی نوێ): "دیمەنی وێرانەیی کوردستان مۆچرک بە لەشی مۆقدا دینی"، ژماره (۲)، تشرینی یەكەم ۱۹۹۱.
- "بەلگەنامەیهکی گرنگ لەسەر وێرانکردنی کوردستان"، ژماره (۵)، کانوونی یەكەم ۱۹۹۱.
- ریبەر ئەحمەد: کارەساتی ئەنفالکردنی بارزانییەکان بۆ شیواندنی کەسایەتی کورد و تەزاندنی گیانی شۆرپشگێری بوو، (گولان)، ژماره (۷۱)، ۲۱/۴/۱۹۹۶.
- (زاگروس): "منظمة العفو الدولية تقود تظاهرة ضد نظام العراق بواشنطن"، العدد (۱)، شباط ۱۹۹۰.
- زیاد عەبدولرەحمان: ئەنفال نمونەیی جینوسایدی کوردە، (سیاسەتی دەولی)، ژماره (۳)، تشرینی یەكەم ۱۹۹۵.
- سەرۆەر هەلەدنی: ئەنفال لە دولی جافایەتی، (برین)، ژماره (۱)، هاقینا ۲۰۰۹.

- سلیمان عبد اللہ: راگواستنی گوند نشینہ کان لہ ہریمی کوردستانی عیراقد، (سہنتہری برایتی)، ژمارہ (۱۲)، ۱۹۹۹.
- شوکریہ رھسول: ھلۆھشانہوھی خیزانی کورد لہ نیوان دەسلاتی بەعس و مافی مرۆقدا، (ھاواری ئەنفال)، ژمارہ (۱) پایزی ۲۰۰۲.
- عدنان سەید حسەین: رامانیك له گەمی زمانەوانی و خویندەنەوھیەك بۆ پالنه رەکانی کارەساتەكە، (هشتا و ههشت)، ژماره (۴)، ۲۰۰۴.
- عصمت فرود: بوخچەكەھی مریهەم جگە لہ شەرمزاری چیدیمان پیده بەخشین؟، (ئەنفالستان)، ژماره (۴)، ۲۰۰۷/۴/۱۴.
- عومەر سەید زادە: ئەنفالکردنی بارزانیهیەکان راگەیانندی جینوسایدکردنی کورد بوو، (گولان)، ژماره (۲۹۰)، ۲۰۰۰/۸/۳.
- مارف عومەر گول: بە جیهانی کردنی مەسەلی کورد لہ بەر پۆشنایی یاسای تازەهی نیۆدەولەتان دا، (سیاسەتی دەولی)، ژماره (۴)، کانوونی دووهمی ۱۹۹۵.
- مەحموود سەنگاوی: ئەنفال گەف و کولیکی کاتیی ساتە وەخت نەبوو، بەلکو پروسەیهکی نەخشە بۆ دارپژراوی درپژ خایەنی بیرو ئایدیولوژیای ناسیونالیستی عەرەب بوو، (کەرکوک)، ژماره (۴)، بەهاری ۲۰۰۰.
- محەمەد ئەحمەد رەسول: دویز و تیروانینی بەعس بوی، (ههشتا و ههشت)، ژماره (۵ - ۶)، ۲۰۰۶.
- مراد حەکیم محەمەد: سیاسەتی راگواستنی کورد لہ کوردستانی عیراقد، (سەنتەری لیکولینەوھی ستراتیجی)، ژماره (۱)، سالی سیانزەهەم، ۲۰۰۵.
- نەوشیروان سابیر: کاریگەرییەکانی ئەنفال لہ سەر خیزانی کورد، (عەرەر)، ژماره (۳)، ۲۰۰۸.
- ھەردی عەلی: تراژیدیای مەرگ جینوساید — بەعس — ئەنفال، (رۆشنگەری)، ژماره (۷ - ۸)، زستان و بەهاری ۲۰۰۰.
- ھەقال ئەبو بەکر: ئەنفال لہ نیوان درندەیی دوژمنەکانمان و بی وەفایی دوستەکانماندا، (کەرکوک)، ژماره (۱)، ھاوینی ۲۰۰۰.
- ھیمن کامل: ئەنفال چوار و کاریگەرییە کۆمەلایەتیەکانی لہ سەر گەنجی کەسوکاری ئەنفال، (عەرەر)، ژماره (۳)، ۲۰۰۸.
- وەسفی حەسەن ردینی: کوشتارا گوندی صوری ل ۱۶/۶/۱۹۶۹، (دھوک)، ژماره (۲۵)، کانوونا ئیکی ۲۰۰۴.

- يوست هيلتهرمان: جينوسايد، هاوتاوانى، بيده نجبون، (رهه نند)، ژماره (٧)، ١٩٩٩.

٢- ب زمانى عه ره بى:

- انسافة الشيبب: الف باء السلاح الكيماوى، (متين)، العدد ٣٥ ثاب ١٩٩٤،
الدورة الثانية، دهوك.

- دلير اسماعيل حقى: العامل الكردي في الحرب العراقية - الايرانية، (زانكو)،
المجلة العلمية لجامعة صلاح الدين، المجلد ١ العدد (٢)، اربيل، ١٩٩٨.

- سمير عبيد: الكورد الفيليون...عراقيون تعرضوا لاشع صنوف العذاب !، (الانفال)،
عدد (٤)، ٢٠٠٣.

- (الشرارة): عدد (٣)، ١٩٩١.

- .....: "هكذا يبحث الحكماء عن حل عادل للقضية الكردية"، عدد (٣)،
١٩٩١.

- (طريق الحرية): الجماهير شيع شهدائنا، العدد (٧)، تشرين الاول ١٩٩٠.

- مارف عمر گول: الانفال مرحلة من ممارسة الابداء الجماعية، (بيقين العربي)، العدد
(٧)، ٢٠٠١.

- .....: جينوسايد الشعب الكردي على ضوء القانون الدولي المعاصر،
(بيقين العربي)، عدد (٣)، شوبات ٢٠٠٠.

- (متين): كراس صادر من الفيلق الخامس "معركة خاتم الانفال" سرى جدا، عدد
(٣٥)، دهوك، اب ١٩٩٤.

- ميدل إيست ووج: الإبادة العرقية في العراق حملة الانفال ضد الكورد، ت: شاخوان
كرکوكي و أحمد گوران، (گولان العربي)، العدد (٨٠)، كانون الثاني ٢٠٠٣.

نهه: به لافكرين دن گوباسان:

- اخبار كردستان، عدد (٣١) في ٨/١٠/١٩٨١.

- .....، عدد (٧٥) في ١٨/٤/١٩٨٢.

- .....، العدد (١٥٨)، حزيران ١٩٨٧.

- .....، العدد (١٧٥)، في ١ - ١٥ نيسان ١٩٨٨.

- .....، العدد (١٧٧)، ١ - ٥ مايس ١٩٨٨.

- .....: "القضية الكردية في أروقة الأمم المتحدة"، العدد (١٧٨)، في ١٦ - ٣١ مايس ١٩٨٨.
- .....، العدد (١٧٨) في ١٦ - ٣١/٥/١٩٨٨.
- .....، العدد (١٧٩)، في ١ - ١٥ حزيران ١٩٨٨.
- .....: "جفري هاو: صدام إنسان غير متحضر"، العدد (١٧٩)، في ١ - ١٥ حزيران ١٩٨٨.
- .....: "من أجل حملة تضامن عالمية مع شعبنا الكردي"، العدد (١٧٩)، في ١ - ١٥ حزيران ١٩٨٨.
- .....، العدد (١٨٢)، ١٦ - ٣١ تموز ١٩٨٨.
- .....: "الكنيسة البريطانية تدين النظام"، العدد (١٨٣) في ١ - ١٥ آب ١٩٨٨.
- .....: "استمرار حملة التنديد بالنظام العراقي"، العدد (١٨٣)، في ١ - ١٥ آب ١٩٨٨.
- .....: "منظمة العفو الدولية: اتخاذ إجراء فوري"، العدد (١٨٥)، في ١ - ١٥ آب ١٩٨٨.
- .....: "مواقف الدول تجاه جرائم النظام"، العدد (١٨٥)، في ١ - ١٥ آب ١٩٨٨.
- .....: "الآف الشهداء والجرجى"، العدد (١٨٤)، في ١٦ - ٣١ آب ١٩٨٨.
- .....: "ضجة عالمية واسعة ضد حروب الإبادة على كردستان"، العدد (١٨٤)، في ١٦ - ٣١ آب ١٩٨٨.
- .....، العدد (١٨٤)، في ١٦ - ٣١ آب ١٩٨٨.
- .....: "نداء الجبهة الكردستانية"، العدد (١٨٤)، في ١٦ - ٣١ آب ١٩٨٨.
- .....: "گهلى بازى حلبجه اخرى فى كردستان"، العدد (١٨٠)، فى ١ - ١٥ ايلول.
- .....: "احتجاجات على جرائم النظام العراقي"، العدد (١٨٥)، في ١ - ١٥ أيلول ١٩٨٨.

- .....: "مظاهرات أكراد في أوروبا"، العدد (١٨٦)، في ١٦ —
١٩٨٨/٩/٣٠.

- .....: "الأكراد يضربون عن الطعام منذ اسبوعين"، العدد ١ — ١٥،
في تشرين الأول ١٩٨٨.

- دهه: سايتين ئينترنييتي:

- احصائية حول الاثوريين المفقودين في عمليات الأنفال في شمال العراق!
<http://www.alnajaf news.net>

- الاميرة الكوردية خانزاد <http://www.pdksp.net>

- جاسم داخل: شط العرب مصدر قلق لخفر السواحل و الصيادين العراقيين

<http://www.asharqalawsat.com>

- خليل حداد: مذبحه صبرا و شاتيلا. <http://www.ahewar.org>

سعد داود قرياقوس: مسؤولية القيادة الايرانية في شن الحرب و اطالتها...

<http://www.iraqipa.net>

- شه مال عادل سليم: للأنفال ماساتها و آلامها التي لا تنتهي:

<http://www.pukmidia.com>

- الناجي من بين (٣٥) من اقاربه من البارزانيين المؤنفلين عام ١٩٨٣.

-<http://www.pdksp.net>

-<http://geopolitic.maktoobblog.com/305900>

-<http://www.Iranchamber-warfare-iran-iraq-war>.

<http://www.alsabaah.com/ArticlePrint.aspx?ID=5439>

http://www.ibisonline.net/Research_Tools/Glossary/GlossaryDisplayPage.aspx?TermId=284

يازده: نه نسيكلويديا:

القسوة لدى صدام حسين...((عمليات الأنفال البطولية))، الجزء الثاني و الجزء السابع

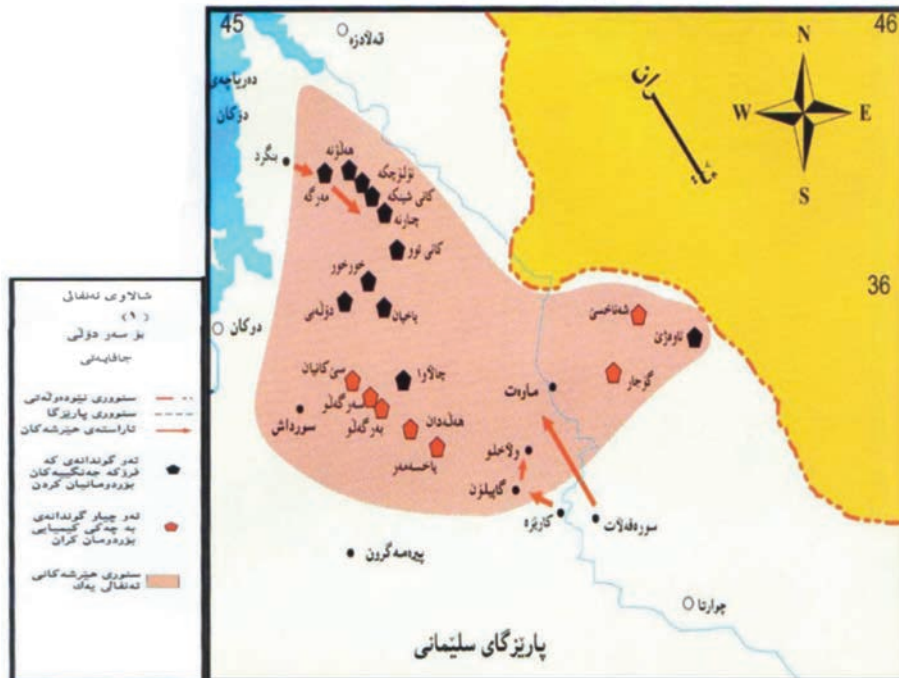
<http://www.wikipedia.com>

شريف عتلم و محمد ماهر عبدالواحد: موسوعة اتفاقيات القانون الدولي الانساني، ط٨،
القاهرة، ٢٠٠٨.

نه خسته

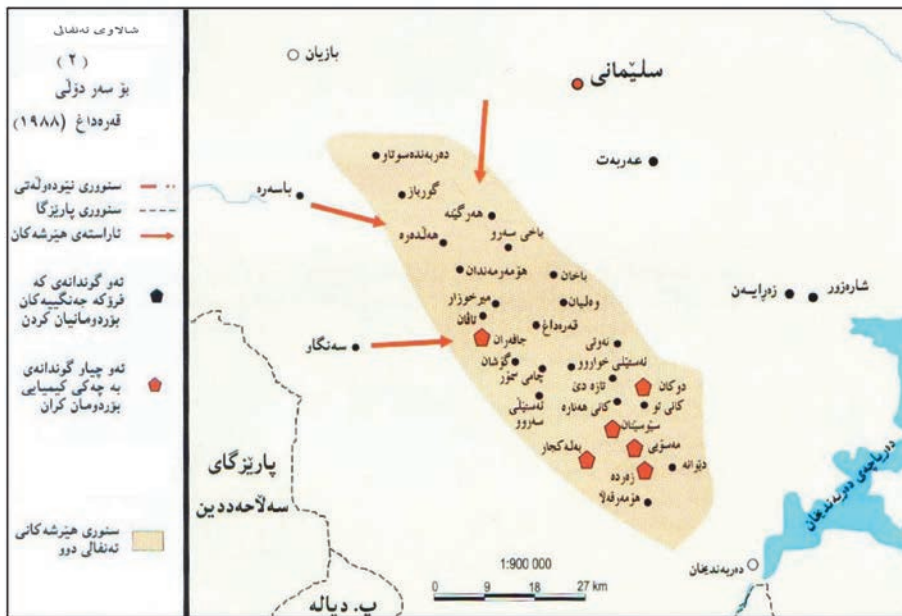

نەخشى ئۆپەراسىيۇنا ئەنڧالا ئىككى

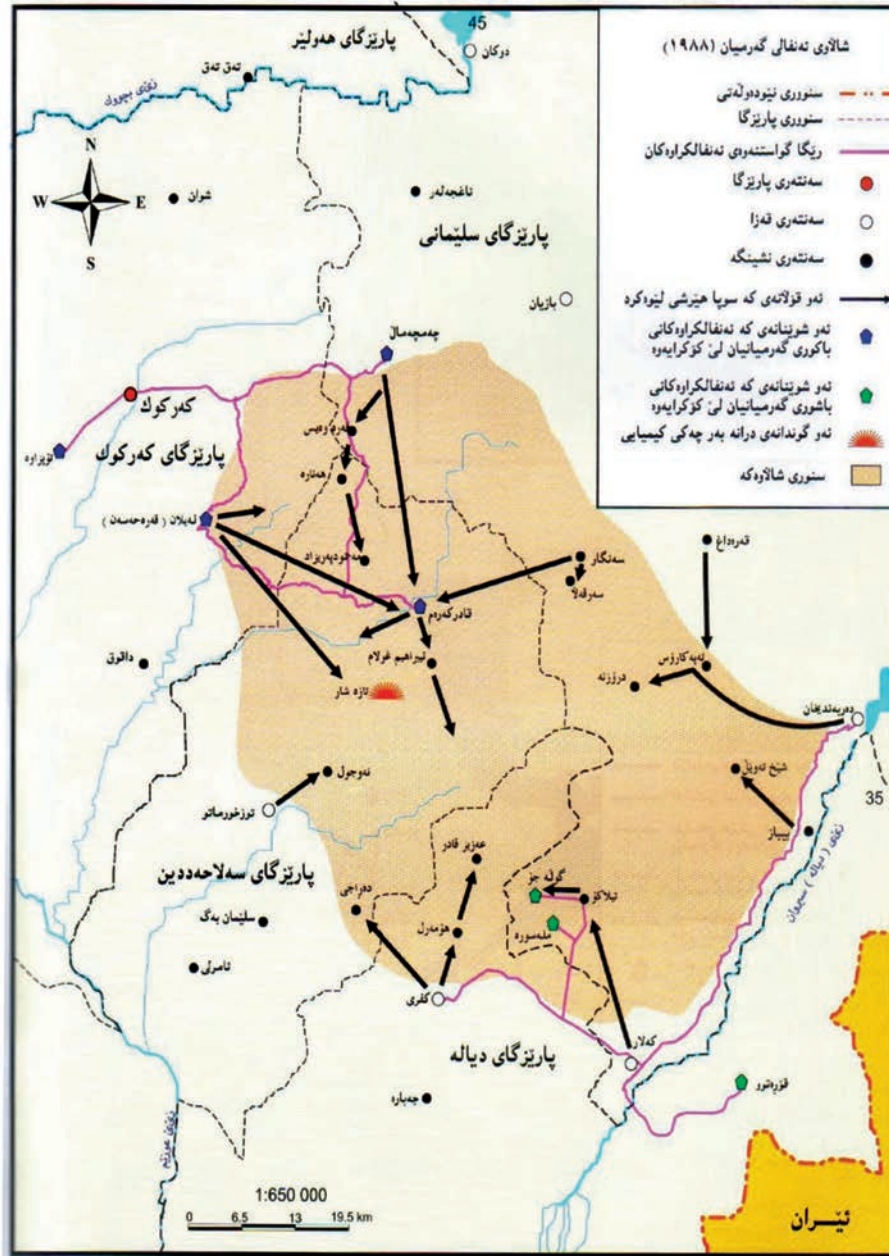
فەرىد ئەسەسەرد: ئەنڧلەسى سىياسى ھەرىمى كوردستان ۱۹۱۴-۲۰۰۵
 ئامادەکردنى: سەردار محەمەد عەبدولرەحمان و ھوشيار محەمەد ئەمىن خۇشناو.
 سەنتەرى لىكۆلېنەۋەى ستراتىجى كوردستان، سليمانى، ۲۰۱۰، ل ۱۵۳.

نەخشى ئۆپەراسىيۇنا ئەنفالا دوۋى

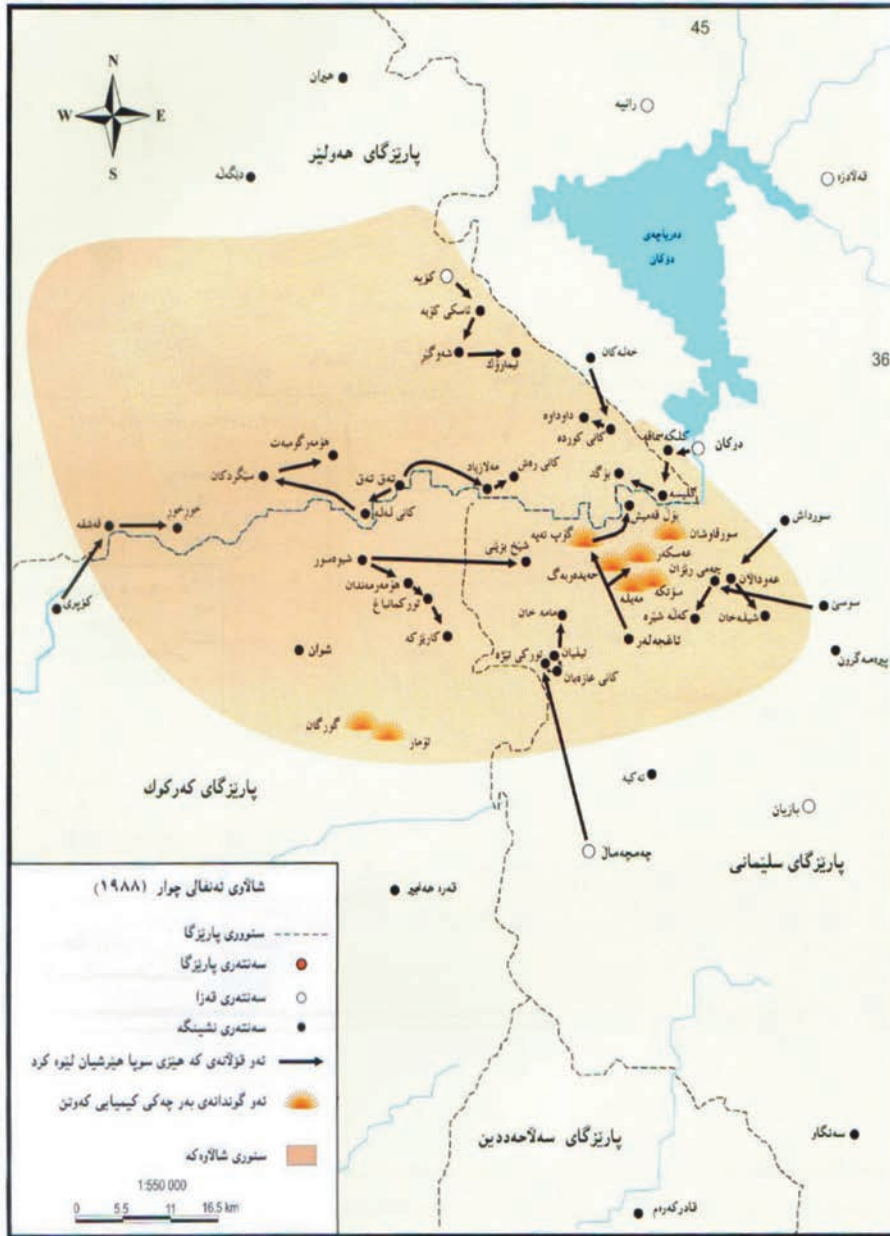
فەرىد ئەسەسەرد: سەراچاۋى پىئىشوو، ل ۱۵۳.

نەخشى ئۇپەراسىۋنا ئەنفالاسىيىن

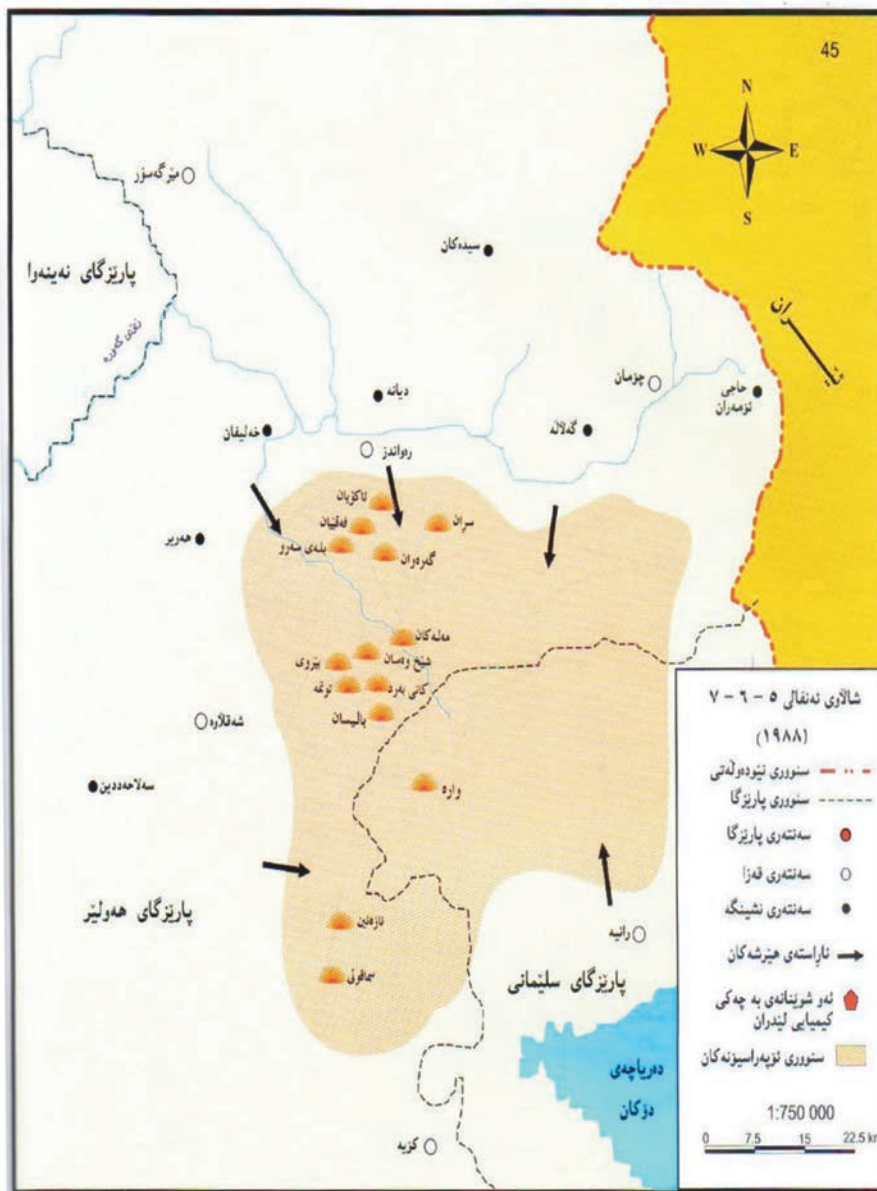
فەرىد ئەسەسەرد: سەرچاۋەي پىئىشوو، ل ۱۵۶.

نەخسە ئۆپەراسىيۇنا ئەنقالا چوارى

فەرىد ئەسەسەرد: سەرجاۋەى پېشوو، ل ۱۵۷.

نەخشە ئۆپەراسیۆنا ئەنفالا پېنجی و شەشە و حەفتە

فەرید ئەسەسەرد: سەرچاوەی پێشوو، ل ۱۵۸.

نەخشىنى ئۆپەراسىيۇنا ئەنقالا ھەشتى

فەرىد ئەسەسەرد: سەرجاۋەي پىشۋو، ۱۵۹.

پاشبه‌ند

الضابطی - م
مطالعہ

۱۔ علو الصیغہ کتاب قیادۃ سفیۃ الہیۃ الذی یلقاہ
الموسم ۱۹۰۵/۶۲ طے ۱۹۸۲/۲۱۷ المتضمن
بان الملوقات الوارده تصدیق بان الطالب الورد
شوکت عزیز من سکنہ لہانہ حلقہ صاحبونہ ان الدرس
ف۔ تانویہ آزر للبتین۔ کان یقود التظاہرات
الملاہیجۃ المصادیۃ المؤیدۃ للزینب فی العام الحاضر
مع صدیقہ الطالبہ ثناء نورک محمد۔ الدرس
عہ فی تانویہ آزر للبتین۔۔۔۔۔

۲۔ الملوقات المسجلہ لہنا عن الذکورۃ تصدیق
بان الموصالیہما قد اشتراکوا فی حوادث الشغب
القیۃ حدثت فی ۱۴/۱۱/۱۹۸۴ العام
الماضی ضمن محافظتنا وعلیٰ اصبارتہما

۳۔ لتوصیہ مملوقات جدیدہ فی کتاب قیادۃ سفیۃ
الہیۃ سورۃ ان الذکورین قطعوا بالاشتغال فی
حوادث الشغب فی العام الماضی۔ لتتظاہر
بالوظایح ومارونہ صابۃ۔

مدرسہ لایف
صبا - م
۱۹۸۲/۱۴۱۵

پاشیبه ندی ژماره (۲)

بسم الله الرحمن الرحيم

معاونیتا من طلب
العدد / ۱۰۲۸۱
التاریخ / ۱۹۸۲/۱۰/۲

الی / صدیقہ ابن السیمانیہ / ۶
۳ / معلومات

نودان نفلکم ان قریہ احمدی العائنه فی ناصیة ضرمان وکرصن
اوکما - المخزبینی وعلی بن یحییٰ بن محمد بن الفضل عنهما تقریب
المرسله من قبل الصدوق الایمانی و یوحید عن القریة ما یقارب (۱۰۰)
عائلة و طرفیة للمراسلات صحیحین علی المخزبینی الحصول علی
اخبلیه المواد القذائیه و صریح صریحہ و التفتیل للقیام بحال القریب
و کذلک بالنسبة لقریة شیمر العائنه فی نفس الناصیه و نظر القیام
المفارة الخافیه . بالتعادن مع القفلات العکریة بصورة مستحرمه
قریة بلکہ القرین صحادی (۱) تجرد الإلهام و ارتحالهم بصورة تدیمیة
ما کتبت منایة لهم . و لا یحظ ان المخزبین قاموا بجمع الراهلی من ترک
القرین و ضبط سبطه لایحاف علیہ المذروع .

تعلیم :

نزل من الضرورة تشدید الضربات علی اوکما - المخزبینی من القرین
المدسورین و الاستفادة من حال الضیف الذی یوجب المخزبین
لکان تلک القرین و اصعبی علامات التهور و اضعفها وضوح
الراهلی من ضبط المخزبین و منهم من الارحال کحرفهم عن ارقام
او حتمتک لهم لریفتهم فی العیشی سلام و امان علی ان ارحال کمان
القرینین سیرتکنا شید کبیر عن عنان التمسب و تشدید الخنا علی
للسننن یا لاطلاع ... مع التفسیر .

ضبط الامم علی

پاشیبه ندی ژماره (۳)

بسم الله الرحمن الرحيم

مدیریت امن محافظه السلیمانیہ

ش ۴۰ ع

العدد / ۵۰۸

التاریخ ۲ / ۸ / ۱۹۸۵

الس / مدیرت مرور محافظه السلیمانیہ / الاجازات

م / عدم موافقه

کتابکم ۹۸۵۸ فسی ۵ / ايار / ۱۹۸۵

لانوافق علی منح المدعو احمد حمه علي نادر اجازة سوق دراجه لكون شقيقه هارب

من الخدمة العسكريه .

للتفضل بالعلم لطف

مقدم الامن
مدیر امن محافظه السلیمانیہ

پاشیبه ندی ژماره (۴)

۱۹۱۵/۱۲/۱۶

عبدالله بن عبدالمطلب
عبدالله بن عبدالمطلب

السنة (۱۹۱۶) عرفت علينا - فبينا اننا العو محمد بن محمد بن
منع طابع الترتيب وذا وال انكره وانا في سبيل الحكيم
تسمي السيد الفاضل بن عبد الله بن محمد بن عبد الله بن عبد
الله بن عبدالمطلب

السيد الفاضل بن عبد الله بن محمد بن عبد الله بن عبد

السيد الفاضل بن عبد الله بن محمد بن عبد الله بن عبد

السيد الفاضل بن عبد الله بن محمد بن عبد الله بن عبد

پاشیبه ندی ژماره (۵)

بسم الله الرحمن الرحيم
مدیریت اہل تشاورہ
العدد (۱) ۲۵
التاریخ ۱۹/۱۲/۱۹۸۶

ورثتنا المعلومات التالية
۱- المدعوة شريفة من اهل كركوك
لاعتهم وولادتهم وهي زوجة المرحوم جواد صبر احمد كواذر
الانقلاب الوطني الكردي
۲- المدعوة كوكيلة من اهل كركوك
اعلاء وهي زوجة المرحوم قادر يوسف احمد كواذر
محررة الدستور
نسب السيد المير يعقوب تاجت المعلومات في اهل
تشاوره
لذلك ليس من حقنا ولا حقنا وسفلون كما
جناحة المرحوم (العلم والحرارة للارزوم من جواد صبر احمد
السيد صبر احمد اهل كركوك بعد الترحيل الى عمان وشهدت
في اربيل وتطبيقاته الرقابة بحسبهم واعلموا
لنظام

شيد الامين
مدیریت اہل تشاورہ

پاشیبه ندی ژماره (۶)

العدد / ۱۵۶
التاریخ / ۱۹۳۷/۵/۱۰

۱۰ امه شقلاوه / ۱۰
مذ / امه شقلاوه

بمضیم ۲۰۱۱ فی ۱۹۳۷/۵/۱۰

موتاً فی عدم المواقفه علی صرفه الدایمہ التقاعدیہ
للذمویین و سمان محمود و ذلك لكونه شقيقه المدعو
محمود و سمان محمود لم يجد الى الصف الوطنی و صالیا
مع زمرة الحزب الشيوعي العراقي للتحقیل بالعلم
عنه التقدير

ملازم الزمینه
ضابطه امه شقلاوه

پاشیبه ندی ژماره (۷)

حزب البعث العربي الاشتراكي
 قيادة شعبة دیند خسان
 قيادة فرقة حلبچه
 (سری و شخصی)

الى / قيادة شعبة دیند خسان
 م / مدم تری

ما حکم البعث على اميل كتاب قيادة فرع السليمانية الرقم ۷۲۸۰ / ۶۲ في ۱۹۸۶ / ۸ / ۱۱ - صبرين طايبي -
 ۱ - بالنسبة للقرى المذكورة بالكتاب لانه يتواجد فيها المخبرين باه ستزار وتشكل خطورة على الامن العام *
 ۲ - بالنسبة لامتكان السلي وديوان من ليست تری وانما بضمعة بيوت وايضا يتواجد فيها المخبرين *
 ۳ - بالنسبة لمواقم من المخبرين في انتخابات المجلس التشريعي تدوين طايبي -
 اسم القرى _____ الضالين وحسب الكمبيوتر الطائرون

القرى	الضالين	حسب الكمبيوتر	الطائرون
۱- قرية مسكان المغلي	۱۵۱		۱۵
۲- = = = = =			
۳- كرد = شيرك	۸۶		۹
۴- = = = = =	۶۵		۲۲
۵- = = = = =	۱۵		۵
۶- = = = = =	۱۵		۷

۲- يخرج قرحيل تلك القرى الى اماكن قريه من نفوذ الدوله مع مدم تلك الدور ~~صبرين~~ ودمم للتدبير

الرئييق
 طالب محمد سليمان
 أمين سمر قيادة فرقة حلبچه

۲۰۸

پاشبهندی ژماره (۸ - أ)

بشمور دتے کتنام
ص ۱۰۰ لیلیه ۱۰۰

بشمور ۱۰۰۹۰
دشایه ۱۰۰/۱۰۰

برفیه بیان صلواتکم مت تمریته شیرویس اوو بنایه نایه
عمیته در ایکم بنات، عاده بنوه، لکتریا نیکه ایله و دیوانه حلاله
۱۰۰۰ بیعت، ساریت، لیلیه لیلیه

راندی لیلیه
میران لیلیه

پاشبہندی ژماره (۸-ب)

العدد المحسب
القائمه / ۱۹۸۶/۶/۱

مديرية ابي البلدہ - قے
مكة - مكة

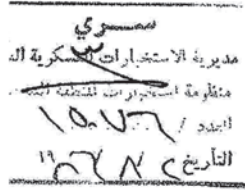
رضيكم ۰۹-۱۰-۱۹۸۶

ان القريه المذكوره محذوره اذ ارباها وان محذوره
الساكنين فيها ۱۹ دار سنين ولا يوجد في القريه
المذكوره ملحقه مع زمرة الخريش ولا يتردد اليها
صغيبين ولما في لبيتها من المادة الصوة الكبريايه
اليها - لتتفضل بالعام لطفاً .

أولاً
بها ج ۱۰ مكة

پاشیبهندی ژماره (۹)

// برقیه سریه فوریه /

١٩٨٦/٨/٢

الي/ الساده روعساء اللجان الامنيه في المحافظات
من/ لجنة التنسيق الامني المركزيه

رقم المئشي/ ٢٥٦٨ / لاحقاً لبرقيتنا ٢٣٩٤ في ١٩٨٦/٧/٢١ /٠

بناء على ما جاء بكتاب ديوان الركااه المرقم ٢٨١٨٩ فسي
والمنطق المخذوره امنيا وحسب التوجيهات المركزيه الصادره
بمذا الصدد وبها يمنع كلياً وصول المواد الفذاكيه وغيرها
اليهم /٠/ يرجى اتخاذ مايلزم وأعلامنا مع التقديسس/٠/
قيادتي الفيلق الاول والخامس / كافة قيادات فروع المكتب/
امن الحكم الذاتي / منظومتى استخبارات المنطقه الشها ليمسه
والفرقيه /٠/ يرجى التفعل بالاطلاع ولتنفس القرض مع التقديسر...

محمد حمزه الزبيدي

رئيس لجنة التنسيق الامني المركزيه

المرسلم/ على حسين

المستلم/ كريم محمد

پاشبہندی ژماره (۱۰)

دستار سے احسن کلار
نصیر یہ آن علیہ نہا

تاریخ ۹۸۷۱۵۱۶ تمہم تہرتہ قرلی تاہہ الہ ناہتہ صلہ
تقیاء کفریہ منے محافظہ دیالے دہی قرینہ درزتہ الکتیریہ
و درزتہ اصفیہ و لای مارن ولاتقرید عورتیں تیلہ الوقہ
ہمیشہ ترکوھا و اشیہوالے قرلی ناہتہ تیلو فقہاء سلاہ
السیاہ (۱) لایطرح و اتناذ مالیم و الاملا ساریہ

۲۶۸
تاریخ ۱۰/۵/۱۰

پاشبہندی ژماره (۱۱)

المركز الوطني لحقوق الانسان في العراق
الادھب... ۲۰۱۲ / ۲ / ۲۲

حزب البعث العربي الاشتراكي
قيادة شعبة دربنديخان
قيادة فرقة حلبجة

أمة عربية واحدة
ذات رسالة خالدة
العدد / ۲۲ / ۲۲۴
تاريخ / ۱۲ / ۱ / ۱۸۲
الى / قيادة شعبة دربنديخان
م / ترخيص قسري

تعبية فضالية :-

برقيتكم المرقمه ۸۳ / ۶۰۶ فسي ۱ / ۱ / ۱۸۲
لما نصح لدينا من هدم قرية قالجسو العليا والسفلى التابعة
لناحية شمرزور وأزالتهما علما بانهما من القرى المحذورة اما بالنسبة
لبقية القرى المذكورة في برقيتكم اعلاه ليس من ضمن قاطع
فرقتنا
وراجين التفضل بالاطلاع ۰۰۰ مع التقدير
ودمتم للنضال

الرئيس
نيسان سرحان هلال
امين سوقيادة فرقة حلبجة

پاشبهندی ژماره (۱۴)

العدد ۱۱۴۲
التاريخ ۱۹۸۷/۱/۲۸
۲۸

۱۵/۱۱/۸۷
مستقله/شماره ۲

برجنا تبلیغ عائله المفدوم المدرج اسمه ادناه لقرصه
استلام هبته نقابل ذويه من معهد الطبي
الدليل/تعداد واعلامنا بالسريه لخطا

۱- واره شورش/يکتا اربيل/شقلوه/تاميه مدير

قرية ماتيكاشه

رائد الامه
مدير امه شقلوه

پاشبهندی ژماره (۱۵)

۱۵ / ۱۱ / ۱۳۸۱ تا ۱۵ / ۱۱ / ۱۳۸۲
۱۳۸۱ / ۲ / ۱۴ تا ۱۳۸۱ / ۲ / ۱۴
بیاغ ۱۱ / ۲ / ۱۳۸۱ و ۱۳۸۱ / ۲ / ۱۴
موسسه الك كرتيا استراريه و اقويان العليا
و القضاة المحضرون اعني التا صيان ال
حصا دتعلو و ذو لم يتوصل ال خاسر المرسين
كي الوفاء الي ضر و نعلم التناغ ارجا
هو البتة ۱۱ / ۲ / ۱۳۸۱ و ۱۳۸۱ / ۲ / ۱۴
۱۳۸۱ / ۲ / ۱۴ تا ۱۳۸۱ / ۲ / ۱۴
السرعة و التمكن ۱۱ / ۲ / ۱۳۸۱

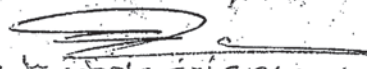
پاشبہندی ژماره (۱۶)

دین ارضیہ سوربہ سوربہ

التاریخ
۱۹۸۱/۱۰/۲۰

الذی عدلیربہ ابن شقار وہ
من ان سبک اربیلے شریک

بیت المشرق
۲۰۰۷
من تقرر تطبیق صنایع الحجرت بقدر استقامت الحیرم
زرار طلاق کلمه من زعمه الا ان صورته المدرجه آسایشم اونا مدرعاتهم
لغز من الحد من نشاط الحیرم اعلیه ضمنه المنطقه کلدانی و ما یلزم
بواجب من السوربہ بر حبار

داوید براتی محافظ اربیل

الاسم

۱- نزار ملک کلمه ملا عند الله - سائق من عمل اسفلی شقاروه
۲- ریبوار ملک کلمه ملا عند الله - عامل من عمل اسفلی شقاروه

پاشبهندی ژماره (۱۷)

بهرقیه صریه نوریه -- وقت الانشاء هومسه

من / أمن اریسسل الی / کافه دیویات امن الاقسام

۱۹۸۸ / ۷ / ۰

الغش / من ۰ / ۱۶ / ۰ // غنسا ط یلسی (۰) تزغرت معلومات تفهید

بتمهیرب ماده الزيت (دهن البریک) الی القرى المحذوره انبها والی الجهات التخریبیه

لاستعمالها أثناء القصف الکیمیای ولانها تقي الجسم بمد الاصابة بالماده الکیمیایه

مع فقد ان هذه الماده من الموق وارتفاع صخر الکارتون الواحد من الزيت المذکور

من (۶۰) دینار الی (۱۲۰) دینار (۰) لتدقیق صحه المملوطات واطلاعه

بالمصرعه المیکه

عصیده الامر

صاهیر امن محافظه اریسسل

پاشبہندی ژماره (۱۸)

ایک کافہ لکھارنا سے
میں میری بہن ابیدہ علی
۹۸۱۶
۸۸/۷/۲۲

سب رنجو المناقہ ابیدہ علیتہ خاتون المحترم
تاریخ ۹۸۸/۷/۱۸
مع جمع الی اصلاح الزراعیہ میں الی الی الزراعی
المدین میں جینت میں قائم مدرسہ میں تھا قید
نہیں راہیں نظر مع التفسیر

۱۱۸-۲
B

المدینہ منورہ
المدینہ منورہ

پاشبهندی ژماره (۱۹)

بسم الله الرحمن الرحيم

الامين العامه

مسد يريه امن محافظة اربيل

العدد / ٢ / ١٨٨٥ / ١٩٨٨

تاريخ / ٧ / ١٩٨٨

الى / كافة مد يريات امن الاقسام ( )

م / مناطق الحصاد

بناء على ما جاء بكتاب - قيادة - مكتب تنظيم الشمال - هيئة عمليات الامن الداخلي
المرقم ٣٨٦١ عبي ٣ / ٧ / ١٩٨٨ تنمسي مائي :-

(١) تعزول المناطق المحرمة بوا سطة الحرائه وتمسرق .

(٢) تقولين امرية قاطع اربيل وامرية قاطع مخور وباء شراف الفيلى الخامس
تنفيذ الامر الوارد في (١) اعلاه .

(٣) اختيارنا حال انتهاء عملية الحرق وسخمس القواطع للتفتيش بعسسد
المهمه من قبلنا .

لا تخاف ما يلزم بالتنسيق مع امراء القواطع المتواجده ضمن مناطقكم واعلامنا
النتائج رجاء .

عوض
عبد الامن
مسد يريه امن محافظة اربيل

محافظة اربيل
صدر
١٩ / ١ / ١

پاشبهندی ژماره (۲۰)

ای کافه خطاط ادبی
در اقله مقادیر سن ۱۹۸۸

الصدیر ۱۹۸۸
انتشار ۱۹۸۸/۲/۸

تسبیح اختیار عوائل المومنین المومنین بجاوردن ال
تلاش اشرافه کران خاصه حمیه تعدد ابناء العزیز و ماشرافه ختام
ما اهل اختیار انک لیلین الاولین و الخاتم و الاصلین و انقار طایفه
و اعلامنا برفیق یومین بر دناهم با انجی حقیقا "جاری"

مدیر ادبی
خطاط المومنین

پاشبہندی ژماره (۲۱)

المجلد: المشرق
المجلد: عبد الحنا دشت

برقیہ سرمدی فرید

العدد ۲۷۲۲

ک / آن ایچ / س

التاریخ ۲/۱۵/۱۳۸۸

منازلہ حقلہ

فی السلسلہ من ہذا الیوم قامت العوہ المخلقة
بالکرم ما الخیر والکرم وجماریہ اللطیف والکرم
والکرم ما الخیر والتفتیہ لما صیر القاریہ لقفا
مخلوہ وقد اتت القاریہ فی السلسلہ من ۸ من نفس الیوم
وکانت التفتیہ ما الخیر !

- ۱- تم التفتیہ من ۳ من سلسلہ من التفتیہ الاصلیہ
- ۲- تم التفتیہ من ۵ من سلسلہ التفتیہ الاصلیہ لعم وجود المقبولین
- ۳- تم التفتیہ من ۱۱ من سلسلہ من ۱۱ وذلك لفضل الاحسن
- ۴- لعل الیوم التفتیہ الاصلیہ من سلسلہ من التفتیہ الاصلیہ
- ۵- تم التفتیہ من ۱۱ من سلسلہ من ۱۱ وذلك لفضل الاحسن
- ۶- تم التفتیہ من ۱۱ من سلسلہ من ۱۱ وذلك لفضل الاحسن
- ۷- تم التفتیہ من ۱۱ من سلسلہ من ۱۱ وذلك لفضل الاحسن
- ۸- تم التفتیہ من ۱۱ من سلسلہ من ۱۱ وذلك لفضل الاحسن

فصل التفتیہ
میدانہ حقلہ

پاشبهندی ژماره (۲۲)

حزب البعث العربي الاشتراكي
القطر العراقي

قيادة فرع اربيل

المدد / ٨٩٧٧/٢

التاريخ / ١١ / ٧ / ١٩٨٨

الى / مديرية امن محافظة اربيل

م / قتل مخرب

تحيةة رفاقية :-

وردت معلومات تفيد بأنه خلال عمليات الانفال الخامسة في قاطع
راوند وز تأيد مقتل المخرب سفيان نافع سليمان من عملاء ايران فسي
منطقة قتيان وان المخرب المقيوم من اهالي كويسنجق ،
للتفضل بالاطلاع مع التقدير . . . .

الرهبي

صبيحي طي الخلف

امين سر قيادة فرع اربيل

پاشیہندی ژماره (۲۳-أ)

(رسالتیبا السیرین والنورین ۲۲۷۵۲ و ۲۲۶۶۱ فی ۲۷ و ۲۸/۸ مع الشیخه) الملحق
 (أ) العرق (۱)

تضمنت خذلة العظمیه بدد دندیلینا نارا " لهدیوا، وایب ف ۸ یخ ۲ یخ واجلاء ف ۸ یخ
 واجب جدید التقدم بلذلة اوتال وكما یلی :-

۱۰۲ رتل لطیف ویتألف من ف ۱ یخ زائد ویرز، مدرعات واجبه التقدم من ۸ یخ (۲۲۱۷)
 بأشجاه بوتروش (۱۸۱۶) وکلبناصکی ویتانی، مقول لیله صغیه دسوک ک الیاباکی واد یسور
 المصنوعین لیسسه وقد قسم الی عدد من الأرتال الترتیبیه :-

۱۰۳ رتل صابو ویتألف من ف ۲ یخ زائد ویرز مدرعات واجبه التقدم یرتین فرعیه الارل
 (الرتل ال ایار) یرتقدم من بلینا (۰۱۰۷) بأشجاه جازرته والذانی (" رتل الارینی)
 یرتقدم من بلینا (۱۸۰۲) الی کلی مارزید لیلینه، وکذا یرتقدم المصنوعین لیلینه ویتألف من القصور،
 من معویه .

۱۰۴ رتل جوهر یرتألف من ف ۸ یخ یرتقدم من ماشیه (۳۰۰۰) بأشجاه زیزک سبو (۲۱۰۰)
 نالشی (۲۰۰۲) ازماته (۱۷۰۲) ویتانی، القصور العذکره ریلانج ریلانج ابداعات المصنوعین
 ویرز الحقیقه وحمایة الجناح الارین لرتل لیلینه .

۱۰۵ خصصت وحدة من احتیاط للمصلیه، وکذلک ماز زائن مرتزو، دسوک وناک .

۱۰۸ خصصت بطه ۲۵۲ ملم وفتحته علی باسدکی (۱۷۹۲) یخ ویرز مد ۸۶ ملم ویرز ۸ اون
 ۱۲۰ ملم ویرز ۱۰۷ ملم لاسناد العظمیه .

۱۰۹ سیر الممرک

الملحق (ب) العرق .

۱۰۱۰ التسلسل

۱۰۱۱ للتسلسل

اولا " ۱۰۴ مقرب

ثانيا " ۴۱ مقرب

ثالثا " تدمیر وحرق (۶) حرکتور و (۶) صیانت منقلا

رابعا " تدمیر هاون ۸۲ ملم

خامسا " الاستیلاء علی رشاشه بی کی بی ویدتیته برنسو

۱۰۱۲ للتسلسل

اولا " ۳۰ شهید و ۱۱ جنج و ۳ مقرب

ثانيا " انقذیه مجلة اسناب یونیماک

ثالثا " انقذان (۷) بدد قیه کلاشکوف و (۱) صدین

پاشیبه ندی ژماره (۲۳-ب)

- بالساعة ۰۵۰۰ يوم ۸/۲۹ اشد عرق من ايران يزد من وتم تدهشها بالساعة ۰ ۷۲۰
  - بالساعة ۸۳۰ يوم ۸/۲۹ تكن من هامة، وتتمه، قرية دوله بعد ازاحة نقابيه المخربين
 وأسناد المدنيه والافرات السمنه ... وأشد عرق باتجاه آرمت *
  - أشددم البرل بقوه كبيره من المزين في آرمت وتم أسناده والمدنيه والافرات السمنه
 فكانت القايه شديده ومستمره اليه اليوم *
  - بالساعة ۱۶۹۰ يوم ۹/۱ اشد عرق باتجاه آرمت بأسناد الافرات السمنه والمدنيه
 وتم قضا مصادر النظري القرية نتيجة انضمام المخربين ومقاومتهم تمسك *
  - بالساعة ۱۸۰۰ يوم ۹/۱ اشد عرق شميل مدنيه ۱۵۲ ملم في بيدالير، بأسناد الرستمل *
  - بالساعة ۰۶۰۰ شمع النوج والساعة ۸۷۰ تكن النوج من الودول الي اشارة القرية
 (بساخن والدور المحيط بها) وكانت القايه شديده من القرية والمسكنون
 الصخره المفرقة عليه ... *
  - بالساعة ۱۶۱۵ باشوالبرل بالتقدم على القرية بعد هاجم اليه من وقد جوه بيدان كثره
 من الهاونات وكاه انواع الاسلحه *
  - بالساعة ۲۰۰۰ يوم ۹/۱ تكن النوج من اشد عرق الالوازم السمنه على القرية *
  - بالساعة ۰۶۰۰ يوم ۹/۲ شمع النوج، بالاطلال الرام الثاني السمنه على قرية آرمت، تكن
 من احتلاله بالساعة ۷۰۰ بعد ازاحة القايه بأشرفت انقه والدخول الي القرية وتدهشها
 والساعة ۱۳۲۰ تم اكمال تدهش قرية آرمت وسهرا النوع على قرية دهبانيك وكلي هاجمه *
  - بالساعة ۲۲۰۰ يوم ۹/۲ صدرت الاوامر الي النوج بالانسحاب، علما " بأن النوج أخبرقنا
 بهدم اكنابيه للتقدم الي دهبانيك *
  - بالساعة ۰۴۰۰ يوم ۹/۳ وصل النوج الي مسكره في عقره بدون حادثه *
  - بالساعة ۰۱۳۰ يوم ۹/۳ طرد فصيل المدنيه الي زاخو *
  - بالساعة ۰۲۰۰ عادت وحدة مناوي الجولان ومبارز آين ههوك وزاخو الي مسكره ايضا *
  - بالساعة ۰۴۳۰ يوم ۹/۳ عاد مقرنا لبح زاخو الجولان الي مسكره بدون حادثه *
- ۷۰۵ [محمد كلخي الريك سائر]
-
- بالساعة ۱۰۰۰ يوم ۸/۲۹ اشد عرق لتأمين ۱۵۰۰۰ جهازا " كوريجان
 (۳۵۸۸) لتشييد واجبه مهنه *
  - بالساعة ۱۶۰۰ يوم ۸/۲۹ تدرك النوج من مدافع تحه ده ز كوريجان (۳۵۸۸) الي
 قرية باينغري، وتم جعل كاه واره الاقامة المدنيه اليه مناهه ولقد تدبنا لبطالنا

ناقەروك

لاپەڤ	بابەت
۵	پيشه‌كی و راقەكرنا ژي‌ده‌ران
۱۱	ده‌رازينك: بارودۆخى سياسيى كوردستانا عيراقى پاش ده‌ستپي‌بوننا جه‌نگى عيراق - ئيرانى (۲۲ى ئەيلول ۱۹۸۰ - ۲۳ى شوبات ۱۹۸۸)
۱۱	- پۆلى كوردان د هه‌فسه‌نگيا هي‌زين شه‌ركه‌رين عيراق - ئيرانيدا
۲۲	- كارىگه‌ريا جه‌نگى عيراق - ئيرانى ل سهر كوردستانى
۲۷	- سياسه‌تا حكومه‌تا عيراقى به‌رامبه‌ر كوردان د ده‌مى جه‌نگى عيراق - ئيرانيدا
۴۱	- ده‌سه‌لاتداريا على‌هه‌سه‌ن ئەلمه‌جيد ل كوردستانى
۶۱	پيشكا ئيكى: ئەنفال چه‌مك و زاراڤ
۶۱	- زاراڤى ئەنفالى
۶۸	- زاراڤى جينوسايدى
۷۶	دياردين جينوسايدى د مي‌ژوويا كوردستانا عيراقيدا
۸۲	- ئەگه‌ر و ئارمانجين جيبه‌جيك‌رنا ئۆپه‌راسيونين ئەنفالى
۹۵	پيشكا دووى: قوناغين ئۆپه‌راسيونين ئەنفالى ل كوردستانى (۲۳ى شوبات - ۶ى ئەيلوول ۱۹۸۸)
۹۸	- ئۆپه‌راسيوننا ئەنفالا ئيكى: ۲۳ى شوبات - ۱۹ى ئادار ۱۹۸۸
۱۰۷	- ئۆپه‌راسيوننا ئەنفالا دووى: ۲۲ى ئادار - ۱ى نيسان ۱۹۸۸
۱۱۲	- ئۆپه‌راسيوننا ئەنفالا سيبى: ۷ - ۲۰ى نيسان ۱۹۸۸
۱۲۱	- ئۆپه‌راسيوننا ئەنفالا چواري: ۳ - ۸ى گولان ۱۹۸۸
۱۲۸	- ئۆپه‌راسيوننا ئەنفالا پينجى و شه‌شى و چه‌فتى: ۱۵ى گولان - ۲۶ى ئاب ۱۹۸۸

- ۱۳۵ - ئۆپەراسيوننا ئەنفالا ھەشتى: ۲۵ى ئاب - ۶ى ئەيلوول ۱۹۸۸
- ۱۵۷ **پشكا سىيى: دەرئەنجامىن ئۆپەراسيونىن ئەنفالى**
- ۱۵۷ - كاريگەريا ئەنفالى ژ روويى كۆمەلايە تىقە
- ۱۶۹ - كاريگەريا ئەنفالى ژ روويى ئابووريفە
- ۱۷۸ - كاريگەريا ئەنفالى ژ روويى دەروونىقە
- ۱۸۲ - كاريگەريا ئەنفالى ژ روويى ديموگرافىقە
- ۱۸۹ **پشكا چواري: ھەلويسىت و كاردانەقە بەرانبەر ئۆپەراسيونىن ئەنفالى**
- ۱۸۹ - ھەلويسىت و كاردانەقەيا كوردى
- ۱۹۷ - ھەلويسىت و كاردانەقەيا ھەرىمايەتى
- ۲۰۳ - ھەلويسىت و كاردانەقەيا نىقەدەولەتى
- ۲۱۵ - دووماھى
- ۲۱۹ - لىستا ژىدەران
- ۲۴۱ - نەخشە
- ۲۴۹ - پاشبەند